

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Олександр Борзенко, Олена Лобусова

Інтернет-
підтримка

Українська література

Профільний рівень

11

Олександр Борзенко, Олена Лобусова

Українська література

Профільний рівень

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2019

УДК 821.161.2:37.016(075.3)

Б82

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 №472)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Борзенко О. І.

Б82 Українська література (профільний рівень) : підруч. для 11 класу закл. загал. серед. освіти / О. І. Борзенко, О. В. Лобусова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2019. — 256 с. : іл.

ISBN 978-617-09-5227-1

УДК 821.161.2:37.016(075.3)

Інтернет-підтримка

Електронні матеріали
до підручника розміщено на сайті

interactive.ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-5227-1

© Борзенко О. І., Лобусова О. В., 2019
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2019

Зміст

Пізнавати себе і світ	7
Вступ	9
Близьке й далеке ХХ століття	9
На шляху до свободи й незалежності	9
Дві літератури	10
Розстріляне відродження	10
Літературні організації	11
ЛІТЕРАТУРНИЙ І МИСТЕЦЬКИЙ АВАНГАРД	13
Авангард: за і проти	14
Михайль Семенко	15
«кохать кахикать життєдать...» («Місто») ...	16
Читацький практикум. Місто	17
Про перетворення світу («Бажання»)	18
Читацький практикум. Бажання	19
МОДЕРНІЗМ	21
Під знаком вітаїзму	22
«Ґроно п'ятірне»	23
Чому «неокласики»?	23
Максим Рильський	25
Перекладацька діяльність	26
Образ поета	27
З любов'ю до життя («Солодкий світ!..»)	28
Читацький практикум. «Солодкий світ!..» ...	28
«Добре бути молодим...» («У теплі дні збирання винограду...»)	29
Читацький практикум. «У теплі дні збирання винограду...»	30
Євген Плужник	32
Ліричний герой	33
Захоплений світом («Ніч... а човен — як срібний птах!..»)	34
Читацький практикум. «Ніч... а човен — як срібний птах!..» ...	34
Осінні роздуми («Вчись у природи творчого спокою...»)	35
Читацький практикум. «Вчись у природи творчого спокою...» ...	36
Володимир Свідзинський	38
З надією на відновлення («Холодна тиша. Місяцю надламаний...») ...	39
Читацький практикум. «Холодна тиша. Місяцю надламаний...» ...	40
Магія спогадів («Прозорий січень небо розтворив...») ...	41
Читацький практикум. «Прозорий січень небо розтворив...» ...	41
ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ	44
Богдан-Ігор Антонич	45
Добра новина («Зелена Євангелія»)	46
Читацький практикум. Зелена Євангелія	46
Різдвяна казка («Різдво», «Коляда»)	47
Читацький практикум. Різдво	48
Читацький практикум. Коляда	49
Осип Турянський	50
ЛЮДИНА І ВІЙНА («ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ»)	50
Історичне та біографічне підґрунтя	50
Проблемно-тематична основа	51
Жанр, художня організація, персонажі	52
ЕМІГРАЦІЙНА ЛІТЕРАТУРА	56
Євген Маланюк	58
Освідчення («Один вечір»)	59
Читацький практикум. Один вечір	60
Про творче покликання («Напис на книзі віршів»)	61
Читацький практикум. Напис на книзі віршів	61
Ностальгія («Під чужим небом»)	62
Читацький практикум. Під чужим небом	63
Есей «Малоросійство»	64
З вірою в перемогу («Уривок з поеми»)	66
Читацький практикум. Уривок з поеми	66

Іван Багряний	68	Марта Висоцька	106
ЛИШАТИСЯ ЛЮДИНОЮ		Образи «нових людей»	107
(«ТИГРОЛОВИ»)	69	Льова Роттер	107
Історія створення	69	Носії міщанської психології	108
Особливості жанру	69	Остап Вишня	110
Тематична основа, проблематика	70	Про себе, і не лише з гумором	
Персонажі	70	(«Моя автобіографія»)	111
Образи природи	71	Читацький практикум. Моя автобіографія ...	112
ПРОЗОВЕ РОЗМАЇТТЯ		На риболовлі	
1920-Х РОКІВ	75	(«Сом»)	114
В. Домонтович (Віктор Петров)	76	МОДЕРНА ДРАМАТУРГІЯ	117
ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР КОХАННЯ		Микола Куліш	118
(«ДІВЧИНА З ВЕДМЕДИКОМ»)	77	НЕ ЛИШЕ ПРО ЗМІНУ ПРИЗВИЩА	
Жанр і тематика	77	(«МИНА МАЗАЙЛО»)	119
Герой і кохання	77	Від задуму — до вистави	119
Роздуми		Тема, жанр, проблематика	120
про сутність людини	78	Художня організація	121
Микола Хвильовий	81	Персонажі п'єси	122
МІЖ ФАНАТИЗМОМ І ЛЮДЯНІСТЮ		У ЖОРСТОКОМУ ВИРІ РЕВОЛЮЦІЙ	
(«Я (РОМАНТИКА»)»)	82	(«ПАТЕТИЧНА СОНАТА»)	124
Жанр і присвята	82	Тема і проблематика	124
Основний конфлікт	83	Драма чи трагедія?	124
Герой перед вибором	83	Особливості художньої організації	125
Читацький практикум. Я (Романтика)	85	Марина Ступай	126
Мурахи революції		Ілько Юга	126
(«Кіт у чоботях»)	88	Ступай-Ступаненко, Пероцькі, більшовики ..	127
Юрій Яновський	90	ВОЄННЕ ЛИХОЛІТТЯ	129
МОРЕ, МОЛОДІСТЬ, РОМАНТИКА		Олександр Довженко	131
(«МАЙСТЕР КОРАБЛЯ»)	91	Твори часів війни	132
Історія створення і прототипи	91	Подвиг материнства	
Особливості жанру		(«Мати»)	133
та художньої організації	92	Людина на війні	
Проблемно-тематичний комплекс	93	(«Воля до життя»)	134
Мотиви та образи	93	МАНДРІВКА ДО СВІТУ ДИТИНСТВА	
Читацький практикум. Майстер корабля	95	(«ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»)	135
Валер'ян Підмогильний	98	Жанрові особливості, художня організація ..	135
ЯК БУТИ ЛЮДИНОЮ?		Тема, проблематика, образи	136
(РОМАН «МІСТО»)	99	Читацький практикум. Зачарована Десна ...	137
Авторський задум, проблематика, жанр	99	Олесь Гончар	142
Стильові особливості	100	Особистість і світ	
Сюжет і образи роману	100	(«Щоденник»)	143
Читацький практикум. Місто	103	Читацький практикум. Щоденник	144
НЕ ЛИШЕ ПРО КОХАННЯ		Про війну і про кохання	
(«НЕВЕЛИЧКА ДРАМА»)	106	(«Модри Камень»)	147
Авторський задум та коло проблем	106		

ЛІТЕРАТУРНЕ «ШІСТДЕСЯТНИЦТВО»	150	Про творчість («Страшні слова, коли вони мовчать...») . . .	181
Василь Симоненко	152	Читацький практикум. «Страшні слова, коли вони мовчать...» . . .	181
Зізнання в любові («Задивляюся у твої зіниці...»)	153	Життя — як книга («Життя іде і все без коректур...»)	182
Читацький практикум. «Задивляюся у твої зіниці...»	153	Читацький практикум. «Життя іде і все без коректур...»	182
Щедрість любові («Є в коханні і будні, і свята...»)	154	Про творче покликання («Доля»)	183
Читацький практикум. «Є в коханні і будні, і свята...»	155	Читацький практикум. Доля	183
Шлях до щастя («Казка про Дурила»)	156	Про кохання («Моя любове! Я перед тобою...»)	184
Дмитро Павличко	158	Читацький практикум. «Моя любове! Я перед тобою...»	184
Проста філософія долі («Два кольори»)	158	ПРО КОХАННЯ І ТВОРЧІСТЬ («МАРУСЯ ЧУРАЙ»)	185
Читацький практикум. Два кольори	159	Дівчина з легенди	185
Слід на серці («Найдовша з усіх доріг...»)	160	Жанр та історична основа	186
Читацький практикум. «Найдовша з усіх доріг...»	161	Особливості художньої організації	186
Іван Драч	162	Тема, художній конфлікт, проблематика . . .	186
З вірою в майбутнє («Балада роду»)	163	Маруся Чурай і Гриць Бобренко	187
Читацький практикум. Балада роду	163	Читацький практикум. Маруся Чурай	188
Дивний подарунок («Крила (Новорічна казка»)	164	Василь Стус	195
Читацький практикум. Крила	164	На «шляху правдивому» («Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...») . . .	196
У пошуках виражальних форм («Балада про соняшник»)	166	Читацький практикум. «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...»	197
Микола Вінграновський	167	Поезія духовного опору («Господи, гніву пречистого...», «Як добре те, що смерті не боюсь я...», «Пам'яті Алли Горської»)	198
У пошуках краси слова	168	Читацький практикум. «Господи, гніву пречистого...»	199
Читацький практикум. «Цю жінку я люблю. Така моя печаль...»	169	Читацький практикум. «Як добре те, що смерті не боюсь я...» . . .	199
Борис Олійник	170	Читацький практикум. Пам'яті Алли Горської.	199
Філософська декларація («Вибір»)	171	Стоїчне долання безнадії («На колимським морозі калина...», «Мені зоря сіяла нині вранці...»)	200
Читацький практикум. Вибір	171	Читацький практикум. «На колимським морозі калина...»	201
Балада про вічне («Пісня про матір»)	172	Читацький практикум. «Мені зоря сіяла нині вранці...»	201
Читацький практикум. Пісня про матір . . .	173	Поет про поета («Феномен доби (Сходження на Голгофу слави»)	201
Григор Тютюнник	174		
«Три зозулі з поклоном»	175		
Читацький практикум. Три зозулі з поклоном	176		
Ліна Костенко	179		
Особливості індивідуального стилю	180		

ЛІТЕРАТУРА	
«СОЦІАЛІСТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ»	204
Берегти собори душ	
(«Собор» Олеся Гончара)	205
«Химерний» твір про колективізацію	
(«Лебедина зграя» Василя Земляка)	206
Роман про незвичайну долю	
(«Роксолана» Павла Загребельного)	208
Роман про зраду	
(«Мальви» Романа Іваничука)	209
Незвичайне в буденному	
(«Дім на горі» Валерія Шевчука)	211
КРИМСЬКОТАТАРСЬКА	
ЛІТЕРАТУРА	213
Ервін Умеров	213
З БОЛЕМ У СЕРЦІ («САМОТНІСТЬ»)	213
Історична основа	213
Трагедія народу в незвичному освітленні	214
Читацький практикум. Самотність	215
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА	
ЛІТЕРАТУРА	218
Що таке сучасна література?	218
Елітарна й масова література	218
Літературні покоління і групи	219
Постмодернізм	219
Ігор Римарук	220
Про оновлення й розчарування	
(«Обнови»)	221
Читацький практикум. Обнови	221
Василь Герасим'юк	222
У вічному колі єднання	
(«Чоловічий танець»)	222
Юрій Андрухович	223
Чи він «марнує роки»?	
(«Астролог»)	223
Читацький практикум. Астролог	224
Про творчість і життя	
(«Пісня мандрівного спудея»)	224
Читацький практикум.	
Пісня мандрівного спудея	225
Іронічне зниження пафосу	
(«Козак Ямайка»)	225
Читацький практикум. Козак Ямайка	226
Про національного поета	
(«Shevchenko is OK»)	228
Юрій Іздрик	230
Поезія асоціацій	
(«вишиванка», «молитва»)	230
Читацький практикум. Молитва	231
Читацький практикум. Вишиванка	231
Марія Матіос	232
Образ сучасної жінки	
(цикли «Триєдина перспектива»,	
«Прості вірші»)	232
Читацький практикум. Триєдина	
перспектива	233
Читацький практикум. Прості вірші	234
Сімейна сага в новелах	
(«Майже ніколи не навпаки»)	235
Сергій Жадан	237
На межі щирості й пародіювання	
(«Музика, очерет...», «Смерть моряка	
річкового флоту...»)	237
Читацький практикум. «Музика, очерет...»	238
Читацький практикум.	
«Смерть моряка річкового флоту...»	238
Між середньовіччям і сьогодніням	
(«Тамплієри»)	239
Уперед у минуле	
(«Ворошиловград»)	239
Роман-подорож	
(«Інтернат»)	240
Галина Пагутяк	241
Прихований світ магії	
(«Зачаровані музиканти: роман-фєєрія»)	241
Мирослав Дочинець	243
Роман у формі щоденника	
(«Криничар. Діяріюш найбагатшої людини	
Мукачівської домінії»)	243
Оксана Забужко	245
Рідні, але дуже різні	
(«Казка про калинову сопілку»)	245
Софія Андрухович	247
Щоденні записки від Стефи	
(«Фелікс Австрія»)	247
Олександр Ірванець	248
І для театру, і для читання («Маленька	
п'єса про зраду для однієї актриси»)	248
ЗАГАЛЬНІ ПІДСУМКИ	250
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ	253

Пізнавати себе і світ

Шановні одинадцятикласники й одинадцятикласниці!

Чи багато ми знаємо про життя людей минулих епох? Чи можемо уявити їхні мрії та прагнення? Чи знаємо, які огортали їх ілюзії та які вони робили помилки? Якими були насправді наші попередники та що споріднює «нас» із «ними»?

Відповіді на ці запитання важливі для кожного, хто хоче зробити майбутнє кращим. І тут маємо не лише знати факти історії, а й наблизитися до емоційного та духовного світу наших пращурів.

Минуле приховане в мистецтві слова в особливий спосіб: художні образи розкривають нам таємниці, які неможливо пізнати із сотень і тисяч наукових джерел. Книга — це в певному сенсі «машина часу», що дозволяє відчути справжній дух іншої доби й розкрити секрети сучасності. Художній твір немовби єднає нас із чужою свідомістю: під час читання ми дивимося на все іншими очима, а отже, здобуємо новий досвід, збагачуємося знаннями про світ і самих себе.

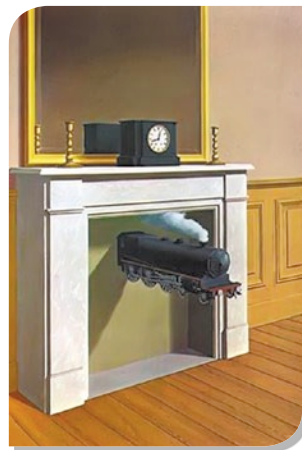
Цей підручник познайомить вас із літературою ХХ століття. Здається, воно не таке вже й далеке, однак становить окрему культурну епоху з її особливими уявленнями про людину й світ. Літературних героїв того часу можна порівняти з людьми на давніх чорно-білих світлинах, що зберігаються чи не в кожній родині. Люди солідного віку, що зараз живуть поруч із вами, на цих фото ще зовсім юні, такі самі, як ви. Але чи завжди розуміємо ми їх? Колись вони були молодими, не в усьому досконаліми, але сповненими надій і життєвих планів. Чи справдилися ті сподівання, чи здійснилися мрії? На ці питання, хай і частково, але дає відповіді література, що зберігає духовні образи тих далеких і водночас близьких нам людей.

Шукати відповіді непросто, адже українська література минулого століття зазнала відчутного впливу радянської ідеології. Були часи, коли письменників примушували мистецькі завдання підпорядковувати партійним гаслам. Не дивно, що сьогодні ці ідеологічні нашарування (більші чи менші) можуть викликати небажання читати або нерозуміння прочитаного. Тож варто готувати себе до критичного й зваженого, вдумливого сприймання цієї «людської історії»: важливо заглиблюватись у підтекст (те, що вичитується «між рядками»), а також активізувати можливості нашого критичного мислення.

У підручнику йдеться про різні за своїм змістом та формою художні твори. Вони відмінні не лише за стилем або ідейним спрямуванням, а й за свободою вираження та культурою авторської думки, за широтою діапазону творчого пошуку. Тому й не слід підходити до всіх творів з одним і тим самим шаблоном. Адже будь-який художній аналіз аж ніяк не є самоціллю — він має допомагати нам краще розуміти твори. Приміром, механічний (хай і ретельний) перелік епітетів і метафор навряд чи наблизить нас до розкриття внутрішнього потенціалу літературного явища.

Не забуваймо, що, як і людина, кожна книга потребує індивідуального підходу. І зазвичай наші зусилля, витрачені на «індивідуальне» — вдумливе й творче — читання, не минають марно. Таке сприйняття художнього тексту сприяє всебічному розвитку особистості, навчає розуміти не лише мистецтво, а й різних людей: і тих, які жили до нас, і наших сучасників.

Читайте із задоволенням та дізнавайтесь нове про себе й світ!

■ Час зупинився
(Рене Магрітт, 1938)

■ Книжка
(Хуан Гріс, 1911)

■ Дівчата з книжкою
(Софія Налепинська-Бойчук, 1927)

Допоможуть вам на цьому шляху запитання та завдання, які ми згрупували за рубриками.

- **Опрацьовуємо прочитане**
- **Досліджуємо самостійно**
- **Ділимося читацьким досвідом**
- **Запрошуємо до дискусії**
- **Виявляємо літературну компетентність**
- **Виявляємо обізнаність у сфері культури**
- **Виявляємо творчі здібності**
- **Читацький практикум**
- **Читаємо взірці української художньої літератури**

Біля деяких завдань ви помітите додаткові позначки.

— виконуємо завдання письмово

— працюємо в парі або групі

— обираємо творче завдання

— обираємо завдання за рівнем складності:

- початковий рівень
- середній рівень
- достатній рівень
- високий рівень

— завдання, для виконання якого варто скористатися матеріалами електронного додатка до підручника або мережі Інтернет.

— цю позначку ви побачите біля статей про твори, які не входять до чинної програми профільного рівня, але знання яких передбачено програмою зовнішнього незалежного оцінювання на 2020—2025 рр.

В електронному додатку до підручника ви знайдете багато цікавих і корисних матеріалів, які об'єднані в такі розділи:

- **Віртуальна бібліотека**
- **Віртуальна картинна галерея**
- **Читацький практикум**
- **Тести**

ВСТУП

Близьке й далеке ХХ століття

Сто років в історії людства — мало чи багато? Які асоціації виникають у нас, коли ми думаємо про ХХ століття? Дві світові війни, що забрали десятки мільйонів людських життів. Розпад імперій, поява нових держав. Справдження найсмівливіших прогнозів фантастів попереднього століття: люди запустили супутник Землі, побували на Місяці, навчилися контролювати ядерну енергію. Автомобіль, літак, телефон, кіно, радіо, телебачення, антибіотики, холодильники, пральні машини й ще безліч винаходів — усе це з'явилося або набуло поширення у ХХ столітті.

Епоха страшних суспільних катастроф і водночас великих досягнень, стрімкого оновлення в усіх сферах людської діяльності. Звичайно, відчутно оновилися й суспільні ідеали та мистецькі форми.

На шляху до свободи й незалежності

Для більшості народів Європи початок ХХ століття був пов'язаний із Першою світовою війною. Українці мимоволі були втягнуті у вир бойових дій. Війна значно послабила Російську імперію й відкрила перед народами, землі яких входили до її складу, шлях до здобуття національної свободи й незалежності. У прокладанні цього шляху для українців визначальними стали пророчі заповіді поетів Тараса Шевченка й Івана Франка.

Багатьох захоплювала Шевченкова мрія про ідеальну «оновлену землю», дух українців зміцнювали Франкові рядки з поеми «Мойсей», пронизані вірою у вільне народне майбуття: «*Та прийде час, і ти огнистим видом / Засяєш у народів вільнім колі...*».

Українці прагнули попрощатися зі століттями національного гноблення. Тому й піднялися на боротьбу проти чужоземного панування. У ході народної революції 1918 року постала нова незалежна держава — Українська Народна Республіка. Було скасовано всі заборони, якими влада Російської імперії стримувала природний розвиток нашої культури.

Однак молода українська держава ще не мала сил, щоб вистояти перед зовнішньою збройною загрозою, а національна еліта не виявила політичної зрілості й готовності до об'єднання проти ворога. У виснажливій і нерівній боротьбі з російською навалю Українська Народна Республіка зазнала поразки: більшість українських територій потрапили під вплив Москви, а західні українські землі були окуповані Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

Зовнішня експансія призвела до того, що врешті-решт на зміну національному українському правлінню прийшла тоталітарна комуністична радянська влада, підпорядкована Москві. Однак нове керівництво не ризикнуло повністю знищити паростки української державності: було проголошено Українську Радянську Соціалістичну Республіку (УРСР), щоправда, у складі більшого державного утворення — Радянського Союзу із центром у Москві.

ХХ століття для українців — це ще й тернистий шлях до свободи й державної незалежності. Лише наприкінці століття, а саме 24 серпня 1991 року, було прийнято важливий історичний документ — Акт проголошення незалежності України.

■ Час
(Давид Бурлюк, 1910)

■ Проголошення
III універсалу
Центральної Ради
про незалежність УНР

■ Мітинг на площі біля
Верховної Ради України.
Київ, 24 серпня 1991 року

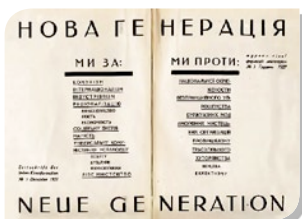

■ Комсомолка
(Федір Кричевський,
1925)

■ Рік 1933-й
(Віктор Цимбал, 1936)

■ Декларація «Ми за.
Ми проти» з журналу
«Нова генерація» (1927)

Дві літератури

У часи національно-визвольних змагань багато українських письменників були учасниками доленосних подій. А деякі навіть брали безпосередню участь у збройній боротьбі за незалежність свого народу.

Поразка Української Народної Республіки призвела до того, що значна частина української інтелігенції, рятуючись від переслідувань, вимушено виїхала за кордон. Залишили рідний край (назавжди чи на певний час) Володимир Винниченко, Микола Вороний, Олександр Олесь, Володимир Самійленко, багато інших талановитих авторів. Найпомітнішою групою письменників-емігрантів стала «Празька школа», до якої належали Юрій Клен, Олег Ольжич, Олена Теліга, Євген Маланюк та ін.

Після Другої світової війни пройшла ще одна хвиля еміграції. Радянську Україну залишили Іван Багряний, Улас Самчук, Василь Барка, Віктор Домонтович, Юрій Косач, Тодось Осьмачка, Докія Гуменна та багато інших митців слова.

Через несприятливі історичні й політичні обставини митці одного народу поділились на радянське та еміграційне письменство.

Розстріляне відродження

Щоб завоювати довіру селянства та інтелігенції, нова й не надто популярна радянська влада в 1920-х роках підтримала процес українізації, уживаючи тимчасових заходів щодо впровадження української мови в різні сфери суспільного життя. За тих умов уповні розкрився талант Павла Тичини, Максима Рильського, Володимира Сосюри, Остапа Вишні, Миколи Куліша, Олександра Довженка, Миколи Зерова, Володимира Свідзинського та ін.

Серед представників цього покоління вирізнявся Микола Хвильовий — визнаний літературний лідер і прихильник європейського розвитку українського мистецтва. Він став ініціатором літературної дискусії 1925—1928 років. У своїх сатиричних памфлетах виступив проти примітивізму радянської пролетарської літератури й закликав орієнтуватися на вершинні зразки західноєвропейського мистецтва. У дискусію втрутилась влада, побачивши в ідеях М. Хвильового серйозну загрозу. Під жорстким моральним тиском він мусив публічно зректися своїх поглядів, а за кілька років покінчив життя самогубством.

На початку 1930-х років вільний розвиток мистецтва було штучно припинено. Свобода творчості відійшла в минуле. Розпочалась багаторічна доба

Коментар фахівця

Хоча доба розквіту української радянської літератури була короткою, вона надзвичайно важлива в історії цієї літератури. У цей час українська мова в пресі, публікаціях і в літературі мала широке побутування. Серед письменників були не тільки представники інтелігенції, а й пролетаріату, і села. Стиралися межі між класами і відбувалася демократизація культури. Література стала не тільки ширшою, а й глибшою. Найважливіше, що постали нові орієнтири — «до джерел», «геть від Москви» та інші, які закріплювали незалежну думку. Здобутки були не лише на теоретичному фронті, а й у практиці. Оpubліковано багато високоякісних художніх творів, які до сьогодні зберегли своє значення.

Юрій Луцький, канадський літературознавець

«сталінізму», за якої в суспільстві запанувала атмосфера страху, породжена масовим терором.

1959 року в Парижі Ю. Лавріненко видав літературну антологію «Розстріляне відродження». Відтоді літературне покоління 1920-х років минулого століття дістало відповідно назву «розстріляного відродження» — адже радянською владою було знищено цілу генерацію талановитих майстрів слова. Поет і філософ Євген Свєрстюк уточнив, що ж саме означає ця назва: «Слова, які ввійшли в історію і означили в ній долю української культури після революції і програної війни. Причому ця метафора охоплює і мертвих, і живих, яких не страчено, але позбавлено свободи творити».

Літературні організації

Характерна риса літературного процесу 1920-х років — утворення літературних угруповань, завдяки яким письменники реалізовували прагнення до самовиявлення й творчої свободи.

Найбільш чисельними були організації «Плуг» (спілка селянських письменників) і «Гарт» (спілка пролетарських письменників). Учасники «Плугу» (Сергій Пилипенко, Андрій Головка, Петро Панч, Докія Гуменна та інші) виступали за масовість і простоту літератури — щоб була доступною й для малоосвічених читачів.

Коли «Гарт» 1925 року припинив своє існування, його учасники утворили **ВАПЛІТЕ (Вільну академію пролетарської літератури)**, що діяла в Харкові у 1926—1928 роках. Лідером був Микола Хвильовий, а серед його однодумців — Павло Тичина, Майк Йогансен, Аркадій Любченко, Микола Бажан, Микола Куліш, Іван Дніпровський та ін. Члени ВАПЛІТЕ обстоювали вільний розвиток своєї творчості, орієнтувалися на кращі зразки західноєвропейського мистецтва.

У Києві схожі літературні принципи сповідували група «неокласиків» (Микола Зеров, Максим Рильський, Михайло Драй-Хмара, Павло Филипович, Юрій Клен) та організація **МАРС (Майстерня революційного слова)**, до якої входили Валер'ян Підмогильний, Євген Плужник, Григорій Косинка, Іван Багряний, Борис Антоненко-Давидович та ін.

Роль активного пропагандиста провладних ідей узяла на себе **Всеукраїнська спілка пролетарських письменників (ВУСПП)**. До неї входили колишні члени «Гарту» та «Плугу», які не потрапили до ВАПЛІТЕ. Це Іван Кулик, Іван Микитенко, Володимир Коряк, Павло Безпощадний, Леонід Смілянський та ін.

Зрештою комуністична влада заборонила всі без винятку літературні групи й організації. Замість них 1934 року створила Спілку радянських письменників України. За її статутом, у мистецтві міг існувати лише один творчий напрям — **соціалістичний реалізм**. Митці повинні були в оптимістичному ключі зображувати побудову соціалістичного суспільства. Насаджуючи соцреалізм, радянська влада намагалася перетворити письменників на пропагандистів комуністичних ідей.

Коментар фахівця

У 1920-х була можливість вибору, і вона визначала атмосферу в суспільстві. Можна було обирати літературну організацію, до якої належати, стати селянським чи пролетарським письменником, долучитися до деструктивних авангардних рухів.

Ярина Цимбал, дослідниця літератури

■ Альманах «Авангард» (1930)

■ Обкладинка літературно-художнього журналу «ВАПЛІТЕ» (1927)

■ Постер документального фільму «Будинок «Слово» (2017)

Опрацьовуємо прочитане

- 1. Обговоріть у малих групах і поділіться висновками з однокласниками та однокласницями.
  - Найважливіші суспільно-політичні події першої половини ХХ ст.
  - Наукові відкриття ХХ ст., які змінили світ.
- 2. Складіть «хмарину тегів» на тему «Україна. ХХ століття». Презентуйте її однокласникам та однокласницям.
3. Поясніть, чому тривалий час існувало дві українських літератури — радянська й еміграційна. Назвіть письменників, які були змушені емігрувати, але своєю творчістю розвивали українську літературу. Пригадайте їхні твори.
4. Як ви зрозуміли поняття «розстріляне відродження»?
- 5. Оберіть рівень складності, виконайте завдання та презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
- 6. Наведіть приклади впливу історичних подій початку ХХ ст. на розвиток української літератури. У зручній для вас формі (текст, таблиця, схема) запишіть ці приклади.
- 7. Доберіть аргументи й доведіть або спростуйте тезу канадського літературознавця Юрія Луцького про те, що 20-ті рр. ХХ ст. були «добою розквіту української радянської літератури». У зручній для вас формі викладіть свої аргументи.
- 8. Складіть таблицю або схему «Українські літературні організації 1920-х рр.». Укажіть у ній назви організацій, час існування, основних учасників та ідеологічні особливості.
- 9. У короткому есеї розкрийте метафоричний смисл поняття «розстріляне відродження».

Ділимося читацьким досвідом

- 6. Твори кого з названих у статтях підручника авторів ви вивчали на уроках української літератури чи читали самостійно? Розкажіть про свої враження від цих творів.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

- 7. У 1910 р. художник і поет Давид Бурлюк створив картину, якій дав назву «Час». Розгляньте репродукцію цієї картини (на с. 9 підручника або в «Картинній галереї» електронного додатка до підручника). Яким є центральний образ цієї картини? Які образи використав художник, щоб створити відчуття руйнівної сили й плинності часу?
8. Розгляньте інші ілюстрації до розділу «Вступ». Які події в історії нашої країни вони допомагають вам пригадати? Які ілюстрації вас зацікавили? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?

Досліджуємо самостійно

- 9. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте першу частину фільму Віктора Шкуріна та Олександра Фролова «Червоний ренесанс. Пролог» (2004). Які факти, наведені у фільмі, вас зацікавили, вразили, здивували? Про що ви хотіли б дізнатися більше? Організуйте в класі обговорення фільму.

Літературний і мистецький авангард

Серед авторів 1920-х років було чимало прихильників оновлення літературного мистецтва. Найбільш послідовні створювали літературні об'єднання, що виступали з гучними маніфестами. Активно діяла група «Авангард», до якої належали поети Валер'ян Поліщук, Гео Коляда, Раїса Троянкер, Леонід Чернов, художники Василь Єрмилов, Георгій Цапок та ін. Назва групи не була випадковою: вона єднала її учасників із загальноєвропейським мистецьким рухом авангардистів.

Слово **авангард** походить від французького *avant-garde* — передовий загін. Авангардисти відмовились від культурної спадщини, реалістичного зображення дійсності, обстоювали крайній авторський суб'єктивізм та експериментаторство. До основних течій авангарду відносять футуризм, сюрреалізм, кубізм, абстракціонізм, конструктивізм та експресіонізм.

В українській літературі найбільшого поширення набув **футуризм** (від лат. *futurum* — майбутнє). Одним з ідеологів цієї течії у світі був італійський письменник Філіппо Марінетті. 1909 року він опублікував «Маніфест футуризму», у якому зокрема зазначалось: «1. Ми хочемо освітати любов до небезпеки, звичку до завзяття й дерзання. 2. Хоробрість, відвага, бунт будуть основними рисами нашої поезії. 3. Уся дотеперішня література підносила замріяну незрушність, заціпенілий екстаз і сплячку. Ми ж хочемо звеличити наступальну дію, гарячкове безсоння, шалений біг, карколомне сальто-мортале, ляпас і кулак». (Переклад з італійської О. Мокровольського).

Українські футуристи теж заперечували традиційну культуру з її моральними й художніми цінностями — уважали їх віджилими, застарілими. Натомість проголошували культ урбанізованої цивілізації — великих міст, високих швидкостей, руху, сили й енергії. Провідною тенденцією творчості футуристів став **урбанізм** (від лат. *urbs* — місто), що виявився в переважанні міських тем і мотивів, а також в оспівуванні нових технічних досягнень.

Коментар фахівця

Дебютуючи, український авангард прагнув привласнити роль істинного модернізму, справді сучасного мистецтва сьогоденного дня. Головним об'єктом його заперечення була попередня традиція народницького вірша, а також не меншою мірою й вірша «модернізму» в дусі Вороного — Олеся — Чупринки — Філянського з його сумішшю патріотизму й естетизму. Завдання авангарду полягало в деструкції обох традицій, у знищенні «красивої» поезії взагалі, у витворенні нової мови української літератури й просто в епатажі без конкретної цілі.

Соломія Павличко, дослідниця літератури

Авангард — узагальнена назва мистецьких течій початку ХХ ст., що поєднали заперечення культурної традиції з творчою енергією, спрямованою на пошук нових засобів мистецького вираження.

Футуризм — одна з авангардистських течій, представники якої ставили перед собою завдання творити мистецтво майбутнього, що відповідало б новій епосі з її прискореними ритмами, бурхливим технічним прогресом.

■ Чорний супрематичний квадрат (Казимир Малевич, 1913)

■ Місто (Олександра Екстер, 1913)

Авангард: за і проти

■ Дівчина біля дерева
(Михайло Бойчук,
1910-ті)

■ Карусель П'єро
(Олександр Архипенко,
1913)

■ Обкладинка часопису
«Авангард»
(Василь Єрмилов, 1929)

У своєму прагненні до новизни авангардне мистецтво занадто рішуче заперечувало традицію. Почасти це можна пояснити стрімкими змінами, що сталися в суспільному житті, та впливом науково-технічного прогресу, почасти — далекосяжними планами (ілюзіями?) щодо побудови нового постреволюційного світу. Багато проголошеного авангардистами так і лишилося деклараціями, а щось виявилось даниною швидкоплинній моді. Однак і реальні впливи авангарду на подальший розвиток мистецтва були немалі.

Найбільш помітну й цікаву спадщину авангард залишив по собі в музиці, малярстві, скульптурі й архітектурі. Українські композитори й композиторки Борис Лятошинський, Стефанія Туркевич-Лукіянович, Зіновій Лисько, Костянтин Шипович розширили виражальні можливості музичного мистецтва. Художники Олександр Богомазов, Михайло Бойчук, Казимир Малевич, Анатоль Петрицький зробили гідний внесок у європейське малярство. Світову славу завоювали роботи одного з основоположників кубізму в скульптурі Олександра Архипенка.

Літературний авангард збагатив наше письменство розмаїттям міських тем, образів і мотивів. Він сприяв розкриттю психіки й моралі людини індустріальної епохи, зобразив динаміку постреволюційних змін, відтворив життєвий ритм і світобачення перших десятиліть ХХ століття.

Та все ж годі повною мірою оцінити потенційні можливості українського авангарду — його поступ був трагічно перерваний у часи комуністичного терору.

Опрацюємо прочитане

1. За прочитаним текстом поясніть поняття «авангард», «футуризм», «урбанізм». Занотуйте їхні особливості в зручній для вас формі (текст, таблиця, схема).
2. Використовуючи текстовий та ілюстративний матеріал підручника, знання з історії, економічної географії, поясніть, чому провідною тенденцією українського авангардизму став урбанізм. У зручній для вас формі викладіть свої аргументи.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

3. Підготуйте повідомлення про авангардні течії в літературі, музиці, образотворчому мистецтві, скульптурі.
4. Розгляньте на фото скульптуру Олександра Архипенка «Карусель П'єро». Її автор мав значний вплив на розвиток мистецтва в країнах Європи та Америки. Поміркуйте, у чому міг виявитися цей вплив. Які твори сучасних видів мистецтва ви пригадуєте, коли дивитися на скульптуру О. Архипенка?

Готуємо проект

5. Під час опрацювання теми «Літературний і мистецький авангард» пропонуємо підготувати проекти:
  - Українські поети-авангардисти
  - Михайль Семенко і сучасність

Михайль СЕМЕНКО

(1892—1937)

Михайль Семенко (Михайло Васильович Семёнко) народився 31 грудня 1892 року в селі Кибинцях Миргородського повіту на Полтавщині. Його батько працював волосним писарем, а мати була письменницею-самоуком, авторкою оповідань та повістей, надрукованих під псевдонімом Марія Проскурівна.

Середню освіту хлопець здобув у Хорольському реальному училищі. У юнацькі роки Михайло Семенко захопився музикою, учився грати на скрипці. 1911 року приїхав до столиці імперії Петербургу, вступив на музичні «курси Поллак», але через матеріальну скруту незабаром залишив їх, знайшовши дешеву народну консерваторію. Наступного року став слухачем педагогічного факультету Психоневрологічного інституту.

У студентські роки почав віршувати. 1913 року в київському видавництві «Відродження» вийшла перша збірка М. Семенка — «Prelude». Вона була витримана в дусі раннього модернізму й містила твори романсового та елегійного характеру. Згодом захопився авангардним мистецтвом. 1914 року в Києві видав книжки «Дерзання» і «Кверофутуризм». У своїх поезіях звертався до урбаністичних тем і мотивів, прагнув передати складний ритм життя великого міста.

Із початком Першої світової війни поет-футурист був мобілізований до російського війська і близько трьох років перебував на Далекому Сході. Сучасний поет і дослідник творчості Михайля Семенка Сергій Жадан зазначає: *«Владивостоцький період у житті та творчості Семенка позначений створенням цілого ряду напружених, психологічно-забарвлених поетичних циклів, що стали однією з вершин української інтимної лірики».*

Восени 1917 року Михайль Семенко повернувся в Україну й одразу став одним із лідерів літературного життя. Невдовзі вийшли його збірки «П'єро задається», «П'єро кохає», «Дев'ять поем», «П'єро мертвопетлює». Більшість цих творів, позначених яскравими формальними експериментами, були написані ще під час перебування на Далекому Сході.

У різний час Михайль Семенко очолював літературно-мистецькі групи «Фламінго», «Аспанфут» (Асоціація панфутуристів), «Нова генерація», «Ударна група поетів-футуристів». Він також брав активну участь у виданні «Універсального журналу», журналів «Фламінго» та «Нова генерація».

1924 року поет видав збірку під назвою «Кобзар» — розглядав її як авангардистське протиставлення Шевченковій творчості. Він обстоював літературу майбутнього, що, на його думку, має зруйнувати застарілі мистецькі стереотипи.

Від початку 1930-х років під тиском радянської цензури Михайль Семенко мусив зректися футуризму, хоча це й не вберегло його від переслідувань. За сфабрикованим обвинуваченням поета було заарештовано і 24 жовтня 1937 року розстріляно радянськими каральними органами.

У 2012 році українська громадськість відзначала «Рік Семенка» — 120-річчя від дня народження і 75-річчя від дня трагічної загибелі лідера вітчизняного футуризму.

■ Михайль Семенко

Кверофутуризм — проголошений учасниками групи «Кверо» (від лат. *quaere* — шукати) напрям оновлення мистецтва. На думку лідера групи М. Семенка, кверофутуризм орієнтується на *«красу шукання»*, а *«ціль і здійснення в мистецтві»* бачить *«у самім шуканні»*.

Панфутуризм (від грец. *παν* — увесь та лат. *futurum* — майбутнє) — рух українських футуристів 20-х років ХХ ст. Панфутуристи заперечували цінність традиційного національного мистецтва, наполягаючи натомість на універсальному характері *«мистецтва майбутнього»*.

- «Каблепоема за океан» Михайля Семенка. (1922)

Опрацюємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху Михайля Семенка вас зацікавили, вразили, здивували? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У зручній для вас формі складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Михайля Семенка.
3. Оберіть рівень складності, виконайте завдання та презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
  - 🕒 Проаналізуйте назви збірок поета й доведіть або спростуйте тезу: «Михайль Семенко сприйняв гасло футуристів щодо заперечення традиційної культури».
  - 🕒 Проаналізуйте назви збірок Михайля Семенка й доведіть або спростуйте тезу: «Будь-яке новаторство ґрунтується на засвоєнні культурної спадщини».

Досліджуємо самостійно

4. Знайдіть у мережі Інтернет відеолекторій WiseCow і перегляньте лекцію про Михайля Семенка із циклу «Українська література в іменах». Якими наведеними лекторкою фактами ви хотіли б доповнити розповідь про письменника? Про що ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?

«кохать кахикать життєдать...» («Місто»)

Написаний 1914 року вірш «Місто» — яскравий приклад футуристичної поезії Михайля Семенка, його експериментів зі словом і звуком.

Цей химерний вірш без рим — одним реченням. І майже без розділових знаків. Гамір, людська метушня, уривчасті звуки й миготіння кольорів. А ще трамваї, автомобілі, каруселі, бензин, чад і дим... Увесь цей зовнішній хаос, нагромадження незвичних образів — насправді на диво злагоджений (у цьому впевнений автор) механізм дії великого міського організму.

Місто для автора — це сила й міць, місто — це майбутнє. Це новий і дивний «життерух» індустріальної доби. Автор, по вінця наповнений емоціями від споглядання можливостей

і досягнень цивілізації, закохано вслухається в гамір великого міста.

Про нове й писати слід по-новому — звідси аж надто сміливі, екстравагантні й епатажні експерименти зі словом: словесні ігри, новотвори на кшталт «рухливобіги» чи «життєбензин». Якісь слова розбито на частини, інші — незвично поєднано між собою, щоб усе разом «заговорило» у єдиному динамічному ритмі міського життя.

Звичайно, цей урбаністичний вірш не лише про місто і його оновлення-перетворення. Він ще й про футуристичне відкриття автором нової доби ХХ століття з її мегаполісами і стрімким розвитком технічної цивілізації.

Коментар фахівця

У Києві на початку 1914 р. Семенко разом із художниками Василем Семенком (братом) та Павлом Ковжуном засновує перше футуристичне об'єднання. Усі учасники взяли собі екзотичні імена — Михайль, Базиль, Павль — і це переназвання згодом увійшло в моду серед українських футуристів (Георгій Шкурупій перетворився на Ґео, Михайло Йогансен став Майком, і навіть Микола Бажан інколи підписувався ім'ям Нік).

Любов Якимчук, письменниця, ініціаторка культурного проекту «Рік Семенка»

Місто

Осте сте
бі бо
бу
візники — люди
трамваї — люди
автомобілібілі
бігорух рухобіги
рухливобіги
berceus* кару
селі
елі
лілі
пути велетні
диму сталь
палять
пах

пахка
пахітоска
дим синій
чорний ди
м
пускають
бензин
чаду благать
кохать кахикать
життедать
життерух
життебе-
нзин
авто
трам.

1914

■ Трамвай
(Олександр Богомазов, 1914)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які емоції вона викликала? Чим зацікавила?
2. Які зорові образи створює поет? Які асоціації, роздуми вони викликають?
3. Знайдіть у творі звукові образи. Визначте, яку роль вони виконують.
4. Знайдіть у тексті вірша неологізми. Поміркуйте, з якою метою створює їх автор.
5. Наведіть приклади словесної гри. Визначте роль цієї гри для розуміння твору.
6. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому твір складається з одного речення?
  - З якою метою автор порушує пунктуаційні правила і в межах речення використовує лише один розділовий знак?
  - Чому в цьому творі немає рим?
  - Яку роль у творі відіграє його назва?
7. Пригадайте, хто такий *ліричний герой* твору. Поміркуйте, чи наявний він у вірші Михайля Семенка «Місто». Наведіть аргументи на доказ своєї думки.
8. Яким настроєм пройнята поезія? У який спосіб поет створює цей настрій?

* Berceus — колискова (фр.).

- i** 9. Знайдіть у мережі Інтернет відео- й аудіозаписи, на яких поезії Михайля Семенка читають професійні актори, шанувальники його поезії. Який настрій передають декламатори?
- ☰** 10. Ваші однолітки склали «хмарину тегів» до поезії Михайля Семенка «Місто». Поміркуйте, якими словами або поняттями ви доповнили б цю схему. Які слова й поняття видаються вам зайвими? Складіть власну «хмарину тегів» до поезії.

Виявляємо творчі здібності

11. Уявіть, що поет-футурист потрапив у наш час. На вашу думку, у яких зорових та звукових образах він міг би зобразити місто початку ХХІ ст.? За бажанням створіть поезію «Місто. Початок ХХІ століття» та презентуйте її вчителям, однокласникам та однокласницям.

Про перетворення світу («Бажання»)

Підносячи урбанізм і технологічну цивілізацію, поети-футуристи віддавали перевагу конструюванню життя. Замість природної стихії — упорядковане людиною довкілля. Чом би й справді не перетворити природу — «*перевернути світ*»?!

В основі такого світогляду — віра в людину, а точніше, у безмежні творчі можливості людського розуму. На початку ХХ століття,

до тієї страшної катастрофи, яку принесла із собою Перша світова війна, такий світогляд ще не сприймався як утопічний.

Ліричний герой поезії «Бажання» постає зухвалим мрійником, котрий готовий (усього лише!) «*перевернути світ*», «*по-своєму перетворити*». Радісний і, звичайно, трохи іронічний тон характеризує всю поезію. Якась ігрова легкість і простота, що нагадує майже дитяче — так само безпосереднє — ставлення до світу. Стягнути з неба місяць, а зорі віддати дітям, служницю Машу вбрати у весняні шати — лише для того, щоб її Петька покохав...

Одне слово, автор запрошує читачів приєднатися до уявної гри в «перетворення світу» та ще іронічно й самовпевнено наголошує при цьому: «*Але хто мені заперечить перевернути світ?*»

■ Фламандські прислів'я, або Світ догори дригом (Пітер Брейгель старший, 1559)

Верлібр — форма вірша, що не має наскрізної симетричної будови, не передбачає поділу на стопи, не має рими, унаслідок чого зникає поділ на строфи, що наближає такий твір до прози.

Бажання

Чому не можна перевернути світ?
Щоб поставити все догори ногами?
Це було б краще. По-своєму перетворити.
А то тільки ходиш, розводячи руками.
Але хто мені заперечить перевернути світ?
Місяця стягнуть і дати березової каші,
Зорі віддати дітям — хай граються,
Барви, що кричать весняно, — служниці Маші.
Хай би одягла на себе всі оті розкоші!
Тоді б, певно, Петька покохав її,
скільки було сили.
А то ходиш цим балаганом, що звуть — природа,
Й молиш: о, хоч би вже тебе чорти вхопили!

1914

■ Портрет Михайля Семенка
(Анатоль Петрицький, 1929)

Виявляємо літературну компетентність

1. Які враження справила на вас ця поезія? Які літературні, мистецькі асоціації викликала? Обговоріть їх з однокласниками та однокласницями.
2. Знайдіть у тексті твору метафори. Які з них здалися вам особливо яскравими, оригінальними? Яка найбільше сподобалася? Чому?
3. Який фразеологізм ужив автор? Яке значення має цей фразеологізм? Поміркуйте, з якою метою його використовує поет.
4. Пригадайте, що таке іронія. Наведіть приклади іронії у вірші «Бажання». Поміркуйте, хто або що є об'єктом іронії поета-футуриста Михайля Семенка. Обґрунтуйте свої міркування.
5. Яким постає ліричний герой цього твору? На вашу думку, які риси вдачі йому притаманні? Обґрунтуйте свої міркування.
6. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому автор вдається до риторичних запитань?
  - Як ліричний герой ставиться до природи?
  - Чому в останньому рядку поезії поет поряд уживає слова «молиш» і «чорти вхопили»?
  - Чому твір має назву «Бажання»?
  - До якого виду лірики належить поезія Михайля Семенка «Бажання»?
7. Оберіть рівень складності, виконайте завдання.
  - 🕒 Відобразіть поезію М. Семенка «Бажання» у «хмарині тегів».
  - 🗨 Доведіть або спростуйте тезу: «Вірш Михайля Семенка «Бажання» написаний верлібром».
  - 🗨 Напишіть тези до виступу на тему «Ліричний герой поезії Михайля Семенка».
  - 🗨 Напишіть есей «Михайль Семенко і його поезія».

Виявляємо обізнаність у сфері культури

8. На акварелі Анатолія Петрицького (с. 19) Михайль Семенко зображений у харківському кафе «Пок», яке в 1920-ті рр. було одним з осередків літературного життя. За спогадами сучасників, за одним зі столиків розміщувалась редакція журналу «Нова генерація». Ця картина — *«портрет представника української літературної богеми 1920-х, поета першого ряду...»*. Якими рисами, на вашу думку, наділяє поета художник? Чи притаманні йому риси ліричного героя творів Михайля Семенка?

Виявляємо творчі здібності

9. Які ілюстрації до поезії Михайля Семенка ви могли б запропонувати? Опишіть їх.

Запрошуємо до дискусії

10. Проведіть дискусію на тему «Авангард: за і проти».

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

- Назви течій авангарду містяться в рядку
А кубізм, сюрреалізм
Б реалізм, футуризм
В натуралізм, соцреалізм
Г конструктивізм, романтизм
- Літературним персонажем, ім'я якого Михайль Семенко неодноразово використовував у назвах своїх збірок, є
А Дон Кіхот
Б П'єро
В Гамлет
Г Еней
- Назва збірки славетного українського поета, яку запозичив Михайль Семенко, щоб протиставити їй авангардистську поезію, міститься в рядку
А «Кобзар»
Б «Зів'яле листя»
В «Мій Ізмарagd»
Г «Semper tiro»
- Чому футуризм вважають авангардною течією?
- Як ви розумієте терміни «кверофутуризм», «панфутуризм»?
- Доведіть, що Михайль Семенко належить до поетів «розстріляного відродження».
- Визначте особливості поезії Михайля Семенка «Місто».
- Доведіть, що твір Михайля Семенка «Бажання» — футуристична поезія.
- Визначте здобутки авангардного мистецтва.

Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші поезії **М. Семенка**. Обговоріть з однокласниками та однокласницями, які нові особливості творчості поета ви відкрили.

Модернізм

Модернізм — це цілий комплекс мистецьких напрямів із загальною орієнтацією на оновлення, або модернізацію. Ще в останній чверті XIX ст. він зародився у Франції, а згодом утвердився в усіх європейських країнах.

Модерністів об'єднало прагнення до оновлення літератури. Ідеалом модерністів стала духовно вільна людина, здатна самостійно визначати власну долю.

Першими українськими модерністами були Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Олександр Олесь, Микола Вороний, Володимир Винниченко. У їхній творчості утвердились основні напрями й течії модернізму — імпресіонізм, неоромантизм, експресіонізм, символізм, неореалізм.

У 20-х роках XX ст. всі ці напрями й течії набули нової якості. На формування естетики доби вплинули зовнішні чинники: досвід Першої світової війни та національно-визвольних змагань.

З утвердженням тоталітарної радянської влади набула особливої актуальності й гостроти проблема свободи творчості. Літератори намагались осмислити історичні втрати й набутки українського народу, прагнули визначити перспективи розвитку національно-культурного життя.

Творчість Максима Рильського, Євгена Плужника, Миколи Хвильового, Валер'яна Підмогильного, В. Домонтовича (Віктора Петрова), Миколи Куліша збагатили модернізм новими художніми відкриттями. Характерна ознака модернізму 1920-х років — тенденція до плідної взаємодії різних напрямів. У межах модернізму оформились і зовсім нові літературні явища, зокрема виникла така течія, як неокласицизм, романтичний тип мислення посприяв появі романтики вітаїзму тощо.

■ Повернення
(із триптиха «Життя»)
(Федір Кричевський, 1927)

Опрацюємо прочитане

1. Обговоріть у малих групах і презентуйте однокласникам та однокласницям висновки.
  - Причини зародження модернізму, його найважливіші ознаки
  - Основні течії модернізму
  - Здобутки перших українських модерністів
2. Складіть «хмарину тегів» на тему «Перші українські модерністи». Презентуйте її однокласникам та однокласницям.

Ділимося читацьким досвідом

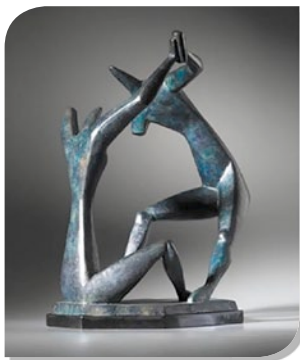
3. Які твори письменників-модерністів ви вивчали на уроках зарубіжної літератури або прочитали самостійно? Розкажіть про свої враження від цих творів.

Готуємо проект

4. Під час опрацювання теми «Модернізм» пропонуємо підготувати проекти:
  - «Гроно п'ятірне»: творчість і доля
  - «Неокласики»-перекладачі
  - Античні образи у творах «неокласиків»
  - Мій улюблений поет-модерніст

ПІД ЗНАКОМ ВІТАЇЗМУ

■ Танок
(Олександр Архипенко,
1912)

Революційні зміни початку ХХ століття за стрімкістю й потужністю можна порівняти з вулканічним вибухом — настільки вони були стрімкими й потужними. Література навіть не встигала синхронно з плином часу осмислювати сутність цих змін. Тоді ж сформувався й набув поширення особливий **вітаїстичний** погляд на дійсність (від лат. *vita* — життя).

Носії та виразники цього погляду вірили в рушійні стихійні сили самого життя, що пізнаються не розумом, а шляхом творчого, інтуїтивного досягнення дійсності. Ця «філософія життя» найбільш помітно виявилась у літературі, особливо в ліричній творчості. Микола Хвильовий навіть проголосив тоді «*романтику вітаїзму*» як найбільш перспективний стиль нашого письменства.

Основні риси **вітаїстичності**:

- сприйняття дійсності як безперервного руху життєвих сил;
- настанова на перетворення світу;
- переважання оптимістичного світобачення;
- віра у творчі можливості людини;
- зображення сильних, здатних до боротьби героїв;
- піднесення національного ідеалу.

Опрацьовуємо прочитане

1. Визначте причини появи вітаїстичного погляду на дійсність, властивого українському мистецтву 1920-х рр.
2. Яку назву дав М. Хвильовий найперспективнішому, на його думку, стилю в літературі? Як ви вважаєте, у чому може полягати *романтика* вітаїзму?
3. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Які можливості відкриває перед мистецтвом сприйняття дійсності як безперервного руху життєвих сил?
  - Чим зумовлена вітаїстична настанова на перетворення світу?
  - Що породжувало оптимістичне світобачення вітаїстів?
  - Чим живилась віра вітаїстів у творчі можливості людини?
  - Чому сильні, здатні до боротьби герої перебрали на себе увагу письменників, що раніше була звернена до типових героїв?
  - Чому піднесення національного ідеалу стало актуальним для «*романтики вітаїзму*»?

Досліджуємо самостійно

4. Підготуйте повідомлення про «*романтику вітаїзму*»: виникнення поняття, зв'язок із вітаїзмом у європейському мистецтві.

Виявляємо творчі здібності

5. Поміркуйте, яким чином історичні обставини вплинули на формування вітаїстичного світогляду митців. Викладіть свої думки у формі есею.

«Гроно п'ятірне»

Поет Володимир Сосюра, пишучи про навчання в Комуністичному університеті ім. Артема в Харкові, пригадав лекцію одного «професора» на тему «Красота — это контрреволюция». Ця лекція здалася поетові *«чудною і дивною»*, і він зауважив щодо цього вислову викладача: *«Мені дивно було, як це він проповідував, хоч сам любив квіти і мав дуже красиву дружину»*. Така ніби анекдотична історія насправді правдиво віддзеркалює абсурдну ситуацію 1920-х років, показуючи вороже ставлення прихильників комуністичної ідеології до естетизму та й до світової культурної спадщини взагалі.

Групу київських поетів, які сповідували відданість красі та класичним зразкам, за таких умов постійно звинувачували в прихильності до «чистого мистецтва», що співвідносилось із «буржуазною» естетикою. Ця група митців отримала назву «неокласиків». Неформальним лідером «київських неокласиків» був поет і літературний критик Микола Зеров. У сонеті М. Драй-Хмари «Лебеді» є такі промовисті рядки: *«О гроно п'ятірне нездоланих співців, / крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів, / що розбиває лід одчаю і звіри»*.

До неокласичного «гроно п'ятірного», окрім М. Зерова, належали Максим Рильський, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара та Освальд Бургардт (Юрій Клен). Усі з доброю освітою та бездоганним мистецьким смаком, «неокласики» не схвалювали агресивного безкультур'я пролетарських письменників. Не дивно, що їх звинувачували в нехтуванні революційними ідеалами.

Чому «неокласики»?

Класиками (від лат. *classicus* — зразковий) називають митців, творчість яких пройшла випробування часом. Наприклад, античних письменників. Їхні твори стали своєрідним естетичним еталоном, який наслідували поети доби Відродження, а також літератори епохи Класицизму. Напевно, усіх цих «наслідувачів» умовно можна називати **«неокласиками»**.

До них, скажімо, належали французькі «парнасці». Їхня творчість була представлена в збірниках «Сучасний Парнас», після виходу яких усталилась

■ Володимир Сосюра з дружиною Марією

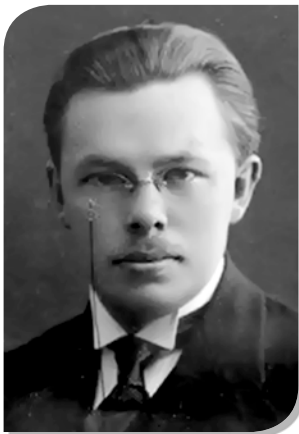
■ Михайло Драй-Хмара

■ Поети «Парнасу»
(Поль Шабас, 1895)

■ «Неокласики». Сидять: Освальд Бургардт, Павло Филипович, Фелікс Якубовський і Максим Рильський; стоять: Віктор Петров і Микола Зеров

■ Микола Зеров

і назва групи. До «Парнасу» входили Теодор де Банвіль, Франсуа Коппе, Сюзлі-Прюдом, Жозе-Марія де Ередія та ін. Ці митці обстоювали вдосконалення поетичної форми та літературної мови, виступали за високу якість поезії, нагадуючи, що література — це передусім мистецтво. «Парнасці» високо цінували античну культурну спадщину й нерідко звертали до неї у власних творах.

«Київські неокласики» зазнали впливу французького «Парнасу». Їм імпонувала вимога високого естетичного рівня поетичного слова, яку ті декларували. Мова не йшла про сліпе наслідування античних творів: питання ставилося ширше — про засвоєння найкращих у мистецькому плані зразків європейської культури. Ось як уявляв майбутнє української поезії Микола Зеров:

Прекрасна пластика, і контур строгий,
І логіки залізна течія —
Оце твоя, поезіє, дорога.

Леконт де Ліль, Жозе Ередія,
Парнаських зір незахідне сузір'я —
Зведуть тебе на справжні верхогір'я.

«Неокласики» активно виступали за літературне оновлення через європеїзацію української поезії. Умовою такого оновлення мало стати звернення до духовних основ європейської культури. На початку 1930-х років усі з «група п'ятірного» зазнали переслідувань: Освальда Бургардта врятувала еміграція; М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара були заарештовані й загинули в радянських концтаборах, а М. Рильський після арешту й кількомісячного перебування у в'язниці мусив довгі роки не виявляти своїх справжніх ідеалів.

■ Освальд Бургардт
(Юрій Клен)

Сторінками спогадів

Яких-небудь маніфестів «неокласичної школи» годі було б шукати, бо ніяких програм вони не намічали. Та й сама назва «неокласики» була випадкова й вказувала лише на те, що поети, яким її причеплено, хотіли вчитись у класиків, себто майстрів, які дали нам невмирущі зразки поезії, а це, розуміється, було не на руку «поетам», які нічого не хотіли вчитися, ні стискати себе жодними нормами і ненавиділи все, що стояло вище їх.

Юрій Клен (Освальд Бургардт),
учасник групи «неокласиків»

Опрацьовуємо прочитане

1. Прочитавши статтю, дайте відповідь на запитання: що стало джерелом появи «київських неокласиків» у літературі 20-х років ХХ ст.?
2. Назвіть причини, через які «неокласики» були протиставлені комуністичній ідеології та пролетарським письменникам.
3. Як тлумачить назву групи «неокласиків» один з її учасників — Юрій Клен (Освальд Бургардт)?
4. Дайте письмову відповідь на питання, винесене в заголовок статті підручника.
5. Підготуйте мультимедійну презентацію «Київські неокласики», ознайомте з нею однокласників та однокласниць. Зробіть «пост» про свою презентацію в соціальних мережах.

Максим РИЛЬСЬКИЙ

(1895—1964)

Максим Тадейович Рильський народився 19 березня 1895 року в Києві. Батько майбутнього поета — етнограф, публіцист, громадський діяч Тадей Рильський — походив із багатого й шляхетного польського роду. Мати Максима Рильського, Меланія Федорівна, була селянкою.

У родині майбутнього митця частими гостями були композитор М. Лисенко, етнографи і фольклористи О. Русов, Д. Ревуцький, актор і режисер П. Саксаганський. 1902 року Тадей Рильський помер, і родина змушена була переїхати з Києва до родинного маєтку в Романівці (нині Житомирська область). Коли Максимові виповнилося вісім років, його віддали до приватної гімназії в Києві. Під час навчання він жив і виховувався в родинях М. Лисенка та О. Русова.

Закінчивши гімназію, навчався спочатку на медичному, а потім на історико-філологічному факультеті Київського університету. Писати почав рано, 1910 року видав збірку «На білих островах». Далі були книжки «На узліссі», «Під осінніми зорями».

Події революції не дозволили здобути повну університетську освіту. Поет залишив Київ і вчителював по селах до осені 1923 року. Тоді й написав свої найкращі твори, що склали збірку «Синя далечінь» (1922).

Повернувшись до Києва, М. Рильський викладав у школі, багато писав. Випустив книжки «Крізь бурю й сніг», «Тринадцята весна», «Де сходяться дороги», «Гомін і відгомін». Належав до групи «київських неокласиків». Незалежна літературна позиція поета викликала роздратування влади. 1931 року М. Рильського заарештували. Після кількомісячного перебування у в'язниці він був змушений піти на компроміс. Збірка «Знак терезів» (1932), написана після ув'язнення, виявила намагання автора засвідчити лояльність до панівного режиму.

У численних наступних збірках М. Рильський не виходив поза межі ідеологічних заборон. Лише після смерті радянського диктатора Й. Сталіна 1953 року поет зміг виявити своє справжнє (здавалося, безнадійно втрачене) поетичне світобачення. Були написані книжки «Троянди й виноград» (1957), «Далекі небосхили» (1959), «Голосіївська осінь» (1959), «В затінку жайворонка» (1961).

Помер Максим Рильський 24 липня 1964 року, похований на Байковому кладовищі в Києві.

■ Максим Рильський, Микола Зеров і Павло Филипович до арештів

■ Максим Рильський єдиний із «неокласиків» пережив репресії та все життя прожив в Україні

■ Максим Рильський

■ Надгробок поета на Байковому кладовищі

Перекладацька діяльність

■ Плач Ярославни
(Михайло Бойчук,
1910-ті)

М. Рильський увійшов в історію української культури і як неперевершений майстер художнього перекладу.

Максим Рильський наголошував, що художні переклади виходять далеко за межі літератури й культури. Це *«знаряддя спілкування між народами, знаряддя поширення передових ідей і обміну культурними цінностями, знаряддя зміцнення і зросту інтернаціональної свідомості»*.

Поет займався перекладацькою працею від 20-х років минулого століття, відкривши українському читачеві чимало різних творів, що склали понад п'ятдесят книжок. І ці переклади відіграли неабияку роль у нашому культурному житті. Ось лиш один приклад: поетові належить високохудожній переклад «Слова о полку Ігоревім» сучасною українською мовою. Школярі й сьогодні знайомляться з давньою пам'яткою за посередництвом М. Рильського.

Бездоганно володіючи французькою мовою, поет зробив доступними для нас відомі твори П. Корнеля, Ж. Расіна, Н. Буало, Вольтера, П.-Ж. Беранже, В. Гюго, С. Маларме, П. Верлена та ін. Він познайомив українських читачів із творчістю багатьох визначних англійських, італійських, іспанських, норвезьких майстрів слова.

Особливою вправністю позначені переклади М. Рильського зі слов'янських літератур: польської, російської, білоруської, болгарської, чеської, словацької. Він постійно й наполегливо вдосконалював свою майстерність. Для прикладу: над перекладом поеми А. Міцкевича «Пан Тадеуш» М. Рильський працював понад сорок років — прагнув досягти максимальної точності й літературної довершеності.

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху М. Рильського вас зацікавили, вразили, здивували? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. Пригадайте, які із цих творів ви прочитали в перекладі М. Рильського: «Слово про Ігорів похід», «Кримські сонети», «Пан Тадеуш» А. Міцкевича, «Євгеній Онегін», «Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...» О. Пушкіна, «Так тихо серце плаче...» П. Верлена. Яке враження справили переклади М. Рильського? Чи відчували ви, що читаєте твір, написаний іншою мовою?
3. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези й обґрунтуйте їх (за потреби зверніться до довідкової літератури, матеріалів мережі Інтернет). Презентуйте свої гіпотези однокласникам та однокласницям.
  - Чому М. Рильський багато уваги приділяв перекладацькій роботі?
  - Які факти біографії М. Рильського допомагають зрозуміти витоки надзвичайної музикальності поета, його творів?
4. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях М. Рильського.

Досліджуємо самостійно

5. Знайдіть у мережі Інтернет відеолекторій WiseCow і перегляньте лекцію про М. Рильського із циклу «Українська література в іменах». Якими наведеними лекторкою фактами ви хотіли б доповнити розповідь про письменника?
6. Підготуйте повідомлення «П'ять цікавих фактів про Максима Рильського». Організуйте в класі обговорення повідомлень.

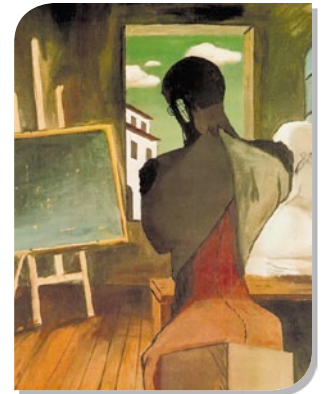
Образ поета

По-справжньому «неокласичними» є дух і філософія творчості М. Рильського 1920-х років. Рівновага, спокій, тиша, простота — ось її прикмети. Революції, війни, перевороти — лише прикрі марнування днів людського життя. Здається, звичайний мисливський відпочинок та рибальські будні поет цінує вище за бурхливі громадські дискусії.

Простота в поезії М. Рильського виступає своєрідним еквівалентом правди, перевіреної часом. Йому близький ідеал приватного життя людини, що відверто дисонує з панівними громадськими настроями. 1920 року він пише «Рибальське посланіє...», ніби свідомо дистанціюючись від актуальних тем.

Поет пояснював: *«Коли звернемось до моїх речей, то справді дивно читати в 1922—23 рр. про рибальство, спокій і т. д. Це не значить, проте, що я в час революції лиш спокійно ловив рибу, а тільки вказує на одну особливість моєї психології: я можу одгукуватись ліричним віршем тільки на минуле, на те, що “одстоялось” у душі і може мати прозору форму, питому моїй манірі. Інакше писати не можу».*

М. Рильський лише наполягає на своєму праві самостійно вибудовувати стосунки з життям. Він то перейнятий радісним переживанням цього *«веселого світу»*, то виступає палким адептом мистецтва — малої картини, *«що більша над увесь безмежний світ»*, то, нарешті, утомлений *«велемудрими книгами»*, знаходить розраду в простоті елементарних насолод, обравши *«мисливський переливний ріг»*. У цій розмаїтості проявів образ поета постає як безсумнівна цілість у радісному та щирому прийнятті життя. Поетова реальність — позачасова. Вона сповнена вічних цінностей, які виявляються в простих, але одвіку повторювальних речах, без яких неможливе життя людини.

■ Філософ і поет
(Джорджо де Кіріко,
1916)

Теоретичне зауваження

Філософічність — стильова риса твору; звернення автора до філософських роздумів про сенс життя, призначення й покликання людини, щастя, про життя і смерть, добро і зло тощо.

Коментар фахівця

Подібно як античні класики, Рильський великим духовним зусиллям, що не раз обривалось одчаєм, виніс спокій із осереддя бурі, солодкість світу — із його отруйної гіркоти, світло і ясність — із кромішньої тьми і хаосу, прозорість — із каламутної повені його доби, рівновагу — із катастрофи.

Юрій Лаврінченко, літературний критик

Досліджуємо самостійно

- i** 1. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте вірші М. Рильського в авторському виконанні. Зосередьтеся на своїх враженнях від голосу митця, його інтонацій. Яким постає у вашій уяві образ поета Максима Рильського?
2. Ілюстрацією до цієї сторінки підручника стала картина італійського художника Джорджо де Кіріко, яскравого представника «метафізичного» напрямку в живописі. Метафора та мрія допомагали «метафізикам» вийти за межі звичайної логіки, а контраст між реалістично точним зображенням предмета й дивною атмосферою, у якій він знаходиться, посилити ірреальний ефект. Яким постає поет на картині Дж. де Кіріко? Чи має він спільні риси з образом поета Максима Рильського? Обґрунтуйте свої міркування.

З любов'ю до життя («Солодкий світ!...»)

Вірш «Солодкий світ!...» був написаний 1919 року, а згодом потрапив до збірки «Синя далечінь». Епіграф «Сладокъ свѣтъ...», обраний автором, відсилає до біблійної книги Екклезіаста, або Проповідника. Ось як це в Біблії: «Солодке світло, і приємно для очей бачити сонце. Якщо людина проживе і багато років, то нехай веселиться вона упродовж усіх їх, і нехай пам'ятає про дні темні, яких буде багато: усе, що буде, — суєта».

Цим епіграфом поет налаштовує на глибше сприйняття твору — підкреслює його філософічність. І оптимізм обертається тут на життєву філософію, на щось по-справжньому вистраждане й пережите — внутрішнє «прозоріння» після непростих випробувань, набуття важливого духовного досвіду «по довгих муках безсердечних літ».

Поезія складається з трьох строф, поєднаних епіфорою «Солодкий світ». Така будова нагадує триптих — витвір образотворчого мистецтва, який складається з трьох картин, об'єднаних спільною ідеєю.

Три строфи поезії — три картини, які постають перед ліричним героєм (або він їх створює). Спочатку йому відкривається безмежний простір неба, «золотий квіт» сонця, і ліричний

герой чи то відчуває благословення ширококрилого духу, чи то сам благословляє цей «солодкий світ».

Потім у поле зору ліричного героя потрапляють «надвесняні» тонкі віти та погляд дівчини, «ніби пролісок несмілий». Тепер ліричний герой відчуває «солодкість світу» не лише у високому, «небесному», а й у земному.

В останній строфі поезії життя, світ постають у контрастних образах: янголи і муки, світло і «безсердечні літа». Але вистраждане й пережите підготували внутрішнє «прозоріння» ліричного героя: «усе, що буде, — суєта», життя прекрасне.

Українська традиція знає немало видатних особистостей, котрі сповідували філософський оптимізм. Таким був, скажімо, мандрівний філософ і поет Григорій Сковорода, який шукав щастя, щиро радів кожному новому дню й обстоював самопізнання, духовну свободу та споріднену працю. Його погляди постали на основі народних традицій та на античній і християнській мудрості. Оптимізм Максима Рильського теж, певно, із тих самих джерел — він хоч і зріс в іншу епоху, а проте так само несе в собі глибоку віру в людину та її «солодкий світ».

Читацький практикум

Прочитайте поезію. Виконайте завдання.

■ Пейзаж
(Давид Бурлюк, початок ХХ ст.)

«Сладокъ свѣтъ...»

Солодкий світ! Простір блакитно-білий
І сонце — золотий небесний квіт.
Благословляє дух ширококрилий
Солодкий світ.

Узори надвесняних тонких віт,
Твій погляд, ніби пролісок несмілий,
Немов трава, що зеленить граніт,
Неначе спогад нерозумно-милий...
Солодкий світ.

Чи янголи нам свічі засвітили
По довгих муках безсердечних літ,
Чи ми самі прозріли й зрозуміли
Солодкий світ?

1919

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які емоції у вас виникали під час її читання?
2. Визначте мотив вірша. За допомогою яких образів поет його розкриває?
3. До якого виду лірики — любовної, філософської, пейзажної, патріотичної, громадянської, медитативної тощо — ви віднесли б цей твір? Обґрунтуйте свої міркування.
4. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому поезія починається окличним реченням?
  - Знайдіть у тексті повтори. З якою метою використовує їх поет?
  - Чому поезія завершується питальним реченням?
  - Поезія «Солодкий світ!..» була написана 1919 р. Чи відчувається у творі «дух часу», коли він був створений?
  - Іноді «Солодкий світ!..» називають сонетом. Поміркуйте, які для цього є підстави.
  - Яку роль виконує у творі епіграф?
5. Узагальніть свої спостереження над текстом твору «Солодкий світ!..» і запишіть їх у зручній для вас формі.
6. Оберіть рівень складності, виконайте завдання та презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
  - 🕒 Знайдіть у вірші «Солодкий світ!..» епітети. Визначте їхню роль у творі.
  - 🕒 Знайдіть у тексті метафори. Яка з них видалася вам найяскравішою? Наведіть аргументи на доказ своєї думки.
  - 🕒 У зручній для вас формі представте художні засоби, до яких вдається М. Рильський у поезії «Солодкий світ!..».
  - 🕒 У формі есею або власного висловлення обґрунтуйте тезу: «У поезії «Солодкий світ!..» виявилася справжня поетична майстерність автора».

«Добре бути молодим...» («У теплі дні збирання винограду...»)

Про молодість і кохання написано багато поетами різних епох. У М. Рильського нібито теж про це, але вже з наголосом на філософській ноті: зустріч двох людей, розмова — легкий флірт, а в підсумку все ж таки «добре бути молодим», що скеровує до роздумів про сенс людського життя — про його найбільш щасливу пору.

Здається, щось подібне могло статися будь-де й будь-коли. Але позачасову легкість порушує згадка про Кіпріду (одне з імен Афродіти, богині вроди й кохання), і ця алюзія непрямо залучає додаткові мотиви, зокрема мандрів і розлуки.

Про твір М. Рильського знавець античної літератури Андрій Содомора зауважив: «Тут уже знаємо, хто це він, а хто вона: блукач Одиссей і дочка феакійського володаря Алкіноя — «білораменна» Навсікая. Вона — з того казкового краю, острова Схеріт, куди не сягають життєві бурі... Він — чудом після кораблетроці врятований скиталець, той, хто довго світом блукав і «всяких людей надивився, міста їх і звичаї бачив...». Зустріч, закоханість і... розлука, адже через тугу за батьківщиною Одиссей мусив залишити Навсікаю та продовжити свої мандри.

У поезії М. Рильського зображено лише один епізод. Зустріч і короткий діалог, що поклав

■ Одисей і Навсікая (Валентин Серов, 1910)

початок взаємній приязні: жодних зайвих слів, лиш одне запитання й відповідь. Сільська ідилія «теплих днів збирання винограду» і простота образів. Повніше схарактеризована «вона» — «ясна, як сад, і радісна, як сміх». Легка й безпосередня: сміливо розмовляє з незнайомцем, гукає «свіжо й весело на мулів», рушаючи в путь. Простота і щирість закоханості — сказано мало й водночас багато.

Саме таку легкість, зовнішню простоту, емоційну рівновагу передбачає сонетний жанр. Як і решта «київських неокласиків», М. Рильський дуже любив сонет і не раз до нього звертався. Цей ліричний жанр вимагає від автора лаконізму, емоційної стриманості, високої майстерності.

Сонет має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба та чітку строфічну організацію: зазвичай складається з двох катренів (чотирирядкова строфа) та двох терцетів (строфа на три рядки). Так побудовані класичні італійські сонети доби Відродження. Існує, правда, і менш поширений варіант строфічної будови: три чотиривірші та дистих. Таку строфічну організацію сонета зазвичай називають «англійською», бо саме вона представлена у творчості В. Шекспіра.

Сонетна організація дисциплінує думку й почуття, потребує неабиякої технічної вправності. Проте сонет М. Рильського легкий та органічний, аж ніяк не силуваний результат формальних вправ. Це один із кращих зразків його інтимної лірики зі збірки «Синя далечінь».

Читацький практикум

Прочитайте художній твір. Виконайте завдання.

■ Збирання винограду
(Хоакін Соролья, 1896)

У теплі дні збирання винограду
Її він стрів. На мулах нешвидких
Вона верталась із ясного саду,
Ясна, як сад, і радісна, як сміх.

І він спитав: — Яку б найти принаду,
Щоб привернуть тебе до рук моїх?
Вона ж йому: — Світи щодня лампаду
Кіпріді добрій. — Підняла батіг,

Гукнула свіжо й весело на мулів,
І чутно уші правий з них прищулив,
І знявся пил, немов рожевий дим.

І він потягся, як дитина, радо
І мовив: — Добре бути молодим
У теплі дні збирання винограду.

1922

Виявляємо літературну компетентність

1. Розкажіть про свої враження від прочитаного тексту.
2. Які зорові образи створює поет? Яке емоційне забарвлення мають ці образи?
3. Визначте звукові образи. Які асоціації вони у вас викликають?
- 4. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх, презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому в поезії переважають зорові образи?
- 5. Чому поезія починається й закінчується рядком «У теплі дні збирання винограду»?
- 6. Якого значення в поезії набуває відповідь дівчини: «Світи щодня лампаду Кіпріді добрій»?
- 7. Чому поет обрав для свого твору античний сюжет?
- 8. Як ви пам'ятаєте, в античності не було жанру сонета. Він виник у Середньовіччі, а набув популярності й досконалості в добу Відродження. Чому для викладу античного сюжету поет обирає форму «італійського сонета»?
- 9. Оберіть рівень складності, виконайте завдання.
  - Знайдіть у творі епітети та метафори. Визначте їхню роль у творі.
  - Знайдіть у тексті діалог. Який підтекст криється в ньому? Обґрунтуйте свої міркування.
  - Доведіть, що в поезії містяться образи, які набувають значення символів.
- 10. У формі есею чи власного висловлення доведіть або спростуйте тезу: «Сонет М. Рильського «У теплі дні збирання винограду...» оспівує всепереможну радість життя».

Досліджуємо самостійно

- 6. Відвідайте сайт Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського. Проведіть віртуальну екскурсію до музею: розкажіть про його розташування, експонати, наукову роботу, заходи. Оцініть сайт музею з погляду зручності користування, актуальності наповнення. Залиште свій відгук на сторінці відвідувачів сайту.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

- 7. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте фільм М. Харшана із циклу «Як на духу», присвячений М. Рильському (2008). Які епізоди фільму справили на вас найбільше враження? Чому?
- 8. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте твори композиторів Л. Ревуцького, В. Берковського, О. Білаша, літературною основою яких стали поезії М. Рильського. У якому творі поєднання музики і слів, на вашу думку, є найбільш органічним? Який твір вам сподобався найбільше? Чому?

Ділимося читацьким досвідом

9. Спираючись на прочитані твори української та зарубіжної літератури, підтвердьте або спростуйте думку про те, що молодість і кохання є вічними темами в літературі.

Виявляємо творчі здібності

- 10. Виявіть ініціативу і запропонуйте влаштувати поетичний вечір, присвячений сонету в українській та світовій літературі. За допомогою однокласників і вчителів оберіть назву вечора, підготуйте сценарій, доберіть музичний супровід і проведіть поетичний вечір.

Євген ПЛУЖНИК

(1898—1936)

■ Євген Плузник

■ Меморіальна дошка на будинку в Києві, де з 1923 до 1934 року жив Євген Плузник

Євген Павлович Плузник народився 14 грудня 1898 року в слободі Кантемирівці Богучарського повіту Воронежської губернії (тепер Воронежська область Росії). Початкову освіту здобув у Кантемирівській школі, навчався в гімназії. Працював сільським учителем на Полтавщині, пізніше перебрався до Києва. Там вступив до Музично-драматичного інституту, але через хворобу мусив залишити навчання.

Поезію почав писати в гімназії — тоді ще російською мовою. А коли жив у Києві, перейшов на українську. Перші вірші опублікував у журналі «Глобус» під псевдонімом Кантемирянин. Входив до київських літературних організацій «Аспис» (Асоціація письменників), «Ланка» і МАРС. За життя поета побачили світ збірки «Дні» й «Рання осінь». Він також підготував до друку поетичну книжку «Рівновага». У доробку Є. Плузника є також роман «Недуга» і три драматичні твори.

1934 року Є. Плузника заарештували і за сфабрикованим обвинуваченням засудили до розстрілу, згодом його замінили десятьма роками ув'язнення. Невдовзі після арешту та слідства хворий на туберкульоз поет потрапив до радянського концентраційного табору на Соловецьких островах, що в Росії. Помер Є. Плузник у тюремній лікарні 2 лютого 1936 року.

Сторінками спогадів

Поет з Євгена Плузника був блискучий: емоційний і розумний, не кажучи вже про досконалу версифікацію. Не знаю, як поезію Плузника судять теперішні читачі й критики, але тоді — не перебільшую — в нашому колі він ішов зразу за Тичиною.

Юрій Смолич, письменник

Коментар фахівця

Усе в постаті Євгена Плузника позначено прикметами трагічної краси. Він був приречений на короткий вік спадковим туберкульозом. Він помер на 38-му році життя. Але большевики ще встигли винести йому смертний вирок, потім замінити 10-річним ув'язненням (зберігся лист про радість поверненого життя), потім завезли його на Соловки, де він помер 2 лютого 1936 року зі словами: «Я вмюся, згадаю Дніпро і вмру».

Євген Сверстюк, поет і філософ

Опрацюємо прочитане

1. Які факти з біографії письменника привернули вашу увагу? Про що ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У зручній для вас формі занотуйте відомості про життя та творчість Є. Плузника.
3. Які риси Плузника-поета і Плузника-людини приваблюють Ю. Смолича?
4. Порівняйте особливості біографій М. Рильського і Є. Плузника. Чому цих авторів можна віднести до митців «розстріляного відродження»?

Ліричний герой

Лірика — це особливий і найбільш суб'єктивний рід літератури. Враження від дійсності постають у ній через емоції, роздуми, вольові імпульси, відчуття та прагнення людини. Уся система художніх засобів у ліричному творі підкоряється розкриттю цілісного руху людської душі.

Та при цьому лірика не замикається у сфері внутрішнього життя. Вона виявляє душевні стани, емоції, що постали внаслідок зосередження особистості на «зовнішній» реальності. Лірична поезія художньо відтворює й навколишню дійсність, наприклад у філософських, пейзажних та громадянських творах.

У ліриці носієм переживання виступає ліричний герой. Це немовби художній двійник поета. Автор-поет і його ліричний герой співвідносяться між собою як прототип і художній образ: дійсні життєві факти зазнають естетичного перетворення й узагальнення. Адже лірика не лише фіксує почуття людини, а й збагачує, трансформує їх — створює заново в новому художньому світі. Сформовані авторською уявою психологічні ситуації можуть народитись із реальних або вигаданих джерел. Тому й не слід ототожнювати поета і його ліричного героя: вони дуже схожі, але аж ніяк не ідентичні.

Чому почуття, емоції ліричного героя твору ми, читачі, здатні пережити як щось своє, особисте? Можливо тому, що поет наділяє ліричного героя власним духовним досвідом, який, як і емоційний досвід кожного з нас, ґрунтується на духовній свідомості народу, культурній традиції людства.

Лірика — рід літератури, в основу якого покладено емоції, переживання людини.

Ліричний герой — носій думок, переживань у ліричному творі.

■ Мрія поета
(Оділон Редон, 1910-ті)

Коментар фахівця

Осмислюючи поняття «ліричний герой», потрібно звільнитися від розуміння ліричного героя як чогось, «незалежного» від автора, цілком самостійного, але в той же час слід відмовитися і від надмірного біографізму в тлумаченні авторської особи в ліриці. Адже навіть сама особа автора в ліричному творі виступає як поетичний образ, як художнє узагальнення, а не тільки як біографічне зображення самого поета.

Н. Науменко, сучасна поетеса, дослідниця літератури

Опрацюємо прочитане

1. Визначте основні особливості лірики. Складіть «хмарину тегів» до теми «Лірика».
2. Як ви зрозуміли поняття *автор, ліричний герой*? Відобразіть на схемі.
3. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому лірику називають найбільш суб'єктивним родом літератури?

Ділимося читацьким досвідом

4. Наведіть приклади ліричних творів, які ви читали на уроках української та зарубіжної літератури або самостійно. Поділіться своїми враженнями від них. Що вказує на наявність у цих творах ліричних героїв? Які риси мають ці герої?

Захоплений світом («Ніч... а човен — як срібний птах!..»)

Лірична поезія «Ніч... а човен — як срібний птах!..» увійшла до збірки «Рівновага», що її автор не встиг видати, бо був заарештований. Невеличкий вірш і лише декілька образів. Ніч і човен... А ще місяць — силует човна у світлі місяця нагадує срібного птаха. Які найперші асоціації може викликати ця картина? Які спогади вона навіює?

Можна пригадати народну ліричну пісню «Місяць на небі, зірочки сяють...», адже в ній

■ Жар-птиці
(Петро Нілус, 1930-ті)

теж є ніч, місяць і човен. А можна й твір Михайла Старицького «Виклик» («Ніч яка, Господи! Місячна, зоряна...»). А ще відомі рядки з «Причинної» Тараса Шевченка: *«І блідий місяць на ту пору / Із хмари де-де виглядав, / Неначе човен в синім морі, / То вирунав, то потопав»*. Ці образи є традиційними в мистецькому досвіді українців.

Звичайно, Євген Плужник, пишучи твір, спирався на рідний культурний досвід, який єднав його із читачами й читачками. Однак поет ним не обмежився, а пішов далі — поза традицію, розвинув її, ускладнив і збагатив. Це надало твору філософської місткості й глибини.

Традиційний образ човна набуває символічного значення й уподібнюється до особистості, що перебуває в стихійному світовому русі. А ліричний герой поезії постає як вдумливий спостерігач, котрий немовби відкриває в собі доти незнану рису — здатність інтуїтивно проникати в сутність буття. Це окрилений, охоплений радісним передчуттям дива оптиміст із щирим серцем, що сповнене світлих емоцій.

Читацький практикум

Прочитайте художній твір і виконайте завдання.

Ніч... а човен — як срібний птах!..
(Що слова, коли серце повне!)
...Не спиши, не лети по сяйних світах,
Мій малий ненадійний човне!
І над нами, й під нами горять світи...
І внизу, і вгорі глибини...
О, який же прекрасний ти,
Світе єдиний!

1948

■ Травнева ніч
(Микола Глущенко, 1966)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас вірш? Які емоції виникали у вас під час читання? Які образи вірша привернули вашу увагу? Які асоціації вони породжували?
2. Які зорові образи постають у творі? Якими художніми засобами поет їх створює? Якого емоційного забарвлення набувають ці образи?
3. Назвіть контрастні образи вірша. Якої мети досягає автор за їх допомогою?
4. Яким постає ліричний герой цього твору?

5. На вашу думку, до якого виду лірики — філософської, інтимної, громадянської, пейзажної, релігійної — належить цей твір? Обґрунтуйте свої міркування.
6. Ваші однолітки провели цікаве дослідження. Вони запропонували прочитати поезію Є. Плужника «Ніч... а човен — як срібний птах!..» 20 особам різного віку (від 16 до 65 років) і запитали: «Які літературні асоціації виникали під час читання?». Найпершими асоціаціями 89% опитуваних був рядок з поезії М. Старицького «Виклик», тільки у варіанті, що став народною піснею («Ніч яка місячна, зоряна, ясна»), або рядок пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють...».
- Поміркуйте, чому виникли саме ці асоціації.
  - Поет жодного разу не вжив слів «місяць», «місячний», але в уяві тих, хто сприймав поезію, поставала саме місячна ніч. Чому?
7. На які свої запитання щодо поезії ви не отримали відповіді під час її аналізу? Сформулюйте їх і винесіть на обговорення однокласників та однокласниць, учителів.

Ділимося читацьким досвідом

8. Пригадайте (за потреби перечитайте) вірш М. Старицького «Виклик», уривок з поеми Т. Шевченка «Причинна». Що об'єднує їх із віршем Є. Плужника «Ніч... а човен — як срібний птах!..»? У чому полягають відмінності творчої манери поетів? Чим, на вашу думку, зумовлені ці відмінності?

Виявляємо творчі здібності

9. Уявіть себе...
- художником, якому замовили ілюстрації до поезії Є. Плужника. Опишіть картину, яку ви створили б до вірша «Ніч... а човен — як срібний птах!..». За бажанням намалюйте її;
  - композитором, який пише музику до вірша Є. Плужника «Ніч... а човен — як срібний птах!..». Якою була б ваша композиція — мінорною чи мажорною? Який темп для виконання свого твору ви обрали б? Обґрунтуйте свій творчий задум. Презентуйте свої роботи однокласникам та однокласницям.

Осінні роздуми («Вчись у природи творчого спокою...»)

Вірш «Вчись у природи творчого спокою...» увійшов до другої збірки Є. Плужника «Рання осінь» (1927). Зміст твору перегукується з назвою збірки, бо розкриваються в ньому емоції, що викликають «вересневі дні».

Стриманість і виваженість — характерні ознаки цієї поезії.

Вона має форму монологу, зверненого до уявного співрозмовника. Хто він, цей «ти», до якого звертається ліричний герой твору? Можливо, кожен, хто читає поезію. Можливо, близька поетові конкретна людина, яка збилася «на манівці». А, можливо, і сам поет, який

у звичній картині ранньої осені здатен побачити мудрість природи, таїни буття.

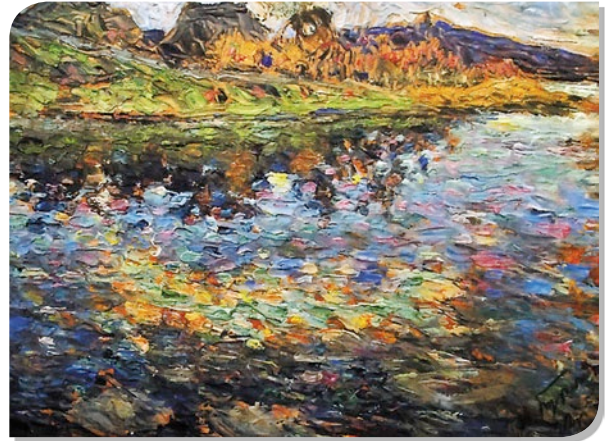
У творі розвивається мотив гармонії, універсального усталеного ритму. Внутрішній стан героя — спокій і рівновага. Такого стану він досягає завдяки спогляданню вересневої природи. Герой усвідомлює просту мудрість «певного шляху», до якої приходиться людина, уже поблукавши життєвими манівцями.

Можливо, поза цим — авторська вітаїстична віра в могутній природний плін усього сущого, часткою якого є й людина з її творчими амбіціями?

■ Осінь
(Зінаїда Сербрякова, 1910)

■ Вечір біля ставка. Погребище
(Микола Бурачек, 1922)

Коментар фахівця

Виразальні засоби поетичної мови Євгена Плужника урізноманітнюються, його лексика легка, рухлива, точна, рима свіжа, ловлена на слух, рядок елегантно зупиняється, наче завмирає у високості, щоб вибухнути вражаючим смисловим акцентом. Поет удосконалює поетику образного зіткнення смислових контрастів і антитез, довірливо, акварельно чисто передає психологічні стани...

Микола Жулинський, критик, історик літератури

Читацький практикум

Прочитайте художній твір і виконайте завдання до нього.

■ Ранній туман
(Петро Обаль, 1967)

Вчись у природи творчого спокою
В дні вересневі. Мудро на землі,
Як від озер, порослих осокою,
Кудись на південь линуть журавлі.

Вір і наслідуй. Учневі негоже
Не шанувати визнаних взірців,
Бо хто ж твоїй науці допоможе
На певний шлях ступити з манівців?

1927

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Який настрій викликала? Які запитання щодо цього поетичного тексту у вас виникли? Запропонуйте однокласникам та однокласницям обговорити їх.
2. До чого закликає ліричний герой твору? Як ви зрозуміли його заклик?
3. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Які асоціації викликає у вас слово «творчий»? А «спокій»? Складіть асоціативне ґроно до кожного із цих слів. Як ви розумієте словосполучення «творчий спокій»? На вашу думку, якого значення набуває «творчий спокій» у цій поезії?
  - Чому поет пропонує вчитися в природи «творчого спокою» саме «в дні вересневі»?
  - Які асоціації викликає у вас образ журавлів, що «на південь лунуть»? Які значення може мати цей образ у поезії «Вчись у природи творчого спокою...»?
4. Знайдіть у поезії дієслова наказового способу. Як ви пам'ятаєте, застосовуючи наказовий спосіб, ми маємо змогу спонукати до дії у формі наказу, прохання, поради, заклику, застереження тощо. Визначте, яку форму спонукання виражає кожне дієслово наказового способу у вірші «Вчись у природи творчого спокою...». Обґрунтуйте свої міркування.
5. Оберіть рівень складності, виконайте завдання.

Прочитайте коментар фахівця (с. 36) щодо поетичної мови Є. Плужника. Наведіть приклади з вивчених поезій на підтвердження думки М. Жулинського:

  - 🕒 «...його <...> рима свіжа, ловлена на слух...»
  - 🕒 «Поет удосконалює поетику образного зіткнення смислових контрастів і антитез...»
  - 🕒 «...рядок елегантно зупиняється, наче завмирає у високості, щоб вибухнути вражаючим смисловим акцентом»
  - 🕒 «Поет <...> довірливо, акварельно чисто передає психологічні стани...»
6. Пригадайте твори українських та зарубіжних поетів про осінь. Які з них, на вашу думку, своїм звучанням близькі до поезії Є. Плужника? Обґрунтуйте ваші міркування.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші поезії **Є. Плужника**, його поему «Галілей», роман «Недуга». Обговоріть з однокласниками та однокласницями, які нові особливості творчості поета ви відкрили.

Володимир СВДЗИНСЬКИЙ

(1885—1941)

■ Володимир Свідзинський

■ Володимир Свідзинський із дочкою Мирославою

■ Меморіальна дошка на будинку в Харкові, де в 1930-ті рр. працював поет

Володимир Євтимович (Юхимович) Свідзинський народився 8 жовтня 1885 року в селі Маянів Вінницького повіту на Поділлі в сім'ї священика. Початкову освіту здобув у Тиврівському духовному училищі. Навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії. 1908 року вступив на економічний відділ Київських вищих комерційних курсів.

Завершивши навчання, В. Свідзинський повернувся на Поділля, працював на різних посадах. Під час Першої світової війни близько двох років провів у війську. З осені 1918 року жив у Кам'янці-Подільському, був літературним редактором, архіваріусом, займався науковою діяльністю.

1925 року В. Свідзинський переїхав до Харкова, де працював у журналі «Червоний шлях», співпрацював із різними газетами й видавництвами.

Восени 1941 року за сфабрикованим обвинуваченням поет був заарештований і невдовзі трагічно загинув.

Літературна спадщина В. Свідзинського відносно невелика. 1912 року з віршем «Давно, давно тебе я жду...» він дебютував у київському журналі «Українська хата». Лише через десять років видав збірку «Ліричні поезії» (1922). За життя автора вийшли ще дві його книжки — «Вересень» (1927) і «Поезії» (1940). Книжка «Медобір» побачила світ 1975 року.

Поет уславився своїми перекладами — з іспанської, французької, швейцарської, грузинської, вірменської, білоруської, російської літератур. Перекладав і твори античних авторів: Гесіода, Езопа, Аристофана, Овідія. А ще йому належить перший повний поетичний переклад «Слова про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега» сучасною українською мовою.

Сторінками спогадів

Володимир Юхимович був напрочуд вимогливий до себе та самокритичний, до того ж надміру скромний і навіть сором'язливий: просто не наважувався подати до друку вірш, аж поки не переконувався сам, що цей вірш доведено до максимальної виразності та поетичної довершеності. Та й взагалі був він з поетів, котрі не пишуть багато й не складають великих творів.

Юрій Смолич, письменник

Коментар фахівця

Його поезії — то міра авторського самодовіряння й самоприналежності, інтимні щоденникові записи інтелігента, що свідомо самоізолювався від світу. Така поезія Свідзинського — то тільки засіб шляхетної герметизації власного духу... Замкнутися, щоб зберегтися. Змаліти, щоб не помилитись у власній суті. Стати збоку, щоб не бути співучасником.

Василь Стус, поет і громадський діяч

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху В. Свідзинського вас зацікавили? Про що ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. Які поетичні збірки вийшли за життя поета? Враховуючи думку Ю. Смолича про поета, поясніть, чому широкий загал читачів був мало обізнаний із творчістю В. Свідзинського.
3. Які риси особистості В. Свідзинського відзначає поет В. Стус? Що вас зацікавило в цій характеристиці?
4. Чого ви очікуєте від прочитання творів В. Свідзинського?
5. У зручній для вас формі складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях В. Свідзинського.

3 надією на відновлення («Холодна тиша. Місяцю надламаний...»)

Недарма Василь Стус назвав творчість В. Свідзинського засобом *«шляхетної герметизації власного духу»*. Із цим пов'язана й «несучасна сучасність» поета: у добу зростання ідеологічного тиску на мистецтво він обрав позицію невтручання, свідомої самоізоляції від бурхливих суспільних дискусій та злободенних проблем.

В. Свідзинського найбільше цікавила людська душа у її складній взаємодії зі світом. Тож над усе він прагнув розібратися в самому собі: у нього навіть філософські роздуми мають дуже особистий характер, ось як у поезії «Холодна тиша. Місяцю надламаний...».

Цей ліричний вірш, датований 1932 роком, розповідає про відновлення втраченої душевної

рівноваги, і він, імовірно, навіяний особистою драмою: саме тоді поет розлучився з дружиною, яка забрала дочку й оселилась у родичів. Тому й образи у творі зустрічаємо відповідні: *«холодна тиша»*, печаль, *«як сніг на вітах»*...

І туга зрештою долається вольовим зусиллям — самозаглибленням і зосередженням на *«трьох радощах»*. *«Самотність, труд, мовчання»*. Саме вони й складають основу життєвої філософії ліричного героя, наповнюючи сенсом його існування.

Символічний характер мають завершальні рядки поезії. Вони позначають надію ліричного героя на внутрішнє, душевне й духовне відродження, адже саме виноград у світовій міфології символізує відновлення життєвих сил людини.

Коментар фахівця

Феномен Свідзинського в українській поезії полягає у його винятковій духовній зосередженості. Заслугує на спеціальну увагу його своєрідний культ самотності і тиші, мовчання (*«Три радості у мене неодіймані: Самотність, труд, мовчання...»*). Апологію самотності найлегше виводити з естетичної системи романтизму. Проте і духовна зосередженість, і «самітництво» Свідзинського вимагають ретельнішого розгляду в річищі українських національних традицій. Існує тенденція пов'язувати «мовчання», «безгоміння» в сучасній філософській ліриці виключно із східною філософською традицією... Тим часом у Свідзинського генеза цього поняття вочевидь інакша, вкорінена в національній філософській та поетичній свідомості. Зв'язок із Сковородою тут більш очевидний...

Елеонора Соловей, дослідниця української літератури

■ Сильна мрія
(Пауль Клее, 1929)

Холодна тиша. Місяцю надламаний,
Зо мною будь і освяти печаль мою.
Вона, як сніг на вітах, умирилася.
Вона, як сніг на вітах, і осиплеться.
Три радості у мене неодіймані:
Самотність, труд, мовчання. Туги злобної
Немає більше. Місяцю надламаний,
Я виноград відновлення у ніч несучу.
На мертвім полі стану помолитися,
І будуть зорі біля мене падати.

1932

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які емоції викликала? Чим зацікавила?
2. Яким постає ліричний герой на початку твору? Які зорові образи допомагають зрозуміти його стан? Які асоціації, роздуми ці зорові образи викликають? Які художні прийоми застосовує поет для створення зорових образів?
3. Який звуковий образ є наскрізним у цій поезії? Поміркуйте, цей образ залишається сталим упродовж твору чи зазнає змін? Обґрунтуйте свої міркування.
4. Які абстрактні образи створює поет? Якими художніми засобами? Якого значення набувають вони в тексті?
5. Знайдіть у тексті антонімічні образи. Яку роль вони відіграють у відтворенні внутрішнього стану ліричного героя?
6. У зручній для вас формі (текст, таблиця, схема) занотуйте свої спостереження щодо образної системи поезії «Холодна тиша. Місяцю надламаний...».
7. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому вірш не має рими?
  - Відомо, що внаслідок змін взаємного розташування Сонця, Землі та Місяця видима із Землі освітлена частина місячної поверхні має різну форму. У народі неповний місяць зазвичай називають «щербатим». Чому поет ужив на означення форми місяця епітет «надламаний»?
  - Чому поет називає *самотність, труд, мовчання* «радостями неодійманими»?
8. Оберіть рівень складності, виконайте завдання та презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям. Напишіть власне висловлення на доказ або спростування тези.
  - 🕒 Ліричний герой поезії «Холодна тиша. Місяцю надламаний...» переживає внутрішню кризу.
  - 🕒 Ліричний герой поезії «Холодна тиша. Місяцю надламаний...» подолав внутрішню кризу.
  - 🕒 Для розкриття внутрішнього стану ліричного героя поет використовує символічні образи.
  - 🕒 Вірш «Холодна тиша. Місяцю надламаний...» — зразок філософської лірики.

9. Чи змінилося ваше сприйняття поезії «Холодна тиша. Місяцю надламаний...» після її аналізу? На які свої запитання щодо твору ви не отримали відповіді? Сформулюйте їх і винесіть на обговорення однокласників та однокласниць.
10. Є чимало способів узагальнити свої враження, знання, виявити своє ставлення до проблем, порушених у творі: створити «паспорт твору» або «буктрейлер», написати есей або твір-роздум тощо. Оберіть форму, яка найяскравіше виявить ваше розуміння поезії «Холодна тиша. Місяцю надламаний...», і виконайте роботу.

Магія спогадів («Прозорий січень небо розтворив...»)

Важливу роль у творчості В. Свідзинського відіграє мотив пам'яті, що зазвичай поєднується з гострим емоційним переживанням неоправної втрати. Багатьом людям властиво бачити минуле в узагальненому образі «щасливих днів» (на противагу безрадісному теперішньому й невизначеному майбутньому). Вірш «Прозорий місяць небо розтворив...» саме такий: картина зимової природи навіює ліричному героєві світлі спогади про колишнє — безнадійно втрачене.

У спогадах ліричного героя виокремлюється мотив кохання — його «первісна затаєна любов». А «мляве серце» і «плач» загострюють загальне драматичне переживання змарнованих можливостей.

Поезія набуває філософічності завдяки залученню фольклорного образу «Дунай-ріки». Це поетичний символ, який у народній творчості може позначати умовний кордон: межу між батьківщиною і чужиною, світом живих і померлих тощо. А в поета образ Дунаю символізує межу між теперішнім і минулим — тими недосяжними «щасливими днями», до яких у спогадах лине душа ліричного героя.

У цій поезії втілено важливі риси творчості В. Свідзинського, а саме властиві їй художній міфологізм і фольклоризм. Митець не просто залучав до своїх текстів міфологічні й фольклорні образи, а й переосмислював їх відповідно до власних творчих задумів.

Читацький практикум

Прочитайте художній твір і виконайте завдання.

Прозорий січень небо розтворив
І знову світло світові явив.
Срібліє обрій в ніжному тумані;
Широко день роздав блискучі грані,
І я дивлюсь — і всі щасливі дні,
Що спопеліли в сонячній вогні,
Як віяло, таємною рукою
Розгорнене, встають передо мною.
І первісна затаєна любов
На мляве серце напливає знов.
Над паростком, над весняним потоком
Схиляюся і плачу самотоко...
Хто погубив його? Чия рука?
Незаймано пливе Дунай-ріка.
Де ж огнище на мрійному смерканні?
Де постать мила в білому убранні?

1937

■ Мороз і сонце
(Тетяна Яблонська, 1996)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Можливо, поезія викликала у вас певні літературні асоціації? Поділіться ними з однокласниками та однокласницями.
2. Якою пейзажною замальовкою відкривається твір? Яке враження на читача справляють перші чотири рядки поезії? Які почуття породжують? Яку картину ви уявляєте, коли читаєте ці рядки?
3. Які епітети, метафори винайшов поет, щоб створити цей пейзаж?
4. Як сприймає зимовий пейзаж ліричний герой? Якби вас попросили визначити його емоційний стан лише двома словами, що ви обрали б — синоніми чи антоніми? Обґрунтуйте свою думку за допомогою образів, що створив автор.
5. Поясніть, що викликає такий стан ліричного героя.
6. Визначте мотив вірша. Дослідіть, за допомогою яких образів він розкривається.
7. Які образи поезії вас особливо вразили?

8. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.

- Чому в останніх чотирьох рядках так багато питальних речень?
- Чи міститься в останніх чотирьох рядках вірша відповідь на запитання, які ставить ліричний герой?
- Чи є у творі символічні образи?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

9. Завітайте до віртуальної картинної галереї в електронному додатку до підручника й доберіть картини, які, на вашу думку, могли б стати ілюстраціями до творів В. Свідзинського.
10. Музика яких композиторів, на вашу думку, могла б стати музичною ілюстрацією до творів В. Свідзинського?

Виявляємо творчі здібності

11. Напишіть есей «В. Свідзинський був із тих поетів...».
12. Підготуйте літературно-музичну композицію за творами В. Свідзинського.

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. Модерністська течія української літератури, яка виникла в 20-ті роки ХХ ст., має назву
А імпресіонізм **В** неоромантизм
Б неокласицизм **Г** символізм
2. Прізвище письменника, який визнав «романтику вітаїзму» найперспективнішим стилем української літератури, міститься в рядку
А М. Хвильовий **В** Є. Плужник
Б М. Рильський **Г** В. Свідзинський
3. Поетом, про якого В. Стус написав: «Його поезії — ...щоденникові записи інтелігента.., така поезія ... — то тільки засіб шляхетної герметизації власного духу», є
А Максим Рильський **В** Володимир Свідзинський
Б Михайло Драї-Хмара **Г** Євген Плужник

4. Епіграф з біблійної книги Еклезіаста є у творі
  - А «Холодна тиша. Місяцю надламаний...»
  - Б «У теплі дні збирання винограду...»
  - В «Солодкий світ!..»
  - Г «Ніч... а човен — як срібний птах!..»
5. Установіть відповідність між поетичним рядком і назвою вірша.
  - 1 «І сонце — золотий небесний квіт»
  - 2 «Гукнула свіжо й весело на мулів»
  - 3 «...Не спіши, не лети по сьайних світах»
  - А «Холодна тиша. Місяцю надламаний...»
  - Б «У теплі дні збирання винограду...»
  - В «Солодкий світ!..»
  - Г «Ніч... а човен — як срібний птах!..»
6. Установіть відповідність між автором і поетичним рядком.
  - 1 В. Свідзинський
  - 2 М. Рильський
  - 3 Є. Плужник
  - А «І знявся пил, немов рожевий дим»
  - Б «Вір і наслідуй. Учневі негоже»
  - В «Я виноград відновлення у ніч несучу»
  - Г «Ніч яка, Господи! Місячна, зоряна»
7. Як ви розумієте поняття «модернізм»?
8. Схарактеризуйте особливості модернізму 1920-х років.
9. Пригадайте основні риси вітаїзму. Наведіть приклади поезій, у яких ці риси виявилися.
10. Які риси властиві стилю поезії М. Рильського-«неокласика»?
11. Чи є спільні мотиви у творах Максима Рильського, Євгена Плужника, Володимира Свідзинського? Відповідь обґрунтуйте.
12. Порівняйте ліричних героїв поезії Євгена Плужника і Володимира Свідзинського.

Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші твори представників модернізму. Обговоріть з однокласниками та однокласницями, які нові особливості творчості модерністів ви відкрили.

Літературне життя Західної України

■ Базар в Ужгороді
(Йосип Бокшай, 1927)

■ На Гуцульщині
(Осип Курилас, 1932)

■ Собор Святого Юра
на заході сонця
(Олекса Новаківський,
1938)

До початку ХХ століття західні українські землі — Східна Галичина, Північна Буковина й Закарпаття — входили до складу Австро-Угорської імперії. По завершенні Першої світової війни імперія припинила своє існування. Натомість 1918 року постали нові держави, серед яких була й Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) зі столицею у Львові.

Унаслідок агресії польського війська ця Українська держава 1919 року припинила своє існування. Східна Галичина потрапила до складу Польщі, Північну Буковину окупувала Румунія, а Чехословаччина захопила Закарпаття.

Перед українським населенням постала загроза культурної асиміляції. Українські школи було перетворено на польсько-українські, а у Львівському університеті припинено роботу українських кафедр. Польська адміністрація всіляко придушувала український визвольний рух, що був природною реакцією на національні обмеження й переслідування.

За цих умов громадська роль літератури відчутно зростає. Письменники сприяли піднесенню національної самосвідомості. Не обмежуючись ідейними пошуками, вони збагатили літературу новими художніми знахідками: сміливо сприймали зарубіжні традиції, зокрема такі мистецькі напрями, як імпресіонізм, символізм, експресіонізм, сюрреалізм.

Існували в Західній Україні й літературні організації. У Львові діяла група «Митуса», до якої входили Р. Купчинський, О. Бабій, В. Бобинський, Ю. Шкрумеляк та ін. Письменники християнського спрямування об'єдналися у групу «Логос» (Г. Лужицький, С. Семчук, В. Мельник, О. Назарук та ін.). Діяли також творчі об'єднання «Дажбог» (Б.-І. Антонич, Б. Кравців, Є. Пеленський), «Горно» (В. Бобинський, С. Тудор, Я. Кондра, О. Гаврилюк), «Дванадцятка» (Б. Нижанківський, З. Тарнавський, А. Курдидик, В. Гірний, В. Ковальчук та ін.).

Література цього періоду збагачується творами різних жанрів. Зокрема, високого рівня досягла лірика, у якій повною мірою розкрився талант видатного поета Б.-І. Антонича. Набула значного поширення історична проза, зокрема повісті О. Назарука, Ю. Опільського, А. Чайковського. Завоювала популярність творчість І. Вільде, що збагатила літературу новими жіночими образами. З'явилося немало драматичних творів: «Гетьман Мазепа» В. Пачовського, «Голгофа» Г. Лужицького, «Самсон» Д. Николишина та ін.

Незважаючи на несприятливі умови, література в Західній Україні плекала й поширювала національні ідеали та була важливим чинником духовного і громадського життя.

Опрацюємо прочитане

1. Обговоріть у малих групах і презентуйте висновки однокласникам та однокласницям.
  - Якими були умови розвитку української літератури в Західній Україні?
  - Які літературні організації діяли в Західній Україні?
  - Про що свідчить існування в українській літературі Західної України різних мистецьких напрямів?

2. У зручній для вас формі занотуйте відомості про літературу Західної України.

Богдан-Ігор АНТОНИЧ

(1909—1937)

Богдан-Ігор Антонич народився 5 жовтня 1909 року в селі Новиці на Лемківщині в сім'ї греко-католицького священика. Закінчив гімназію, вступив на філософський факультет Львівського університету. Студював польську філологію. Був членом українців при Товаристві прихильників освіти. Цікавився сучасною літературою, зокрема й українською. Добре знав і цінував поезію П. Тичини, М. Рильського, Є. Плужника.

Віршувати почав у гімназії, тоді ще польською мовою. В університеті почав писати українською. Уперше опублікував свою поезію 1931 року в журналі «Вогні». Тоді ж захопився музикою й малярством. По закінченні університету, окрім поезії, писав ще й статті про літературу, фейлетони, працював над художніми перекладами. Свої твори друкував у виданнях «Дзвони», «Вісник», «Назустріч», «Наша культура», «Ми». Деякий час був співредактором журналів «Дажбог» і «Карби». Випробував сили в прозі та драматургії (збереглися незакінчена новела «Три мандоліни», фрагмент повісті «На другому березі», лібрето до опери «Довбуш»).

Головним набутком Б.-І. Антонича є поезія. Він видав збірки «Привітання життя» (1931), «Три перстені» (1934), «Книга Лева» (1936). А «Зелена Євангелія» (1938) й «Ротації» (1938) побачили світ уже після його смерті. Критики називали Б.-І. Антонича *«найбільшим після Франка національним поетом»*.

Помер Богдан-Ігор Антонич 6 липня 1937 року на двадцять восьмому році життя.

■ Богдан-Ігор Антонич

■ Пам'ятний знак на батьківщині поета в с. Новиця (Івано-Франківська область)

Сторінками спогадів

Антонич у цей час був немовби на роздоріжжі. Не знав, чому присвятити себе — музиці чи малярству. «Про поезію, — говорив мені не раз, — я якось не думав. Може, тому, що підсвідомо відстрашували мене труднощі, які прийдеться переломити при вивченні мови». Труднощі справді були великі, бо Антонич розмовляв лемківським діалектом, а літературну українську мову треба було вивчати від початку.

Ольга Олійник, наречена поета

Опрацюємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху Б.-І. Антонича вас зацікавили, вразили, здивували? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?

2. У зручній для вас формі складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Б.-І. Антонича.

Досліджуємо самостійно

3. Знайдіть у мережі Інтернет відеолекторій WiseCow і перегляньте лекцію про Б.-І. Антонича із циклу «Українська література в іменах». Як сучасний критик оцінює внесок Б.-І. Антонича в українську культуру? Якими фактами ви хотіли б доповнити розповідь про письменника? Про що ви хотіли б дізнатися більше?

Добра новина («Зелена Євангелія»)

Ця поезія — радісний і піднесений, стилізований під євангельську «добру звістку» гімн «воскресінню», у якому органічно злилися мотиви весни й кола як універсальних символів. Погляд ліричного героя на світ вітаїстичний, як, приміром, у творах П. Тичини або Є. Плужника.

У першому катрені поет вибудовує панорамну картину весняної ночі. Асоціативно поєднуються яскраві образи: рух «білих коней» навколо гірського села, що потопає у квітучих садах, і червоний місяць — «мов тюльпан». А в другому катрені картина звужується до ритуального столу для звершення особливої, язичницької «літургії» (літургія — один із різновидів богослужіння в християнській церкві). Світлий настрій передається через образи поклоніння

«стобарвній» землі й «доброї новини» весняного оновлення.

Творчість Б.-І. Антонича міфологічна й асоціативна. Вона розрахована на ерудицію та інтуїтивне сприйняття. **Міфологізм** передбачає художнє переосмислення давніх міфів, як у цій поезії, що синтезує християнські та язичницькі уявлення в один образний комплекс. А досягається цей синтез шляхом асоціативності — несподіваного поєднання різних образів, що сприймаються головним чином за допомогою інтуїції, а не логіки. Так, приміром, символіка образу «білих коней» на «каруселі» не потребує буквального потрактування. Поезії Б.-І. Антонича багатозначні, адже сприйняття їх залежить і від асоціацій, ерудиції та культурного досвіду читача.

Коментар фахівця

Антоничева стихія — це занурення у глибини природи, в прапервісність світу, відчуття себе, свого духовного «я» ланкою в безконечному кільці метаморфоз...

Микола Ільницький, дослідник літератури

Читацький практикум

Прочитайте поезію. Виконайте завдання.

Зелена Євангелія

Весна — неначе карусель,
на каруселі білі коні.
Гірське село в садах морель,
і місяць, мов тюльпан, червоний.

Стіл ясеневий, на столі
слов'янський дзбан, у дзбані сонце.
Ти поклоняйся лиш землі,
землі стобарвній, наче сон цей!

1934

■ Обкладинка першого видання збірки Б.-І. Антонича «Зелена Євангелія» (1938)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія Б.-І. Антонича? Які почуття вона викликала? Можливо, у вас виникли запитання? Обговоріть їх з однокласниками, однокласницями та вчителями.
2. Як ви зрозуміли назву поезії? Які асоціації вона викликає? Поміркуйте, яку роль у розумінні змісту твору вона відіграє. У яких зорових образах ця назва розкривається?

- 3. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
-
  - Чому поет порівнює весну з каруселлю?
  - Які реалії можуть бути приховані за образом «білих коней»?
  - Чому в поезії «Зелена Євангелія» названо багато кольорів, але немає зеленого?
  - Чому поет добирає до слова «дзбан» епітет «слов'янський»?
  - Як ви зрозуміли образ «у дзбані сонце»?
  - Чому поезія завершується образом сну?

Досліджуємо самостійно

4. З'ясуйте, художнім образом чи реалістичною деталлю в поезії постає червоний колір місяця. Можливо, для обґрунтування гіпотези вам знадобляться знання з фізики, астрономії та географії.
5. У поезії є прикметник «ясеновий». На вашу думку, це просто означення чи художня деталь? До яких джерел треба звернутися, щоб висунути й обґрунтувати свою гіпотезу? Дослідіть, які значення має ясен в українській міфології, зокрема у віруваннях давніх лемків.
6. Щоб розкрити уявлення про ліричного героя «Зеленої Євангелії», ваші однолітки склали «хмарину тегів». Якими словами ви доповнили б характеристику ліричного героя, які характеристики видаються вам хибними? Обґрунтуйте свої міркування.

ДЕМІУРГ ТВОРЕЦЬ
 ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ
ЗЕЛЕНА
 УРБАНІСТ ХРИСТИЯНИН ПАТРІОТ МІСТИК
 ПОЕТ ЄВАНГЕЛІЯ МЕЛАНХОЛІК ПАНТЕІСТ
 сонцепоклонник АНТОНІЧ

- 7. Складіть «хмарину тегів» до теми «Поезія «Зелена Євангелія» Б.-І. Антонича».

Різдвяна казка («Різдво», «Коляда»)

У літературі використовується художній прийом очуднення, або одивнення. Він полягає у формуванні автором несподіваного погляду на світ з метою вразити читачів. Цей погляд дещо казковий, адже виводить нас поза межі буденності, викликає подив і вражає свіжістю та новизною.

У вірші «Різдво» диво стається у звичайному містечку Дуклі. Саме там здійснюється різдвяна містерія, перетинаються реальний лемківський простір і священний час звершення дива!

Сани замість вертепу, а лемки в ролі волхвів. Ось вони вже перед новонародженим зі своїм дарунком. Це перша картина. А в другій композиція змінюється: вона стає стилізовано іконописною, хай і не в канонічному дусі. На тлі нічного містечка у «сніговій завії» — Марія зі світлим дарунком на долоні... Поезія асоціативна й багатозначна, у ній розкрито переживання свята, що стає органічною часткою людського буття.

У поезії «Коляда» спостерігаємо дещо подібне. Ясна Пані й Дитя, а попереду — дорога

в «синь незнану». Ще зима, а вже «сняться веснянії сні». Зі сходом сонця розпочинається мандрівка — «снігом стелиться життя». Усе це символічні образи, тлумачення яких

залежить від конкретних читацьких асоціацій. І, можливо, ця химерна «коляда» не лише про Різдво, а й про початок будь-якого людського життя?

Коментар фахівця

Поета часто називають «містиком», але це дуже вузьке бачення. Адже Антонич шукає себе в різних формах — то він співець пантеїзму*, то іде в сферу релігійної лірики. Ці пошуки є ознакою зацікавлення долею людства, яка зробила Антонича майстром поезії світового рівня.

Роман Лубківський, письменник

Читацький практикум

Прочитайте твори. Виконайте завдання

■ Коляда
(Олекса Новаківський, 1910)

Різдво

Народився Бог на саях
в лемківськiм містечку Дуклі.
Прийшли лемки у крисанях
і принесли місяць круглий.

Ніч у сніговій завії
крутиться довкола стріх.
У долоні у Марії
місяць — золотий горіх.

1934

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які емоції вона викликала? Чим зацікавила, здивувала?
2. Чи всі слова в цьому тексті вам зрозумілі? З'ясуйте значення незрозумілих слів за словником.
3. Які «реалістичні» образи створює поет? Яким чином підкреслено їхню «реалістичність»?
4. Які символічні образи постають у творі?
5. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - У поезії Б.-І. Антонича «реалістичні» лемки в крисанях принесли місяць, а Свята Діва Марія дарує золотий горіх. Горіхами в Україні на Різдво пригощали дітей і дорослих. З якою метою автор застосовує прийом «очуднення»? Наведіть інші приклади застосування цього прийому в поезії «Різдво».
  - З якою метою автор поєднує «реалістичні» і символічні образи?
  - Що символізує Різдво у творі?

* Пантеїзм — філософська доктрина, яка представляє природний світ, включаючи людину, частиною божества.

Коляда

Тешуть теслі з срібла сани,
стелиться сніжиста путь.
На тих санях в синь незнану
Дитя Боже повезуть.

Тешуть теслі з срібла сани,
сняться весняні сні.
На тих санях Ясна Пані,
очі наче у сарни.

Ходить сонце у крисані,
спить слов'янськеє Дитя.
Їдуть сани, плаче Пані,
снігом стелиться життя.

1934

■ Коляда
(Віктор Зарецький, 1987)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Чим зацікавила, здивувала? Поділіться своїми враженнями з однокласниками та однокласницями.
2. Що таке коляда? Що ви знаєте про історію, традиції коляди? (За потреби для відповіді на запитання скористайтеся матеріалами мережі Інтернет.)
3. Об'єднайтеся в малі групи, проведіть дослідження, зробіть висновки, презентуйте їх однокласникам та однокласницям. Ви пам'ятаєте, що Б.-І. Антонич був сином греко-католицького священика і, безумовно, добре знав історію релігійних свят, обрядів. Доведіть, що двоїстість коляди, яка збереглася в народі, знаходить відтворення в поезії Б.-І. Антонича «Коляда»:
  - на рівні образної системи;
  - на лексичному рівні;
  - у будові вірша.
4. Оберіть рівень складності, виконайте завдання та презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям. Доведіть або спростуйте тезу.
  - ☉ Вірші Б.-І. Антонича «Різдво» і «Коляда» пов'язані між собою тематично.
  - 🕒 Вірші Б.-І. Антонича «Різдво» і «Коляда» пов'язані між собою на рівні образної системи.
  - 🕒 Вірші Б.-І. Антонича «Різдво» і «Коляда» — це своєрідний диптих, пов'язаний одним ліричним сюжетом.
5. Прочитайте оцінку, яку дав поезії Б.-І. Антонича письменник Р. Лубківський. Напишіть есей, розкрийте у ньому провідну тезу висловлювання письменника.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

5. У мережі Інтернет знайдіть і послухайте пісні, літературною основою яких стали вірші Б.-І. Антонича «Різдво» і «Коляда». Яке враження вони на вас справили? Твори в числу виконанні вам сподобалися найбільше? Чому?

Готуємо проект

6. Дослідіть образ поета Б.-І. Антонича у творах мистецтва. Презентуйте однокласникам та однокласницям свою роботу (у формі мультимедійної презентації, усного журналу, літературно-музичної композиції тощо).

Осип ТУРЯНСЬКИЙ

(1880—1933)

■ Осип Турянський

Осип Васильович Турянський (псевдонім Іван Думка) народився 22 лютого 1880 року в селі Оглядові на Львівщині. Навчався у Львівській українській гімназії, закінчив філософський факультет Віденського університету, згодом захистив докторську дисертацію. В університеті захопився літературою, писав новели.

Декілька років був учителем у Перемишлянській гімназії. Восени 1914 року письменника мобілізували до війська й відправили на сербсько-австрійський фронт. Наступного року він потрапив до сербського полону. Був у таборі інтернованих осіб в Італії. Після Першої світової війни жив у Відні, викладав в університеті.

1923 року письменник повернувся до Галичини й розгорнув активну літературну діяльність. Разом із М. Угрин-Безгрішним та А. Лотоцьким брав участь у заснуванні видавництва «Журавлі», у якому друкував свої твори. Не полишав викладацької праці: учителював у Яворівській та Дрогобицькій гімназіях, у державній польській школі Львова. У його літературній спадщині переважає проза, зокрема повість-поема «Поza межами болю» (1917—1921), повісті «Дума пралісу» й «Син землі», збірник оповідань «Боротьба за великість».

Помер Осип Турянський 28 березня 1933 року.

Опрацюємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху Осипа Турянського вас зацікавили, вразили, здивували? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Осипа Турянського.
3. Скористайтеся довідковою літературою, матеріалами мережі Інтернет і знайдіть цікаві факти про письменника, його творчий, життєвий шлях, його родину, друзів. Ознайомте із цими фактами однокласників та однокласниць (у формі виступу на уроці з повідомленням, на своїй сторінці в соціальній мережі, у дружньому спілкуванні).

ЛЮДИНА І ВІЙНА («Поza межами болю»)

Історичне та біографічне підґрунтя

Світові війни мають глобальний характер. Вони спричиняють численні людські жертви. Перша світова війна спалахнула влітку 1914 року й обернулася для народів Європи справжньою катастрофою: забрала понад 10 мільйонів життів солдатів та цивільного населення. Вона не була українською війною, однак сотні тисяч українців брали в ній участь — воювали по різні боки

фронту. І потрапляли туди не з власної волі, а були мобілізовані до російського або австрійського війська. Мусили захищати не батьківщину, а чужі державні інтереси.

1914 року вчитель і письменник Осип Турянський теж був узятий до австрійського війська. Опинився на австрійсько-сербському фронті, а згодом — у сербському полоні. Узимку

1915 року серби мали перейти через засніжені албанські гори. Із собою повели 60 тисяч полонених. Цей перехід одержав назву «дороги смерті»: 45 тисяч бранців загинуло від холоду, голоду і хвороб.

«Дорогою смерті» пройшов і Осип Турянський. Вижив дивом: його врятував лікар Василь Романишин, про якого письменник тепло згадав у передньому слові до твору. О. Турянський

високо цінував духовну підтримку рідних — не випадково твір присвятив дружині й синові. Думка про близьких людей додавала йому сил, у часи зневіри наповнювала життя сенсом.

Осип Турянський вважав, що має обов'язок перед тими, хто не вижив. Його повість — це спогад про всіх загиблих, нагадування про жахи війни й застереження майбутнім поколінням.

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте або поновіть у пам'яті твір **Осипа Турянського «Поза межами болю»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника. У розділі «Віртуальна бібліотека» електронного додатка до підручника ви знайдете повний текст твору, а в розділі «Читацький практикум» — завдання для аналізу тексту.

Проблемно-тематична основа

Письменник звернувся до **теми воєнного лихоліття**, уже маючи за плечима особистий досвід та власні враження. Він розповів про поневірвання сімох полонених, котрих безжальна доля поставила перед лицем смерті: розкрив їхні душевні стани й переживання. А ключову **проблему людини** осмислив у дусі експресіонізму.

Експресіонізм постав як реакція на духовну кризу початку ХХ ст. У ньому переважає трагічне світовідчуття, а ідейну основу становить конфлікт людини з негуманним світом.

Цей конфлікт розкривається через низку проблем, які постають перед героями твору:

проблеми родини й родинних цінностей, милосердя, дружби та взаємної підтримки. У «межовій» ситуації герої вповні розкривають себе: близькість смерті «оголює» їхні душі, показує справжню сутність кожного.

Письменник звинуватив суспільство, у якому панують жадоба безмежної влади та збагачення. Фальшивим цінностям він протиставив ідею гуманізму: *«Ця ідея — це поки що іскра під попелом людського самолюбства і звирячості. Та прийде час, і ця іскра вибухне могутнім огнем і спалить дотла попелище ладу, опертого на звирячій боротьбі людини з людиною й народів з народами»*.

Коментар фахівця

Антивоєнне, гуманістичне звучання роману, ідея перетворення світу силою людського духу й любові, експресіоністична поетика підносять роман «Поза межами болю» в один рівень із кращими європейськими творами на воєнну тематику — повістю Ю. Вітпліна «Сіль землі», романом Й. Рота «Марш Радецького», циклом оповідань «За фронтом» В. Реймонта, «Могила невідомого солдата» А. Сруґа, «Боротьба із сатаною» С. Жеромського, «Смерть героя» Р. Олдінгтона, «Ліс повішених» Л. Ребряну, «На західному фронті без перемін» Е.-М. Ремарка, «Прощавай, зброе» Е. Хемінґвея.

Наталя Мафтин, дослідниця літератури

Жанр, художня організація, персонажі

Автор супроводив твір промовистим підзаголовком — «Картина з безодні». Це, звичайно, метафора, адже йдеться про безодню внутрішню, що вимірюється передсмертними стражданнями. У моторошній «картині» змінюються переживання, думки й марення кількох приречених на смерть — саме вони опиняються на передньому плані, натомість подієвий складник майже не розвивається.

Твір прозовий (хоч і тяжіє до ритмізації художнього мовлення), а за обсягом нагадує повість. У ньому є «зовнішній» і «внутрішній» (психологічний) сюжети. Це й дозволяє визначити «По́за межами болю» як **поему в прозі** — твір, що поєднує епічний і ліричний компоненти (з переважанням останнього).

По́ема в прозі — ліро-епічний прозовий твір, що відзначається властивою для поеми фрагментарністю в змалюванні подій.

■ Інваліди (Анатоль Петрицький, 1924)

По́ема має переднє слово й п'ять частин. На початку — масова хода полонених: «...голод і мороз ведуть їх на стрічу смерті». А вже в першій частині з безликої маси вирізняються семеро втікачів, котрі залишають «дорогу смерті», маючи лише слабку надію на порятунок. Це воляки австрійської армії, а нині військовополонені: українці Оглядівський і Добровський, австрієць Штранцінгер, поляк Пшилуський, угорець Сабо, серби Ніколич і Бояні.

Утікачі мають кимось пожертвувати: узяти одяг найслабшого й розпалити вогонь. Основою першої частини є моторошний танець — у такий спосіб постановили визначити жертву: хто перший утратить сили й упаде («...доля сама вирішить, кому з нас найскорше вмерти»). Це дивне, страшне й драматичне випробування: «Як перекотиполе, гнане бурею, як соломки на хвилях розшалілого моря, так кидалися людські тіні в дикім танці життя і смерті».

В уста героїв автор вкладає слова протесту: «Хай би боги, царі і всі можновладці, що кинули людство у прірву світової війни, перейшли оце пекло мук, у якому люди караються! Хай би вони самі відчули й пізнали бездонну глибину людського страждання!». Письменник послідовно реалізує свій задум: прагне «виразити» відчуття катастрофи — показати пекельну «безодню» війни.

Іде з життя знесилений Бояні, а його товариші нарешті розпалюють вогонь. Вогнище визначає простір, навколо якого все й відбувається в наступних трьох частинах. Немов у калейдоскопі, змінюються різні фрагменти: монологи й діалоги героїв, їхні спогади, думки, переживання, марення. Лиш остання, п'ята частина, організована дещо інакше: Оглядівського знаходять серед померлих і повертають до життя.

Усі герої не з власної волі опинилися на війні. Вони хоч і стали заручниками чужих злих

Коментар фахівця

О. Турянський «опредметив» у слові біль людської душі й тіла, передав його відлуння кожним рядком свого твору. Цьому підпорядкована й композиційна своєрідність роману, в основі якої — кінематографічний монтажний принцип, і чорно-біла колористика, і максимальне ідейне навантаження зорових і слухових образів як негативної («облаки-страхіття», «мов казочні упирі»; «гірський хребет мов скелет дивного великана»; часто вживаний оксиморон «живі трупи», крякання круків), так і позитивної семантики (образи з марень Оглядівського: сонце, жінка, дитина, золоте колосся).

Наталія Мафтин, дослідниця літератури

і корисливих намірів, але й у цих умовах залишаються людьми. Кожен із них війну переживає як особисту трагедію. Штранцінгер притискає до себе скрипку. Він осліп через поранення, його мати померла з горя, а наречена наклала на себе руки. Пшилуський дізнався про зраду дружини, і через це болить його душа. Молодий хлопець Бояні перед смертю кличе матір. Організатор танцювальних вечорів Добровський пригадає мирні часи. А Оглядівський до болю переживає за найближчих людей, дружину й сина.

У жорсткому випробуванні родина лишилась чи не єдиною духовною опорою. Її утрата позбавила Штранцінгера й Пшилуського душевних сил. А в душі Оглядівського, навпаки — світлі думки про кохану дружину й сина стали головним чинником у боротьбі за життя.

■ Похорон
(Олександр Богомазов, 1920)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір О. Турянського «Поза межами болю»? Які почуття, емоції викликав? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б знайти на них відповіді?
2. Які враження автора покладено в основу твору «Поза межами болю»?
3. Який підзаголовок має твір?
4. Кому письменник присвятив його?
5. Хто є оповідачем у творі? Яким описом починає він свою розповідь?
6. Де і коли відбуваються події твору?
7. Як сталося, що семеро полонених «відійшли набік від «шляху смерті»? Що об'єднає цих людей? Як склалися їхні долі?
8. Складіть «анкети» персонажів, указавши ім'я, прізвище, національність, фах, сімейний стан, інші відомості. Що спільного між цими людьми?
9. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Який епізод твору можна вважати зав'язкою сюжету?
  - Який епізод, на вашу думку, є кульмінаційним?
  - Який епізод є розв'язкою твору?
  - Чому автор позбавив своїх персонажів імен, залишивши їм тільки прізвища?
  - Чому автор указує національність своїх персонажів?
  - Що допомагає оповідачу вижити?
10. Оберіть рівень складності й виконайте завдання.
  - 🕒 Чому твір О. Турянського має жанрове визначення *поема в прозі*?
  - 🕒 Поясніть значення назви «Поза межами болю».
  - 🕒 Визначте особливості стилю повісті О. Турянського. До якого літературного напрямку можна віднести цей твір?
  - 🕒 З якими творами західноєвропейської літератури в ідейно-тематичному плані перегукується твір «Поза межами болю»? Обґрунтуйте свої міркування.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

- i** 11. Знайдіть у мережі Інтернет екранізацію твору О. Турянського «Поза межами болю», здійснену режисером Ярославом Лупієм у 1989 р. Твір якого мистецтва — літератури чи кіно — справив на вас більший емоційний вплив? Чому? Поділіться своїми враженнями з однокласниками та однокласницями.
- i** 12. Завітайте до віртуальної картинної галереї в електронному додатку до підручника. Поміркуйте, картини яких майстрів могли б стати ілюстраціями до твору О. Турянського.

Виявляємо творчі здібності

- ≡** 13. Напишіть есей на тему «Антивоєнне спрямування твору «Поза межами болю».

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

- Назва літературної групи, членом якої був Б.-І. Антонич, міститься в рядку
A «Дванадцятка»
Б «Дажбог»
В «Горно»
Г «Митуса»
- Назва групи західноукраїнських письменників християнського спрямування містяться в рядку
A «Плуг»
Б «Гарт»
В «Логос»
Г «Митуса»
- Автором історичного твору «Роксоляна» є
A В. Пачовський
Б О. Назарук
В І. Вільде
Г Б.-І. Антонич
- Під псевдонімом Іван Думка писав
A Б.-І. Антонич
Б Ю. Шкрумеляк
В О. Назарук
Г О. Турянський
- Особи, яким присвятив свій твір О. Турянський, названі у рядку
A доктор Романишин і сестри шпиталю
Б дружина і син
В сестра і син
Г мати й батько
- Рік, коли відбуваються події твору О. Турянського «Поза межами болю» названо в рядку
A 1914
Б 1915
В 1919
Г 1930

7. Жанр твору «Поза межами болю»
- А роман
  - Б повість
  - В поема в прозі
  - Г драма в прозі
8. Установіть відповідність між персонажем і його національністю.
1 Пшилуський	А австрієць
2 Сабо	Б українець
3 Оглядівський	В угорець
4 Штранцінгер	Г поляк
	Д серб
9. Установіть відповідність між характеристикою та героєм твору О. Турянського «Поза межами болю».
1 організатор танцювальних вечорів	А Штранцінгер
2 скрипаль	Б Бояні
3 помер першим, з його одягу запалили багаття	В Добровський
	Г Пшилуський
10. Схарактеризуйте умови розвитку та художні здобутки української літератури в Західній Україні.
11. Доведіть, що література Західної України була важливим чинником духовного й громадського життя українців.
12. Схарактеризуйте особливості поетичного світу Б.-І. Антонича.
13. Визначте особливості жанру та художньої організації твору О. Турянського «Поза межами болю».

Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші твори представників літератури Західної України.

Еміграційна література

■ Обкладинка журналу «Український скиталець» (1923)

■ Обкладинка альманаху «МУР» (1946)

Після поразки визвольних змагань 1917—1921 років чимало учасників національного руху опинились у вигнанні. Серед них були й письменники, котрі, на відміну від літераторів радянської України, виробили альтернативний погляд на теперішнє й майбутнє своєї Батьківщини.

Вони мали більш тісні контакти з європейським письменством, ефективніше засвоювали новий мистецький досвід. Були й більш вільними: не залежали від радянської ідеології й цензури, а покладались переважно на власні естетичні пріоритети та ідейні переконання. Їхній погляд «із відстані» хоч і не враховував усієї конкретики сучасного українського життя, однак дозволяв по-філософському осмислювати історію, сучасність і майбутнє України.

Значна кількість емігрантів опинилась у Чехословаччині, де для них у Празі відкрили Український вільний університет і Український високий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова, а в Подєбрадах — Українську господарську академію. Літературно-мистецьке життя представляла «Празька школа» — неформальне творче об'єднання однодумців.

До «Празької школи» відносять Євгена Маланюка, Юрія Клена, Олексу Стефановича, Оксану Лятуринську, Олега Ольжича, Олену Телігу, Леоніда Мосендза, Юрія Дарагана, Наталю Лівницьку-Холодну та ін. Більшість із них були поетами: натхненним словом виховували нове покоління вольових і відповідальних за долю нації українців.

Друга світова війна додала до еміграційного руху багатьох утікачів із радянської України, які рятувалися від тоталітарного сталінського режиму. З їхньої ініціативи в повоєнній Німеччині було засновано «Мистецький український рух» (МУР). До нього ввійшли письменники й критики Іван Багряний, Віктор Домонтович, Ігор Костецький, Іван Майстренко, Юрій Шерех, Улас Самчук, Юрій Косач, Володимир Державин, Михайло Орест, Василь Барка, Докія Гуменна, Тодось Осьмачка та ін. МУР поставив перед собою важливе завдання — піднести якість українських творів до рівня найкращих зразків світового письменства, але при цьому не втратити національної самобутності.

Значна частина українських емігрантів у 1950-ті роки переїхала до США: Григорій Костюк, Юрій Шерех, Василь Барка, Улас Самчук, Докія Гуменна

Коментар фахівця

Поезія емігрантів відчула й передала втрату не тільки сподіваних ідеалів, а й рідної землі, батьківщини, що викликало в ній історичні мотиви в своєрідному аспекті — оживлення історії в собі, присутність в естві ліричного героя далекого і близького минулого через зміщення часових та просторових площин. Чужина — прихильною чи ворожою вона б не була — породжувала в поетів комплекс біженця, якого постійно супроводжує «хрест доріг», що його кожному треба нести на свою Голгофу.

Микола Ільницький, дослідник літератури

■ Версаль. Дахи міста
(Зінаїда Серебрякова, 1924)

■ Прага
(Оскар Кокошка, 1938)

утворили літературне об'єднання «Слово», що продовжувало й розвивало традиції «Мистецького українського руху». У США також діяла **Нью-Йоркська група** українських поетів, до якої входили Богдан Бойчук, Юрій Тарнавський, Емма Андієвська, Богдан Рубчак, Віра Вовк, Марко Царинник, Марія Ревакович та ін.

Коли Україна здобула державну незалежність, еміграційна література стала доступною для всіх українців. Нині вона є важливою складовою мистецького й духовного надбання нашого народу.

■ Прага
(Адальберт Ерделі, 1930-ті)

Опрацюємо прочитане

1. Обговоріть у малих групах і презентуйте висновки однокласникам та однокласницям.
  - Чинники виникнення української еміграційної літератури у ХХ столітті.
  - Осередки та творчі об'єднання українських письменників-емігрантів.
2. Складіть «хмарини тегів» на теми «Українська еміграційна література 30-х рр. ХХ століття», «Українська еміграційна література другої половини ХХ століття». Презентуйте їх однокласникам та однокласницям.

Запрошуємо до дискусії

3. Переваги та втрати митця в еміграції.

Готуємо проект

4. Під час опрацювання теми «Еміграційна література» радимо підготувати такі проекти:
  - «Празька школа»
  - Друга еміграція: творчі долі

Євген МАЛАНЮК

(1897—1968)

■ Євген Маланюк

■ Євген Маланюк із дружиною Богумилою та сином Богданом у Варшаві (1930-ті рр.)

■ Євген Маланюк на початку Першої світової війни, під час навчання в Київській школі прапорщиків (1914)

Євген Филімонович Маланюк народився 1 лютого 1897 року в містечку Новоархангельську, що на Херсонщині (нині Кропивницька область). Середню освіту здобув у Єлисаветградському реальному училищі, навчався в Петербурзькому політехнічному інституті.

Під час Першої світової війни був на фронті. Згодом брав активну участь у національно-визвольних змаганнях. А після падіння Української Народної Республіки емігрував, потрапив до табору інтернованих осіб поблизу польського міста Каліша. Поезію писав ще зі школи, але по-справжньому захопився творчістю, коли був у таборі. Тоді разом з однодумцями видавав журнал «Веселка», надрукував у ньому свої вірші. 1923 року переїхав до Чехословаччини, де закінчив Українську господарську академію, працював інженером.

Лише 1925 року видав свою першу поетичну збірку «Стилет і стилос». Віра в майбутню перемогу становить її ідейний зміст. Адже після поразки національно-визвольних змагань загострилась потреба долати зневіру й розчарування, підтримувати натхненним словом українську громаду. На це головним чином і була спрямована поезія Є. Маланюка.

З 1929 року він жив і працював у Варшаві, входив до літературної групи «Танк». Варшавський період був плідним у творчому плані: тоді поет видав нові збірки «Земля й залізо», «Земна мадонна», «Перстень Полікрата», «Вибрані поезії».

А після Другої світової війни Є. Маланюк жив у Німеччині, був учасником Мистецького українського руху, згодом переїхав до США. Працював інженером, але й не забував про творчість: опублікував поетичні книжки «Влада», «Остання весна», «Серпень» та ін.

Євген Маланюк є автором багатьох публіцистичних і літературно-критичних статей. Видав їх у збірниках «Книга спостережень» та «Нариси з історії нашої культури».

Помер Євген Маланюк 16 лютого 1968 року в Нью-Йорку.

Коментар фахівця

Світова війна закінчилася для Євгена Маланюка в лютому 1918 року. Проте склалося так, що після короткої відпустки йому знову довелося воювати: він став на захист Української держави. На нього чекали ще три роки війни. Війни, у якій тричі доводилося здавати ворогові Київ, у якій був «кривавий листопад» 1919 року, коли внаслідок жорстоких боїв та тифу в сотнях залишалось 5—10 бійців, а полки нараховували 50—60 багнетів.

Леонід Куценко, дослідник літератури

Опрацюємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху Євгена Маланюка вас зацікавили? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У зручній для вас формі складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Євгена Маланюка.
3. Скористайтеся довідковою літературою, матеріалами мережі Інтернет і знайдіть цікаві факти про письменника, його творчий, життєвий шлях, його родину, друзів. Ознайомте із цими фактами однокласників та однокласниць (у формі виступу на уроці з повідомленням, на своїй сторінці в соціальній мережі, у дружньому спілкуванні).

Кохання і творчість («Один вечір»)

Пріоритет національно-патріотичних мотивів у творчості Є. Маланюка не підлягає сумніву. Своїм поетичним словом поет послідовно утверджував ідею української державності, закликав однодумців до боротьби. Однак не менш цікаві грані своєї особистості Є. Маланюк розкрив в інтимній ліриці. Пристрасне почуття, ніжність, драматизм кохання — усе це втілилось у поезії «Один вечір» із промовистою присвятою — «Єдиний».

У тієї «єдиної», звичайно, був прототип — молода поетка Наталя Лівіцька, у яку без тями закохався колишній офіцер армії УНР Є. Маланюк. У листі до неї писав: «Мені плакати хочеться від теплої болю й ніжності». А підписував листи — «Ваш П'єро».

П'єро — комічний персонаж французького народного театру XVII століття. У модерністському європейському мистецтві образ П'єро дістав нове трактування: маска комічного персонажа приховувала розчарування, тугу за ідеалом, усвідомлення неможливості гармонії в житті і світі. Цю літературну маску використовував поет-футурист Михайль Семенко («П'єро задається», «П'єро кохає», «П'єро мертвопетлює»).

Поезія Є. Маланюка «Один вечір» складається з трьох частин, кожна з яких має свій ритмічний малюнок. У першій частині урочистий ритм допомагає передати піднесення й емоційне напруження ліричного героя. «Єдина» і ліричний герой майже позбавлені конкретних індивідуальних рис. Читачі сприймають «єдину» як горду, сильну, загадкову, майже «фатальну жінку». Поет досягає такого ефекту, залучаючи для її характеристики образи світової культури: «Хто Ви: Борджія чи Клеопатра, / Жанно Д'Арк

українських степів?». І почуття ліричного героя змальовуються в узагальнених образах.

У другій частині змінюється ритмічна організація й загальна тональність вірша. І картина, якою відкривається друга частина, приземлена, сумна й тужна («Навколо все чуже. Чуже до божевілля. / Цей дощаний театр, злиняли лаштунки...»). Такою постає реальність, у якій, здавалося б, немає місця піднесеним почуттям. Але, з іншого боку, створені поетом образи здатні викликати безліч літературних асоціацій. Наприклад, нагадати відому цитату з п'єси В. Шекспіра:

Так, світ — театр,
Де всі чоловіки й жінки — актори.

Натяк на твори В. Шекспіра міститься і в останньому рядку цієї частини, коли виникає образ «лілеї білої на зламаних стеблах». Добрий знавець західноєвропейської поезії, Є. Маланюк високо цінував творчість французьких поетів Ш. Бодлера, А. Рембо. Саме у їхніх віршах Офелія, персонаж шекспірівської трагедії «Гамлет», порівнюється з лілеєю, символом чистоти, ніжності, вразливості. Можливо, порівняння «єдиної» з білою лілеєю — це поетичне пророцтво ліричного героя про невідворотну втрату коханої. Адже у реальності Наталя Лівіцька запропонувала поетові лише дружбу, а своє подружнє життя пов'язала з художником Петром Холодним.

У третій, завершальній частині «Одного вечора» посилюється мотив вічного кохання. Вірш знову набуває урочистості, кожен рядок ніби злітає вгору («Рокотало в антрактах із салі...»). У цьому «злеті» й відбувається диво: ліричний герой перетворюється на поета, котрий здатен увічнити своє кохання: «І в П'єро запалав поет».

■ Жінка з квітами
(Олександр Мурашко, 1918)

■ П'єро з маскою
(Пабло Пікассо, 1918)

Один вечір

Єдиній

1

Скільки ніжності в Ваших долонях,
Скільки зоряних в зорі казок...
Знов палаю в солодкім полоні,
Знов Сахара, жага і пісок.

Хто Ви: Борджія чи Клеопатра,
Жанно Д'Арк українських степів?
В Вашім серці — незгаслая ватра,
В Вашім погляді — зоряний спів.

2

Навколо все чуже. Чуже до божевілля.
Цей дощаний театр, злинялі лаштунки...
Впиваю запах Ваш і п'ю солодкий біль я.
Вдивляюсь в профіль Ваш укохано-тонкий.

Стискають серце знов долоні льодовиті,
І ясно мені все: в оцім людськім кублі
Знайшов я Вас, знайшов, єдина на світі —
Лілее білая на зламанім стеблі.

3

Рокотало в антрактах із салі,
Ми сиділи в кутку куліс.
Було ясно: давно у Версалі
Цей вечір вже був колись.

Пам'ятаєте? Клавікорди
Мелодійно вели менует,
Засвітився Ваш профіль гордий,
І в П'єро запалав поет.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які емоції викликала?
2. Схарактеризуйте ліричного героя цього твору.
3. Які образи допомагають поетові передати враження ліричного героя від коханої дівчини? Які асоціації викликають у вас ці образи?
4. Які образи допомагають змалювати кохання ліричного героя?
5. У якому образі ліричний герой представляє себе? Які асоціації викликає у вас цей образ? Пригадайте традиції використання цього образу у світовій культурі.
6. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - На вашу думку, поет зображує почуття ліричного героя в розвитку чи сталими?
  - Як автор ставиться до ліричного героя? На вашу думку, чи наявні в цьому тексті іронія або самоіронія? Відповідь обґрунтуйте.

Про творче покликання («Напис на книзі віршів»)

Для Є. Маланюка творчість була не лише мистецтвом, а ще й національною самопрезентацією. «Мистецька творчість нещадна і мстива, — писав поет. — Вона викриває в творі національність творця, вона зраджує в нім найглибше — расу». Тому й не відділяв автор поетичного від національного. І в поезії, і в боротьбі волів бути собою. Його «Напис на книзі віршів» звернений насамперед до нащадків. Це спроба пояснити, чому поезія для нього мусила стати зброєю — мала бути одночасно і «стилосом», і «стилетом». Образи, звичайно, символічні і для поета не випадкові. Їх винесено в назву збірки «Стилет і стилос», у якій є вірш зі схожою назвою («Стилет чи стилос?»).

Стилет — це короткий гострий ніж, бойова зброя, а стилос — зроблена з дерева паличка для письма, знаряддя поета в давнину. І якщо спершу автор вагався, який вибір зробити («Стилет чи стилос? — не збагнув. Двояко / Вагаються трагічні терези»), то в «Написі на книзі віршів» він утверджує неподільність творчості й боротьби.

Цей вірш — самохарактеристика поета й водночас цікавий мистецький твір. У ньому автор досить оригінально стилізував творчий процес під воєнні дії: ліричний герой — «залізних імператор строф» — веде свої поезії, «як когорти» бійців, у наступ.

Коментар фахівця

Поет виробив власну мову символів, що є водночас і знаряддям, і результатом його світоаналізу. Саме символізм визначає одну із провідних рис поетичного мовлення Маланюка — лаконічність як принцип, що регулює структуру тексту.

Леонід Куценко, дослідник літератури

Читацький практикум

Прочитайте поезію. Виконайте завдання.

Напис на книзі віршів

Напружений, незломно-гордий,
Залізних імператор строф —
Веду ці вірші, як когорти,
В обличчя творчих катастроф.

Позаду — збурений Батурин
В похмурих загравах облуд, —
Вони ж металом — morituri* —
Сурмлять майбутньому салют,

Важкі та мускулясті стопи
Пруживий одбивають ямб —
Це дійсності, а не утопій
Звучить громовий дифірамб.

Ось — блиском — булаву гранчасту
Скервуюю лише вперед:
Це ще не лет, але вже наступ,
Та він завису роздере.

Шматками розпадеться морок,
І ти, нащадку мій, збагнеш,
Як крізь тисячолітній порох
Розгорнеться простір без меж.

Збагнеш оце, чим серце билось,
Яких цей зір нагледів мет,
Чому стилетом був мій стилос
І стилосом бував стилет.

1925

■ Чотирнадцять кинджалів
(Кей Сейдж, 1942)

* Поет використовує слово з латинського вислову *Ave, Caesar, morituri te salutant* або *Ave, Imperator, morituri te salutant* (Здрастуй, Цезарю (Імператоре), приречені на смерть вітають тебе) — традиційного привітання гладіаторів, яким вони демонстрували свою відданість і готовність до боротьби.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які почуття викликала? Які запитання виникли у вас під час читання? Обговоріть їх з однокласниками, однокласницями й учителями. У який інший спосіб ви зможете знайти відповіді на свої запитання?
2. Якого року написана поезія? Пригадайте, які події відбувалися в цей час у творчому житті митця. На вашу думку, який вплив мали ці події на мотив, пафос поезії «Напис на книзі віршів»?
3. Визначте провідні образи поезії. Які з них пов'язані з античністю? Які — з минулим України? Які — із сучасністю?
4. До кого звернена поезія? Поміркуйте, чому поет обрав саме такого адресата.
5. Пригадайте твори української та зарубіжної літератури, у яких розкривається мотив призначення поета і поезії. На вашу думку, що спільного мають ці твори з твором Є. Маланюка «Напис на книзі віршів»?

6. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.

- Твір «Напис на книзі віршів» відкриває видану Є. Маланюком у 1930 р. збірку «Земля й залізо», епіграфом до якої поет обрав цитату з твору Лесі Українки:

У тих піснях, що в чорних водах Стіксу,
Відбилося криваве лихоліття.

Цікаво, що цих рядків поетеса за життя не оприлюднила, а надруковані вони були вже після її смерті. Поміркуйте, якого додаткового значення надає поезії «Напис на книзі віршів» цей епіграф.

- Чому, говорячи про свою поезію, Є. Маланюк використовує античні образи?
- Чому у вірші одне слово подане латиною?

7. Оберіть рівень складності, виконайте завдання й презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям. Наведіть аргументи на доказ тез дослідника Леоніда Куценка.

🕒 «Поет виробив власну мову символів...».

🕒 «Поет виробив власну мову символів, що є водночас і знаряддям, і результатом його світоаналізу».

🕒 «...символізм визначає одну із провідних рис поетичного мовлення Маланюка — лаконічність...».

Ностальгія («Під чужим небом»)

Польща, Чехословаччина, знову Польща, Німеччина, США. У цьому переліку країн для політичного емігранта Є. Маланюка не було України, точніше, вона являлась йому лиш у снах і спогадах.

Ліричний роздум «Під чужим небом» доволі чітко поділяє простір на «там» і «тут». «Там» рідні херсонські степи, луки, поля, вітряки, річка Синюха, молодість, батьківська хата і старенька мати. А «тут» бруківка й вулиці тісних міст, що ніколи не стануть рідними. Там батьківщина, а тут — чужина.

Символічний образ перекотиполя якнайкраще відображає стан ліричного героя-емігранта: людини з утраченим корінням, залежної від «вітрів» буремної доби. І на чужині він лиш «убогий митар», утомлений кочовим життям.

Біль, розчарування, переживання розлуки — таким є душевне буття вигнанця, який вимушено «спалює роки» свого життя «під чужим небом» далеко від рідної домівки й майже без надії на повернення.

Під чужим небом

1

Чужі: й земля, і небо тут, і люди,
І місяця золотосрібний ріг.
Життя давно, як божевільне, блудить
По манівцях заплутаних доріг.

Десь кривний край кона в останній муці,
Дикун над ним заносить ятаган,
А він скажений біль терпить, як Муцій*,
І крапле кров росою з чорних ран.

Чому ж я тут? Куди ж іще заблудить
Безглузда путь і хто остереже?
Чужа земля, чужі похмурі люди —
Йй саме життя, здається, вже чуже.

2

Не треба ні паризьких бруків,
Ні Праги вулиць прастарих:
Все сняться матернії руки,
Стара солома рідних стріх.
Все сниться гук весни і вітер,
Веселий вітер світлих літ.
А тут — молюсь, убогий митар,
Шукаю Твій вогненний слід...
Ні! Не знайти! Ніхто не знає.
Ніхто не чув Твоїх плачів.
Біля всесвітнього Сінаю,
Як завше — золото й мечі.

3

Десь сіре поле в чорних круках,
Що пророкують: «Кари! кар!»
А я тут, на чужинних бруках,
Чужий — несучий тягар.

А я на полум'ї розлуки
Назавше спалою роки,
І сниться степ Твій, сняться луки
І на узгір'ях — вітряки.

Там свист херсонського простору!
Там вітер з кришталевих хвиль!
А тут: в вікні опустиш штору —
І п'єш, самотній, смертний біль.

■ Ставок під Ейфелевою вежею
(Микола Бурачек, 1911)

4

Несу отут страшний свій іспит
І знаю, що життя мине.
І мати, сидячи на призьбі,
Вже не вичікують мене.

Давно Євгена поминає
За упокій старенький піп,
За весною весна минає
Під запашне зітхання лип.

Все далі висиха Синюха,
Йй линия її весела синь,
А вітер заголосить глухо
І пролітає вдалечинь.

Сиріє стріха під дощами,
Вже хата стала нетривка,
І мати слухають ночами
Бронхітне гавкання Бровка.

1924

* Гай Муцій Сцевола — легендарний римський герой, юнак-патрицій.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які емоції викликала?
2. Визначте провідний мотив вірша. Схарактеризуйте композицію твору.
3. Уважно прочитайте першу частину поезії. Дайте відповіді на запитання.
  - Які образи створює поет у першій строфі?
  - Які мотиви набувають звучання завдяки цим образам?
  - Яка картина зринає у вашій уяві під впливом цих образів? Опишіть її.
  - Яким у першій строфі постає ліричний герой? Схарактеризуйте його почуття.
  - Які нові мотиви виникають у другій строфі?
  - Завдяки яким образам ці мотиви розкриваються?
4. Прочитайте уважно наступні частини поезії. Проаналізуйте їх за алгоритмом, заданим у таблиці.

Параметри дослідження	2 частина	3 частина	4 частина	Висновки
Мотив				
Образи				
Емоційний стан ліричного героя				

Виявляємо творчі здібності

5. Напишіть есей на тему «Під чужим небом...»

Есей «Малоросійство»

Є. Маланюк прагнув доносити свої погляди до української громади не лише за допомогою поетичного слова, а й шляхом безпосереднього обговорення дискусійних питань. Для цього часто звертався до жанру публіцистичної статті — невеликого прозового твору на злободенні суспільні теми.

Такою публіцистичною статтею є «Малоросійство» (1959). Ця стаття поєднала риси наукового (наявність узагальнень, прикладів, аналогій) та публіцистичного (емоційність, гострі оцінки) стилів. А за художньою організацією «Малоросійство» можна визначити ще як

есеї — твір, що містить індивідуальні роздуми й не претендує на вичерпність у розкритті теми.

Є. Маланюк описав малоросійство як «історичну хворобу», спричинену довготривалою відсутністю власної держави. І ця хвороба, на думку автора, найбільше вразила українську інтелігенцію, котра «мала виконувати роль мозкового центру нації».

Малоросійство — це «тотальна капітуляція» в обстоюванні національних прав: «Капітуляція ще перед боєм». Пояснюючи думку, Є. Маланюк наводить і приклади: «Майбутній історик не зможе політику Центральної Ради

пояснити інакше, як присутність в ній політичного малоросійства, яким були люди того покоління отруєні: брак найелементарнішого національного інстинкту і параліч політичної волі — були наявні».

Автор наголошує, що малоросійство «плекається систематичним впорскуванням комплексу меншовартості («ніколи не мали держави», «темне селянство», «глухий хохол» і т. п.)». Він зауважує, що здобутки української науки й мистецтва в Радянському Союзі шляхом маніпуляцій зазвичай приписувались російській або

радянській культурі. І у зв'язку з цим як приклади згадує українців: математика Михайла Остроградського, інженера Степана Тимошенка, кінорежисера й письменника Олександра Довженка.

На думку Є. Маланюка, малоросійство долається не словами, а наполегливою працею. А найпершим на шляху до змін має стати усвідомлення й визнання самого комплексу малоросійства — це «було б уже значним кроком, так само, як поставлення діагнозу є початком лікування».

Коментар фахівця

Національне було дуже істотним у його світогляді та творчості, в біографії — також. І то не просто національне, а те, що він, говорячи про головну тему Миколи Хвильового як письменника, називає «боротьбою з психічним комплексом рабства, рабства спеціально українського». Ця тема наскрізна і в Маланюка — поета і публіциста, оригінального дослідника-культуролога. О, як він ненавидів це рабство! Як убивчо відгукувався на його прями й приховані вияви!

Григорій Сивокінь, дослідник літератури

Читацький практикум

В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору **Є. Маланюка «Малоросійство»**. Прочитайте його. Дайте відповіді на запитання, виконайте завдання.

Опрацюємо прочитане

1. Якій події присвячує свій твір «Малоросійство» Є. Маланюк? Як це характеризує автора?
2. У якому стилі написане «Малоросійство»? Доведіть це прикладами з тексту.
3. Доведіть, що за жанром «Малоросійство» — есей.
4. Зі скількох частин складається есей? Визначте головні думки кожної частини.
5. Як оцінює Є. Маланюк діяльність українських гетьманів — Хмельницького, Мазепи? Чи згодні ви з оцінками письменника? Обґрунтуйте свої міркування.
6. Як трактує поняття «малоросійство» Є. Маланюк? Що, на думку письменника, є чинниками формування «малоросійства»?

Запрошуємо до дискусії

7. Чи властиве «малоросійство» нашим сучасникам?

З вірою в перемогу («Уривок з поеми»)

Назва твору «Уривок з поеми» підкреслює, що боротьба за волю ще триває. Адже вірш написано 1924 року, коли вже минув перший пекучий біль поразки національно-визвольних змагань і настав час прийняти цю подію не лише як утрачений шанс відродити державу, а як один з етапів на шляху до безсумнівної перемоги в майбутньому. І тоді «поему» буде завершено.

Автор проводить лінію спадкоємності в боротьбі українців за незалежність. І він сам учасник цієї боротьби, гордий «праправнук січовика». Недарма й епіграф дібрав відповідний: слова бельгійського поета Еміля Верхарна — «*Je suis un fils de cette race...*» («Я син своєї раси...»).

Дослідник В. Панченко відзначив: «Противник матеріалізму, Євген Маланюк вірив у Дух і Волю, тому й узявся за божевільно складне завдання: «перекодувати» українську вдачу, сформувати нового українця, випекти з його душі комплексу раба-малороса, породжені хворобами бездержавності». Поет послідовно вибудовував тяглість традиції воїнів, тому й з української історії вирізняв лінію визвольної боротьби: згадав

запорожців, воїнів Богдана Хмельницького, гетьмана Івана Мазепу, повстанців-гайдамаків та їхніх лідерів Максима Залізняка й Івана Гонтю. Свобода понад усе, ліпше загинути в боротьбі, але не миритися з рабством. Саме такою є життєва філософія «раси» воїнів, що з нею ототожнив самого себе автор поезії.

У творі чимало алюзій і не лише історичних. Очевидно, що вірш розрахований на достатньо ерудованого українського читача. Утверджуючи волелюбний дух народу, автор в одному місці фактично цитує Т. Шевченка («*Вставайте! Кайдани порвіте!*»). А полемічним «*Не паралітик і не лірник / Народ мій...*» відсилає читачів до вступу з Франкового «Мойсея»: «*Народе мій, замучений, розбитий, / Мов паралітик той на роздорозжж...*».

Віра в майбутню перемогу становить ідейну основу твору. Адже після поразки національно-визвольних змагань гостро стояло завдання долати зневіру й розчарування, підтримувати натхненним словом українську громаду. На це й спрямована поезія Є. Маланюка.

Читацький практикум

Прочитайте поезію. Виконайте завдання.

Уривок з поеми

Je suis un fils de cette race...
E. Verhaeren

Внук кремезного чумака,
Січовика блідий правправнук,
Я закохавсь в гучних віках,
Я волю полюбив державну.

І крізь папери, крізь перо,
Крізь дні буденні — богоданно
Рокоче запорозька кров
Міцних поплічників Богдана —

Тих отаманів курінних,
Що під гармати революцій
Уміли кинуть п'яний сміх
В скривавлене обличчя — муці.

Чия залізна голова
І з-під катівської сокири
Жбурляла в чернь такі слова,
Що їй мороз ішов за шкіру.

Хто в дикий вихор гопака
Втіляв життя назустріч степу,
Й чия упевнена рука
Зміцняла сивого Мазепу.

Коли ж в батурицьких огні
Держава рухнула, тоді-то
Вони взяли свячений ніж,
Залізняка майбутні діти!

Хай згинуло, хай загуло —
Вони лишилися, як криця!
І жадний примус, жадне зло
Їх не примусило скоритися.

Херсонські прерії — мов Січ,
А кобзарем — херсонський вітер,
І рідним був одразу клич:
— Вставайте! Кайдани порвіте!

Бо ж там тече козацький Буг
Й — не раз червоная — Синюха,
А я там весен вербний пух
І дух землі — з дитинства нюхав.

Як не калічила Москва,
Не спокушав її розгон той —
Та враз підвівсь, і запалав,
І з серця кров'ю крикнув Гонга.

...Даремно, вороже, радій —
Не паралітик і не лірник
Народ мій — в гураган подій
Жбурне тобою ще, невірний!

Ще засилатимеш, на жаль,
До Києва послів московських —
І по паркету наших заль
Ступати лаптю буде сковзько.

1924

■ Кобзар
(Андрій Винничок, 2013)

Опрацюємо прочитане

1. Який епіграф має вірш Є. Маланюка? Поясніть його значення.
2. Яке завдання, на думку дослідника В. Панченка, ставив перед собою поет? Як це виявляється в пропонованому вірші?
3. Що становить провідний мотив твору? Чому це було особливо актуально в часи створення вірша?
4. Зачитайте самохарактеристику ліричного героя. Які риси підкреслено в цій характеристиці?
5. Простежте, яким чином автор відтворює у вірші плин української історії.
6. Прокоментуйте висновок поета щодо майбутнього України. На вашу думку, цей висновок є оптимістичним чи песимістичним? Чому ви так вважаєте?
7. Знайдіть у вірші епітети, метафори, уособлення. Наведіть приклади художніх засобів, які здаються вам найбільш яскравими.

Досліджуємо самостійно

8. Назви яких річок згадуються в «Уривку з поеми» Є. Маланюка? Користуючись мережею Інтернет та іншими довідковими джерелами, проведіть дослідження про значення цих річок в історії українського народу. Презентуйте результати дослідження. Зробіть висновок: яку роль виконують ці назви у вірші?
9. Назвіть історичних осіб, яких згадано в «Уривку з поеми». Що вам відомо про них з уроків історії України? Пригадайте інші відомі вам твори української літератури, у яких згадуються ці особи. Що, на вашу думку, вони символізують у творі Є. Маланюка «Уривок з поеми»?

Виявляємо творчі здібності

10. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте аудіозапис вірша Є. Маланюка «Уривок з поеми» у виконанні І. Мурашка. Розкажіть про свої враження. Чи відповідає така манера виконання вашим уявленням про цю поезію, емоціям, які вона викликала?

Іван БАГРЯНИЙ

(1906—1963)

■ Іван Багрянний

Іван Павлович Лозов'яга (Багрянний — літературний псевдонім) народився 2 жовтня 1906 року в місті Охтирці Харківської губернії (нині Сумська область). Закінчив Краснопільську художньо-керамічну школу. Вступив до Київського художнього інституту, однак навчання не закінчив.

Творчістю захопився в шкільні роки. Мріяв про літературну кар'єру, спершу входив до мистецької організації «Плуг». Був близький до літературного об'єднання МАРС. Публікував свої твори в журналах «Глобус», «Всесвіт», «Життя й революція», «Червоний шлях». Видав поетичну збірку «До меж казаних», поеми «Монголія», «Вандея», «Газават», «Ave Maria», п'єсу «Бузок», роман у віршах «Скелька».

За літературну творчість навесні 1932 року І. Багрянний потрапив до в'язниці, а потім на заслання. Майже п'ять років провів на Далекому Сході. Після втечі був заарештований. 1940 року через хворобу вийшов на волю й повернувся до рідної Охтирки.

Під час Другої світової війни виїхав до Галичини, брав участь у роботі українського підпілля. Тоді й написав роман «Тигролови». 1945 року емігрував до Німеччини. Виступив із памфлетом «Чому я не хочу вертатись до СРСР?», у якому гостро засудив тоталітарну радянську владу.

В еміграції провадив політичну й журналістську діяльність. Брав активну участь у «Мистецькому українському русі». Тоді написав романи «Сад Гетсиманський», «Маруся Богуславка», «Людина біжить над прірвою», повісті «Розгром», «Огненне коло».

Останні роки життя І. Багрянний провів у лікарнях та санаторіях. Помер 25 серпня 1963 року.

■ Меморіальна дошка на батьківщині поета — в Охтирці

Коментар фахівця

Багрянний — людина, чье життя і творчість — одне уперте й героїчне, велике ні: ні — русифікації, ні — цензурі, ні — безправ'ю, ні — нелюдності, і тисячі менших ні, пронесені й утверджені крізь тортури й фронти, крізь подвиг праці й працю подвигу.

Юрій Шерех, літературний критик

Опрацюємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху Івана Багряного вас зацікавили? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У зручній для вас формі складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Івана Багряного.
3. Скористайтеся довідковою літературою, матеріалами мережі Інтернет і знайдіть цікаві факти про письменника. Ознайомте із цими фактами однокласників та однокласниць у зручній для вас формі.

ЛИШАТИСЯ ЛЮДИНОЮ («Тигролови»)

Історія створення

У 30-х роках минулого століття сотні тисяч українців перебували в радянських тюрмах і концтаборах. Комуністична влада прагнула зламати волю народу, перетворити людей на зляканих і покірних.

Розповідь про ці страшні події автор «Тигроловів» поєднав з особистими враженнями, адже за національні переконання він і сам побував на засланні. На Далекий Схід потрапив не з власної волі. У чужому краї несподівано зустрів українських переселенців, які освоювали ці землі ще з XIX століття. За переписом 1926 року там виявилось понад триста тисяч українців. Місцем їхнього компактного проживання став Зелений Клин. На засланні письменник збагатився новим життєвим досвідом. Він щиро полюбив мужніх людей, котрі займались

небезпечним мисливським промислом. Можливо, тоді й виник задум роману. А коли настав час його втілити, то робота пішла дуже легко й забрала лише чотирнадцять днів: «Мені не треба було нічого вигадувати. Життя товпилося в моїй душі і виривалося, як Ніагара. Країну, про яку я писав, я любив як свою другу батьківщину, хоч і потрапив у неї невольником...».

Твір побачив світ 1944 року в журналі «Вечірня година» під назвою «Звіролови». На літературному конкурсі у Львові він здобув перше місце. Після переїзду до Німеччини автор підготував нову редакцію роману й змінив назву на «Тигролови». Твір швидко здобув популярність. Уже за кілька років по тому його було видано англійською, нідерландською та німецькою мовами.

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте або поновіть у пам'яті твір **Івана Багряного «Тигролови»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника. У розділі «Віртуальна бібліотека» електронного додатка до підручника ви знайдете повний текст твору, а в розділі «Читацький практикум» — завдання для аналізу тексту.

Особливості жанру

Пригодницький роман — великий епічний твір, для якого характерні драматизм, загадка, швидка зміна подій, мотив переслідування.

Ознакою **пригодницького роману** є наявність незвичайного героя — сильної і цілісної особистості. Важливим є й мотив переслідування: події розгортаються швидко, змінюються несподівано, а загальна художня атмосфера твору зазвичай позначена таємничістю і драматизмом.

Так і в «Тигроловах»: у центрі — сильний духом **непересічний герой**. Григорій Многогрішний утікає з «поїзда-дракона», що везе невольників у безвість. Утікач заглиблюється

в небезпечну тайгу — подалі від радянських концтаборів.

А до **мотиву втечі** додається ще одна «пригодницька» риса — **несподіванка**. У тайзі Григорій зустрічає приятних і близьких за духом людей. Це українські переселенці — родина мисливців Сірків. Пригодницький складник збагачується **епізодами полювання**. А далі ще одна **несподіванка**: герой натрапляє на свого залятого ворога — майора Медвина. Тоді вже втікач обертається на мисливця, а лютий кат дістає заслужену відплату. Фінальний епізод має так само пригодницький характер: закохані Григорій і дочка Сірків Наталка успішно переходять кордон і залишають позаду попереднє життя.

Усі «пригоди» в романі підпорядковані утвердженню ідеалів людяності, свободи

й патріотизму. А Юрій Шерех слушно зауважив: «Тигролови» — коли абстрагуватися від ідеології — типовий західноєвропейський або навіть американський пригодницький роман... Перенесення цього жанру в українську сферу,

поєднання його з українською войовничою ідеологією — річ дуже добра й варта навіть наслідування. Передусім з виховного погляду, а кінець кінцем і для жанрового збагачення української літератури».

Тематична основа, проблематика

В англійському перекладі роман одержав назву «*The Hunters and the Hunted*», тобто «Мисливці й польовані». Назва скеровує читацьку аудиторію до провідної теми твору — боротьби людини за особисту й національну свободу. Головний герой не кориться силі й не приймає рабського становища, своїми діями доводить, що навіть одна людина здатна протистояти навалі добре організованого зла. У розкритті теми

автор використав ефектну метафору — полювання. Герой порівнюється з непокірним «тигром», на якого влаштовано лови. А в слушний момент він і сам перетворюється на мисливця — убиває самовдоволеного переслідувача.

Із ключовою темою автор пов'язав декілька важливих підтем: розповів про життя й побут українських колоністів на Далекому Сході, багато уваги приділив мисливському й рибальському промислам. Не оминув і корінних народів: зобразив колоритні постаті вправного мисливця тунгуса Пятра Дядорова та літнього удегейця — чи не останнього з «напівміфічного... наївного племені дітей природи, що вже доходить до краю і стоїть на порозі небуття».

Важливу роль у тематичному комплексі твору відіграє кохання. Герой-утікач знаходить свою «половинку», і вони разом розпочинають нове життя.

Тематика визначила й коло проблем, що їх порушив автор. Майже всі вони стосуються людини у її боротьбі за життєві принципи та ідеали. Це проблеми індивідуальної й національної свободи, справедливості, морального вибору, волі до життя, активної дії та боротьби.

■ Тигр у тропічному штормі, або Сюрприз!
(Анрі Руссо, 1891)

Персонажі

«Юнак — 25 літ, русявий, атлет, авіатор тчк... Суджений на 25 років тчк... На ймення — Григорій Многогрішний». Це телеграма про розшук небезпечного «державного злочинця». Він перерізав дошки й вистрибнув із поїзда з невільниками («Шістдесят коробок-вагонів — шістдесят суглобів у дракона»). Утікач — «безумний сміливець», який не скорився долі й утік. Утік у безвість, брів тайгою «навпростець, без доріг».

А з «передісторією» героя знайомить його антагоніст, слідчий Медвін, який так само прямує на Далекий Схід, бо там одержав нове службове призначення. Він пригадає незвичну поведінку в'язня, якого не зламали найстрашніші

катування: «Спершу зухвало і сказано відбивався, вибухав прокльонами й сарказмом, плював в обличчя йому, слідчому, а потім лише хекав крізь зуби і мовчав, розчавлений, але завзятий. Мовчав презирливо...» Многогрішний уже втікав, потім знов потрапив до в'язниці й під трибунал, а ось тепер іще раз утік. Укотре непокірний українець демонструє волю до життя.

Здається, його вчинок майже безнадійний: чужий далекосхідний край із його концтаборами, натреновані переслідувачі, сповнена несподіванок тайга.

Автор не випадково супроводжує характеристику свого героя відсиланням до історії. Пише про «гордого нащадка першого каторжанина

Сибіру, про правнука гетьмана Дем'яна Многогрішного». Дослідник М. Сподарець зазначив: «Історія України спочатку постає як невблаганна повторювана циклічність, з якою, починаючи від гетьмана Дем'яна Многогрішного, потрапляють торованим шляхом до Сибіру борці за волю своєї країни. Головний герой «Тигроловів» Григорій Многогрішний ніби розриває це замкнене коло, породжує надію, вказує шлях до визволення, свободи». Перед нами цілісна натура, сильний, зображений у дусі неоромантизму герой, який не мириться з роллю жертви. Кидає виклик переслідувачам, бо вірить у свою перемогу.

Цю віру героєві допомагають підтримувати вільні й красиві душею люди — українські переселенці. Далеко від України вони зберігають куточок рідного краю — у традиціях, звичаях, мові. Це родина мисливців: старші Денис Сірко та його дружина, їхні діти Наталка та Грицько. Не від доброго життя вони колись залишили рідну Полтавщину. Як сумовита козацька дума

Образи природи

Природа додає всьому твору неоромантичного колориту: «Скільки оком сягнеш, розпростерся хвилястий, зелений океан, збрижений велетенськими химерними хвилями, що йшли одна за одною: то ліс підіймався на кряжі гір, опускався і знову підіймався... Найближчий гребінь — синьо-зелений, зубчастий. За ним — сизо-фіалковий: ліворуч, скільки оком сягнеш, і праворуч тягся ламаний контур. Потім — сизо-голубий... Голубий... І все вище й вище. Фантастична, дивовижна панорама. Могутня в своїй красі і... страшна».

Яскраві, навіть екзотичні малюнки далекосхідної тайги. Пейзажі нерідко суголосні психічним станам героя, котрий сприймає тайгу як простір свободи. Адже саме в тайзі зрівнюються шанси Многогрішного й Медвина і «всемогутній» слідчий утрачає звичну впевненість у собі, обертається на розгубленого боягуза й дістає заслужену кару.

Органічно співіснують із природою, немов стають її частиною, українські колоністи. Автор широко й докладно представив щоденний побут цих людей. Вони дуже вправні мисливці й рибалки — тим і заробляють на життя. А Григорій допомагає своїй новій родині. Бере участь

звучить розповідь старого Сірка: «Рідну землю покидали, уклін їй складали, береги сльозами поливали і довго-довго руками та шапками з моря Чорного махали, у чужі краї, далекі, за тридесять земель-морів, на край світу мандрували, щастя-долі шукали...».

З особливою теплою письменник зобразив дочку Сірків Наталку. Навіть у мисливській справі вона нічим не поступається чоловікам і при цьому не втрачає жіночності. Автор характеризує її як «лісову дівчину», «лісову мавку»: «Якесь дивне поєднання надзвичайної дівочої краси і суворості. Гнучка, як пантера, і така ж метка, мабуть, а строга, як царівна...». Кохання до неї змусило Григорія Многогрішного інакше поглянути на світ. Григорій і Наталка разом перетинають кордон і залишають позаду країну, де панують зло й несправедливість.

Письменник завершив свій твір оптимістично. Перед героєм та його нареченою відкривається нове, не позбавлене випробувань, але вільне життя.

■ Тигр
(Франц Марк, 1912)

Родина Сірків (і це добре показано в романі) живе істинним життям у гармонії з природою: «Життя — як мерехтливий сонячний простір, як безмежна, за-квітчана падь Голуба». Вільна праця, вірність національним традиціям, повага до себе, людей і природи, несприйняття будь-якої несправедливості — ось складові сили та міцності цього старовинного козацького роду.

Михайло Сподарець, дослідник літератури

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір І. Багряного «Тигролови»? Які почуття, роздуми він викликав? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б знайти на них відповіді? Які з них ви хотіли б обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
- 2. якою була перша назва «Тигроловів»? Поміркуйте, чому письменник її змінив? Яку назву має роман в англійському перекладі? На вашу думку, яка з назв найбільш відповідає змісту твору, його тематиці, провідній ідеї? Обґрунтуйте свої міркування. Проведіть обговорення цього питання з однокласниками та однокласницями.
3. Де і коли відбуваються основні події твору?
4. Який життєвий матеріал покладено в основу роману «Тигролови»? Поміркуйте, у чому виявляється автобіографічність твору. Звернувшись до тексту, обґрунтуйте свої міркування.
- 5. Розкажіть про структуру твору. Визначте основні елементи його сюжету й композиції. У зручній для вас формі (текст, таблиця, схема) занотуйте цю інформацію, презентуйте однокласникам та однокласницям. Чи змінилися ваші уявлення про сюжет і композицію твору після презентацій інших учнів і учениць? Перевірте, чи потребує ваш запис доповнень, уточнень.
- 6. Об'єднайтеся в малі групи та доведіть, що риси пригодницького роману властиві твору на всіх його рівнях:
  - на сюжетному;
  - композиційному;
  - стильовому;
  - ідейному.Висновки свого дослідження презентуйте однокласникам та однокласницям.
- 7. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - ■ Чому розділ, лівову частку якого складає розповідь про лови тигра, має назву «На кішку», а не, наприклад, «На тигра»?
  - Перечитайте уважно сцену вбивства Медвина і його супутника. Які літературні асоціації вона у вас викликає? На вашу думку, чи свідомо автор прагнув викликати такі асоціації?
  - Вбивство людини — злочин. А Григорій Многогрішний позбавляє життя не тільки свого ката Медвина, а і його супутника, про якого нічого не знає. Чи виправдовують його поведінку Сірки? Чи виправдовує його автор?

8. Пригадайте, про які події йдеться в останньому розділі роману. Яку назву має цей розділ? Поміркуйте, чому назви третього й останнього розділів пере-
гукуються.
9. Як ви розцінюєте рішення Наталки йти з Григорієм? Які риси характеру дів-
чини виявилися в сцені «заручин»?
10. На вашу думку, який фінал має роман — щасливий, трагічний, відкритий?
Поміркуйте, чому таку форму фіналу обрав автор.

Запрошуємо до дискусії

11. Існує думка, що пригодницький твір є «продуктом масової літератури», не пе-
реобтяженої ні глибоким змістом, ні досконалістю та вишуканістю форми.
На вашу думку, пригодницький елемент роману І. Багряного «Тигролови» — це
його недолік чи перевага?

Виявляємо творчі здібності

12. Напишіть есей на одну із запропонованих тем.
  - Жіночі образи роману І. Багряного «Тигролови»
  - Людина і природа в романі І. Багряного «Тигролови»
  - Символічні образи в романі І. Багряного «Тигролови»
  - Національне і загальнолюдське в персонажах роману І. Багряного «Тигролови»
  - Народ і влада в романі І. Багряного «Тигролови»

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. Імена та прізвища українських поетів-емігрантів містяться в рядку
  - А** Олександр Олесь, Євген Плужник
  - Б** Олена Теліга, Богдан-Ігор Антонич
  - В** Євген Маланюк, Юрій Клен
  - Г** Наталя Левицька-Холодна, Михайль Семенко
2. Назва, яку дали неформальному творчому об'єднанню письменників-емігрантів
1920—1930 рр., містяться в рядку
  - А** МУР
  - Б** «Плуг»
  - В** «Молода Муза»
  - Г** «Празька школа»
3. Назва літературної групи, до якої входив Є. Маланюк, поки жив і працював
у Варшаві, подана в рядку
  - А** «Гарт»
  - Б** «Молода Муза»
  - В** «Танк»
  - Г** МУР
4. Віршем, у якому міститься рядок: «Навколо все чуже. Чуже до божевілля», є
  - А** «Один вечір»
  - Б** «Напис на книзі віршів»
  - В** «Під чужим небом»
  - Г** «У теплі дні збирання винограду...»

5. Віршем, у якому постає образ «імператора строф», є
A «Один вечір»	B «Під чужим небом»
Б «Напис на книзі віршів»	Г «Різдво»
6. Установіть відповідність між твором і жанром.
1 «Малоросійство»	A поема
2 «Тигролови»	Б вірш
3 «Один вечір»	В роман
	Г історичний роман
	Д есей
7. Установіть послідовність епізодів у творі.
A Сірки отримують звістку від Григорія і Наталки
Б втеча Григорія з ешелону
В п'ятнування
Г Зустріч з Морозами
Д Григорій і Грицько в Хабаровську
8. Поясніть причини існування та художні здобутки української еміграційної літератури.
9. Визначте особливості розкриття національно-патріотичних мотивів у творчості Є. Маланюка.
10. Визначте особливості жанру і проблематики твору Івана Багряного «Тигролови».
11. Пригадайте імена, прізвища персонажів роману Івана Багряного «Тигролови». Поясніть, яку роль вони виконують у розкритті ідейного задуму автора.

Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші твори представників еміграційної літератури.

Прозове розмаїття 1920-х років

Сама доба визначила тематику прози 1920-х років: соціальні суперечності й боротьба між різними суспільними силами, перетворення в українському селі, зміни в місті, у родинних стосунках, узагалі формування нового побуту. У центрі уваги перебувало становлення української людини, яка пройшла крізь буремні роки революції й активно утверджувала себе.

Ключовою проблемою, яку осмислювали прозаїки, було **змагання нового зі старим**, віджилим і консервативним, усім, що заважає розкріпаченню людської особистості. Особливу увагу письменники цієї доби приділяли **національній проблемі**, шляхам подальшого розвитку народу, питанням мови й культури.

Митці також зверталися до осмислення **морально-етичних проблем**, а саме: громадянського обов'язку й особистого інтересу, загальнолюдських і класових цінностей, колективного й індивідуального, революційного фанатизму, стосунків у родині й конфліктів між поколіннями тощо. Нерідко порушували й суміжні **філософські проблеми**: добра і зла, сенсу життя, вибору, життя і смерті.

У першій половині 1920-х років переважали **малі епічні жанри**: оповідання, новела, нарис, фейлетон. У них з'явилися породжені революцією людські типи зі своїми життєвими уподобаннями, прагненнями й ідеалами. Набули поширення психологічні новели (М. Хвильовий, Г. Косинка), оповідання з філософським забарвленням (В. Підмогильний, А. Любченко), гумористичні й сатиричні твори (Остап Вишня).

У жанрі **повісті** літератори звертались до політичної сатири, розробляли історичні, пригодницькі та детективні жанрові різновиди. А вже в другій половині 1920-х років по-справжньому утвердився **роман**: побачили світ твори О. Досвітнього, Ю. Смолича, А. Головка, В. Підмогильного, Є. Плужника, Б. Антоненка-Давидовича, О. Слісаренка, В. Домонтовича, Ю. Яновського та ін. Виходять у світ такі різновиди романів: *соціально-психологічний* («Смерть» Б. Антоненка-Давидовича), *інтелектуальний* («Місто» В. Підмогильного), *авангардний* («Жанна-батальйонерка» Гео Шкурупія), *пригодницький* («Чорний ангел» О. Слісаренка).

Отже, можна з повним правом говорити про прозове розмаїття в літературі 1920-х років. Однак уже в наступному десятилітті українська проза зазнала радикальних змін. Найбільш талановитих прозаїків було знищено. А тих, хто зберіг життя, примусили писати «*на замовлення*» й виконувати настанови влади.

■ Біля яблуні
(Тимко Бойчук, 1920)

■ Читачка
(Хуан Гріс, 1926)

Опрацьовуємо прочитане

1. Пригадайте з уроків історії, які проблеми набули актуальності в українському суспільстві початку 1920-х рр.? Як на ці проблеми відгукувалися українські письменники-прозаїки?
2. Поміркуйте, чому в першій половині 1920-х рр. переважали малі прозові жанри, а в другій половині провідним жанром став роман?

Готуємо проект

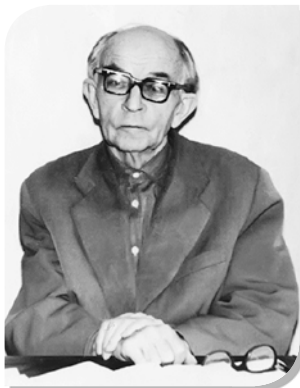
3. Під час опрацювання теми «Прозове розмаїття 1920-х років» пропонуємо підготувати проекти:
  - Новаторство художньої форми в романі «Майстер корабля»
  - Письменник і його час

В. ДОМОНТОВИЧ (ВІКТОР ПЕТРОВ) (1894—1969)

■ Віктор Петров
(В. Домонтович)

■ Віктор Петров
(В. Домонтович)
у 1960-ті рр.

Віктор Платонович Петров (літ. псевдонім — В. Домонтович) народився 10 жовтня 1894 року в Катеринославі (тепер — м. Дніпро) у сім'ї православного священика. Навчався в Холмській гімназії та на історико-філологічному факультеті Київського університету. За наукові успіхи одержав пропозицію залишитись професорським стипендіатом, після реорганізації університету в Інститут народної освіти був аспірантом цього інституту.

У 1920—30-х роках В. Петров працював спочатку секретарем, а потім і головою Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук, писав наукові праці, був близький до кола «київських неокласиків». Літературний дебют В. Петрова відбувся 1928 року, коли вийшов друком його роман «Дівчина з ведмедиком». За деякий час по тому він створив нові романи «Аліна й Костомаров» і «Романи Куліша».

Під час Другої світової війни разом з Академією наук В. Петров був евакуйований до Уфи, де працював ученим секретарем Інституту суспільних наук. Однак невдовзі опинився в окупованому німецьким військом Харкові, працював редактором журналу «Український засів».

Після війни В. Петров перебував на території Німеччини, входив до правління літературної організації МУР (Мистецький український рух). Тоді побачили світ його романи «Доктор Серафікус» і «Без ґрунту», вийшла низка оповідань. А навесні 1949 року В. Петров уже був у Москві, працював в Інституті археології. 1956 року переїхав до Києва.

Помер В. Петров у червні 1969 року.

Коментар фахівця

Талановитий і різнобічний вчений, незрівнянний ерудит, один із найяскравіших українських інтелектуалів ХХ сторіччя Домонтович, однак, у своїх романах демонструє обмеженість і несамодостатність інтелектуального пошуку й раціонального знання, розкриває ірраціональність історії й людської поведінки.

Віра Агеєва, дослідниця літератури

Опрацюємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху В. Петрова-Домонтовича вас зацікавили, вразили, здивували? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях В. Домонтовича.
3. Скористайтеся довідковою літературою, матеріалами мережі Інтернет і знайдіть цікаві факти про письменника. Ознайомте із цими фактами однокласників та однокласниць (у формі виступу на уроці з повідомленням, на своїй сторінці у соціальній мережі, у дружньому спілкуванні).

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР КОХАННЯ («Дівчина з ведмедиком»)

Жанр і тематика

Чи годиться в одному творі поєднувати разом кохання й філософію? І яким тоді буде твір: любовним чи філософським? Виявляється, таке незвичне поєднання цілком можливе в інтелектуальному романі.

Уперше до цього жанру звернулись німецькі автори Томас Манн («Чарівна гора») і Герман Гессе («Гра в бісер»). Саме вони розробили роман, який передбачає наявність головного героя-інтелектуала та містить складні теоретичні роздуми й висловлювання, що зіставляються з конкретними життєвими ситуаціями. У нашій літературі одним із засновників інтелектуального жанру був В. Домонтович.

В інтелектуальному романі «Дівчина з ведмедиком» зображено українську дійсність 1920-х років. Це час стрімких перетворень, коли на зміну попередньому століттю з його спокійним плином життя приходить динамічна модерна епоха ХХ століття. Революція суспільних відносин спричинила злам у побуті й людських взаєминах. Старий світ зіткнувся з новим: нове швидко ширилось, але попередня

доба ще нагадувала про себе. Межа епох проходила через людські долі й драматично визначала життя багатьох українців. Головний герой Іполіт Варецький за своїм вихованням цілком належить ХІХ століттю. Він опиняється на межі двох світів: єднальною ланкою стає кохання до набагато молодшої за нього Зини Тихменевої.

Двоє живуть в одному часі, але насправді належать до різних епох, а отже, мають відмінні погляди на кохання і шлюб. Він живе у світі патріархальних умовностей, натомість Зина — людина нової доби. Дівчина відмовляється від шлюбу, бо сприймає його як непотрібну угоду, що вбиває почуття, зводить їх до рівня буднів: мовляв, кохання поступово зникає, а взаємини перетворюються на обтяжливу звичку.

Саме завдяки темі кохання автор має змогу підняти важливу філософську проблему існування на зламі епох. Він розкрив внутрішній конфлікт людини, яка опинилась немовби поза своїм часом і зрештою усвідомила себе зайвою в бурхливому вирі нової доби.

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте або поновіть у пам'яті твір **В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Герой і кохання

Інженер-хімік Іполіт Варецький у голодні пореволюційні роки, поки не відбудували заводську лабораторію, працював у різних закладах: викладав у школі, читав лекції червоноармійцям, був репетитором. Коли ж впливовий керівник із Москви, який щойно перебрався до Києва, запросив «підтягнути» з хімії його доньок, Варецький не дуже й вагався: не відмовлятися ж від підробітку!

Так він познайомився з родиною Тихменевих: подружжям Олександра Владиславовича і Мар'ї

Семенівни та двома їхніми доньками — старшою Лесею й зовсім юною шістнадцятирічною Зиною.

Уже тоді Варецький звернув увагу, наскільки різними є рідні сестри: *«Лесея, та вся вкладається в канонічну чіткість класичних строф 4-стопового ямба. Для Зини, навпаки, характеристичний vers-libre, розірвані рядки, поплутані слова, повна занедбаність метричних розмірів, галаслива безглуздість плутаних фраз, де кінець попереджає початок і де синтаксичну усталеність послідовної зміни головних і додаткових*

■ Сцена з вистави ківського театру «На Подолі»
«Дівчинка з ведмедиком, або Неповнолітня...»

членів речення обернено в хаос сумбурної «вздибленості».

На літній період заняття припинилися, і Варецький відчув, що йому бракує Зини. Довго не міг заспокоїтися, але із часом переконав себе, що його почуття нав'язані самотністю й нудьгою. А коли знову відчув самоту, згадав про свою колегу Мар'ю Іванівну, шкільну вчительку. З нею все було просто. Вона не брала на себе жодних зобов'язань і нічого не вимагала. Залишок літа Варецький і Мар'я Іванівна вирішили провести разом.

Кохання в романі зображене у складній конфігурації. Мар'я Іванівна у стосунках з Варецьким шукає спосіб урізноманітнити своє існування й одержати частку потрібного їй чоловічого тепла. Варецький подобається їй Лесі Тихменевій, бо відповідає уявленням про прийнятну шлюбну партію, до того ж є людиною доброю й уважною. А Зина чекає від стосунків

з Варецьким того, чого він їй дати не може — кохання без обмежень та умовностей: «Вона була надто розумна, щоб надавати будь-яку вагу й значення цінностям, що їх попередні покоління вважали за усталені правила, принципи, норми й мораль. Для Зини не було нічого забороненого, недозволеного, неможливого або ж недовсяжного». І в коханні дівчина сама встановлює норми, точніше, шукає спосіб звільнитися від будь-яких норм. Коли Варецький заговорив про одруження: «А для мене кохання є спосіб звільнитись од шлюбу, одруження, родини — всього, що зв'язує і може зв'язати мене і волю. Я хочу бути вільною й залежати в своїх вчинках від себе й нікого більше».

Філолог Василь Гриб, який добре усвідомлює проблему кризи старої епохи з її цінностями, пояснює Варецькому: «Ви озброєні цілим арсеналом усталених упереджень та забобонів: поняттями про честь дівчини, порядність чоловіка, падіння, дівоцтво, шлюб. Вас турбує, що дівчина може нехтувати всім цим. Ви турбуєтесь за неї, а вона вважає, що ваша стурбованість з-за неї — то вираз невіри в її сили. Ваше поводження аж надто необережне й майже образливе».

Зрештою драма нерозуміння призводить до кризи в стосунках. Ось як коментує це сам Варецький: «Вона сподівалась, що кохання є щось більше, ніж кохати, що наше кохання спопелить попелючність буденних днів і тижнів, що в коханні розквітне блакитний сон незнамого майбуття. Вона сподівалась, вона чекала на це. Але що я можу дати їй, окрім самого себе, я — проста, звичайна людина, надто звичайна для дівчини, яка шукає незвичайного, неможливого й неправдоподібного?»

Роздуми про сутність людини

Однією з прикмет інтелектуального роману є художнє розкриття проблем у різних, часто не пов'язаних з основним сюжетом епізодах. Щоб розвинути свої ідеї, автор «Дівчини з ведмедиком» теж запропонував низку історій переважно філософського характеру, що доводять умовність звичних поглядів на людину й культурну традицію.

Цікавою є розповідь про «дивного поета» Стефана Хоминського, який «цитував німецьких

романтиків і проповідував вогневе оновлення світу в полум'ї революційного катаклізму, загибель старого світу й прихід світу нового...» і сам немовби складався з парадоксів. Він заявляє: «Шукаючи останньої істини, я, Стефан Хоминський, метр ґільдії деструктивістів, заперечую все правдоподібне задля вищої єдиної істинної неправдоподібності».

У розповіді про Миколу Буцького автор розглянув різні пояснення його жадливого вчинку.

Перше: чоловік убив дружину, бо в нього були приховані гроші, мовляв, не хотів сплачувати аліменти. А друге пояснення парадоксальне: основним мотивом стала велика любов. У відчаї, щоб полегшити долю дружини, Буцький зважився на вбивство — із любові, а не з корисливих міркувань: «Він не міг звільнитись од думки, що вбити — це єдиний спосіб позбавити страждань жінку, яку він кохає». Дві версії автор розглянув як рівноцінні, визнаючи, що тут немає абсолютної правди.

Із відступом про Буцького узгоджуються авторські роздуми про матір і дочку: «На розі коло ліхтаря старенька бабуся немолоду вже жінку, вагітну, мабуть, дочку, турбуючись, повчає бути обережною, берегтись і не посковзнутись». Письменник замислюється над умовністю нібито непорушних речей — йдеться про материнську любов. Перша версія: мати з великої любові піклується про свою дочку. Однак є й інша версія: «Ми тільки що бачили дочку й матір. Ми бачили, як мати турбувалася за свою дочку. Хіба не це ми називаємо звичайно любов'ю? Але справді те, що ми в даному разі значимо іменем любові, має тільки її вигляд. Ця зворушлива сцена на вулиці, що на неї ми випадково натрапили, вона тільки вміло виконаний трафаретний любовний маскарад — тому й виконано уміло, що він є традиційний і трафаретний. <...> Уявіть собі, що дочка посковзнувшись, а сьогодні, до речі, дуже слизько і посковзнутися — річ

дуже легка, так ось уявіть собі, що дочка, посковзнувшись, зламає ногу, або ж станеться викидень, і тоді для матері почнуться важкі дні, безсонні ночі, прийдуть тисячі прикрих небажаних піклувань. До того ж, дочка вже немолода, невродлива і, певне, на дитину, що має народитись, покладено багато надій та розрахунків. Як буде дитина, вона зв'яже чоловіка, зміцнить родину, чоловіку важче буде кинути дружину й розійтись. <...> Те, що ми звемо любов'ю, надто складне й суперечливе почуття, і в ньому завжди найменше того, що ми звикли називати любов'ю».

А ось історія, запозичена автором із твору філософа Н. Мак'явеллі. Герцог Чезаре Борджія призначив Раміро Д'Орко намісником в одну з провінцій, щоб вогнем і мечем припинити там розгул злочинності, а коли місію було виконано, той-таки герцог віддав Д'Орко під трибунал і засудив до страти. «Це, — закінчує Мак'явеллі своє оповідання, — задовольнило почуття ненависті в народі і викликало жах та повагу до герцога». Філософ вважав, що любов, милосердя, жорстокість — це умовні поняття, які мають відносне й випадкове значення. «Любивши, вбити; убити, жаліючи, шукаючи милосердя, — Мак'явеллі настоює, що ці неправдоподібні словосполучення не є безглуздя. Іноді обставини складаються так, що жорстокість людини суворіша та неблаганніша буває милосердніша од слабкості людини гуманної й лагідної».

Коментар фахівця

«Дівчину з ведмедиком» можна прочитати як захопливий і доволі екстравагантний любовний роман. Але водночас це й роман про ірраціональність історії, про зміну культурних орієнтацій і про трагічну розколотість людини, якій випало жити у кризову добу. У «Дівчині з ведмедиком» проблема зміни культурно-історичних епох інтерпретується, зокрема, як проблема стилю. Стилю життя, побуту, людських взаємин, навіть і стилю кохання.

Відносність усіх загальноприйнятих понять і сакралізованих цінностей демонструється в романах Домонтовича з епатажною гостротою й одвертістю. Насамперед це стосується кохання, шлюбу й патріархальної родини. Персонажів «Дівчини з ведмедиком» можна виразно поділити на людей, скажімо, «вікторіанських» чеснот, людей дев'ятнадцятого віку — і бунтарів-авангардистів, яким важливіше заперечити усталене, ніж ствердити абсолюти.

Віра Агеєва, дослідниця літератури

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»? Які роздуми він викликав? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б знайти на них відповіді? Які з них ви хотіли б обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. Коли був написаний роман? Скільки років триває «романний час»: коли починаються події, описані в романі, і коли — завершуються?
3. Де розгортаються основні події твору? Які інші міста, місцевості, країни є місцем дії роману?
4. Як визначають жанр твору В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»? Чому?
5. Хто є оповідачем у романі? Що дізнаються про нього читачі на початку твору?
6. Об'єднайтеся в малі групи, запропонуйте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому роман має назву «Дівчина з ведмедиком»?
  - Чому в романі дві жінки названі одним ім'ям — Мар'я?
  - Чому герой в останню свою зустріч із Зиною не впізнав її?
  - Відомо, що Іполіт Варецький назбирав гарну бібліотеку, але не читає ніякої літератури, крім фахової. На вашу думку, непрочитані твори приватної бібліотеки — це подробиця для характеристики персонажа чи ключ для розуміння твору?
  - Дослідник Ю. Шевельов вважав, що серед численних літературних відступів «Дівчини з ведмедиком» один із найсуттєвіших — епізод про мессіра д'Орко з «Володаря» Мак'явеллі. Пригадайте, хто, коли і за яких обставин пригадує історію мессіра д'Орко. Що ця історія допомагає зрозуміти в стосунках Іполіта Михайловича і Зини?
  - Що в стосунках Іполіта Михайловича і Зини допомагає зрозуміти історія Буцького? Які дві гіпотези щодо причин вбивства наводяться в романі? Чому жодна з них не доведена?
7. Оберіть рівень складності й доведіть тезу.
  - 🕒 Твір В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» — це роман.
  - 🕒 Твір В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» — це любовний роман.
  - 🕒 Твір В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» — це інтелектуальний роман.
  - 🕒 Твір В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» — це модерний роман.

Запрошуємо до дискусії

8. На початку ХХІ століття кілька українських театрів здійснили інсценізації роману В. Домонтовича «Дівчинка з ведмедиком». Чому роман В. Домонтовича набув популярності в наш час?

Микола ХВИЛЬОВИЙ

(1893—1933)

Микола Григорович Хвильовий (справжнє прізвище Фітільов) народився 13 грудня 1893 року в селищі Тростянець на Харківщині (нині місто Сумської області). Здобувши початкову освіту, вступив до Богодухівської гімназії, з якої був виключений у п'ятому класі. 1916 року екстерном склав гімназійні іспити й отримав диплом, що підтверджував середню освіту. Тоді ж потрапив до війська, брав участь у бойових діях під час Першої світової війни. А вже влітку 1918 року організував повстанський загін на Харківщині. Остаточо визначився в політичних симпатіях — вступив до комуністичної партії України.

Навесні 1921 року М. Хвильовий перебрався до Харкова, тодішньої столиці. Написав і видав поему «В електричний вік» та збірку «Жовтень». Відтоді часто друкував свої твори в періодиці. Окрім збірок «Молодість» і «Досвітні симфонії», опублікував ще й книжку новел «Сині етюди» (1923). Входив до мистецької організації «Гарт».

Новий етап у творчості М. Хвильового розпочався 1925 року, коли з його ініціативи було засновано літературно-мистецьке угруповання ВАПЛІТЕ. Ця організація об'єднала частину українських письменників, які на той час жили в Харкові, — П. Тичину, Ю. Яновського, М. Куліша, А. Любченка, М. Бажана, О. Довженка, М. Йогансена, О. Слісаренка, Ю. Смолича та ін. Тоді М. Хвильовий написав нові прозові твори, що здобули визнання читацької аудиторії: «Мати», «Арабески», «Повість про санаторійну зону», «Сентиментальна історія», «Із Вариніої біографії», «Іван Іванович».

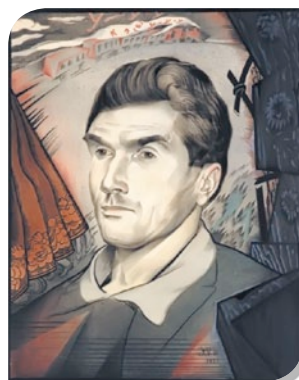
Прозаїк розгорнув літературну дискусію (1925—1928), що захопила людей науки, культури й мистецтва. Написав гострі памфлети «Камо грядеши?», «Думки проти течії», «Апологети писаризму», «Україна чи Малоросія?». У них виступив проти примітивізму деяких радянських письменників і закликав орієнтуватися на найкращі зразки європейського мистецтва.

Від обговорення шляхів літературного розвитку дискусія перейшла в політичну площину. Комуністична верхівка засудила позицію М. Хвильового. Після нищівної критики він мусив написати покайного листа. Створену 1929 року за його участю літературну організацію «Пролітфронт» просто заборонили.

Голодомор 1932—1933 років та репресії справили гнітюче враження на письменника. На знак протесту проти арештів української інтелігенції М. Хвильовий прийняв фатальне для себе рішення — 13 травня 1933 року вчинив самогубство.

■ Микола Хвильовий

■ Портрет Миколи Хвильового (Михайло Жук, 1925)

Коментар фахівця

Хвильовий і його коло були оптимістами в тому сенсі, що вони безумно любили слово, життя й людину. Вони були песимістами в тому сенсі, що, бачивши трагізм і приреченість життя, вони не зрікалися його, не складали рук. Вони були песимістами в тому, що вони не робили собі ілюзій, що, мовляв, колись, коли ми оте і те збудуємо, всі стануть щасливі і життя перестане бути трагічним. Так хто ж вони, зрештою, були — оптимісти чи песимісти?

Я сказав би, у відповідь на поставлене запитання, що вони були людьми. Що кожний з них був людиною. Втім, ці слова вже сказані з іншого приводу. Вони належать Шекспірові...

Юрій Шерех, літературний критик

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху Миколи Хвильового вас зацікавили? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. Як Юрій Шерех характеризує М. Хвильового та його сучасників? Яку головну думку ви б виділили в наведеному коментарі?
3. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Миколи Хвильового.

Досліджуємо самостійно

4. Знайдіть у мережі Інтернет відеолекторії WiseCow і перегляньте лекцію про Миколу Хвильового із циклу «Українська література в іменах». Які факти, наведені лекторкою, вам видалися особливо цікавими? Про що ви хотіли б дізнатися більше? Якими наведеними лекторкою фактами ви хотіли б доповнити свій опорний конспект розповіді про письменника?
5. Об'єднайтеся в групи. У довідковій літературі, мережі Інтернет знайдіть матеріали про:
  - історію створення та існування ВАПЛІТЕ;
  - роль М. Хвильового в літературній дискусії 1925—1928 рр.;
  - М. Хвильового, його творчість та події життя останніх років.

Оберіть тему, що найбільше вас зацікавила. Підготуйте повідомлення або мультимедійну презентацію і представте результати своїх досліджень однокласникам та однокласницям.

МІЖ ФАНАТИЗМОМ І ЛЮДЯНІСТЮ («Я (Романтика)»)

Жанр і присвята

Новела — малий епічний жанр, за обсягом подібний до оповідання, що вирізняється змістовою парадоксальністю, драматизмом та наявністю незвичайного, нерідко непередбачуваного фіналу. Новела М. Хвильового психологічна. Вона підпорядкована авторській настанові на виділення гіпертрофованого «Я» головного героя.

Сюжетний складник твору відсувається на задній план, натомість основну увагу зосереджено на розкритті психічних станів розколотої особистості («я чекіст, але я і людина»). Дійсність показано через внутрішній світ персонажа — активного учасника революційних подій — у момент його найвищого психологічного напруження («мої мислі — до неможливості натягнутий дріт»). Почасти цим пояснюється уривчастість викладу та певна хаотичність у відтворенні думок та емоцій.

При розкритті внутрішнього світу героя автор застосував виражальні можливості імпресіонізму. Представники цього напрямку прагнули не просто зобразити реальність, а передати суб'єктивні враження від неї. Із цією метою й розробили особливу художню техніку: внутрішнє життя людини подавали як своєрідний «потік свідомості».

Не випадково «Я (Романтика)» має присвяту «Цвітові яблуні». Таку назву («Цвіт яблуні») імпресіоніст М. Коцюбинський дав одній зі своїх новел: побудував її майже цілком на основі драматичних переживань головного героя. За допомогою цієї присвяти М. Хвильовий вказав на особливості власної манери, так само заснованої на відображенні «внутрішнього життя» персонажа.

Прочитайте новелу **Миколи Хвильового «Я (Романтика)»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника. В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум».

Основний конфлікт

Хвильовий — письменник-модерніст, тому й зосередився не на соціальних обставинах, як робили реалісти, а на людській особистості, узятій на тлі жорстокої епохи. Для нього революція — це не лише досягнення, а й численні жертви. Вона хоч і вивільнила потужний людський потенціал, однак показала, що на ділі побудова бажаного світу дається ціною непоправних утрат. Звідси парадокс: аби реалізувати мрії одних людей, треба знехтувати іншими, зробити їх витратним матеріалом у творенні ідеального майбутнього.

Розкриття гуманітарної кризи є ознакою експресіонізму, а новела якраз і наголошує на знеціненні людини, адже йдеться про вбивство сином рідної матері та розстріли багатьох невинних, здійснені «чорним трибуналом». У пошуках ідеального світу забули про реальну живу людину — у цьому й полягає трагізм революційної епохи. Експресіоністичні елементи пов'язані у Хвильового й з романтикою вітаїзму, що виражалась у втіленні ідеалу людини активної, сильної, здатної до боротьби за ідеали (навіть, якщо вони міфічні).

В основі — гострий конфлікт між загальнолюдськими цінностями й комуністичним фанатизмом. А ще автор відсилає до складнішої, філософської суперечності між прагненням до ідеалу й тією ціною, яку доводиться за нього

■ Демонстрація на підтримку «червоного терору»

платити. Герой вірить, що своїми вчинками наближає новий прекрасний світ «загірної комуни», однак до кінця не розуміє, що при цьому руйнує в собі людину.

Важливо зважати на мотиви його вчинків: герой убиває не тому, що є «природженим» убивцею, а заради вищої мети. Убиває живих заради появи абстрактної людини майбутнього. Поставлений у ситуацію морального вибору: мати чи «загірна комуна», він, зрештою, здійснює свій вибір.

Герой перед вибором

Уже на початку твору зустрічаємо важливі, знакові образи. Це «загірна комуна» — ідеал, до якого прагне герой. Перед його внутрішнім зором з'являється Марія, а далі — мати, «наївність, тиха жура і добрість безмежна». І є ще «лампада фанатизму».

У творі зливаються реальне й уявне, дійсність і марення. Виклад уривчастий і нервовий, ведеться від імені героя. Навколо запеклі бої, а в палаці розстріляного шляхтича засідає

«чорний трибунал комуни». Тут чи не кожна деталь символічна. Портрети «княжої фамилії» зливаються в загальний образ старої доби. Усе, що відбувається навколо, — запекла боротьба.

І в цій боротьбі герой уже не належить собі. Він не звичайний повстанець, а ще й чекіст, представник карального органу революції. Його місія жорстока й кривава — нещадно нести смерть усьому, що належить до старого світу.

У трибуналі ще двоє: бездушний фанатик доктор Тагабат («з холодним розумом і з каменем замість серця») та безвольний хлопчина Андрюша з «розгубленим обличчям». А за всім цим наглядає вартовий-дегенерат — садист, завжди готовий убивати. Вони привласнили право позбавляти життя. Тагабат робить це рішуче й без жодних вагань, натомість Андрюша лише покірно схвалює рішення трибуналу.

Герой переживає хвилини розпачу, бо розуміє: доктор Тагабат «мій безвихідний хазяїн, мій звирячий інстинкт». Натомість мати уособлює людське, і голова трибуналу гостро усвідомлює це, лишившись на самоті: «Тут, в тихій кімнаті моя мати не фантом, а частина мого власного злочинного “я”, якому я даю волю. Тут, в глухому закутку, на краю города, я ховаю від гільйотини один кінець своєї душі».

Психологічний сюжет твору — **історія про смерть людини й народження фанатика**, який зрікається себе. А «зовнішній» сюжет поступово веде від драматичних вагань до остаточного

вибору. Чергова справа: чоловік падає на коліна й просить зберегти йому життя, жінка згадує про трьох своїх дітей. Та голова трибуналу неблаганний: «Розстрілять!». І його охоплює збочене піднесення: «Туман стояв перед очима, і я був у тім стані, який можна кваліфікувати як надзвичайний екстаз».

Ще одна справа про черниць, які вели контрреволюційну агітацію. І тут несподіванка: «Але я повертаюсь і бачу — прямо переді мною стоїть моя мати, моя печальна мати, з очима Марії».

Наступ ворогів змушує «чорний трибунал» тікати. Але є ще остання партія засуджених, яку треба «ліквідувати». Серед в'язнів — мати. Нарешті, настає жажлива кульмінація й разом із нею розв'язка, коли відбувається остаточна метаморфоза героя — перетворення на фанатичного слугу «загірної комуни»: «...Тоді я у млості, охоплений пожегом якоїсь неможливої радості, закинув руки на ший своєї матері й притиснув її голову до своїх грудей. Потім підвів маузера й нажав спуск на скроню».

Коментар фахівця

У непримиренній суперечності зіткнулися найсвятіші для героя почуття: синівська любов, синівський обов'язок перед матір'ю — і революційний обов'язок, служіння найдорожчій ідеї. Він ще пробує якось відстрочити фатальне рішення («я чекіст, але я і людина»), та весь попередній шлях моральних компромісів робить розв'язку неминучою. Герой перестає бути особистістю, яка сама розпоряджається власним життям і власними рішеннями, він стає гвинтиком і заложником могутньої системи.

Віра Агеєва, дослідниця літератури

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір Миколи Хвильового «Я (Романтика)»? Які почуття, роздуми він викликав? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б знайти на них відповіді? Які з них ви хотіли б обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. Дайте характеристику жанру новели. На якій підставі твір «Я (Романтика)» визначають як новелу? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Які характеристики доктора Тагабата, Андрюші й Дегенерата наведено в статті підручника? Наведіть інші характеристики — цитати з новели. Поясніть, чому саме ці уривки, на вашу думку, найвиразніше характеризують героїв.
4. Прокоментуйте слова головного героя «я — чекіст, але і людина». Які внутрішні суперечності персонажа вони відображають?

5. Виділіть у творі епізоди, у яких, на вашу думку, показано визначальні етапи в розвитку головного героя — переходу від «особистості, яка сама розпоряджається власним життям і власними рішеннями», до «гвинтика і заложника могутньої системи» (за В. Агеєвою).
6. Поясніть значення назви твору — «Я (Романтика)».

Читацький практикум

Прочитайте уривки з художнього твору. Виконайте завдання.

Я (Романтика)

Новела

(Уривки)

«Цвітові яблуни»

З далекого туману, з тихих озер загірної комуни шелестить шелест: то йде Марія. Я виходжу на безгранні поля, проходжу перевали і там, де жевріють кургани, похиляюсь на самотню пустельну скелю. Я дивлюсь в даль. — Тоді дума за думою, як амазонянки, джигітують навколо мене. Тоді все пропадає... Таємні вершинки летять, ритмічно похитуючись, до отрогів, і гасне день; біжить у могилах дорога, а за нею — мовчазний степ... Я одкидаю вії і гадаю... воістину моя мати — втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків. Моя мати — найвність, тиха жура і добрість безмежна. (Це я добре пам'ятаю!). І мій неможливий біль, і моя незносна мука тепліють у лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом.

.....
Мати каже, що я (її м'ятежний син) зовсім замучив себе... Тоді я беру її милу голову з нальотом сріблястої сивини і тихо кладу на свої груди... За вікном ішли росяні ранки і падали перламутри. Проходили неможливі дні. В далі з темного лісу брели подорожники й біля синьої криниці, де розлетілись дороги, де розбійний хрест, зупинялись. То — молоде загір'я.

— Але минають ночі, шелестять вечори біля тополь, тополі відходять у шосейну безвість, а за ними — літа, роки і моя буйна юність. Тоді дні перед грозою. Там, за отрогами сизого боку, спалахують блискавиці і накипають, і піняться гори. Важкий душний грім ніяк не прорветься з Індії, зі сходу. І томиться

природа в передгрози. А втім, за хмарним накіпом чути й інший гул — ...глуха канонада. Насуваються дві грози.

— Тривога! — Мати каже, що вона поливала сьогодні м'яту, м'ята вмирає в тузі. Мати каже: «Надходить гроза!» І я бачу: в її очах стоять дві хрустальні росинки.

■ Урожай
(Михайло Бойчук, 1910)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас прочитаний уривок? Яку роль він виконує в композиції, сюжеті новели?
2. Які зорові образи створює письменник? Які картини виникли у вашій уяві під час читання? Які художні засоби автор використав для створення пейзажів?
3. Прослідкуйте, у яких сполученнях ужито в уривку слово *неможливий*. Спробуйте сформулювати, що означає це слово в першому і в другому випадку. Поміркуйте, якими словами його можна було б замінити. Яке із цих поєднань є незвичним для вас? Які відчуття воно у вас викликає?
4. Які асоціації викликає у вас згадка в тексті *м'ята*? Яких деталей додає ця згадка до загальної атмосфери твору?
5. Яким у цьому уривку постає образ матері? Яке значення у світовій культурі має ім'я Марія? З якими образами воно пов'язане? Якої мети досягає автор, пов'язуючи це ім'я з образом матері головного героя новели?

День і ніч я пропадаю в «чека».

Помешкання наше — фантастичний палац: це будинок розстріляного шляхтича. Химерні портъери, древні візерунки, портрети княжої фамілії. Все це дивиться на мене з усіх кінців мого випадкового кабінету.

Десь апарат військового телефону тягне свою печальну тривожну мелодію, що нагадує дальній вокзальний ріжок.

На розкішній канапі сидить, підклавши під себе ноги, озброєний татарин і монотонне наспівує азіатське: «ала-ла-ла».

Я дивлюсь на портрети: князь хмуриє брови, княгиня — надменна зневага, княжата — в темряві столітніх дубів.

І в цій надзвичайній суворості я відчуваю весь древній світ, всю безсилу грандіозність і красу третьої молодости минулих шляхетних літ.

Це чіткий перламутр на бенкеті дикої голодної країни.

І я, зовсім чужа людина, бандит — за одною термінологією, інсургент — за другою, я просто і ясно дивлюсь на ці портрети, і в моїй душі нема й не буде гніву. І це зрозуміло:

— я — чекіст, але і людина.

Темної ночі, коли за вікном проходять міські вечори (масток злетів на гору й царить над містом), коли сині димки здіймаються над цегельнею й обивателі, як миші, — за підворіття, у канарєєчний замок, темної ночі в моєму надзвичайному кабінеті збираються мої товариші. Це новий синедріон, це чорний трибунал комуни.

Тоді з кожного закутка дивиться справжня й воістину жажна смерть. Обиватель:

— Тут засідає садизм!

Я:

— ...(мовчу).

На міській башті за перевалом тривожно дзвенить мідь. То б'є годинник. З темного степу доноситься глуха канонада.

Мої товариші сидять за широким столом, що з чорного дерева. Тиша. Тільки дальній вокзальний ріжок телефонного апарату знов тягне свою печальну, тривожну мелодію. Зрідка за вікном проходять інсургенти.

Моїх товаришів легко пізнати:

доктор Тагабат,

Андрюша,

третій — дегенерат (вірний вартовий на чатах).

Чорний трибунал у повному складі.

Я:

— Увага! На порядку денному діло крамля ікс!

З давніх покоїв виходять льокаї і також, як і перед князями, схилиються, чітко дивляться на новий синедріон і ставлять на стіл чай. Потім нечутно зникають по оксамиту килимів у лабіринтах високих кімнат.

Канделябр на дві свічі тускло горить. Світлу не сила досягти навіть чверти кабінету. У височині ледве манячить жирандоля. В городі — тьма. І тут — тьма: електричну станцію зірвано. Доктор Тагабат розвалився на широкій канапі вдалі від канделябра, і я бачу тільки білу лисину й надто високий лоб. За ним іще далі в тьму — вірний вартовий із дегенеративною будівлею черепа.

Мені видно лише його трохи безумні очі, але я знаю:

— у дегенерата — низенький лоб, чорна копа розкуйовдженого волосся й приплюснутий ніс. Мені він завжди нагадує каторжника, і я думаю, що він не раз мусів стояти у відділі кримінальної хроніки.

Андрюша сидить праворуч мене з розгубленим обличчям і зрідка тривожно поглядає на доктора. Я знаю, в чому справа.

Андрюшу, мого бідного Андрюшу, призначив цей неможливий ревком сюди, в «чека», проти його кволої волі. І Андрюша, цей невеселий комунар, коли треба енергійно розписатись під темною постановою —

— «розстрілять»,

завше мнеться, завше розписується так:

не ім'я і прізвище на суворому життєвому документі ставить, а зовсім незрозумілий, зовсім химерний, як хетейський ієрогліф, хвостик.

Виявляємо літературну компетентність

1. За допомогою яких деталей зображено помешкання, де відбуваються засідання «чорного трибуналу»? Які деталі символізують минулу епоху? Як до неї ставиться герой? Які деталі допомагають уявити тривожну атмосферу за межами приміщення?
2. Зверніть увагу на побудову тексту, поділ його на абзаци, використання розділових знаків. Чи відрізняється за цими ознаками новела М. Хвильового від українських прозових творів, які ви читали в попередніх класах? Як саме? Якого ефекту досягає автор за допомогою цих засобів?
3. Зачитайте слова, якими характеризує себе герой. З'ясуйте за допомогою тлумачного словника значення слова *інсургент*. Як ви вважаєте, хто б міг назвати героя «бандитом», а хто «інсургентом»? Як би ви схарактеризували «Я»?
4. Якими постають перед читачем інші учасники «чорного трибуналу»?
5. Розкажіть, як поведуться доктор Тагабат, Дегенерат і Андрюша в ситуації засудження до страти матері «Я».
6. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому саме засудження до страти теософів породжує екстаз «Я»?
  - Чому в сцені вбивства матері «Я» захоплений «пожаром якоїсь неможливої радості»?
  - Чому після вбивства матері біля «Я» залишається тільки дегенерат?
7. Оберіть рівень складності й дайте обґрунтовану відповідь на запитання.
  - 🕒 Які епізоди твору є його кульмінацією і розв'язкою?
  - 👤 Які образи твору втілюють протилежні чинники в розвитку особистості головного героя?
  - 🎭 Яку роль у новелі «Я (Романтика)» відіграє тема материнства?
  - 🎯 Які ознаки експресіонізму властиві твору?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

8. Знайдіть у мережі Інтернет короткометражний фільм за мотивами психологічної новели Миколи Хвильового «Я (Романтика)» (дипломна робота режисера Михайла Калюжного (2008 р.). На вашу думку, з якою метою автори фільму додали до сюжету новели нові епізоди? Поділіться враженнями від фільму з однокласниками, однокласницями й учителями.

Прочитайте або поновіть у пам'яті новелу **Миколи Хвильового «Кіт у чоботях»**. Порівняйте власне враження від твору з матеріалом, запропонованим у статті підручника.

Мурахи революції («Кіт у чоботях»)

Микола Хвильовий брав активну участь у революції на боці більшовиків. Відображав цей життєвий досвід він у своїх творах, зокрема у новелі «Кіт у чоботях» (1922).

Новела увійшла до першої прозової збірки Миколи Хвильового, яка мала назву «Сині етюди». В образотворчому мистецтві етюд — твір допоміжного характеру, виконаний з природи з метою її вивчення в процесі роботи над картиною. Називаючи свої твори етюдами, Микола Хвильовий створював ефект незавершеності, пропонував читачам самостійно розібратися в складній сучасності.

У новелі «Кіт у чоботях» письменник застосував імпресіоністичний підхід до зображення дійсності: основу твору складають мінливі враження від революції та її рядових учасників, котрі винесли на собі основний тягар боротьби.

А з усього людського «мурашника» буремної доби автор виокремив героїню, яка втілює особливий тип «жінок революції»: Гапка, «товариш Жучок», «Кіт у чоботях».

Чому *Жучок*? Бо маленька, рухлива і жвава. Чому «*Кіт у чоботях*»? Бо її силует нагадував ілюстрацію до відомої казки Шарля Перро. Та й взуття мала відповідне — завеликі (на кілька розмірів) чоботи. Усього лише неосвічена куховарка, хоч і не зовсім проста: «*Вона безпартійна, але вже має в торбинці товстеньку книжку «Что такое коммунизм» (без автора)*». Разом із червоноармійцями блукає дорогами революції, виборює «новий світ».

А ось дещо інші враження про нову зустріч із товаришем Жучком після тривалої перерви: вона вже не куховарка, а комуністична активістка. І книжку «Что такое коммунизм» дочитала. Тепер завзято керує «*дискусіями*», ширить політграмоту, повчає інших та погрожує їм доганами.

Та й це ще не все: «...*бігала, метушилась, збирала жінок, улаштовувала жіночі зібрання, де говорили: про аборт, про кохання, про право куховарки (Ленін сказав)*».

До образу «*товариша Жучка*» автор додав і декілька зовсім нових рис, дещо «пом'якшив» його. Розповів про її переживання і сльози: колись вона втратила дитину, яку «*повісив на ліхтарі козак*» (то «*козача помста*», бо «*пішла по дорозі за отрядом*»).

Авторська позиція доволі чітка: він мав намір «*проспівати степову бур'янову пісню*» таким мурахам революції. Водночас у новелі розкрито основи, на яких постало радянське суспільство, й те, ким були його творці.

Ці «*мурахи революції*», які легко прийняли комуністичні гасла й побачили в революції сенс свого існування, із часом перетворились на справжніх фанатиків класової моралі з книжечок на кшталт «Что такое коммунизм». Саме люди цього типу з радісним піднесенням схвалювали й підтримували будь-які, навіть злочинні дії влади: чи то був голодомор, чи то масові репресії — усе заради «*революції*» та «*ідеального нового світу*».

■ Революція
(Давид Бурлюк, 1917)

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справила на вас новела? Які почуття викликала? До яких роздумів заохотила?
2. Якою постає героїня новели на початку твору? Яке її справжнє ім'я? Чому її звать Жучком?
3. Як до «товариша Жучка» ставляться інші «бійці революції»? Як до неї ставиться автор? Обґрунтуйте свої міркування цитатами з твору.
4. Зверніть увагу на мову твору. Які риси імпресіоністичного письма властиві тексту новели «Кіт у чоботях»? Узагальніть свої спостереження в таблиці.
5. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому автор протиставляє ім'я головної героїні й слово *«гантувати»*?
  - Чому автор називає героїню *«кіт у чоботях»*? Якого додаткового значення надає ця літературна алюзія образу *«товариша Жучка»*?
  - Чому автор звертає увагу читачів на те, що *«...упоравшись біля похідної кухні, виходила з вагона невідомо куди, і довго її не було. А відтіля вона приходила завжди в зажурі»*?
  - З якою метою автор звертає увагу читачів на те, що книга *«Что такое коммунизм»*, яку читає *«товариш Жучок»*, не має автора?
  - Чому історію про страчену дитину *«товариша Жучка»* автор розповідає наприкінці новели?
6. Оберіть рівень складності та доведіть або спростуйте тезу.
  - 🕒 «Творам Миколи Хвильового властива іронія»
  - 🕒 «Творам Миколи Хвильового властиві риси імпресіонізму й експресіонізму»
  - 🕒 «Сюжети новел Миколи Хвильового будуються на парадоксах»
  - 🕒 «Хвильовий-митець виявився сильнішим за Хвильового — ідеолога комунізму»

Запрошуємо до бібліотеки

Щоб отримати повніше уявлення про творчість **М. Хвильового**, прочитайте його твори **«Повість про санаторійну зону»**, **«Дорога й ластівка»**, **«Сентиментальна історія»**, **«Іван Іванович»**, **«Вальдшнепи»**. Поділіться враженнями з однокласниками та однокласницями в зручний для вас спосіб: у класі на уроці, у дружньому спілкуванні, у соціальних мережах.

Юрій ЯНОВСЬКИЙ

(1902—1954)

■ Юрій Яновський

Юрій Іванович Яновський народився 27 серпня 1902 року на хуторі Майєрове на Херсонщині. Згодом родина Яновських оселилася в Єлисаветграді (тепер — Кропивницький). У земському реальному училищі цього міста Юрій Яновський здобув середню освіту. Потім навчався в Київському політехнічному інституті.

Літературною творчістю захопився в юнацькому віці, писав вірші російською, згодом — українською. 1925 року переїхав до Харкова, працював у редакції журналу «Кіно». Невдовзі видав книжку новел «Мамутові бивні».

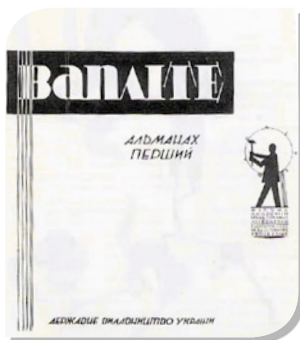
1926 року Ю. Яновський одержав посаду художнього редактора на Одеській кінофабриці, але вже через рік повернувся до Харкова. Був активним членом ВАПЛІТЕ, підтримував М. Хвильового.

Наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років письменник опублікував низку прозових та поетичних творів (збірка новел «Кров землі», поетична книжка «Прекрасна УТ»). Тоді ж опанував романний жанр. 1928 року видав роман «Майстер корабля», а 1930 року — «Чотири шаблі». Щоб убезпечити себе від переслідувань, 1935 року в дусі соцреалізму написав роман «Вершники».

Завоювавши прихильність влади, Ю. Яновський 1939 року перебрався до Києва, де очолив редакцію журналу «Українська література» (з 1946 року — «Вітчизна»). Під час Другої світової війни був військовим кореспондентом. Тоді написав драму «Син династії» та збірку оповідань «Земля батьків».

Після війни Ю. Яновського критикували «за пропаганду буржуазно-націоналістичної ідеології» на сторінках редагованого ним журналу «Вітчизна» й навіть звільнили з посади головного редактора. Його новий роман «Жива вода» теж був розкритикований. Ю. Яновський змушений був дослухатися до партійної критики й розпочати роботу над другою редакцією роману (твір був надрукований уже після смерті автора під назвою «Мир»). Наприкінці 1940-х років Яновський зазнав з боку влади морального та матеріального тиску. Він знову мусив доводити свою лояльність.

Помер Ю. Яновський 25 лютого 1954 року в Києві.

■ Перший альманах «ВАПЛІТЕ»

Коментар фахівця

Справжньою літературною й ідейною колыскою Яновського була ВАПЛІТЕ, що організувалась у рік виходу першої книжки Яновського «Мамутові бивні» (1925). Від першого кроку ВАПЛІТЕ і до розгрому групи ваплітян на початку 30-х років Яновський був яскравий і вірний співтворець цієї одушевленої ростом, дружбою, вірністю, талантами і працею бойової центральної фаланги Розстріляного Відродження.

Юрій Лавріненко, літературний критик

Опрацюємо прочитане

1. Що в біографії письменника вас найдужче зацікавило? Про які етапи його життя ви хотіли б дізнатися більше?
2. Назвіть відомі твори та збірки Ю. Яновського. Як вплинув вихід цих творів на взаємини письменника з владою?

- 3. У зручній для вас формі складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Ю. Яновського.
- 4. Скористайтеся довідковою літературою, матеріалами мережі Інтернет і знайдіть цікаві факти про письменника. У зручній для вас спосіб ознайомте із цими фактами однокласників та однокласниць.

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте роман **Юрія Яновського «Майстер корабля»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника. В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум»

МОРЕ, МОЛОДІСТЬ, РОМАНТИКА («Майстер корабля»)

Історія створення і прототипи

Роман було написано за дуже короткий термін. Автор розпочав його восени 1927 року в Одесі, а завершив за кілька місяців уже в Харкові. В основу твору поклав особистий досвід із часів своєї роботи в кіно.

У 1920-х роках вважали, що кіно — це швидше ремесло, а не творчість, технології, а не власне мистецтво. Відповідно місця, де виробляли фільми, називали кінофабриками.

Юрій Яновський, хай і недовго, був художнім редактором на Одеській кінофабриці, яку тоді жартома називали «Голлівудом на березі Чорного моря». Він правдоподібно відтворив внутрішній лад цієї установи, бо знав його не лише з чуток і розповідей. А один із реальних епізодів — підготовку репортажу про зустріч наркома закордонних справ Г. Чичеріна з турецьким міністром — зобразив досить детально, з елементами технології творення документального кіно.

Не лише кінофабрика, а й саме місто відіграє в романі неабияку роль. Сучасники автора одразу впізнали Одесу з її неповторним колоритом і людьми. Найбільше у творі морської романтики. Це морські краєвиди й захопливі бувальщини про подорожі та пригоди. Автор розповів і про різні кораблі: створення вітрильника для зйомок фільму — чи не ключовий епізод роману.

■ Павло Нечеса

■ Олександр Довженко на зйомках

Більшість героїв твору мають реальних прототипів. На перших сторінках роману згадується літературний редактор Михайль, у якому сучасники легко впізнавали Михайля Семенка. Директор нагадує тодішнього керівника кінофабрики Павла Нечесу. В особі Професора автор зобразив художника Василя Кричевського, який був історичним консультантом під час зйомок. Танцівницю Тайах ототожнювали з балериною Ітою Пензо, а прототипом художника й режисера Сева став Олександр Довженко. Ну, а образ головного героя багато в чому став відображенням особи самого автора.

В кабінеті Юрія Івановича на книжковій шафі над письмовим столом стояла дуже гарна модель вітрильної яхти, либонь, фрегата,— в позиції, як це намалював Кричевський на обкладинці першого видання «Майстра корабля». Юрій Іванович придбав чи замовив цю модель ще в час свого перебування в Одесі, коли працював на кінофабриці і задумав писати «Майстра корабля». Юрій Іванович міг точно і безпомилково назвати морським терміном кожнісіньку деталь моделі і дуже любив свій фрегат.

Юрій Смолич, письменник

Особливості жанру та художньої організації

Юрій Яновський почав писати роман ще досить молодим — у двадцять п'ять років. Тоді він любив пошук, експериментував. Особливо захопився проголошеною М. Хвильовим романтикою вітаїзму з її підкреслено активним і творчим ставленням до життя.

«Майстер корабля» був задуманий як твір модерністський. Його основа неоромантична: на першому плані — окриленість, фантазія і віра в людські можливості, які наче зовсім заступають приземлену буденність. Екзотика приморського міста, романтика морських пригод, молодість з її нестримними творчими амбіціями, кохання і вірна дружба — усе це сприяє творенню загального неоромантичного ефекту життєвої повноти, незмарнованих днів людського життя.

Неоромантизм — напрям модернізму, якому властиві увага до незвичайних особистостей, сильних пристрастей, до всього загадкового й фантастичного.

Умовність — порушення правдоподібності зображення з художньою метою.

Автор вдався до художньої умовності, вибудовуючи особливий світ роману: утримався від змалювання дрібниць щоденного побуту, а натомість виділив найбільш яскраві моменти у стосунках героїв.

Художня умовність — прикмета будь-якого літературного твору, адже мистецька картина

світу завжди відрізняється від реальності. Автор увиразнює ті прояви дійсності, що відповідають його творчому задумові, інші ж може ігнорувати. Інакше кажучи, художня умовність — це свідомо деформація дійсності з певною мистецькою метою.

Специфіка неоромантичної умовності позначилась і на зображених у романі часово-просторових координатах. Вони не тотожні реальним часу й простору, а мають передусім естетичне значення — містять лише художньо значущі складові.

У літературі час і місце подій можуть миттєво змінюватись — відповідно до авторського задуму. Трапляється, що письменник звертає читацьку увагу на події, які відбуваються одночасно в різних місцях або в різні епохи тощо. Це все важливо враховувати, аналізуючи роман.

Організація твору Юрія Яновського доволі складна й експериментальна. Виклад стилізований під мемуари — спогади вже немолодого героя про давні часи. Письменник, ще молода людина, пробує уявити, яким має стати його герой на восьмому десятку років. Він немовби мандрує в часі, гортаючи сторінки людського життя, переноситься від молодості до старості й навпаки, тим самим додаючи всьому твору філософської глибини.

Автор активно використовує позасюжетні елементи, розлогі розповіді персонажів про події, що відбуваються на далеких островах, в Італії, Румунії тощо. Усі епізоди яскраві, неоромантичні — вони зазвичай ілюструють прихми долі та людську волю до життя.

Роман новаторський, тож визначити його жанр досить складно, адже в ньому є й філософські роздуми, є й неоромантична любовна лінія, наявні риси пригодницького твору. Є також

і футуристична спроба зазирнути в майбутнє, передбачити його. Отже, це твір зі складною організацією, що поєднав ознаки кількох романних різновидів.

Проблемно-тематичний комплекс

Становлення українського кіно — одна з важливих тем твору. Кінофабрика й далекосяжні творчі задуми привертають увагу автора. Однак загалом тема ширша й масштабніша — це творення якісно нової української культури. Недарма головний герой То-Ма-Кі (Товариш Майстер Кіно) з піднесенням згадує про свою «наречену», якій присвятив усе життя: «Культура нації зветь її». Отже, народження сучасної й повноцінної культури вільного народу є основною темою. Помітне місце посідають теми мистецтва, кохання, дружби, моря й морських пригод.

Автор розповів про формування нової української інтелігенції й порушив у зв'язку із цим низку проблем переважно морально-філософського характеру. Узагальнено — це проблема людини, яка будуватиме майбутнє України, вільне від усіх темних прикмет попередніх часів. А звідси — увага до філософських проблем сенсу життя, щастя, творчого покликання, молодості і старості. Порушено проблему оновлення в особистих стосунках, зокрема в ставленні до жінки в суспільстві майбутнього.

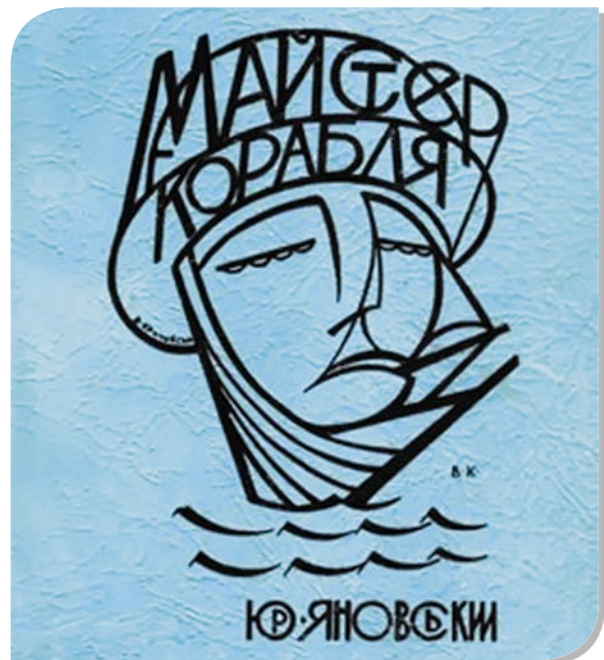
Мотиви та образи

Теми й проблеми роману розкриваються за допомогою окремих мотивів, два з яких заслуговують на особливу увагу. Перший — це мотив молодості, який є наскрізним, адже нове життя будують переважно молоді мрійники: «Тільки молодість має таку повільну думку. Снують вони скрізь, приходять від усіх дотиків, і ледве встигає за ними дзвінкий бігти час». Навіть слова літньої людини — автора мемуарів — відсилають саме до молодості: «Мої сподгади я присвячую молодим, сміливим і чуйним, їм віддаю я на суд юнацькі помилки і перемоги...».

А другий — мотив моря, що тісно пов'язаний з мотивом молодості. Не випадково Тайах звертається до героїв: «Я почуваю вашу молодість як морське повітря». Або такі промовисті слова: «Біля моря ми почували себе сильнішими». Море не лише посилює романтичні почуття й додає сил, воно ще спонукає до відвертих зізнань і роздумів: «Море — це великий степ, на якому росте синя й чорна трава. Біля моря добре думається, і звичайні слова набирають таємного й великого змісту».

Образи героїв роману розкриваються переважно в трьох людських вимірах: у творчій праці, дружбі й коханні. Оповідач не лише розмірковує над сценарієм, а ще й бере безпосередню участь у монтажі документального фільму. Режисер Сев із головою занурюється в підготовку до зйомок нової картини про море. Матрос

Богдан своїми розповідями про морські пригоди надихає сценариста й режисера. Усі разом захоплені побудовою корабля для майбутнього фільму. А Богдан ще й виготовляє «майстра корабля»: «Так я називаю фігуру, що живе під бугшпритом. Вона веде корабель, оберігає його від рифів і заспокоює хвилі». Цю фігуру Богдан

■ Малюнок на обкладинці першого видання роману «Майстер корабля» (Василь Кричевський, 1928)

зробив подібною на свою кохану Баджін, з якою його розлучила примхлива доля.

У творчій співпраці міцнішає чоловіча дружба, але вона також проходить випробування в любовному трикутнику: головний герой і режисер Сев закохані в чарівну танцівницю Тайах.

Це доволі самостійна емансипована жінка, яка намагається розібратися в собі та своїх почуттях. Автор зображує такий тип взаємин, у яких жінка є рівноправною учасницею — вона воліє самостійно робити вибір супутника життя, а не бути заручницею чоловічої волі.

Коментар фахівця

Епізоди з персонажами твору (більшість із них мала реальних прототипів — працівників Одеської кінофабрики) подані в осмисленні кіномайстра То-Ма-Кі, який нібито пише свої мемуари через півстоліття після зображуваних подій. Органічно вплетені сюди нотатки синів героя, листи його коханої — балерини Тайах, розповіді матроса Богдана й роздуми про різні життєві смисли самого мемуариста. Відтак перед читачем вимальовуються не просто будні з життя й творчості українських кіномайстрів 20-х років, не лише їхні турботи в зв'язку зі створенням сценарію фільму та будівництвом для цього спеціального корабля, а широкі картини творчого життя людини, за яким стоїть великий узагальнюючий смисл. Метафоричний лад роману підводить до думки, що з творчим натхненням, з турботою про культуру кожної нації, про завтрашній день людства має будуватися все життя на планеті, і тоді перетвориться вона на казковий край мирної праці й гармонійно розвинутих особистостей.

Михайло Наєнко, дослідник літератури

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас твір Ю. Яновського «Майстер корабля»? Які почуття, роздуми він викликав? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б знайти на них відповіді? Які з них ви хотіли б обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями, у родинному колі?
2. Які події з життя письменника покладено в основу твору «Майстер корабля»? Наведіть приклади епізодів роману, де автор використав свій досвід роботи на кінофабриці.
3. У якій формі написано роман? У чому полягає умовність часопростору твору?
4. Які культурні діячі стали прототипами героїв роману? Хто з них був вам відомий раніше?
5. Які теми та проблеми розкрито у творі?
6. Які з названих тем (проблем) ви вважаєте актуальними в наш час?
7. Які теми (проблеми) твору близькі вам особисто? Чи погоджуєтеся ви з їх трактуванням у романі? Чому саме?
8. Як позначилися на художніх особливостях роману особистісні якості, світогляд митця, його оточення?
9. Пригадайте, що таке романтика вітаїзму. Чи можна вважати роман «Майстер корабля» вітаїстичним твором? Чому?
10. Чому роман «Майстер корабля» можна назвати модерністським твором?
11. Які риси неоромантизму виявились у романі? Наведіть приклади відповідних епізодів.
12. Чому цьому твору складно дати одне жанрове визначення?

Досліджуємо самостійно

- i** 13. За допомогою мережі Інтернет знайдіть інформацію щодо прототипів героїв роману — Сева, Тайах, Професора, Директора, матроса Богдана. Поділіться з однокласниками та однокласницями отриманою інформацією, посиланнями на її джерела.
- ≡** 14. Назвіть вставні епізоди роману. Яку роль вони виконують у творі?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

15. Подивіться на малюнок В. Кричевського (с. 93), розміщений на обкладинці першого видання роману Ю. Яновського «Майстер корабля». Які особливості проілюстрованого твору відобразив на ньому художник?
- i** 16. Уявіть, як відбувався знімальний процес на кінофабриці в 1920-х рр. За бажанням перегляньте уривки з українських фільмів тих часів (наприклад, «Сумка дипкур'єра» (1927) О. Довженка, де знялась Іта Пензо — прототип Тайах). Яке враження справляє цей фільм, гра акторів? Пригадайте, кому з героїв роману належить ця метафорична оцінка «великого німого»: *«Наші кроки в кіно були спробами дитини, що вчиться ходити»*. На вашу думку, чи справдилися надії Ю. Яновського щодо майбутнього кіномистецтва?

Запрошуємо до дискусії

- ≡** 17. Як ви вважаєте, чи вдалося молодому письменникові відтворити світогляд і відчуття літньої людини? Після завершення дискусії зробіть висновок: чому письменник вибрав таку форму оповіді.

Читацький практикум

Прочитайте уривки з роману Ю. Яновського «Майстер корабля». Виконайте завдання.

Майстер корабля

Роман

(Уривок)

XVI

Радісна праця — ознака творчості. Тесляр теше дуба й бука з захватом. Стовбури цих дерев підуть на зміцнення кіля й форштевня. Дубовий прикорень стоїть біля верстата. На нього покладено тютюн. Голенасті окоренки, стовбури соснові з корою, дошки, обаполи дубові, купи стружок, верстати. Над цим ранкове сонце, вилізши з-за моря, дивиться на початок робіт біля колишнього дубка «Тамара». Дубок, ні — це тільки кістяк його — стоїть на березі в примітивному доці. Закопано кілька стовпів, пороблено риштовання і поставлено дубок, розвантаживши його від усього; від щогл, палуби, вантажу і від того, що заводиться в місцях, де довго жили люди, — різної

трухи та покидьків. Коли буде замінено все попсоване дерево і він буде обшитий новими дошками, зашпакльований і обсмолений, — тоді спустять на воду. На воді вивірять стійкість, будуть уставляти мачти і кінчатимуть усі внутрішні роботи на судні: каюти, палуби, кермо, бугшприт. Поверхня дерева нагрівається від сонця і пахне, як сіно з копиці. Плотники по одному сходяться, обліплюють кістяк дубка. Біля верстатів виростають люди. Там починає шаршати шершебок по дошці. Хтось бере до рук рубанка і, повозивши ним по дубовій планці, кидає його й лагодить фуганок. По дереві фуганок майже співає. Власне, підспіває. Бо співає щось собі під ніс той, хто працює. Чудесний ранок, і смішна робота.

■ Пильщики
(Олександр Богомазов, 1925)

А ще смішніше те, що робота тече, як струмінь пахучої води. Матеріал не сучкуватий і не мокрий. Заглиблюйся, коловороте, як у масло! Струг заходився вистругувати потрібну кривину в буковій глиці. Працюй, струже, на совість! Це не декорація, яка вмре завтра — хай тільки її використає кіноапарат. Ця робота виходить у море. І можуть сказати майстри десь, що «відбудовували цей бриг радісні й чесні робітники. Дерево зладнали, дошки припасували, щогли вивели і паруси напнули. Честь їм — умілим теслярам!» А нехай мине така лиха година, коли доведеться кораблю почути, що «руки б їм повсихали, і печінка б їм вилзла, і діти б їм у вічі наплювали — тим

ледарям, безчесним людям, циганським майстрам. Зробили вони покидькового брата, а не корабля. Гиг би на них швидше прийшов!» Не буде тоді брига, а буде дерев'яне опудало, сором і ганьба. Жорстоко ходять шершебки, хакають пилки і дзвенить сокира. Ні, корабель буде такий, ніби він виріс у лісі з чудернацького насіння і розцвів, і обріс великим білим листям парусів.

Сокиро, теши й теши. Ти найталановитіша з усього струменту. Ти дзвениш у твердій руці. Тріски летять набік.

Нахилившись, майстер обгісує стовбур. Сокира слухняна і проворна. Ш-шак-дзнь! Ш-шак-дзнь! Падає піт на дерево. Сонце — ніби пробив хтось дірку в небі — ллє безперестанку на землю жар. Ш-шак-дзнь! Ш-шак-дзнь! Тесати до цієї міри? А потім це ляже на кіль? Яка весела робота! Ляже на кіль! Куди це поспішає пилка? Пилко, рівніше ріж. Сонце, май совість, ми ж працюємо. Ш-шак-дзнь! Секиро, ти ще гостра? Ш-шак-дзнь! Ш-шак-дзнь!

Коли судно стоїть на березі, його треба оточити любов'ю і увагою, веселістю, легкими піснями і достойними людьми. Корабель на березі, як і хвора людина, потребує нашої безмежної вибачливості й терпіння. Уявити треба його нудьгу і потяг до здоров'я, тоскне завивання вітру в оголених ребрах-шпантах, легенький рип дерева в риштованні, цілу гаму звуків: сосни, дуба, бука, негній-дерева. Бриг на березі — ще не бриг. Це — біль народження, захват і радість праці, мерехтіння думок і коліскова пісня. «Бриг великий виростає, бриг у море впливає!»

В риштованні-колісці стоїть майбутній бриг. На кормі, де є вже шмат палуби і звідки можна охопити оком роботу, — стоїть Професор. Під ним працюють біля кожної шпантати теслярі. Тирсяний пил підноситься вгору, виповняє увесь бриг білявим мороком, ніби й не корабель це, а чудна та велика урна, в якій Професор хоче про щось ворожити.

Виявляємо літературну компетентність

1. Висловте свою думку: чи вдалося авторові передати радість від праці над створенням корабля? Що допомогло йому в цьому або чого забракло, щоби справити належне враження на читача?

2. Із чим автор порівнює корабель у цьому тексті? Які метафори використовує для його зображення? Які з них здалися вам найбільш яскравими?
3. Наведіть приклади використання в тексті персоніфікації. Якого ефекту дозволяє досягти використання цього художнього засобу?
4. Знайдіть у тексті приклади звуконаслідувань. З якою метою створює їх автор?
5. Які почуття виникли у вас під час читання уривка? Як ви гадаєте, чи відповідає цей результат авторському задуму?
6. За допомогою яких мотивів Ю. Яновський у романі «Майстер корабля» розкриває проблеми творення нової української культури, духовності української людини, її самоусвідомлення в новій дійсності?
7. Які морально-етичні проблеми розкрито у творі?
8. Чи можна героїв твору То-Ма-Кі, Режисера, Сева, Тайах, Богдана, Професора назвати неоромантичними героями? Наведіть аргументи щодо кожного з названих персонажів.
9. Доведіть або спростуйте твердження: «У романі «Майстер корабля» автор розкриває національне кризь призму загальнолюдського».
10. Розкажіть про умовність художнього часу і простору в романі, модерністські образи моря і Міста.
11. Зверніться до епіграфів роману. Деякі дослідники вважають, що епіграфи часто виконують роль певного коду, який розгортається у відповідну сюжетну структуру, указує на важливу ідею. Чи відбувається це в романі «Майстер корабля»?

Виявляємо творчі здібності

- 12. Уявіть, що ви знімаєте фільм за романом «Майстер корабля». У групах напишіть сценарії до кількох сцен фільму. Розіграйте ці сцени та зніміть їх на телефон чи планшет.
-
  - Організуйте промокампанію фільму: заведіть сторінку фільму в соцмережі, створіть афіші, буктрейлер тощо, викладайте зняті уривки, повідомляйте про новини.
  - Підбийте підсумки: чи міг би здобути популярність фільм за твором Ю. Яновського (за кількістю підписників, переглядів у соцмережі)?
-
  - У вигляді схеми, таблиці, конспекту, коміксів тощо занотуйте інформацію про твір Ю. Яновського «Майстер корабля»: жанрові та стильові особливості, теми та проблеми, мотиви, персонажі, основні сюжетні колізії.

Запрошуємо до бібліотеки

Щоб отримати повніше уявлення про творчість **Ю. Яновського**, прочитайте його твори **«Голлівуд на березі Чорного моря», «Байгород», «Чотири шаблі», «Дитинство», «Подвійне коло».**

Валер'ян ПІДМОГИЛЬНИЙ

(1901—1937)

■ Валер'ян Підмогильний

Валер'ян Петрович Підмогильний народився 2 лютого 1901 року в селі Писарівці Павлоградського повіту на Катеринославщині (нині Дніпропетровська обл.) у селянській сім'ї. Навчався в Катеринославському реальному училищі. Був студентом математичного та юридичного факультетів Катеринославського університету, але через матеріальні труднощі не закінчив навчання. Деякий час працював учителем у Павлограді та в Катеринославі.

Літературою захопився в реальному училищі, писав тоді пригодницькі оповідання. А невдовзі вже видав збірку малої прози. Згодом молодий літератор переїхав до Києва, був бібліографом, викладачем, працював у видавництві та в журналі «Життя й революція». Приєднався до «Аспису», став одним із засновників мистецької організації «Ланка», яку 1926 року перейменували на МАРС. Під час літературної дискусії 1925—1928 років В. Підмогильний підтримав позицію М. Хвильового.

Київський період у творчості письменника був найбільш плідним. Видав книжку оповідань «Військовий літун» (1924), окремим виданням — повість «Третя революція» (1925), він створив свій перший роман «Місто» (1928), а за кілька років ще один — «Невеличка драма». Уже тоді уславився як визнаний майстер інтелектуально-психологічної прози.

1931 року В. Підмогильний переїхав до Харкова, працював консультантом у різних видавництвах. У цей час займався перекладами (переважно з французької літератури).

Комуністична влада не терпіла освічених людей з незалежною позицією. У грудні 1934 року В. Підмогильного заарештували й запроторили до концтабору, а в листопаді 1937 року розстріляли.

Коментар фахівця

Близьке знаючи французьку мову і переклавши кілька десятків томів французького письменства українською мовою, Валер'ян Підмогильний не міг не перейнятися поетикою цієї літератури, тим більше, що перекладав не абищо, а тих письменників, які були йому близькі, особливо Гі де Мопассана та Анатолія Франса. Уроки французької літератури позначилися на його стилі тим, що він економно будує фразу, що образ його не квітчастий, імпульсивний, як, приміром, у М. Хвильового, а точний, строгий, вивірений, я б сказав, окультурений.

Валерій Шевчук, письменник

Опрацьовуємо прочитане

1. Що вас найбільше зацікавило в біографії В. Підмогильного?
2. Ким працював письменник? Якими були його захоплення?
3. Назвіть твори та збірки В. Підмогильного. Зверніть увагу на те, у якому віці письменник створив великі прозові твори. Яку славу він здобув серед сучасників?

4. Розкажіть про участь В. Підмогильного в тогочасному літературному житті. Якою була його позиція в літературній дискусії 1925—1928 років?
5. Як захоплення французькою літературою позначилося на стилі письменника?
6. Що стало причиною трагічної загибелі В. Підмогильного?
- i** 7. Перегляньте відеолекцію Ярини Цимбал про В. Підмогильного з курсу «Українська література в іменах» (проект WiseCow). Що нового ви дізналися про письменника? Які риси В. Підмогильного, що про них розповідала дослідниця, найбільше вам імпонують? Які факти про його твір «Місто» вас зацікавили?
8. Яка особистість вимальовується перед нами, з фактів біографії В. Підмогильного, ставлення сучасників? Чого ви очікуєте від прочитання його творів?

Досліджуємо самостійно

9. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти про В. Підмогильного».

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте роман **Валер'яна Підмогильного «Місто»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника. В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум».

ЯК БУТИ ЛЮДИНОЮ? (Роман «Місто»)

Авторський задум, проблематика, жанр

Письменник у романі звернувся до теми міста, зокрема розповів про формування української інтелігенції пореволюційних часів. Значну частину цієї інтелігенції склали вихідці із сіл та містечок — переважно молоді люди, котрі прибували до міста на навчання або в пошуках роботи, розраховуючи на нові можливості для самоствердження.

В. Підмогильний так схарактеризував свій авторський задум: *«Написав «Місто», бо люблю місто і не мислю поза ним ні себе, ні своєї роботи. Написав це й тому, щоб наблизити, в міру змоги, місто до української психіки... Аж занадто вже довго жили ми під стріхами, щоб лишитися романтиками їх»*.

У романі «Місто» зображено міське середовище й розкрито різні грані міської культури, тому його можна визначити як **урбаністичний роман** (від лат. *urbanus* — міський).

Водночас це історія зростання нової української інтелігенції. Але письменник відійшов від спрощеного соціального погляду й зосередився натомість на людині — на її психології, цінностях, світоглядних уподобаннях. Це зумовлює проблематику роману: вона має переважно морально-етичний та філософський характер.

Урбаністичний роман — великий за обсягом епічний твір, що зображує переважно міське середовище й розкриває особливості міського типу культури.

Інтелектуальний роман — роман, у якому на передньому плані перебуває певний комплекс ідей, котрому підпорядковані форма твору, його сюжет і образи персонажів.

Основні проблеми, що їх порушив письменник, такі: пошук себе, прагнення молоді людини до самореалізації, переоцінка цінностей і взаємодія типів культури (сільської і міської), внутрішня свобода й самотність.

Твір доцільно визначати як інтелектуальний. В інтелектуальному романі, що є різновидом

філософського, на першому плані перебуває певний комплекс ідей, якому підпорядковані форма твору, його сюжет та образи персонажів. Це можна спостерігати й у романі В. Підмогильного: і сюжетні перипетії, і персонажі, з якими взаємодіє головний герой, є виразниками певних ідей.

Коментар фахівця

У європейських літературах урбанізм, як відомо, асоціюється з модернізмом. В українській, де перетворення сільської культури в міську ніколи остаточно не завершилося, ставлення до міста стало лакмусом позиції митця, а дискурс міста позначений глибоким і болісним конфліктом. Адже, зрозуміло, місто не є просто темою, топом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя. Ця свідомість достатньо рафінована, вона вихована бібліотекою, а не природою, вона пізнала філософські сумніви, розчарування й біль самотності...

Соломія Павличко, дослідниця літератури

Стильові особливості

Погляд на людину, висловлений у романі «Місто», дозволяє віднести цей твір до літератури модернізму, у якій людина трактується як незбагненне поєднання суперечностей. Уже епіграфи до твору — цитати з Талмуду та з роману Анатолія Франса «Таїс» — указують на те,

що людина поєднує в собі духовне й тілесне, високе й низьке, вона вільна й водночас залежна. У цьому сполученні суперечностей якраз і полягає, на думку автора, справжня сутність людської природи.

Неореалізм — літературна течія, що виникла завдяки оновленню класичного реалізму. Їй властиві пошук людської сутності у внутрішньому світі, а не в соціальному житті, поглиблений психологізм, ліризм і філософічність.

Парадоксальні прояви психіки художньо осмислені у творах **неореалізму** — течії модернізму, якій властива увага до філософських і морально-етичних конфліктів. У нашій літературі виразні риси неореалізму має творчість В. Винниченка, і його художні досягнення відчутно вплинули на В. Підмогильного. Але прозаїк за своїх також здобутки експресіонізму — напряму, що був поширений у мистецтві 1920-х років. Одна з ознак **експресіонізму** — гостре переживання кризи, утрата сталих основ буття. Степан Радченко, головний герой роману, також проходить через світоглядну кризу: долає шлях поступових і болісних внутрішніх змін і зрештою відкриває в собі людину вже як нову якість.

Експресіонізм — мистецький напрям перших десятиліть ХХ століття, якому властиві загострена емоційність автора й персонажів, фрагментарність оповіді, використання символіки й гротеску.

Сюжет і образи роману

У «Місті», як в інтелектуальному романі, зовнішня канва подій не є аж надто складною й заплутаною, натомість наголос поставлено на особистісних і психологічних змінах Степана Радченка — сільського юнака, який прибуває до міста, сповнений амбітних планів. Хоча оповідь у творі ведеться від третьої особи, автор

говорить переважно від імені героя, й читач має змогу сприймати все, що відбувається у творі, в осмисленні Степана Радченка.

На початку твору мета героя — здобути в місті освіту й повернутися до села, щоб використати нові знання й досвід для його розбудови. Місто він сприймає як щось чуже й загрозове.

Пізніше Степанова мета змінюється: тепер він хоче стати завойовником міста. Городян — «*крамарів, безглузких вчителів, безжурних з дураців ляльок у пишних уборах*», — на його думку, треба «*вимести геть*», а в місто має влитися «*свіжа кров села*», тобто такі сільські хлопці, як він. Але з часом і ця мета зазнає змін, хоч герой, можливо, їх і не усвідомлює. Упродовж дії твору він таки завойовував місто (побудував успішну кар'єру, здобув повагу в письменницькому товаристві), і у фіналі воно «*покійно лежало внизу хвилястими брилами скель, позначене вогняними крапками, і простягало йому з тітьми горбів гострі кам'яні пальці*». Але водночас і місто ніби поглинає Степана, він стає його частиною.

Усі етапи Степанового шляху в місті та зміни у його особистості можна співвіднести з певними зовнішніми обставинами: це житло, у якому він мешкає, приятелі, з якими він спілкується, та жінки, з якими має любовні стосунки. На початку сільський хлопець квартирує у крамаря Луки Гнідого. Господар поселив квартиранта не в будинку, а в комірчині-столярні — при низлива ситуація, що є для Степана одним із проявів недружнього міста. У цей період він закоханий у сільську дівчину Надійку та спілкується з Левком — більш досвідченим студентом із села, якого Степан ставить собі за приклад.

У місті хлопець розпочинає нову сторінку свого життя: наполегливо готується до іспитів, вступає до інституту, виконує громадські доручення, а ще викладає на курсах українізації. Побувавши на літературному вечорі, він вирішує й собі стати письменником. Перше оповідання «Бритва» хлопець підписує як Стефан Радченко (ім'я Степан здається йому аж надто простим).

Відмова критика Світозарова (його прототипом вважають Миколу Зерова) приділити увагу молодому письменнику стає для юнака болючим ударом: «*Несподівана рана заступила юнакові всі думки. Почуття, що з дому він виходив пишним Стефаном, а вертатись має затюканим Степаном, не хотіло його покидати*». Того вечора він припиняє стосунки з Надійкою. Гнітючий епізод, у якому Степан фактично гвалтує дівчину, можна розглядати як символічний: герой нібито мстить селу, яке уособлює Надійка, за своє приниження.

На цей час він уже мешкає не в столярні, а в кухні родини Гнідих, де невдовзі починаються його любовні зустрічі з господинею дому

■ Люди в місті (Фернан Леже, 1919)

Тамарою Василівною, яку Степан називає «*мусінкою*». Стосунки зі значно старшою за себе жінкою хлопець сприймає як можливість для здобуття нового досвіду: «*Поволі присвячуючи хлопця до таємниць кохання, вона навчила його цінувати поцілунок, що досі йому нікчемною забавкою здавався, та все інтимне плетиво жаги, що виробила людськість за час від кам'яного віку дотепер*».

Степан знаходить порозуміння з Максимом, сином Гнідих, та студентом Борисом Задорожним. Однак дружба з жодним із них не складається: Максим іде з дому, дізнавшись про стосунки Степана з його матір'ю, а Борис просто стає нецікавим Степанові, як і все студентське середовище. Степан узагалі зображений як глибоко самотня особистість: «*Мав десятки знайомих і жодного друга, ходив поруч, а почував від усіх незмірну віддаль*». Єдиний, хто залишається з Радченком упродовж усієї дії твору, — це поет Вигорський. Степан веде з ним тривалі розмови про людське призначення, культуру, мистецтво й літературу. Через вислови цього персонажа автор передає складні, а часом і парадоксальні роздуми, що посутньо збагачують інтелектуальну основу твору.

На новому етапі свого життя Степан уже має можливість платити за окрему кімнату, тому з полегшенням залишає будинок Гнідих і «мусіньку». Перед тим він купує новий костюм і спалює старий одяг — ще один знаковий вчинок, що символізує прощання з минулим. Завдяки Вигорському твори Степана публікують у літературних журналах, і таким чином він уже набуває статусу письменника. Крім того Степан здобуває й певне місце в письменницькому товаристві, отримує посаду секретаря в журналі.

У цей час у Степана зав'язуються стосунки із Зоською Голубовською. Вони цінні для Степана насамперед тим, що це стосунки зі справжньою міською дівчиною: *«Саме міськість і вабила його в ній, бо стати справжнім городянином було першим завданням його сходу»*. Із розвитком їхніх взаємин стає зрозумілим, що дівчина, нібито інфантильна й легковажна, розуміє Степана як особистість і має до нього глибокі почуття, а він, у свою чергу, сприймає її як рідну людину в чужому місті. Та з часом і Зоська перетворюється для героя на перейдений етап. Дізнавшись про самогубство колишньої коханої, Степан болісно переживає свою провину: *«Хотілось бігти, кричати, плазувати навколішках, бламати, вити. Щоб хтось покарав. Щоб хтось простив»*. Однак уже невдовзі хлопця розрадила звістка від комісонера, котрий знайшов для нього квартиру в престижному районі. Степан остаточно прощається із Зоською й розпочинає новий період у своєму житті.

Із цим періодом пов'язаний ще один жіночий образ — вишукана й чарівна балерина Рита, яка була для Степана немов *«рятунковий вогонь маяка»*. Завоювати цю жінку героєві не так просто: під час першої зустрічі з нею він багато говорив про кохання й літературу, навіть *«декламував вірші пристрасних поетів, щоб навіяти тій прекрасній Риті відчуття і бажання любові...»*. Письменник зобразив лише початок стосунків між Степаном і Ритою. Емоційне піднесення після зустрічі з дівчиною допомагає героєві знайти в собі сили для подолання творчої кризи, через яку він не міг працювати над новою повістю.

Попри неоднозначні вчинки та судження, упродовж дії роману можна спостерігати внутрішній розвиток Степана Радченка. Це виявляється в його ставленні до людей і до творчості. Наприклад, у свою останню ніч з «мусінькою» Степан говорить їй: *«Не знаю, що буде зі мною. Але одно я зрозумів — живемо ми не так, як хочемо, й... мусимо робити іншим боляче»*. Власні твори, які спочатку здавалися Степанові мало не досконалими, з часом, розвиваючись як письменник, він оцінює більш критично. Він зрозумів, що в його оповіданнях немає людей. І відтоді написати повість про людей стає його метою.

У взаєминах Степана Радченка з жінками, у ставленні до всіх, хто оточує героя, автор уразив складність і неоднозначність його особистості. При цьому він утримався від прямих моральних оцінок і суджень щодо свого персонажа, залишивши це читацькій аудиторії.

Коментар фахівця

Паралельно з історією кар'єри Степана Радченка, розказаною з нещадною правдивістю, Підмогильний показує народження людини й письменника Степана Радченка. Епіграф до книжки, взятий з Анатолія Франса, питає: «Як можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло?» І книжка показує один з шляхів до волі. Цей шлях веде через правду, знання людини й себе до — творчості. Чи значить це, що віднині Степан буде зразком моральності й не зробить жодного злого вчинку? Ледве чи це так. Але ціною свого попереднього життя, ціною спустошення душевного, ціною самоти герой твору Підмогильного купив собі право і можливість бути людиною. Людиною серед людей.

Роман Підмогильного — це роман про вину, якої не можна уникнути, бо вона — закон життя; про кару, яку так само неминуче несе життя; і про нагороду, що приносить солодкість у гіркоту життя і робить людину людиною. В цьому розумінні це оптимістичний роман, попри всю гіркавість свого скептицизму і свого песимізму.

Юрій Шерех, літературний критик

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір? Які події сучасної автору доби відображено в романі «Місто»? Яким чином ці події показано в романі?
2. Які проблеми порушує письменник у творі?
3. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Пригадайте, що вам відомо про життя В. Підмогильного. Які з подій свого життя автор міг відобразити в історії героя роману «Місто» Степана Радченка?
  - Чому «Місто» В. Підмогильного вважають інтелектуальним романом?
  - Що дозволяє назвати твір В. Підмогильного урбаністичним романом?
4. Оберіть рівень складності та виконайте завдання.
  - 🕒 Які епіграфи має твір? Які проблеми допомагають виразити ці епіграфи?
  - 👤 Назвіть приятелів, які були у Степана. З якими етапами становлення особистості героя пов'язана його дружба із цими чоловіками?
  - 👩 Яку роль відіграли жінки в становленні особистості Степана Радченка? Розкажіть про кожну з чотирьох жінок у житті героя.

Ділимося читацьким досвідом

5. Прототипом поета Вигорського вважається Є. Плужник. Чи співвідноситься цей образ із тим уявленням про особистість поета, яке у вас склалося під час вивчення його творчості?
6. Пригадайте твори французьких письменників, що ви читали на уроках зарубіжної літератури або самостійно. Які з них мають спільні риси з романом «Місто» В. Підмогильного? Що саме їх об'єднує?

Читацький практикум

Прочитайте уривки з роману В. Підмогильного «Місто». Виконайте завдання.

Місто

Роман
(Уривок)

IV

Сходячи вниз вул. Леніна до Хрещатика, Степан багато що передумав. Побачення з Левком його зміцнило. Він казав собі, що путь Левкова — його путь, і на долю товаришеву мимоволі заздрило. Годі щось краще уявити, як таку чепуреньку кімнату! Тихо, уперто працює в ній Левко, складе всі потрібні іспити, дістане свідоцтво й вернеться на село новою, культурною людиною. І разом з собою привезе туди нове життя. Так мусить робити й він. Степан виразно почував зараз всю важливість своїх обов'язків, що чуття їх був утратив на мить, ступивши на чужий ґрунт міста. Він згадував, як виряджали його у районі, і цей спогад війнував на нього далеким теплом.

Як він міг хоч на хвилинку забути товаришів, що там лишились без надії вирватися з глушини? Він посміхнувся їм замість привіту.

Радішим було йому й перше знайомство з міськими людьми. Перший — сухорлявий крамар, що його він міг би двома пальцями придушити, другий — півбожевільний учитель, прогнаний від школи із своєю мовою та витребеньками. Про першого хлопець не давав собі праці багато думати, — дрібний непманчик, що жінка його вранці корови доїть, а ввечері надіває шовкову сукню і п'є чай у знайомих. А сам він — боягуз, що драглями тремтить за свій будиночок та крамницю, де все його життя і сподіванки. Степан з насолодою розкривав сам собі духовну порожнечу

господаря хліва, де він мусив тим часом жити замість кімнати, що існувала в його уяві, як чиста ідея. Що могло бути в душі того крамаря, крім копійок та оселедців? Що може крамар почувати? Він живе, поки йому жити дають. Дивак, бур'ян, сміття, що зникає без сліду й згадки. <...>

От вони, ці горожани! Все це — старий порох, що треба стерти. І він до цього покликаний.

З такими відрадними думками Степан непомітно дійшов до Хрещатика, відразу опинившись у гущину натовпу. Він озирнувся — і вперше побачив місто вночі. Він навіть спинився. Блискучі вогні, гуркіт і дзвінки трамваїв, що схрещувались тут і розбігались, хрипке виття автобусів, що легко котились громіздкими тушами, пронизливі викрики дрібних авто й гукання візників разом з глухим гомоном людської хвилі раптом урвали його заглибленість. На цій широкій вулиці він здибався з містом віч-на-віч. Прихилившись до муру, притискуваний нахабними накотами юрби, хлопець стояв і дивився, блукаючи очима вздовж вулиці й не знаходячи її меж.

Його штовхали дівчата у тонких блузках, яких тканина нечутно єдналася з голизою рук і плечей; жінки в капелюхах і серпанку, чоловіки в піджаках, юнаки без шапок, в сорочках із закасаними до ліктів рукавами; військові у важких, душних уніформах, покоївки, побравшись за руки, матроси Дніпрофлоту, підлітки, формені кашкети техніків, легкі пальта фертиків, масні куртки босяків. Його очі спинались на руках, що в п'ятні, здавалось йому, торкались жіночих грудей, на сплетених ліктях, на притиснених до купи стегнах. Він проводив поглядом стрижені й уквітчані косами голівки, прямі й похилені до пліч у славному вигині шії; перед ним проходили зачаровані собою пари, неуважні одинаки — вуличні гамлети, гурти хлопців, що вганяли за дівчатами, кидаючи їм перші пласкі слова знайомства, що тут набували збудної гостроти; запізнілі ділки, не поспішаючи до нудного дому, статечні панії, скоса позираючи на чоловіків і шулячись від несподіваних дотиків, його вуха чули невиразний гомін переплутаних слів, раптові вигуки, випадкову лайку і той гострий сміх, що, зринувшись десь, котиться, здається, з вуст на уста, запалюючи їх по черзі, мов сигнальні вогні. І вся душа його займалася нестримною ворожнечею

до цього бездумного, сміючого потоку. На що інше здатні всі ці голови, крім як сміх і залицяння? Чи можна ж припустити, що їм у серці живе ідея, що ріденка їхня кров здібна на порив, що в свідомості їм є завдання й обов'язок?

Ось вони — горожани! Крамарі, безглузді вчителі, безжурні з дуροців ляльки в пишних уборах! Їх треба вимести геть, розчавити цю розпусну черву, і на місце їх прийдуть інші. <...>

Степан почав гидливо проштовхуватись крізь натовп, пхаючись навмання, незважаючи на протести, потупившись, мов побожник серед відьомського шабашу. Та біля кожного кіно його закручувало у вирі. Тут топались сотні ніг, штовхались сотні тулубів, прилипали сотні очей. З широких присінок, осяяних різючими ліхтарями, прикрашених ясними плакатами й велетенськими написами, вигортались лави за лавами, то розливаючись, то стискаючись під навалою противних течій. <...>

Він провів очима трамвай, що зник на верховині, розчинившись у далекому мороці, і в цій синястій від ліхтарів смузі серед нерухомих, потуплених будівель відчув дивну красу міста. Сміливі лінії вулиці, досконала рівнобіжність їх, тяжкі перпендикуляри обабіч, велична похилість бруку, що спалахував іскрами під ударами копит, війнули на нього суворістю, йому ще незнаною гармонією. Але він ненавидів місто. <...>

Степан вперше за цей вечір, одірвавшись поглядом від землі, підвів очі до неба, і чудне тремтіння пройняло його, коли побачив угорі ріжок місяця серед знайомих зірок, того місяця, що світив йому й на селі. Спокійний місяць, такий, як і він, сільський мандрівець, приятель його дитинства й вірник юнацьких мрій, втишив йому те злісне почуття, що була нав'яла вулиця. Не ненавидіти треба місто, а здобути. Ще мить тому він був погноблений, а тепер йому виділись безмежні перспективи. Таких, як він, тисячі приходять до міста, тупляться десь по льохах, хлівах та бурсах, голодують, але працюють і вчаться, непомітно підточуючи його гнилі підвалини, щоб покласти нові й непохитні. Тисячі Левків, Степанів і Василів облягають ці непманські оселі, стискають їх і завалять. В місто вливається свіжа кров села, що змінить його вигляд і істоту. І він — один із цієї зміни, що їй від долі призначено перемогти.

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас прочитаний уривок із роману? Які почуття у вас виникли під час читання?
2. Як Степан Радченко описує перших мешканців міста, з якими він познайомився? Чому знайомство із цими людьми було для Степана радісним? Як це характеризує життєву позицію героя?
3. Яку мету ставить перед собою Степан? Яку роль відводить собі в підкоренні міста?

Досліджуємо самостійно

4. Літературознавець, літературний критик Юрій Шерех стверджував, що В. Підмогильний був *«єдиним справді великим українським прозаїком, — не в тому сенсі, що не писав віршів, а в тому сенсі, що його проза була справді прозою»*, він *«менше за всіх інших впадав у лірику»*. Доведіть або спростуйте це твердження, порівнявши роман «Місто» з вивченими раніше прозовими творами М. Хвильового, Ю. Яновського.
5. Дослідники відзначають, що роман В. Підмогильного має багато спільних рис із романом Г. де Мопассана «Любий друг», якоюсь мірою твір українського письменника є своєрідною відповіддю на твір французького митця. Роман «Любий друг» входить до програми зарубіжної літератури для 10 класу як твір для додаткового читання. Завдання для учнів, що знайомі із цим твором: визначте спільні й відмінні риси в сюжеті обох творів, образах героїв.
- 6. Знайдіть у мережі Інтернет мапу «Київ Підмогильного», яку підготував журналіст Роман Романюк. Простежте на ній маршрути Степана Радченка. Якщо ви живете в Києві або хтось із вас був у цьому місті, знайдіть на мапі знайомі місця, поділіться враженнями від них. Підготуйте путівник по Києву В. Підмогильного.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

- 7. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте розповідь блогерки Анни Лисенко-Гурської (AnnikaVlog) про її враження від роману В. Підмогильного «Місто». Які п'ять причин полюбити цю книгу наводить блогерка? Чи є вони, на вашу думку, переконливими? Наведіть свої причини.

Виявляємо творчі здібності

- 8. Знайдіть у мережі Інтернет різні буктрейлери до роману «Місто». Обговоріть їх з однокласниками та однокласницями. Об'єднайтеся у творчі групи і зробіть буктрейлери до роману В. Підмогильного «Місто». Запропонуйте їх до перегляду на своїй сторінці у соціальній мережі.
- 9. Напишіть есей «Роман «Місто» і його головний герой...»

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте або поновіть у пам'яті твір **Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма»**. Порівняйте власне враження від твору з матеріалом, запропонованим у статті підручника.

В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

НЕ ЛИШЕ ПРО КОХАННЯ («Невеличка драма»)

Авторський задум та коло проблем

Вродлива дівчина з багатьма залицяльниками нарешті закохується й вірить, що знайшла своє щастя, але її обранець не справджує сподівань — одружується з іншою. Така собі «невеличка драма», здається, нічого особливого.

■ Фотограф
(Іван Падалка, 1927)

Цей нескладний і не раз оброблений сюжет автор поклав в основу інтелектуального роману. Любовна тема поєднується в ньому з численними філософськими роздумами, дискусіями, суперечками й через це набуває додаткових, передусім екзистенціальних, тобто пов'язаних із людським буттям, смислів.

Роман вийшов 1930 року в київському журналі «Життя й революція». Готуючи згодом

окреме видання, автор подав до нього передмову, у якій і визначив власний задум: «У цьому романі я писав про міщанство. Писав тому, що воно здається мені не тільки гідним зневаги, але й вартим громадської уваги задля своєї небезпечності».

Дослідники відзначили, що задум автора насправді був набагато ширшим — спрямованим на філософське розкриття теми людини. «Інтелектуальних романістів, цікавлять не так політика, час, країна з її конкретним історичним існуванням, як людина з її універсальними проблемами, людина поза історією й суспільним буттям, — зазначила у зв'язку з цим Соломія Павличко. — Такими здебільшого є герої Петрова й Підмогильного. Вони живуть у Києві 1920-х років у часи НЕПу, українізації, безробіття... працюють на курсах, заводах, в університеті, лабораторії, літературній організації, однак водночас вони вирвані зі свого часу й зосереджені на екзистенціальних проблемах людського існування».

Вивчаючи людину, письменник порушив проблеми раціонального й ірраціонального, психологічної роздвоєності особистості, механізації людського існування й втрати духовності. Також він висвітлив негативний вплив на людину міщанської психології, торкнувся національного питання, ролі літератури й мистецтва. А серед морально-етичних проблем роману — кохання і шлюб, особисте щастя і страждання.

Марта Висоцька

Героїня роману Марта Висоцька, якій усього лише двадцять два роки, схарактеризована найповніше. Виросла в Каневі в родині вчителя, здобула гарну освіту в комерційній профшколі, після батькової смерті працює в Києві «діловодою статчастини». Має заробіток у 60 карбованців та винаймає кімнату на вулиці Жиланській. Вона не лише вродлива, а ще й розумна: «добрна робітниця».

Марта любить театр і літературу, а ще мріє про якесь особливе кохання — як у книжках. Навіть розповіла про це приятелю. «Бо мені хочеться, — сказала вона в підступі нудьги, — закохатись безтямно, так, як у романах колись писали... Я хочу так, як у романі!»

І справді закохалась — як уявляла: «Ще за мить їй був чужий цей чоловік, якого зараз вона завжди в собі почувала; він був далекий,

суворий, геть незнаний — і от раптом вона зрозуміла його і перейнялася ним. І в цьому разючому перетворенні не було їй ні дива, ні загадки. Так мусило бути».

Здається, у коханні до Юрія Славенка Марта знайшла омріяне щастя. Пережила найвищу міру закоханості і... постановила розірвати стосунки — мовляв, щоб сірі життєві будні не зіпсували чару почуттів. Думала, що повелася як героїня досі ще не знаного твору, навіть пишалася з того: «Після кожного прочитаного роману вона ще глибше, ще сп'яніліше свою вищість почувала, бо ж ніде нічого подібного на свою любов, на її незрівнянний кінець не знаходила. Ніхто ще не любив так, як вона!»

А натрапивши на п'єсу Г. Ібсена «Комедія кохання», гірко розчарувалась: «Це ж свої власні

слова, свої власні думки й почуття вона бачила тепер перед собою, і весь її порив та марення ту мить ніби відходили в написане, лишаючи її порожню, покалічену, принижену». Гостро усвідомила, що, «погнавшись за химерами, втратила дійсне»: коханий одружився з іншою, а сама до всього ж позбулась роботи й вигідного помешкання.

Автор немов навмисне провів свою героїню крізь випробування розчаруванням і душевними втратами, за якими, певно, має настати новий початок.

Не випадково в завершальному епізоді твору Марта поринає в глибокий сон, «у цей могутній спочинок, що з глибини болю підносило її назустріч новому сонцю, що зійде завтра над землею».

Образи «нових людей»

Пореволюційні часи висунули й сформували різні типи людей нової доби. У романі це Юрій Славенко та Дмитро Стайничий.

Один — науковець і професор, другий — молодий інженер. Обидва, хоч і різні, є породженням нової індустріальної епохи з її доведеним до краю практицизмом і раціоналізмом.

Славенко наголошує, що «доба так званої диктатури пролетаріату є, насправді, доба боротьби розуму за абсолютну першість». Літературу, мистецтво він вважає не чим іншим, як пережитком минулого: «Мистецтво для людини вищої організації є такий самий анахронізм, як і ворожіння на кавній гуці».

І самовпевнений професор над усе прагне поширити науку на щоденне життя — раціоналізувати всі його прояви. Саме тому він і «кохання своє зустрів як раптову катастрофу». Щоправда, на початку під впливом Марти відчутно змінився, навіть поезією зацікавився, але згодом наука перемогла. Учений «спізнавав кохання як чинник суто руйнінський», тому, певно, й одружився з розрахунку — на звичайній міщанці з приземленими інтересами Ірен Маркевич.

У Дмитра Стайничого все наперед розплановано — на роки. Усе в житті здобуває сам — наполегливою працею, він дуже вірить у власні

сили та можливості. Та й узагалі його девіз — менше слів і більше діла. І з Мартою запланував одружитись, навіть згоди її не питаючи.

Дуже безпосередній, сходу знайомить Марту зі своєю життєвою програмою. «Ти подумай — клас відроджується, нація відроджується — стільки відроджень, що в голові закрутиться. Треба спокою. Діло треба робити. А з тебе чудова буде мати, Марто, — додав він раптом. — У тебе міцні груди, ти гарно збудована, діти твої будуть сильні, і ти легко їх родитимеш...»

Не дивно, що такі аж надто практичні погляди викликають у дівчини лише іронію, що дуже дратує залицяльника. Він бо вже все визначив, а тому й розгнівався, не утримався від фізичного насильства: «...з насолодою бгав, троцив її руку в своїй дужій руці, він вивертав її руку, щоб вона впала додола».

У життєвих цінностях обох «нових людей» переважив крайній практицизм: майже в усьому вони покладаються на розрахунок, а почуття вважають пережитком старої доби. Відповідним чином оцінюють свої стосунки з Мартою: Стайничий не приховує розчарування, а Славенко навіть шкодує за тим часом, що, як він вважає, змарнував на кохання.

Льова Роттер

Це один із Мартиних залицяльників, котрий, на перший погляд, здається типовим невдахою.

Не дуже гарний і не дуже успішний. Має фах фельдшера, однак чомусь працює продавцем

у ковбасному відділі крамниці — за мізерну платню. Безнадійно закоханий, а дівчина з ним не дуже церемониться, ставиться як до надокучливого давнього знайомого. Льова Роттер з усім цим мириться, адже його життя — свідомий вибір новочасного філософа.

Колись Льова був у щасливому шлюбі, але мусив покинути красуню-дружину й піти до війська. Тим часом дружина його зрадила, а «*ліком Роттер від дружинної зради дістав сильну моральну контузію, що поклала невиводні сліди на все його дальше життя*». Льова все більше замикався в собі, «*поринав у самоспоглядання*», «*зберігав і збагачував свою таємницю, сам собі егоїстично втішаючись скарбами душею*

й похмурого підземелля своїх розумувань». Закоханість у Марту стала для Льови не лише несподіванкою, а й «*другою катастрофою, другою моральною контузією*».

Поведінка Роттера може здатися дивною. Марячи дівчиною, знайомить її зі Славенком, сподіваючись на їхнє кохання і шлюб. Підносячи й ідеалізуючи Марту, себе не мислить її обранцем, бо готовий на повне самозречення заради щастя коханої.

Показово, що саме Льова Роттер став єдиним, хто безкорисливо підтримав Марту в скрутний момент її життя: навіть продав власну бібліотеку, аби винайняти для дівчини нове й гарне помешкання.

Коментар фахівця

Риси вдачі персонажів групуються на основі бінарних опозицій: практичний — романтичний, прагматик — мрійник, оскільки основний конфлікт роману — це конфлікт між раціоналізмом і сентименталізмом.

Магдаліна Ласло-Куцюк, дослідниця літератури

Носії міщанської психології

Вважаючи міщан соціальною загрозою, письменник розкрив особливості їхнього світогляду, що відзначається духовною обмеженістю, пристосуванством, відсутністю чітких громадських переконань та соціальної відповідальності. А ще наділив міщан такими рисами, як заздрість, дріб'язковість, лицемірство, егоїзм. І міщанство неоднорідне: у романі можна виділити різних його представників.

Родина Маркевичів належить до міської інтелігентської еліти. Степан Григорович, глава сім'ї, — відомий лікар, але поза професією дуже обмежений, зосереджений на підтриманні власного добробуту, занурений у побут. Марія Миколаївна, його дружина, переймається хатніми справами та опікується влаштуванням майбутнього доньки Ірен.

Батьки роблять усе, аби наблизити шлюб Славенка та їхньої доньки. Ірен лицемірна й дуже практична. Не маючи почуттів до Славенка, розглядає його лише як вигідного жениха, котрий забезпечить родинний добробут. Аби привабити майбутнього чоловіка, Ірен готова вдавати, що переймається його інтересами. У розмові з матір'ю вона демонструє тверезий

розрахунок: «*Скільки він зможе жертвувати роботою задля твоєї дівчини — це тільки питання часу. Зважай, мамо, що з планами наукової роботи зв'язана в нього я, а не вона. Поворот до роботи буде разом і поворотом до мене*».

Мартині сусіди Іванчуки належать до дуже поширеного типу міщан. Давид Семенович — колишній кооператор, який утратив роботу й живе на зарплатню дружини. Він «був просто жовчний буркун, нецікавий і примітивний у своїх висловах», а зовні «*нагадував лиху, але немичну тварину з завжди вищіреном, тільки що беззубим ротом*». Дружина Іванчука, «*Тетяна Нечипорівна, жінка заокруглених форм...*», завідує буфетом. Обвинувативши Марту в розпусті, Іванчуки організують її цькування. Заздрість, дріб'язковість, злостивість, мстивість, нетерпимість до інших утілились у цих образах.

Не лише вдома, а й на роботі головну героїню оточують носії міщанської психології. Це її співробітниця Ліна, «*сумирна й негарна з себе дівчина*», а також завідувач статчастини Безпалько, людина впливова й уже немолода.

У відвертій розмові з Мартою Безпалько розкривається як своєрідний ідеолог міщанства:

«Ви, звичайно, думаєте, що жити без ідей є міщанство. Ви не помиляєтесь, я і є міщанин. Але ви, товаришко Висоцька, помиляєтесь, якщо міщанство зневажаєте, як це всі роблять. Зневага до міщанства — це фальшива, самозакохана поза. Адже міщанство — це компактна нерухома маса, на якій тримається весь громадський лад».

За цим просторікуванням і романтизацією міщанства насправді приховане бажання Безпалька здобути Мартину прихильність. А коли він не одержав від неї бажаного, то поспривав, щоб дівчину звільнили з посади, — повісився як дріб'язковий і мстивий міщанин — уже без усякої романтики.

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас твір? Які почуття викликав? До яких роздумів заохотив?
2. Як визначають жанр цього твору? Які прикмети інтелектуального роману помітили ви?
3. Пригадайте епіграфи до роману. Як ви їх зрозуміли?
4. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому В. Підмогильний не вказав імен авторів текстів, що він взяв за епіграфи?
  - Чи пригадали ви автора хоча б одного з епіграфів? У який спосіб ви можете з'ясувати імена авторів і назви творів, з яких запозичені цитати? Як ці знання допомагають вам розширити своє уявлення про теми і мотиви твору В. Підмогильного?
  - У романі Юрій Славенко і Дмитро Стайничий беруть собі за дружин «двоюрідних чи троюрідних» сестер. На вашу думку, з якою метою вказує на це автор?
  - У запалі суперечки під час першого візиту Юрія Славенка Марта називає Льову Роттера «справжнім Ісусом Христом». Чому в устах дівчини ця характеристика має негативне забарвлення?
5. Оберіть рівень складності та виконайте завдання.
  - 🕒 На прикладах героїв твору поясніть, чим загрожує суспільству *міщанство*.
  - 🕒 Дослідниця Магдалина Ласло-Куцюк стверджує, що «*риси вдачі персонажів групуються на основі бінарних опозицій: практичний — романтичний, прагматик — мрійник*». Доведіть правильність чи хибність цього твердження.
  - 🕒 Дослідниця Магдалина Ласло-Куцюк стверджує, що «*основний конфлікт роману — це конфлікт між раціоналізмом та сентименталізмом*». На вашу думку, чи має цей конфлікт розв'язання в романі?
  - 🕒 У романі кожен персонаж стає уособленням певної ідеї або поняття: Юрій Славенко і Дмитро Стайничий — служіння науці, індустріалізації, Іванчуки й Маркевичи — індивідуалізм, міщанство. Уособленням чого постає в романі Марта Висоцька? Зробіть припущення та обґрунтуйте його.

Запрошуємо до бібліотеки

Щоб отримати повніше уявлення про творчість **В. Підмогильного**, ознайомтеся з його твором «**Повість без назви...**».

Остап ВИШНЯ

(1889—1956)

■ Остап Вишня

Павло Михайлович Губенко (Остап Вишня — літературний псевдонім) народився 13 листопада 1889 року на хуторі Чечві Зіньківського повіту Полтавської губернії (нині Охтирський район Сумської області) в селянській сім'ї. Навчався у військово-фельдшерській школі та в Київському університеті.

Перші гумористичні твори опублікував 1919 року в Кам'янці-Подільському — тоді тимчасовій столиці Української Народної Республіки. Після поразки УНР письменника заарештували й відправили до Харкова, де проходило слідство у його справі. За сприяння українського поета й націонал-комуніста В. Еллана-Блакитного гумориста звільнили. 1921 року в газеті «Селянська правда» вперше з'явилися твори, підписані псевдонімом Остап Вишня.

У 1920-х роках вийшли друком його збірки «Діли небесні», «Вишневі усмішки (сільські)», «Кому веселе, а кому й сумне», «Вишневі усмішки кримські», «Українізуємось», «Вишневі усмішки кооперативні», «Вишневі усмішки літературні», «Вишневі усмішки театральні», «Вишневі усмішки закордонні» та ін. Автор зажив слави першорядного гумориста.

Однак його не оминула хвиля сталінських репресій. У грудні 1933 року за безглузким обвинуваченням у політичному тероризмі Остапа Вишню заарештували й засудили до розстрілу. Згодом вирок замінили на десятирічне ув'язнення в концтаборі. А твори письменника заборонили й вилучили з усіх бібліотек.

Йому пощастило вижити й через десять років вийти на волю. На догоду владі він мусив писати памфлети на «буржуазних націоналістів». Та ще й мав публічно заперечити факт власного ув'язнення — зробив це у творі «Великомученик Остап Вишня».

У 1940—1950-х роках гуморист видав книжки «Весна-красна», «Вишневі усмішки», «Мудрість колгоспна», «Отак і пишу», «Великі ростіть». А вже по смерті письменника був опублікований повний цикл його «Мисливських усмішок» (1958).

Помер Остап Вишня 28 вересня 1956 року в Києві.

■ Шарж на Остапа Вишню (Олександр Довженко, 1920-ті)

Письменник про себе

Все життя гумористом! Господи! Збожеволіти можна від суму!

Остап Вишня

Опрацьовуємо прочитане

1. Що вас найбільше зацікавило в біографії письменника? Які факти вразили?
2. Розкажіть про походження Остапа Вишні, його родину.
3. Яку освіту здобув майбутній письменник?
4. Які події відбулись у житті Павла Губенка під час його перебування в Кам'янці-Подільському?
5. Яку роль відіграв у житті Остапа Вишні поет В. Еллан-Блакитний?
6. Як позначилися на житті та творчості письменника сталінські репресії?

7. Про які риси характеру письменника, на вашу думку, свідчить його вислів, поданий у рубриці «Письменник про себе»?

Досліджуємо самостійно

- i** 8. Перегляньте відеолекцію Ярини Цимбал про Остапа Вишню з курсу «Українська література в іменах» (проект WiseCow). Які факти з біографії письменника, що про них розповіла дослідниця, найбільше вас зацікавили?
- ≡** 9. Проведіть обговорення на тему: які явища, яких особистостей зі світу сучасної культури можна порівняти за популярністю з Остапом Вишнею в 1920-ті рр.?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

10. Розгляньте дружній шарж О. Довженка на Остапа Вишню. Які риси письменника відобразив на малюнку художник? Яким, за цим малюнком, уявляли Остапа Вишню читачі? Після прочитання творів Остапа Вишні опишіть, яким ви уявляєте письменника. За бажанням намалюйте свій шарж.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

- i** 11. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальний фільм «Із життя Остапа Вишні». Яке враження справив на вас цей фільм? Чого, на вашу думку, у ньому більше — смішного чи сумного? Уривки з яких відомих вам творів письменника в ньому використано? Напишіть відгук на фільм.

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте твори **Остапа Вишні «Моя автобіографія», «Сом»**. Порівняйте власні враження від творів із матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Заувага. Фрагменти творів, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум».

Про себе, і не лише з гумором («Моя автобіографія»)

Не дивно, що справжній гуморист навіть серйозний діловий документ, приміром автобіографію, може перетворити на гумореску. Остап Вишня так і зробив, а щоб ніхто не засумнівався, що пише він про себе, — підкреслив це тавтологічно назвою — «Моя автобіографія».

Твір поширений у двох варіантах. Цікаво, що пізніший варіант має подвійне датування — не лише 1927, а й 1955 роком, коли автор мусив скоротити гумореску на догоду цензурі. Початковий текст був набагато змістовніший. Його й подав Ю. Лавріненко в антології «Розстріляне відродження».

«У мене немає сумніву в тому, що я народився...», — із першого рядка самоіронія. В Остапа Вишні вона є ефективним засобом створення

легкої ігрової атмосфери. Він іронізує з літературознавчих штампів про «сприятливі обставини», «родинне оточення» й «формування свідомості письменника». Ось хоча б таке: *«Головну роль у формації майбутнього письменника відіграє взагалі природа — картопля, коноплі, бур'яни»*.

Між іншим, автор пригадав і навчання в Зіньківській школі разом із Миколою Зеровим та «втрачений» тоді шанс теж стати «неокласиком»: *«Самі ж знаєте, неокласиком бути — силу треба терпіння. Читай Гоція, Вергілія, Овідія та інших Гомерів. А бути сучасним письменником значно легше. Нічого собі не читаєш, тільки пишеш. І всі задоволені»*.

Є й про участь в українській революції: *«Як ударила революція — завертівся. Будував*

Україну, бігав з Центральної ради в університет, а з університету в Центральну раду». Саме іронія нерідко дозволяє гумористові приховати й сумні спогади, наприклад, про арешт: «Ну, а потім під'їхала "платформа", мене й посадили. Потім відпустили, але я вже з "платформи" не злазив. Нема дурних». Слід зауважити, що в УРСР могли творити лише ті письменники, які «визнають і підтримують політичну платформу радянської влади». Тож зрозуміло, що означає тут авторське «нема дурних» і у якій емоційній тональності воно звучить.

Остап Вишня пише, що в Харків його «перейшли», натякаючи на арешт і перебування в тюрмі. Вийшовши на волю, працював у газеті, а згодом став літератором, хоч і про це — не без іронії: «Потім купив портфеля — зробився вже справжнім солідним письменником».

Змішування стилів дозволяє йому промовляти «на межі» серйозного й сумного. Участь у революції, арешт, літературні організації, друзі-письменники Хвильовий і Досвітній — і поряд

кумедні роздуми про «секрети літературної творчості». А далі таке, що зовсім не годиться для поважної автобіографії, а швидше для приватного альбому: «Із тварин — найбільше люблю кіз. Із комах — осу. Найулюбленіший колір — жовто-бурий. Запах — фіалка. Із квіток найбільше люблю — фуксію. Котів люблю за хвіст тягати. Із страв найсмачніша — смажена картопля, щоб хрумтіла на зубах. Жінок люблю стрижених і голених, і щоб у чоботях».

Дуже легко розгубитись читачеві, котрий збирається враз скласти якісь чіткі визначення «теми» та «ідеї»! Адже автор розповідає про себе в особливий — ігровий спосіб. За смішним приховує сумне, за показною відстороненістю або байдужістю — щирий ліризм. Органічно поєднує автобіографічні факти із суб'єктивними оцінками та виявляє психологію переконаного життєлюбця, для якого іронія (подекуди гірка) — то не лише художній засіб, а ще й дієвий складник не надуманого, а вистражданого в нелегких випробуваннях філософського оптимізму.

Опрацьовуємо прочитане

1. Про які факти, відображені в гуморесці «Моя автобіографія», ви дізналися під час ознайомлення з біографією письменника?
2. У яких двох варіантах існує гумореска «Моя автобіографія»? Що зумовило їх появу?
3. Як Остап Вишня у своєму творі використовує іронію? Наведіть приклади.
4. Якої тональності додає твору розповідь про смаки автора?

Досліджуємо самостійно

5. Доведіть, що назва твору «Моя автобіографія» є тавтологічною. Зробіть висновок: якої мети автор досягає за допомогою цього художнього засобу.

Читацький практикум

Прочитайте уривок із гуморески Остапа Вишні «Моя автобіографія». Виконайте завдання.

Моя автобіографія

Гумореска

(Уривок)

...Письменник не так живе й не так росте, як проста собі людина.

Що проста людина? Живе собі, поживе собі, помре собі.

А письменник — ні. Про письменника подай, обов'язково подай: що впливало на його світогляд, що його оточувало, що організовувало його ще тоді, коли він лежав у матері під

цицею й плямавав губами, зовсім не думаючи про те, що колись доведеться писати свою автобіографію.

А от тепер сиди й думай, що на тебе вплинуло, що ти на письменника вийшов, яка тебе лиха година в літературу потягла, коли ти почав замислюватися над тим, «куди дівка дівається, як бублик їдять».

Бо письменники так, спроста, не бувають.

І от, коли пригадаєш життя своє, то приходиш до висновку, що такі справді письменника супроводять в його житті явища незвичайні, явища оригінальні, і коли б таких явищ не було, не була б людина письменником, а була б порядним інженером, лікарем чи просто собі толковим кооператором.

Підскачать оті явища — і записала людина.

Головну роль у формації майбутнього письменника відіграє взагалі природа — картопля, коноплі, бур'яни. <...>

Із подій мого раннього дитинства, що вплинули (події) на моє літературне майбутнє, твердо врізалася в пам'ять одна: упав дуже я з коня. Летів верхи на полі, а собака з-за могили як вискочить, а кінь — убік! А я — ляс! Здорово впав. Лежав, мабуть, з годину, доки очунявся... Тижнів зо три після того хворів. І отоді я зрозумів, що я нащось потрібний, коли в такий слухний момент не вбився. Неясна ворухнулася в мене тоді думка: мабуть, я для літератури потрібний. Так і вийшло.

Отак між природою з одного боку та людьми — з другого й промайнули перші кроки мого дитинства золотого. <...>

Ну, а тепер про процес творчості. Як я пишу.

Пишу я так. Беру папір, беру олівця чи перо в руки й починаю писати. І пишу.

Міряю завжди температуру, коли пишу. Нормальна. І до того, як сідаю писати, нормальна, і після того не підноситься.

З пульсом у мене під час роботи не гаразд. Не можу порахувати. Як пишу, рука біжить по паперу, ніяк артерію налапати не можна. А кинеш перо — нема рації рахувати, бо це вже ж не буде «момент творчості». Так я вам і не докажу, що воно з пульсом робиться, коли письменник пише.

Щодо голови під час творчості. Пробував мотати головою, як пишу — нічого не виходить. Чому це так, так я напевне не знаю.

Очевидно, думки в голові розхлюпуються. Коли поставити на голову під час творчості гарячого чайника — замість прози вірші виходять. І то якісь невиразні. Коли розігнатись і вдаритись головою об стінку — тоді якийсь такий плутаний верлібр пишеться, що й сам нічого не розбереш.

Живіт у творчості займає так само неабияке місце. Коли людина, сівши щось писати, правою рукою пише, а лівою держиться за повний живіт, виходить дуже довга психологічна повість, ідеологічно заплутана. Коли живіт порожній і рука од буркоту в ньому одскакує од нього, тоді здебільша буде або короткий ямбічний вірш, або гарна новела.

Коли починаєш писати, треба сідять на стілець цупко, бо інакше разом з головою в процесі творчості починає брати участь ота частина тіла, куди ноги повтикано. Виходять твори, щоправда, непогані, але, беручи під увагу буйний розвиток нашої культури, час вже нам робити переключку на голову.

Всі ці спостереження з власного досвіду.

Трохи ще про вплив полового збудження на процес творчості. Дехто з творців вважає, що найкращі твори виходять з-під пера людини, що «налита вкрай» всякими половими імпульсами. Не скажу, наскільки це вірно. Тут щось не те, по-моєму. Як ти його встигнеш слідкувати за «половими питаннями», коли ж ти пишеш і рука в тебе зайнята. Та й голова так само. Як на мій погляд, тяжко це робить. Краще вже що-небудь одно: або пиши, або «полового імпульсу» бережи.

На підставі свого досвіду радив би все-таки працювати так: спочатку подумати, а потім уже писати, а не навпаки. Так якось краще виходить, хоч праця трішки й тяжка...

Як я ставлюся до теперішніх літературних організацій?

Ставлюся. Ставлюся я до «ВАПЛіте», до «Плуга», до «ВУСПП», до «Молодняка», до «МаРСу», до «Неокласиків», до «Бумеранга» (чи як він там зветься...). До всіх ставлюся.

Ех, дорогі мої товариші! Був колись на світі один мудрий філософ. Звали його Йосипом, а по батькові й на прізвище, не знаю, як там він був.

Так отой мудрий філософ Йосип казав колись:

«Мотузочка? Давай сюди й мотузочку! В дорозі все в пригоді стане».

Із теперішніх письменників більше від усіх я люблю Хвильового й Досвітнього.

Якби ви знали, які це прекрасні письменники! Як з ними хороше на полюванні!

Коли ранок, коли над лиманом срібний туман устає, коли сидиш у ямі й очі твої плавають у тумані, вишуковуючи десь аж он там чорну крапку з чиряти або з крижня.

Ах!

А праворуч од тебе Хвильовий, а ліворуч од тебе Досвітній. Як їх не любить?!

І коли вони, — ні Хвильовий, ні Досвітній, — ніколи не говорять про літературу.

А решта всі — хороші письменники, — так тільки ж вони весь час про літературу, і стрілять не вміють.

Я й їх люблю, тільки менше.

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справив на вас твір Остапа Вишні «Моя автобіографія»? Чи викликав він у вас сміх? Чому?
2. Яку різницю між письменником і звичайною людиною визначає автор? Які засоби допомагають йому комічно відобразити цю різницю?
3. Яку роль, за текстом гуморески, відіграла природа у формуванні майбутнього письменника? Що саме автор називає природою в цьому випадку?
4. Яка подія в дитинстві героя змусила його замислитися про власне призначення?
5. На які компоненти творчого процесу звертає увагу письменник? Що в описі творчого процесу здалося вам найбільш комічним? Чому?
6. Як герой відповідає на запитання про своє ставлення до сучасних йому літературних організацій? У чому комічність такої відповіді?
7. Яких письменників-сучасників найбільше любить герой гуморески? За що він їх любить? У чому парадоксальність такого ставлення?

Виявляємо творчі здібності

8. Спробуйте скласти власну автобіографію в стилі Остапа Вишні. За бажанням запишіть її або просто перекажіть однокласникам та однокласницям. Проведіть конкурс на найсмішнішу автобіографію.

Коментар фахівця

Як мудрий знавець природи й співець її щедротного світу постає Остап Вишня в усмішках власне мисливських — про перебування людини на полюванні, риболовлі, про допитливість і вміння пізнавати звички й характери «мешканців» лісу, степів, річок, озер. Поетичний лад усмішок зумовлений тим, що в них діє спостережливий, багатий душею оповідач, якому притаманне чуття прекрасного й який уміє скористатися народним колоритним словом, знає численні «бувальщини» з мисливського побуту.

Іван Зуб, дослідник літератури

На риболовлі («Сом»)

У збірку Остапа Вишні «Мисливські усмішки» увійшли й рибальські оповідки. Вони тематично досить близькі до мисливських, тож і стали частиною гумористичних історій про полювання.

Та й не простих історій, а усмішок — так сам автор називав свої твори. І жартома зауважив: «Чого плакати? Мені нове життя усміхається. І я йому усміхаюсь! Через те й усмішки».

Усмішка — різновид гуморески, що поєднує побутові або пейзажні описи з авторськими відступами. У її основі — комічна ситуація чи комічне зіткнення персонажів, а оповідь завжди дотепна й переважно лаконічна

1958 року побачило світ найбільш повне видання мисливських оповідань письменника. Ось лише деякі назви, дуже промовисті: «Лисиця», «Ведмідь», «Ружжо», «Дика коза», «Бенгальський тигр», «Дикий кабан, або вепр», «З крякухою на озері», «Як варити і їсти суп із дикої качки». І ще «рибальська» усмішка «Сом».

Коли ви й не були ще «на річці на Осколі», то маєте нагоду все змінити — автор проведе для вас уявну екскурсію її мальовничими берегами. Озера, верболози, співочі дівчата у вінках плывуть у човні, не злічити диких качок і болотяних курочок, одне слово: «*Чарівні місця на річці на Осколі...*».

Однак ця ідилія — лише підготовка до основної теми: про страшну потвору з річкової ковбані. І місцевий старожил дід Панько

не дасть збрехати — колись такий сом гусака проковтнув. Та що там гусака, гусак — дрібно-та. У череві в річкового монстра тоді знайшли залишки мисливського собаки. А ще розповідають, що один сом цілого ведмедя проковтнув. Отакі бувальщини. Є ще й правдива історія — як сом тягав за собою човна по Дніпру: «*Сильна, як бачите, риба сом*».

А завершує автор свою розповідь практичними порадами для рибалок: ловити цю хижу потвору на «*гусака або гуску, собаку сетера-гордона або бурого чи гімалайського ведмедя*». І здобич — не лише сом, а й те, що є в його череві. Траплялося, «*коли в сома в череві знаходили різні цікаві речі: копчену ковбасу, вареного рака й пару цілісіньких шпротів*». Можете й не вірити, та найважливіше для рибалок — ніколи не перебільшувати, завжди правди триматися, як і для письменників-гумористів.

Комічний ефект «рибальської» усмішки заснований головним чином на невідповідності між довірливим тоном оповіді та доведеним майже до абсурду фактичним матеріалом. Цей хоч і не надто складний, а проте дієвий прийом автор узяв з народних анекдотів та ефективно використав його можливості.

Виявляємо літературну компетентність

1. Чому Остап Вишня називав деякі свої гуморески усмішками? Які особливості властиві цьому жанру?
2. Доведіть, що твір Остапа Вишні «Сом» — усмішка.
3. Визначте природу комічного в усмішці «Сом». Наведіть приклади невідповідності між тоном оповіді й предметом зображення.
4. Дослідник Іван Зуб зазначає, що «*поетичний лад усмішок зумовлений тим, що в них діє спостережливий, багатий душею оповідач*». Доведіть або спростуйте цю тезу.

5. Об'єднайтеся в малі групи та виконайте завдання.

- Хто розповідає в усмішці про те, як разом із паном полював на сома? Яким вам уявляється цей персонаж? Опишіть за своїм уявленням його зовнішність, звички, манеру розмовляти. Чи викликає він у вас симпатію? Чому?
- Наведіть приклади використання гіперболи в усмішці «Сом». Доведіть, що це гіпербола.

Досліджуємо самостійно

6. Пригадайте, які існують форми комічного. Занотуйте інформацію про них у вигляді конспекту, схеми, таблиці тощо.
7. Визначте, які форми комічного використовуються у творах Остапа Вишні. Доповніть свої нотатки прикладами з творів.

- i** 8. Знайдіть в Інтернеті інформацію про музеї, присвячені Остапу Вишні. Проведіть віртуальну екскурсію до музею в с. Грунь Сумської області. Запропонуйте шляхи розвитку та осучаснення музею. Висловіть думки про те, чому руйнується садиба-музей у с. Кринки Херсонської області. Складіть план порятунку музею.

Виявляємо творчі здібності

- i** 9. Уявіть себе художником. Які ілюстрації ви створили б до усмішки Остапа Вишні «Сом»? Назвіть епізоди, які б ви проілюстрували, придумайте, яку техніку використали б (малюнок олівцем, аквареллю, фломастерами тощо). Опишіть свої ілюстрації.
- i** 10. Спробуйте скласти власну усмішку в стилі Остапа Вишні. За бажанням запишіть її або просто перекажіть однокласникам та однокласницям. Проведіть конкурс усмішок.

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

- Назва твору, прототипом одного з героїв якого став Олександр Довженко, міститься в рядку
A «Місто» **B** «Дівчина з ведмедиком»
Б «Майстер корабля» **Г** «Невеличка драма»
- Справжнім прізвищем автора твору, у посвяті якого використано назву повісті М. Коцюбинського, є
A Губенко **B** Фітільов
Б Клен **Г** Петров
- Установіть відповідність між твором і автором.
1 «Місто» **A** М. Хвильовий
2 «Майстер корабля» **Б** В. Домонтович
3 «Дівчина з ведмедиком» **В** Ю. Яновський
4 «Я (Романтика)» **Г** Остап Вишня
Д В. Підмогильний
- Визначте роль і значення Миколи Хвильового в розвитку української літератури.
- На прикладах творів В. Підмогильного схарактеризуйте інтелектуальний роман.
- Поясніть, у чому полягає драматизм творчої долі Ю. Яновського.
- Схарактеризуйте жанр і тематику роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком».
- Визначте особливості стилю новели Миколи Хвильового «Я (Романтика)».
- Доведіть, що Микола Хвильовий — письменник-модерніст.
- Розкрийте метафоричний зміст назви роману Юрія Яновського «Майстер корабля».
- Поясніть, чому роман В. Підмогильного «Місто» визначають як урбаністичний роман.
- Визначте особливості гумористичних творів Остапа Вишні.

- i** Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Модерна драматургія

На 1920-ті роки припав активний розвиток українського театрального мистецтва. Численні самодіяльні колективи продукували вистави-агітки, що були засобом ідеологічної пропаганди. Вони відзначались прямолінійністю, схематизмом, наявністю мітингових штампів.

Серйозні театри уникали агіток, однак гостро відчували брак нових драматичних творів на злободенну тематику.

Провідні позиції посідали два творчі колективи: Театр імені І. Франка під керівництвом Гната Юри та «Березіль» на чолі з Лесем Курбасом.

1923 року «франківці» переїхали з Вінниці до Харкова — тодішньої столиці України. До провідного складу трупі входили Юрій Шумський, Ганна Борисоглібська, Віктор Добровольський, Дмитро Мілютенко, Катерина Осмяловська, Микола Яковченко, Поліна Нятко та ін. Вони з великим успіхом здійснили постановки низки творів: «Лісову пісню» Лесі Українки, «Вій» і «Ревізор» за М. Гоголем, «Украдене щастя» І. Франка, «97» М. Куліша та ін.

1926 року Театр імені І. Франка перевели до Києва, натомість звідти до Харкова переїхав «Березіль». Між цими колективами відбувалось творче суперництво: франківці тримались реалістичних традицій, а в «Березолі» схилялись до новітніх сценічних експериментів.

Режисер «Березоля» Лесь Курбас був авангардистом, шукав нових виразливих можливостей. У цьому його підтримували талановиті актори: Амвросій Бучма, Мар'ян Крушельницький, Наталія Ужвій, Йосип Гірняк, Валентина Чистякова, Олександр Сердюк, Антоніна Смерека та ін. До колективу «Березоля» належав і Вадим Меллер, відомий сценічний художник і дизайнер костюмів. Із театром Л. Курбаса співпрацював видатний драматург Микола Куліш: на сцені «Березоля» було виставлено його твори «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Маклена Граса».

Звичайно, М. Куліш не був єдиним українським драматургом 1920-х років. Тоді для театру писали Мирослав Ірчан, Іван Кочерга, Яків Мамонтов, Іван Дніпровський, інші талановиті автори.

■ Лесь Курбас (світлина зі справи НКВС)

■ Урочище Сандармох (Карельська АССР), де 1937 року були розстріляні Лесь Курбас та Микола Куліш

Опрацьовуємо прочитане

1. Яким був репертуар українського театру в 1920-х рр.?
2. Розкажіть про два провідні театральні колективи того часу.
3. Розкажіть про співпрацю Л. Курбаса і М. Куліша.

Досліджуємо самостійно

4. Пригадайте з попередніх класів про періоди розквіту українського театру та драматургії. Які спільні та відмінні риси вони мають із періодом 1920-х рр.?

5. У групах підготуйте короткі довідки про українських драматургів та театральних діячів 1920-х рр.

Готуємо проект

6. Під час опрацювання теми «Модерна драматургія» пропонуємо підготувати проекти:
  - Лесь Курбас і «Березіль»
  - Українська модерна драматургія

Микола КУЛІШ

(1892—1937)

■ Микола Куліш

Микола Гурович Куліш народився 6 грудня 1892 року в селі Чаплинці на Херсонщині в селянській сім'ї. Початкову освіту здобув у народній школі, навчався в Олешківському міському училищі та в гімназії. Саме тоді захопився літературною творчістю. Іспити за повний курс гімназії склав екстерном. Вступив до університету, однак Перша світова війна змусила змінити плани: потрапив до Одеської школи прапорщиків, а згодом брав участь у бойових діях.

1917 року в Олешках на Херсонщині М. Куліш займався громадською роботою, визначився з політичними вподобаннями — вступив до комуністичної партії. Сформував і очолив Дніпровський селянський полк, у складі якого воював із білогвардійцями. Потім займався організацією закладів освіти в Олешках та Одесі.

1924 року М. Куліш написав п'єсу «97» про голод 1921—1923 років. Прем'єра відбулась у Харківському театрі ім. І. Франка й одразу завоювала прихильність глядачів. Драматург переїхав до Харкова, одержав посаду в редакції журналу «Червоний шлях». Входив до ВАПЛІТЕ, був членом президії, а згодом і президентом цієї організації. У дискусії 1925—1928 років підтримав позицію М. Хвильового, виступив проти провінціалізму в культурі.

У Харкові М. Куліш написав нові п'єси — «Комуна в степах», «Зона», «Хулій Хурина», «Отак загинув Гуска» та ін. А його твори «Народний Малахій» і «Мина Мазайло» були виставлені Лесем Курбасом у театрі «Березіль».

Після розпуску ВАПЛІТЕ М. Куліш очолював Українське товариство драматургів і композиторів, входив до редколегії журналу «Літературний ярмарок», був членом президії мистецької організації Пролітфронт, що 1931 року припинила існування. Влада переслідувала драматурга. Після кількох показів заборонили його п'єсу «Маклена Граса».

У грудні 1934 року М. Куліша заарештували й кинули до Соловецького концентраційного табору, що в Росії. 1937 року драматурга розстріляли.

Сторінками спогадів

Був Куліш людиною виключної творчої та громадської енергії; все, що він встиг зробити, то був лише початок, тільки перший, несміливий ще приступ, тільки застів і проба сил — все і в творчому, і в громадському житті Гуровича було ще попереду. Творчої та громадської енергії було в ньому закладено ген на багато-багато десятиліть, і розвивався його талант не повільно, не спроквола, а бурхливо — крещендо-крещендо! — як ні в кого з його сучасників.

Юрій Смолич, письменник

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Миколи Куліша?
2. Які факти з біографії письменника вам найбільше запам'яталися?
3. Як, на вашу думку, вплинули на творче становлення письменника його походження, освіта?
4. Розкажіть про участь М. Куліша в літературному житті.

Досліджуємо самостійно, виявляємо творчі здібності

5. Складіть перелік відомих творів Миколи Куліша. Знайдіть короткі характеристики цих творів. Пофантазуйте, які теми міг би надалі вибрати драматург, якби його творчий шлях був довшим.

НЕ ЛИШЕ ПРО ЗМІНУ ПРИЗВИЩА («Мина Мазайло»)

Від задуму — до вистави

Микола Куліш відгукувався на злободенні теми й проблеми. До них належало й національне питання: у суспільстві велась активна дискусія про шляхи його вирішення.

Щоб завоювати довіру національних еліт, радянська влада проголосила політику «коренізації». Її місцевим варіантом стала українізація — низка заходів, спрямованих на підтримку української мови й культури. На ділі ця політика не була послідовною й довготривалою, а отже, і не досягла очікуваних суспільством результатів. Та все ж вона активізувала громадське обговорення про майбутнє української людини й нації.

Талановитим відгуком на українізацію стала комедія М. Куліша «Мина Мазайло». Драматург завершив її 1928 року, а наступного року прочитав перед колективом театру «Березиль». Так сталося, що комедію вперше виставив Дніпропетровський театр ім. Т. Шевченка в березні 1929 року, а через місяць вона з'явилася і на сцені «Березоля».

Невдовзі п'єса ввійшла до репертуару більшості українських театрів. Її виставляли в Києві, Одесі, Вінниці, Житомирі, Херсоні та інших містах України. Коли ж українізацію припинили, «Мину

Мазайла» теж зняли з репертуару. На довгі роки комедія була вилучена з українського театрального життя. 1953 року її постановку здійснив Театр-студія Й. Гірняка та О. Добровольської в США. На театральну сцену України «Мина Мазайло» повернувся лише 1989 року (постановки в Харкові та Львові). Нині комедія М. Куліша, як і інші його твори, входить до репертуару багатьох українських театрів.

- Афіша вистави «Мина Мазайло» у харківському театрі «Березиль» (1930)

Опрацьовуємо прочитане

1. Що ви дізналися про історію створення та постановки комедії М. Куліша «Мина Мазайло»? Які історичні обставини зумовили виникнення задуму цього твору?
2. Якими були причини популярності комедії та її зняття з репертуару театрів?

Досліджуємо самостійно

3. Підготуйте повідомлення про політику українізації в 1920—1930-х рр. Презентуйте його однокласникам та однокласницям.

Запрошуємо до дискусії

4. Чи є актуальними в наш час твори на тему українізації, на зразок комедії «Мина Мазайло»?

Прочитайте п'єсу **Миколи Куліша «Мина Мазайло»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум».

Тема, жанр, проблематика

В одному з публічних виступів М. Куліш зауважив: *«Треба писати повноцінні твори так, щоб вони проймали цілу епоху, а не лише перспективи сьогоденного дня»*. Ось і тему «Мина Мазайло» навряд чи доцільно обмежувати лише українізацією та реакцією на неї харківського обивателя. П'єса хоч і написана на злобу дня, однак і досі не втратила актуальності, бо її тема — про людину та її покликання бути собою.

«Мина Мазайло» має дещо спільне з трагікомедією І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля». Ось харківський службовець, який твердо переконаний, що всього лиш одна формальна зміна відкриє перед ним нові життєві перспективи. Велике намагається пояснити дрібним — мовляв, у всіх негараздах винне простацьке прізвище. Тим часом у суперечці, що розгортається на сцені, «забалакується» сама людина як неповторна особистість, а поза яскравими комічними ситуаціями затушовується переживання втрати. Сам драматург визначив п'єсу як

сатиричну комедію. Однак є в ній і трагічний підтекст, що змушує глядачів замислюватись над темою *«втраченої людини»*.

Драматург порушив ціле коло різних проблем. Головна — проблема людини та її цінностей. Режисер і театрознавець Лесь Танюк у зв'язку із цим відзначив: *«Суттєве у психологічному фарсі Миколи Куліша те, що, всупереч багатьом твердженням, мовна проблема, хоч і яка важлива, не головна в ньому, — вона лише зовнішній сюжет «дискусії з національного питання», лише символ, знак проблеми глибшої, суспільно-громадської, зумовленої відчуттям (чи запереченням) як свого «національного я», так і своєї загальнолюдської сутності»*.

Справді, драматург особливу увагу приділив проблемі національного й загальнолюдського. А з нею тісно пов'язані питання духовності й бездуховності, комплексу меншовартості й національної гідності. Порушив драматург також проблеми батьків і дітей, роду та мови.

Опрацьовуємо прочитане

1. Яким темам присвячений твір М. Куліша «Мина Мазайло»?
2. Які проблеми порушуються у творі?
3. Як визначив автор жанр твору «Мина Мазайло»? Яке ще жанрове визначення можна дати твору?
4. Які проблеми розкриваються у творі?
5. Чи згодні ви з тим, що мовна проблема не головна в комедії «Мина Мазайло»? Аргументуйте свою думку.

Ділимося читацьким досвідом

6. З яким твором української літератури можна порівняти комедію «Мина Мазайло»? Пригадайте також відомий твір зарубіжної літератури на подібну тематику. Визначте спільні й відмінні риси трьох творів, складіть порівняльну характеристику в зручній для вас формі.

Художня організація

Події твору відбуваються в Харкові на Холонній Горі. В основі сюжету — історія про зміну прізвища. У 1920-ті роки це було явищем доволі поширеним. Ось і службовець Мина Мазайло готовий до змін, адже вважає, що саме воно, «грубе» українське прізвище, спричинило його життєві й кар'єрні прорахунки.

Дійові особи групуються за ставленням до намірів головного героя. Син Мокій повстав проти батька: збирається повернути давнє родове означення — Мазайло-Квач. Дружина й дочка Рина, навпаки, виступають за зміну прізвища. А Рина ще й умовляє подругу Улю «закохати» в себе впертого Мокія та вплинути на нього — щоб не чинив опору батькові.

Дещо ускладнюють композицію марення-видіння головного героя: у його уяві постають предки й докоряють за намір зректися свого роду.

Конфлікт максимально загострюється, коли на підмогу прихильникам зміни прізвища приїздить тьотя Мотя з Курська, а позиція Мокія дещо посилюється з прибуттям із Києва «щирого українця» дядька Тараса. До дискусії долучаються й приятелі Мокія — комсомольці, які взагалі за скасування прізвищ і запровадження «нумерної системи».

Загальна дискусія становить композиційну основу п'єси. Після гострого обговорення й голосування приймається остаточне рішення — змінити «грубе» Мазайло на «благородне»

Мазенін. Характеризуючи цей епізод, Т. Свербилова відзначила: «Дискусія» у родині Мазайлів за участю родичів з Курська й Києва та комсомольців пародіює стиль радянського життя 20-х років, коли створювалася видимість розмаїття думок за повної тоталітаризації сутності людського існування».

■ Сцена з вистави «Мина Мазайло» у постановці театру «Березіль»

Здається, збулась нарешті вистраждана мрія героя комедії. Однак у фіналі додається й трагікомічна нота: у газеті, де зафіксовано зміну прізвища, є й приголомшлива новина — про звільнення Мина з роботи, і не за що інше, як «за систематичний і зловмисний опір українзації».

Сторінками спогадів

Ще працюючи над своїм «Миною», Микола якось зайшов до загсу і там прочитав список змінених прізвищ. Між іншими там було прізвище Гімненко, змінене на Алмазов. Це так його розсмішило, що він вирішив вставити цей випадок у п'єсу. Перед першою виставою п'єси прийшов до Миколи якийсь молодий чоловік і назвав себе доктором Алмазовим; це був той недавній Гімненко, якому незручно було, щоб публіка зі сцени чула це. Він просив Миколу замінити ці злочасні прізвища іншими. Микола ледве стримувався від сміху, але не згодився на зміни, бо, на його думку, в цьому була сіль п'єси. А п'єса була вже готова до вистави. Обіцяв лише, що, може, пізніше змінить. Бідний Алмазов пішов розчарований до хати, але, замовивши вже наперед квитки (їх трудно було дістати), був на виставі й реготався разом з усіма.

Антоніна Куліш, дружина драматурга

Опрацюємо прочитане

1. Що лежить в основі сюжету комедії «Мина Мазайло»?
2. Де відбувається дія твору?
3. У чому полягає трагікомічність розв'язки твору?
4. Яке враження на вас справила розповідь Антоніни Куліш про доктора Алмазова? Пригадайте, у якій частині п'єси та за яких обставин згадується його прізвище. Чи не варто було, на вашу думку, письменникові виконати його прохання? Чому ви так вважаєте?

Персонажі п'єси

Майже всі персонажі «Мини Мазайла» досить бідні в сенсі психологічному. Вони виступають носіями низки соціально-культурних стереотипів, і через це їх легко впізнати. Недарма Ю. Лавріненко зауважив: *«Персонажі схоплені в таких найсуттєвіших і оголених їх рисах, що цілий ряд типів остався в пам'яті глядача, немов маски старого вертепного українського театру чи commedia dell'arte».*

- Йосип Гірняк у ролі Мيني Мазайла та Наталія Ужвій у ролі тьоті Моті в постановці театру «Березіль» (1929)

Найбільш повно представлено образ Мيني: автор навіть намагається розкрити мотиви його вчинку, щоправда, й тут дещо бракує індивідуалізації — наголос ставиться лише на комплексі меншовартості. Ось як сам герой пояснює зміну прізвища: *«Ще малим, як оддав батько в город до школи, першого ж дня на регіт взяли: Мазайло! Жодна гімназистка не хотіла гуляти — Мазайло! За репетитора не брали — Мазайло! На службу не приймали — Мазайло! Од кохання відмовлялися — Мазайло!»* Такі нарікання хоч і здатні викликати якесь співчуття до персонажа, однак усе ж сприймаються в комічному ключі.

Але й Мокій (молодший Мазайло), палкий

прихильник «укрмови», теж не викликає особливого захоплення. На початку п'єси автор дає йому таку атестацію: *«Увійшов Мокій, юнак з чорним висипом під носом і по підборіддю, з мрійними, але злими очима».* Драматург ніби навмисне «розчаровує» глядачів у їхніх пошуках позитивного персонажа. Адже навіть любов Мокія до всього українського подекуди набуває комічного вияву. Скажімо, коли він робить антропологічні заміри дівчини, якій симпатизує, щоб переконатися, що вона таки українка (мовляв, у справжніх українських дівчат неодмінно мають бути довгі ноги та великі груди).

Уля, яка щойно дізналася про свою українську «антропологію», скоро вже й сама доводить подрузі переваги «укрмови»: *«Або повкраїнському — одружитися з нею... Це ж не те, що «жениться на ней»... Одружитися з нею, чуєш? З нею... Тут чується зразу, що жінка рівноправно стоїть поруч з чоловіком, це краще, як «жениться на ней», — ти чуєш?»* Зрозуміло, що Улю не так мова приваблює, як саме бажання одружитися. Розуміє це й подруга, яка роз'яснює, що й до чого: *«Дуреля ти. Чи одружитися хто з тобою, чи жениться на тобі — однаково будеш: не на і не поруч, а під, під, іді-йотко. Та це ти вже, я чую, од Моки набралася!»*

За однією з функцій образ Мокія співзвучний з образом другорядної героїні, учительки «правильних проізношень» Баронові-Козино. У той час, коли вчителька «русифікує» Мину, вивчаючи з ним вірш «Сенокос» («Пахнєт сеном над лугами...»), Мокій у сусідній кімнаті, ніби змагаючись, «українізує» дівчину Улю, пропонуючи їй прочитати український вірш «Під горою над криницею...».

Важливими персонажами є тьотя Мотя Розторгуєва з Курська та дядько Тарас Мазайло

з Києва. Хоча за ідейними поглядами вони антагоністи й по-різному ставляться до зміни прізвища, усе ж мають немало спільного. У них автор утілює цілий набір стереотипів, упереджень та забобонів, зокрема й стосовно української культури. Ось тьотя Мотя цілком щиро висловлює обурення побаченням на харківському вокзалі: «Не бачили, не читали? «Харків» — написано. Тільки що підїхали до вокзалу, дивлюсь — отакими великими літерами: «Харків». Дивлюсь — не «Харьков», а «Харків»! Нащо, питаюсь, навіщо ви нам іспортілі город?» На думку героїні, «прилічнєє бить ізнасілованной, нежелі українізірованной», а основний її аргумент у дискусії такий: «Єтого не может бить, потому што єтого не может бить нікада». Цей образ швидше нагадує українофобську маску, комічно-гротесковий

силует певного соціально-культурного явища, аніж людський характер.

Образ дядька Тараса також збіднений і «силуетний». Його зятятість в обстоюванні думок, що їх він вичитує зі свого записника, наближається до крайньої межі, за якою людина перестає слухати й розуміти співрозмовника. Охоплений підозрами та страхами, він переконаний, що українізація — це не що інше, як підступний задум антиукраїнських сил: «Їхня українізація — це спосіб виявити всіх нас, українців, а тоді знищити разом, щоб і духу не було...». (Та зауважимо, що цей його вислів став пророчим.) Налаштованість на конфронтацію, зацикленість на дріб'язкових фактах та сумнівних критеріях в оцінці людей, духовна обмеженість — усі ці риси є як у дядька Тараса, так і в його антагоністки тьоті Моті.

Коментар фахівця

Усі постаті комедії — тільки легкі й дотепні маски, і спроби знайти політичний зміст у комедії тільки позбавляють її головної прикмети — нечуваної в українському театрі легкості. Добрі мені позитивні герої комсомольці, що приходять у чужу хату з футбольним м'ячем і — «бах ногою м'яча» — і при цьому проповідують таку суспільну систему, де кожний буде тільки номером, — «всесвітню нумерну систему». Добрий мені позитивний герой Мокій, що мало не плаче від віршика «Під горою над криницею горювали брат з сестрицею» і «як стане коло української афіші — читає-читає, думає-думає, чи справжньою написано мовою, чи фальшивою!». Що ж уже казати про дядька Тараса!

Ні, Куліш не був тієї думки, що українське питання вирішується в хаті Мина Мазайла на Холодній Горі, і то в змаганні сповненого правильних проізношеній віршика «Пахнет сеном над лугами» з таким маленьким, але, Господи, яким же жалісним «Під горою над криницею». Звичайно, час від часу в цьому граціозному перегоні масок виблискують колючі політичні репліки, але це тільки той перець, яким присипано традиційну комедію-балет про кружляння без ладу, мети й системи людей, поглинених формою життя, чи то буде всесвітня нумерна система, чи позірність прізвища.

Юрій Шерех, літературний критик

Опрацьовуємо прочитане

1. Складіть схему персонажів твору, поділивши їх залежно від ставлення до зміни прізвища.

Виявляємо творчі здібності

2. Оберіть для себе роль певного персонажа комедії Мина Мазайло. Захистіть позицію цього персонажа щодо зміни прізвища Мазайло. Призначений модератор дискусії визначає учасника, який був найбільш переконливим.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

- 3. Перегляньте фільм «Мина Мазайло» (1991, реж. С. Проскурня). Визначте, які переваги має фільм, порадьте його подивитися своїм знайомим. Напишіть анонс фільму.
- 4. З'ясуйте, чи йдуть вистави за творами М. Куліша в театрах вашого міста (або найближчого до вас районного/обласного центру). За можливості разом відвідайте театр або перегляньте в мережі Інтернет вистави за творами М. Куліша. Організуйте обговорення вистави. Колективно або індивідуально напишіть відгук на виставу. Опублікуйте відгук у шкільній газеті, соціальній мережі тощо.

Виявляємо творчі здібності

- 5. Оберіть уривок із п'єси «Мина Мазайло» для інсценізації. Розподіліть ролі, виберіть режисера, декораторів. Інсценізуйте уривок. Представте свою інсценізацію на загальношкільному заході.

У ЖОРСТОКОМУ ВИРІ РЕВОЛЮЦІЙ («Патетична соната»)

Тема і проблематика

У «Патетичній сонаті» (1929) автор звернувся до теми революції. Розкрив її через протистояння різних ідей і тих соціальних груп, що із цими ідеями пов'язані. Основна боротьба точиться між більшовиками, білогвардійцями й прихильниками самостійної України. І ця боротьба драматично позначається на людських душах, загострюючи конфлікт між особистими почуттями та громадським обов'язком, а у випадку одного з героїв

узагалі призводить до руйнування його особистості. «Патетична соната» перегукується з новелою М. Хвильового «Я (Романтика)»: у ній схожим чином розкрито тему душевної деградації людини під впливом революційного фанатизму.

Центральною проблемою п'єси М. Куліша є **«людина і революція»**, яка дає змогу автору висвітлити проблеми фанатизму, класової моралі, кохання.

Коментар фахівця

«Патетична соната» — продовження теми «Народного Малахія». Ця тема — згубність, трагедійність ідейного фанатизму будь-якого ґатунку.

Тетяна Свербілова, дослідниця української літератури

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте п'єсу **Миколи Куліша «Патетична соната»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника. В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Драма чи трагедія?

Жанрову природу п'єси М. Куліша визначити важко, адже цей твір має пошуковий характер. На цьому наголошував і сам драматург: «Патетична соната» — це експериментальна

робота, це спроба сконденсованого драматичного образу, стислої сцени, стислого слова, це спроба запровадження в драматичний твір музики як органічної складової частини, а не як

супроводу, це спроба ритмічної будови п'єси од початку до кінця, це спроба збудувати твір на органічному пов'язанні слова, ритму, руху, світла, музики, це боротьба, шукання (можливо, і невдале) нової драматичної техніки».

Автор зробив музику важливим складником драматичного дійства. Стихію революції він показав через музику видатного німецького композитора Людвіга ван Бетховена, його

фортепіанну сонату, що й дала назву п'єсі. Дію супроводжує урочиста мелодія, що увиразнює душевні вагання персонажів, збагачує твір ліризмом. І ремарки мають ліричний характер — фіксують мінливі переживання героя-оповідача. З огляду на це науковці визначали «Патетичну сонату» як ліричну драму, хоча й визнавали умовність цього визначення, адже твір досить складний і по-справжньому експериментальний.

Коментар фахівця

Нова п'єса Куліша справді становила оригінальне явище в тогочасній радянській драматургії. Органічність і всеосяжність її музичного образу-символу «Патетичної сонати» Л. Бетховена, сміливість, з якою Куліш узяв собі у співавтори великого німецького композитора, ритмічне багатство і тонкість поєднання слова і музики надають цьому творові особливої неповторної краси й гармонії, а разом великого емоційного впливу.

Наталія Кузякіна, дослідниця українського театру і літератури

Особливості художньої організації

Експериментальний характер твору виявився в незвичній для драми наявності оповідача. Хто саме є цим оповідачем, дізнаємось одразу, адже вже на початку зазначено: *«Із спогадів мого романтичного нині покійного друга й поета Ілька Юги...»*. Тоді й усі ремарки слід сприймати як *«уривки зі щоденника»* одного з учасників дії. Не дивно, що вони відчутно суб'єктивні.

Виокремлення автором одного з героїв забезпечує йому привілейоване становище в організації драми: воно виводить Ілька Югу поза межі групування учасників дії *«за ворожими таборами»*.

А таких таборів три:

- українська інтелігенція (піаністка Марина Ступай та її батько, учитель Іван Степанович Ступай-Ступаненко);
- більшовики (товариш Ілька Юги Лука, Судьба, Гамар; більшовиків підтримує міська біднота — проститутка Зінька, інвалід Оврам, його дружина Настя);
- прибічники російської імперської ідеї (генерал Пєроцький, його сини Андре й Жоржик).

В осерді художнього простору «Патетичної сонати» перебуває будинок, населений дуже різними людьми. У темному й вогкому підвалі

животіють найбільш небезпечні — інвалід Оврам із дружиною. На першому поверсі розмістився Ступай-Ступаненко з дочкою Мариною. А найвигідніше помешкання (на другому поверсі) належить генералу Пєроцькому і його сином — Андре й Жоржику. Нарешті, у мезоніні розташовано маленькі кімнатки поета Ілька Юги й модистки Зіньки, котра втратила роботу і стала проституткою.

Простір будинку представлено як своєрідний зріз суспільної ієрархії — немов у давньому ляльковому театрі, що мав вигляд двоповерхової скриньки, передній бік якої був відкритим для глядачів, а за задньою стінкою стояв вертепник і керував рухами ляльок. У драмі будинок і справді нагадує таку «скриньку», поділену на кілька ярусів-поверхів, а події в ній чимось схожі на вертепну виставу. Щоправда, вертеп виконували на Різдво, а в драмі представлено великодній період. Попри свято, час не має позитивного символічного маркування. Узагалі, як зазначила Т. Свербілова, *«у «Патетичній сонаті» немає нічого оптимістичного. Гине людська душа — без надії на воскресіння. Великодні цикли драматичної дії... натякають на Воскресіння. Але його немає й не буде»*.

У творі М. Куліша розкрито цікаву взаємодію будинку й вулиці. В одній із дій *«вулиця»*

раптом опановує «будинок»: до нього вдираються більшовики і влаштовують свій «ревком» (революційний комітет). А ще десь — узагалі поза сценою — лишаються села й околиці, звідки прибувають до міста українські повстанці.

Цікава художня деталь — прапори, що почергово майорять над будинком і щоразу позначають зміну влади: *«З ганку Пероцьких тихо падає додола червоний прапор. Хто його скинув — не видно. Натомість звисав жовто-блакитний. Хто його чіпляє — не видно. І далі: «З ганку Пероцьких тихо падає додола*

жовто-блакитний. Хто його скинув — не видно. Натомість має триколовий. Хто його чіпляє — не видно».

А коли в місті остаточно утверджуються більшовики, підвал будинку перетворюється на в'язничну камеру для Марини. Там знавсілий Ілько Юга і вбиває свою колишню кохану: *«Вона сповзає по сходах униз. Мертва».* А поет, який перетворився на фанатика комуністичної ідеї, у стані *«надзвичайного піднесення»* піднімається нагору до свого помешкання: *«Вікно — як огняний прапор».*

Марина Ступай

Що важливіше: кохання чи національний ідеал? Тут для Марини Ступай вибір непростий, але все ж очевидний. Адже вона — душа, натхненниця українського повстання. А Ілько Юга — лише поет-ідеаліст, який сподівається від неї *«вічного кохання».* Він не розуміє, що весь *«ідеалізм»* Марини присвячено боротьбі за Україну. Про це вона й хоче сказати Ількові: мовляв, готова обрати супутника, але лише лицаря, здатного до боротьби за національну справу: *«Можливо, вас, поете милий. Напевно вас, якщо ви на коні. Так, тільки вас, якщо ви на коні й при зброї».*

І Марина обирає того, хто *«при зброї».* Корнет Андре Пероцький, який щойно повернувся з фронту, здається їй кращим товаришем у спільній боротьбі: *«Поет, можливо, завоює твою душу, цілий світ, але жодного кілометра території, моя Жанно Д'Арк...».* Дівчина сподівається, що Пероцький стане зрештою її однодумцем: *«Ви заздалегідь формуєте загони вільного козацтва, я організацію — це практичний шлях».*

Поступово образ Марини все більше «ідеологізується». Творча основа її натури виявляється в рисах організаторки повстання: говорить чітко, афористично, мало не мітинговими фразами: *«Хоч ярмо й червоним стане, а ярмом не перестане!»*, *«Кожне слово переконує тоді, коли за ним дзвенить зброя!»*, *«Найкращий спільник той, у кого зброя по-українському говорить!».* І от піаністка й талановита виконавиця «Патетичної сонати» вже віддає розпорядження як «член комітету Чайка», учасниця повстанської організації Золота Булава. І ще: скориставшись впливом на закоханого в неї Ілька Югу, Марина переконує його врятувати від арешту Андре Пероцького, котрий потрібен у ролі зв'язкового. А після поразки українського повстання Марина опиняється в більшовицькій в'язниці. У цьому передсмертному епізоді її образ знову психологічно поглиблено: *«Яка нудьга! Замість дороги кохання — ніч і дорога до смерті. Справді страсті Христові. Я вже ледве несучу в руках свічку життя».* Героїня приймає смерть, але не зрікається свого громадянського ідеалу.

Ілько Юга

На початку драми натхненний поет Ілько Юга зачаровано слухає музику Бетховена, пише до Марини листи-освідчення та вірить *«у Петрарку і в вічну любов».* Підслухавши розмову Марини з корнетом, уражений ревностями: *«Я повертаюсь до себе на горище. Мені неймовірно важко. Я не впізнаю речей. Все змінилось, померкло, посіріло».* А згодом, піддавшись на умовляння коханої, Юга свідчить неправдиво й рятує корнета Пероцького від розправи: *«Я свідчу, що ми його мобілізували і послали в штаб до кадетів*

у постаті офіцера на секретні вивідки. Він мав нас повідомляти, які у них плани...».

У ході боротьби поет з ідеаліста перетворюється на фанатика. І в усьому звинувачує Марину — свою «недосяжну мрію»: вона, мовляв, не виправдала сподівань: *«Потім мрія почала грати на острогах і шаблях, а поет і далі гадав, що це музика».*

Зрештою не стало поета, а в підвал до Марини спустився обвинувач і кат, фанатично відданий більшовикам: *«Моя нація тепер там,*

де клас. Де клас пригноблених, там і буде моя нація». І вбивство Марини для колишнього поета — це не лише вбивство мрії, а й одночасно завершення бажаної метаморфози — остаточного внутрішнього перетворення на зятятого комуністичного фанатика, що супроводжується для нього хворобливою ейфорією і звуковими

галюцинаціями: «Мене охоплює надзвичайне піднесення. Мені вчувається, що весь світ починає грати спочатку на геліконах, баритонах, тромбонах Патетичної симфонії, що згодом переходить на кларнети, флейти, скрипки».

Ступай-Ступаненко, Пероцькі, більшовики

Які слова найліпше підійдуть до характеристики вчителя «малювання та чистописання, українця запорозької крові Івана Степановича Ступай-Ступаненка»? Ідеалізм, наївність, розгубленість? А може, обмеженість, відірваність від реального життя? Здається, він ніби загубився в часі — зовсім далекий від жорстоких буднів революції. У звуках «Патетичної сонати» йому вчувається козацька романтика: «Мусимо сісти на коні й мчати по наших козацьких степах разом з орлами й вітрами!..». Щиро вболіває за кожного українця — куди там до класової моралі більшовиків! Справжній ідеаліст і мрійник: вірить у силу переконливого слова, що має припинити жорстоке революційне протистояння: «Вийду назустріч і скажу, нагадаю святі й соціальні слова: обніміте, брати мої, найменшого брата!..». І тут уже Марина його стримує: «Кому? Більшовикам? Бандитам? Бидлові, що реве від крові і трощить наші найкращі ідеї?».

І справді, удержись до будинку, більшовики мало не розстріляли вчителя: відклали на потім, мовляв «інтелігенції покеда не займай». Під час перестрілки Ступай-Ступаненко дійсно намагався закличним словом зупинити протистояння, але загинув від кулі: «Через Ступая перескакують, тікаючи, червоногвардійці, а йому ввижається, що то старі запорожці на конях».

Звичайно, в образі вчителя-ідеаліста є й деякі комічні риси, однак загалом він викликає співчуття, бо має добру й шляхетну натуру; це поширений тип українського інтелігента попередньої, ще дореволюційної доби.

Пероцькі (батько й сини) представляють у драмі віджилу самодержавну ідею. Старий генерал — зятятий російський шовініст: «Я не боюся їхньої революції. Одного лише боюся, щоб не розвалили фундаменту, на якому стояла Росія — єдності й неподільності її».

Образ генерала має чимало карикатурних рис — і автор навмисне їх підкреслює. А сини за своєю суттю мало чим різняться від батька, хоч і не такі догматичні. Захопившись Мариною, Андре Пероцький виконує деякі її доручення, однак не змінює своїх переконань. А молодий Жоржик узагалі ще підліток — у його характері чимало інфантильного й незрілого.

Більшовиків у драмі зображено силуетно: це переважно безжальні фанатики революції, носії класової моралі. Їх в усьому підтримує міська біднота — Оврам і його дружина Настя, а проститутка Зінька шиє для них червоний прапор.

Ідеї більшовиків тому й популярні серед неосвіченої бідноти, бо дуже прості й зрозумілі: знищити багатіїв і все віддати злидарям — таким чином утілити народну мрію про соціальну справедливість.

Найповніше в більшовицькому таборі розкрито образ Луки — «неромантичного друга» Ілька Юги. Він проти всього, що не вкладається в його бачення світу. Тому й насміхається з поета: «К чорту твою вічну любов! Сьогодні нам на цехових зборах петроградський товариш сказав. Мусимо, каже, припустити поїзд революції повним гоном до соціалізму. А ти його хочеш спинити на станції... (передражнив) вічна любов».

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас п'єса? Які емоції викликала? До яких роздумів спонукала?
2. Як ви зрозуміли назву твору? Чи визначає ця назва його жанр?
3. Визначте роль музики композитора Бетховена в структурі твору М. Куліша.

4. Які три табори персонажів постають у творі? Визначте належність кожного персонажа до певного табору.
5. Поміркуйте, чи можна однозначно визначити, до якого табору належить Ілько Юга. Яку роль цей персонаж відіграє в системі образів твору?
6. Які асоціації викликає в читача будинок, де відбувається дія твору?
7. У чому виявився експериментальний характер «Патетичної сонати» М. Куліша?
8. Чому гине Марина Ступай? Якого символічного значення набуває ця смерть?
- ✿ 9. Оберіть рівень складності й доведіть або спростуйте тезу.
  - 🕒 У «Патетичній сонаті» М. Куліша наявні комічні елементи.
  - 👤 Головні персонажі твору М. Куліша «Патетична соната» зображені в розвитку. Але цей розвиток відбувається від позитивного до негативного.
  - 🔄 У «Патетичній сонаті» М. Куліш переосмислює традиційні християнські образи.
  - 🎵 «Патетична соната» Бетховена є музичним образом-символом твору Куліша.

Запрошуємо до дискусії

10. У ході п'єси Ілько Юга з поета-ідеаліста перетворюється на фанатика. У цьому він звинувачує Марину. Поміркуйте, чи покладає *автор* вину на Марину? На вашу думку, чи мають підстави звинувачення Ілька?

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. П'єсою Миколи Куліша є

<p>А «Диктатура»</p> <p>Б «Бронепоезд 14-69»</p>	<p>В «Народний Малахій»</p> <p>Г «Яблучний полон»</p>
--	---
2. Установіть відповідність між персонажем і реплікою.

<p>1 тьотя Мотя</p> <p>2 Тарас</p> <p>3 Мокій</p> <p>4 Рина</p>	<p>А Ну як я почну, чудійко ти? Сама знаєш, який він серйозний, ще й український. Ну як до його підступитися? З якого боку?</p> <p>Б Мазайло-Квач!</p> <p>В Хай живе Мазайлович!</p> <p>Г Хай живе Мазєнін!</p> <p>Д Прізвище, ім'я, по батькові, все життя тепер можна змінити тільки в загсі, розумієш?</p>
---	--
3. Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що твір «Мина Мазайло» М. Куліша має риси як сатиричної комедії, так і трагедії?
4. На прикладі творів М. Куліша визначте специфіку комедійного жанру.

- i** Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Запрошуємо до бібліотеки

Щоб більше дізнатися про модерну драматургію, ознайомтеся з творами **Миколи Куліша** «Маклена Граса», «Народний Малахій».

Воєнне лихоліття

Друга світова війна стала трагічною сторінкою в житті всього українського народу. Не маючи власної держави, українці воювали проти Німеччини та її союзників у складі різних військових утворень, а найбільше — в Радянській та Українській повстанській арміях. У ході війни українські землі було окуповано німецькими, румунськими й угорськими військами. У часи воєнного лихоліття загинув кожен п'ятий українець (сукупні втрати склали близько 8 мільйонів життів).

Література не могла лишатися осторонь загальнонародної трагедії. У часи випробувань письменники гостро усвідомлювали нагальну потребу бути зі своїм народом, захищати його інтереси. Багато з них пішли на фронт, брали участь у бойових діях, були військовими кореспондентами. Інші потрапили до евакуації, працювали в газетах і на радіо.

Реакцією на початок війни стали поезії «Ми йдемо на бій» Павла Тичини, «Клятва» Миколи Бажана, «За землю рідну» Максима Рильського, «Ми переможемо» Володимира Сосюри. Ці твори, хоч і не були позбавлені радянських ідеологічних штампів, відзначались патріотизмом та щирими закличними інтонаціями.

Українські поети підтримували віру в перемогу, гостро засуджували війну. Найбільшого розвитку набула громадянська лірика. У часи війни М. Рильський видав збірки «Слово про рідну матір», «Світова зоря», написав поему «Жага». В. Сосюра видав вірші, які увійшли до збірок «В годину гніву», «Під гул кривавий». Андрій Малишко написав цикл «Україно моя».

З'явилися і нові прозові твори. Вийшла збірка оповідань та нарисів Юрія Яновського «Земля батьків». У прозі повною мірою розкрився талант Олександра Довженка. Йому належать оповідання «Ніч перед боєм», «Мати», новела «Воля до життя», кіноповість «Україна в огні». Писали антивоєнну прозу Андрій Головка, Юрій Смолич, Семен Скляренко, Олександр Ільченко, Олександр Копиленко та ін.

Твори письменників видавали на сторінках газет «За Радянську Україну», «За честь Батьківщини!», «Література і мистецтво». Виходили журнали «Україна» і «Перець», працювали радіостанції «Радянська Україна», «Дніпро» та ін.

В окупованому Києві діяло українське націоналістичне підпілля. Його учасниками було створено Спілку українських письменників на чолі з Оленою Телігою. Вони рішуче виступали за створення незалежної української держави й через це зазнали переслідувань: 1942 року німці розстріляли поетку Олену Телігу, поета Івана Ірлявського, редактора газети «Українське підпілля» Івана Рогача, публіциста Ореста Чемеринського.

Важливою прикметою літератури часів війни була **публіцистичність** (від лат. слова *publicus* — громадський).

Письменники прагнули активно впливати на громадську думку, надихати людей на боротьбу з ворогом.

■ Сестриця
(Марат Самсонов, 1953)

■ Перемога
(Євсей Мойсеєнко, 1972)

Публіцистика — це оповідання, нариси, статті, інші твори, що висвітлюють актуальні проблеми сучасності. Публіцистичний твір вирізняється тим, що не лише описує, а й спонукає до обговорення важливих питань, викриває недоліки, закликає до дії й боротьби.

■ Рідна земля
(Адольф Константинопольський, 1957)

■ Солдат
(Віктор Зарецький, 1962)

Українській літературі часів війни властиві такі риси:

- переважання патріотичної тематики;
- ушлявлення захисників рідного краю й засудження ворогів;
- зображення народного горя;
- посилена увага до теми родини й родинних цінностей;
- звернення до української історії, змалювання героїчних постатей минулого;
- віра в перемогу та в нове, краще майбутнє України після війни.

Опрацьовуємо прочитане

1. У зручній для вас формі визначте особливості розвитку української літератури під час «воєнного лихоліття».

Ділимося читацьким досвідом

2. Пригадайте, які твори про війну проти фашистських загарбників ви читали у попередніх класах, самостійно. Яке враження вони на вас справили? Які риси властиві цим творам?

Готуємо проект

Під час опрацювання теми «Воєнне лихоліття» пропонуємо підготувати проекти:

- Українські письменники у Другій світовій війні.
- Письменник і режисер Олександр Довженко.

■ Київ після звільнення в листопаді 1943 року

■ Розбирання руйн у звільненому місті

■ Після війни
(Микола Попов, 1966)

Олександр ДОВЖЕНКО

(1894—1956)

Олександр Петрович Довженко народився 10 вересня 1894 року на хуторі В'юнище (нині — у межах селища Сосниці) на Чернігівщині в сім'ї селян. Його дитячі роки минули в мальовничій місцевості поблизу Десни. *«Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину...»* — зізнавався митець.

Навчався О. Довженко в Сосницькій школі та Глухівському вчительському інституті. У цей час познайомився з українською літературою. Після інституту вчителював у Житомирі. 1917 року переїхав до Києва, працював учителем та одночасно навчався в Комерційному інституті, слухав лекції в Українській академії мистецтв.

Під час національно-визвольних змагань зі зброєю в руках захищав Українську Народну Республіку. Побував у полоні, лише дивом врятувався від загибелі. Деякий час жив і працював у Варшаві й Берліні, майже рік навчався в школі відомого німецького художника Віллі Геккеля.

Улітку 1923 року О. Довженко оселився в Харкові — тодішній столиці України. Там опанував професії художника-ілюстратора й карикатуриста, публікував твори під псевдонімом Сашко. 1926 року захопився кінематографом, переїхав до Одеси, був режисером на місцевій кіностудії. Зняв стрічки «Звенигора», «Арсенал», «Земля», «Іван», «Аероград» та ін. Його фільми завоювали світове визнання. Кінокартина «Земля» на Всесвітній виставці в Брюсселі 1958 року увійшла до числа 12 найкращих фільмів усіх часів і народів.

Під час Другої світової війни О. Довженко був фронтовим кореспондентом. Писав нариси, оповідання, повісті, кіносценарії.

Останні роки життя митець провів у Москві. Помер 25 листопада 1956 року.

■ Олександр Довженко

■ Олександр Довженко (автопортрет, 1924)

Коментар фахівця

Довженко став художником у країні, де основною вимогою було вірне слугування класовій ідеології — властиво новій релігії. З огляду на трагічні обставини (Довженко було заарештовано ЧК зі зброєю в руках як петлюрівця) митець на все життя потрапив у полон. Той самий — назвіть його єгипетський, вавилонський, російський, комуністичний — для українців — без різниці. Доводилося спокутувати «гріхи», і художник Довженко змушений був боротися більшовицькою зброєю ілюстратора, плакатиста проти... Української Народної Республіки, Петлюри та всього-всього, що вчора ще він захищав як військовик-петлюрівець. Він був далеко не першим — це також ціла невольничча традиція, ганебна, трагічна, що притаманна різним народам, які перебувають у колоніальному ярмі.

Роман Корогодський, мистецтвознавець

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Олександра Довженка? Які факти з біографії письменника вам найбільше запам'яталися? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість? Які запитання ви хотіли б обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. Як, на вашу думку, вплинули на творче становлення письменника його походження, освіта?
3. Пригадайте роман Ю. Яновського «Майстер корабля». Прототипом якого персонажа роману став Олександр Довженко? Поміркуйте, чому саме таке ім'я дав Ю. Яновський своєму героєві. Які риси молодого митця привабили автора роману?
4. У чому мистецтвознавець Роман Корогодський убачає трагізм творчого шляху Олександра Довженка?

Досліджуємо самостійно

5. Об'єднайтеся в групи та підготуйте повідомлення на тему:

- Карикатурист Олександр Довженко.
- Режисер Олександр Довженко.
- Україна у фільмах Олександра Довженка.

Презентуйте результати дослідницької роботи в зручній для вас формі.

Твори часів війни

Розповідаючи про війну, О. Довженко зосередився на темі народних страждань і героїзму, писав художню історію народного подвигу. Другу світову війну сприймав як глобальну катастрофу, недарма писав у щоденнику: *«Війна стала великою, як життя, як смерть. Воює все людство. Ніби земна куля влетіла в якусь криваву божевільну туманність»*.

Митець розмірковував і над тим, як саме слід писати про війну: *«Дійсність стала багато страшнішою за всяку, навіть позбавлену смаку, уяву. І її так і треба показати. Душа людська міряється повною мірою, та такою, про яку навіть і не підозрював світ. Книги і фільми про нашу правду, про наш народ мусять тріщати од жаху, страждань, гніву і нечуваної сили людського духу»*.

У творах про війну О. Довженко художньо досліджує патріотизм. Не радянський, а передусім український. Це важливо для розуміння позиції автора: хоч і трапляються в нього неминучі радянські ідеологічні штампи, однак вони поступаються національним переживанням, адже найперше вболіває автор за свою, рідну землю: *«На українських ланах і селах в огні і полум'ї вирішується велетенська проблема світової гегемонії, вирішується доля людства на нашій долі. Така нещаслива земля наша. Така наша доля нещаслива»*.

Національне в письменника — щось дуже заповітне й особисте: *«Образ нещасної моєї України, на полях, і на костях, і на сльозах і крові якої буде здобута перемога, заслонив уже в моїй душі все, з чим я і закінчу своє життя»*.

Читаємо вірці української художньої літератури

Прочитайте оповідання **Олександра Довженка «Мати»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника. У розділі «Віртуальна бібліотека» електронного додатка до підручника ви знайдете повний текст твору.

Подвиг материнства («Мати»)

Україну представлено в образах звичайних людей, от як в оповіданні «Мати», що його, як відзначив автор, написано *«не ради сліз, і розпачу, й скорбот...»*, а *«задля слави нашого роду...»*.

Трагічну розв'язку винесено на початок. Боець Василь Стоян звільняє рідне село й дізнається, що його матір страчено гітлерівцями (*«Хто мертвий висить коло хати під небом? Оце його мати»*).

Авторський стиль наближений до кінематографічного. А окремі фрагменти твору майже повністю побудовані на зорових образах, що по чергово змінюються — як кадри у фільмі.

Загальна картина передає образ спустошеного рідного дому. Простір, немов за окремими «кадрами», стрімко звучується: *«хати немає», «двору немає», «нема саду», «тільки одна стара груша, а на груші мати»*.

В основі твору — розповідь про подвиг матері, яка побачила в поранених льотчиках-росіянах своїх синів: намагалась урятувати їх від смерті й через це загинула. А коли німці підвели до шибениці — сама наділа зашморг, перехрестилась *«та й oddілилась од землі»*.

У викладі О. Довженка ця історія набуває і символічності, і публіцистичності. Марія Стоян поєднала в собі любов і самопожертву: заради чужих синів, які стали на якийсь час своїми. Історія легко прочитується і в контексті християнської символіки, не дарма героїня оповідання — Марія. Але автор мусив віддати й данину радянській публіцистичності, що

межує з пропагандою: *«Були ви комуністкою чи ні? Чи був у вас партійний квиток? Напевно, не було. Але зерно, посіяне великим сятелем Леніним, зійшло і виросло у вашому серці»*.

■ **Ворог наближається**
(Тетяна Яблонська, 1945)

Попри неминучі в ті часи ідеологічні кліше, О. Довженко постає великим майстром у зображенні народного подвигу. Із надзвичайною виразністю передає драматизм «очної ставки»: коли село одностайно виступило проти німецького коменданта й визнало поранених льотчиків за своїх (*«люди плакали і признали»*). Відразливо-гротескових рис набуває образ німця-загарбника. Дібрано відповідну знижену лексику й художні деталі: *«німецький сучий син», «товста його шия почала брякати, як у кобри»* й под. Натомість прощання з матір'ю подано зворушливо й піднесено: *«перед нею проходило військо без шапок», «шанували материнство, ідучи до бою»*.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір? Які почуття викликав? Який епізод вразив найбільше?
2. Який фрагмент оповідання можна вважати його експозицією?
3. Об'єднайтеся в малі групи, обговоріть відповіді на запитання, дійдіть спільного висновку та презентуйте його однокласникам та однокласницям.
  - Які літературні асоціації викликає експозиція твору?
  - Які особливості синтаксичної будови експозиційного фрагмента?
  - Якими мовними засобами автор досягає бажаного впливу на читачів?
4. Яких змін зазнає тон оповіді в наступному фрагменті твору? З якою метою автор вживає риторичні запитання?
5. Знайдіть у тексті фрагменти, які, на вашу думку, є найбільш «кінематографічними». Поміркуйте, чому автор застосовує цей прийом.

6. Об'єднайтеся в малі групи, обґрунтуйте гіпотези та презентуйте їх однокласникам та однокласницям.

- Якими художніми засобами автор створює узагальнений образ матері?

- Якою постає Україна в цьому оповіданні?

- Які риси української ментальності висвітлив Олександр Довженко?

Читаємо взірці української художньої літератури

Прочитайте оповідання **Олександра Довженка «Воля до життя»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника. У розділі «Віртуальна бібліотека» електронного додатка до підручника ви знайдете повний текст твору.

Людина на війні («Воля до життя»)

Для фронтового кореспондента О. Довженка було важливим віднайти не казенні, а посправжньому людяні слова для підтримки рядових бійців, котрі проливали кров за батьківщину та щодня ризикували своїм життям. Тому й звернувся письменник до теми **«людина на війні»**, тому й розповів цю історію — про волю до життя в майже безнадійній ситуації.

Усе почалося з питання: яку ж таємницю розкриває в людині війна? Арміський хірург Микола Дудко має свою відповідь: *«Воля»*. Мовляв, *«скільки волі, стільки й людини...»*.

А ось і розказана ним історія про Івана Карналюка. І ніби нічого в цій людині героїчного: до війни — *«подільський колгоспний пастух»*, а на війні *«був звичайним рядовим бійцем»*. Потім поранення, триденне очікування операції, ампутація руки, що так і не допомогло спинити гангрену. А лікарі вже втратили надію на порятунок бійця.

Кінематографічна стилістика наявна й у цьому творі: важливу роль відіграють виразні зорові образи, немов кадри з фільму. Прочинаються

двері, і входить *«безнадійно хворий»*: *«Хірург глянув — Карналюк! Він стояв у дверях у самій білизні, в мокрих од крові та гною бинтах і весь у холодному поту»*.

А ось цікавий авторський коментар: *«Страшний був Карналюк і прекрасний»*. Прекрасний своєю незламною волею до життя, що допомогла подолати смерть. Звичайно, у цьому не було дива, просто *«сила опору смерті помножила силу лікаря...»*. І вже хірург невдовзі із захопленням спостерігав за одужанням свого пацієнта: *«Дякую вам. Ви навчили мене жити. Я схиляюсь перед благородством вашої волі»*.

Для характеристики персонажа автор використав психологічний портрет, тобто такий, що допомагає розкрити душевні стани. У першу чергу він виділив ті риси зовнішності, що несуть інформацію про думки, почуття й переживання. А герой О. Довженка якраз і зображений у динаміці душевних станів — від страху і зневіри до внутрішньої боротьби й вольового подолання смерті.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справило на вас оповідання? Які почуття викликало? Який епізод вразив, запам'ятався найбільше?

2. Об'єднайтеся в малі групи, обговоріть відповіді на запитання, дійдіть спільного висновку та презентуйте його однокласникам та однокласницям.

- За якими стилістичними особливостями можна зробити припущення, що оповідання «Воля до життя» було написане в роки війни?

- На вашу думку, чому О. Довженко дав головному героєві оповідання таке ім'я та прізвище? Яке коло літературних та історичних асоціацій викликає ім'я солдата? Складіть асоціативне ґроно.
- Поміркуйте, з якою метою О. Довженко наводить на початку оповідання діалог автора і лікаря.
- Чому наприкінці оповідання виникає образ «чудодійної прадідівської скриньки»? Що символізує цей образ? Чи були ви, як читачі, готові до сприйняття цього символічного образу? У який спосіб автор підготував вас?

МАНДРІВКА ДО СВІТУ ДИТИНСТВА («Зачарована Десна»)

Жанрові особливості, художня організація

Задум «Зачарованої Десни» виник у О. Довженка ще під час Другої світової війни. А працював він над твором майже чотирнадцять років (1942—1956). Писав не лише як літератор, а й як кінорежисер. Можливо, розраховував у майбутньому зробити фільм. Тому й вийшла кіноповість — побудована із застосуванням прийомів кіномистецтва. «Зачаровану Десну» можна легко переробити на кіносценарій: її «складено» з невеликих епізодів, що змінюються, немов кадри у фільмі. Діалоги у творі лаконічні, авторські відступи чіткі й точні — як і має бути в сценарії.

Кіноповість автобіографічна. Автор, людина вже немолода й досвідчена, розповів про своє дитинство — зобразив таким, яким бачив його крізь прожиті роки. Реальні факти зазнали значного переосмислення: темні сторони життя відійшли на задній план, поступились світлим дитячим враженням.

Ось, для порівняння, інший спогад — із «Щоденника»: *«Далекі літа дитячі вирунають з тьми часу, і багато дечого з'ясується в справжній своїй суті — і батьківські запої, і лайки, і бійки, і тяжкий увесь отой нелад, ота відсутність святої тиші, що позначила нашу хату, і смуток, і темне відьомство, і прокльони дітей, і много іншого зла, яким мов притавровані були мої батьки і дід»*. Натомість у повісті реальні факти романтизовано, хоча навіть при цьому автор визнає, що життя не було ідилічним: *«Всі прожили свій вік нещасливо, кожен по-своєму — і прадід, і дід, і батько з матір'ю»*.

Поєднались разом радість і смуток: світлі емоції дитинства й жаль за змарноване, не реалізоване повною мірою людське призначення героїв, які *«були народжені для любові і мали всі таланти до неї»*. Поєднання розбіжних емоцій забезпечено наявністю одразу двох оповідачів: перший — малий Сашко, який сприймає життя з безпосередністю дитини, а другий — уже доросла людина, котра оцінює дитинство з позиції набутого досвіду.

■ Кадр із кінофільму «Зачарована Десна» (1964)

За рахунок чого авторові вдалося переосмислити темні сторінки життя? Він сам дав підказку, зазначивши у «Щоденнику» таке: *«Основна риса нашої сім'ї — насміхались над усім і в першу чергу один над одним і над самими*

собою. Ми любили сміятись, дражнити один одного, сміялись і в добрі і в горі, сміялись над владою, над Богом і над чортом, мали велику любов і смак до смішного, дотепного, гострого». А й справді, не лише щирим ліризмом, а й іронією та самоіронією перейнято кіноповість.

Твір узагалі не має якоїсь чіткої й розгорнутої сюжетної лінії, натомість складається з окремих епізодів, які дослідники порівнювали з мікронovelами. Навіть дали їм умовні назви: «Город», «Смерть братів», «Смерть прабаби», «Повінь», «Сінокіс» тощо.

Важливу роль в організації твору відіграють портретні та інші характеристики персонажів. Вони завжди яскраві й колоритні. Ось, для прикладу, характеристика прабабусі Марусини: «Вона була маленька й така прудка, і очі мала такі видючі й гострі, що схватись

од неї не могло ніщо в світі. Їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі». Навіть негативні риси людей автор умів подавати з добродушним гумором і любов'ю.

А найбільше любові адресовано природі — не дарма дитинство асоціюється з образом «зачарованої» Десни. Галерея людських портретів доповнюється яскравими пейзажами, з якими органічно єднається душа автора. Це саме той «райський куточок», у якому він шукає й знаходить спокій та розраду — духовну підтримку у вирі життєвих випробувань.

Читаємо вірці української художньої літератури

Прочитайте або поновіть у пам'яті твір **Олександра Довженка «Зачарована Десна»**. Порівняйте власне враження від твору з матеріалом, запропонованим у статті підручника.

В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум».

Тема, проблематика, образи

Автор кіноповісті звернувся до теми дитинства й показав українське село, селянську родину з її щоденним побутом і традиціями, та ще й погодив усе це з роздумами про призначення людини. Порушив низку важливих проблем: пам'яті, щастя, ролі сім'ї і природи у формуванні особистості, патріотизму, сенсу життя. А ще зауважив про спогади як неминучу закономірність: «Що викликає їх? Довгі роки розлуки з землею батьків, чи то вже так положено людині, що приходить час, коли вивчені в давно минулому дитинстві байки й молитви вириваються у пам'яті і заповняють всю її оселю, де б не стояла вона».

І от уже пам'ять, немов машина часу, переносить до гармонійного куточка біля Десни, відроджує відчуття легкості та простоти існування, яке буває лише в дитинстві. Через це в роздумах оповідача є чимало про щастя й людське

призначення: «Дивно й жалісно часом думати, що нема у нас сили і ясності духу проїнятися щоденним розумінням щастя життя, мінливого в постійній драмі й радості, і що так багато краси марно проходить мимо наших очей».

Не одразу, а лише з роками усвідомлюють люди справжню цінність безтурботних дитячих літ: перших кроків, пізнання світу, щирої любові батьків, краси довілля. Природа набуває в спогадах особливої гармонії: «Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс — все блищить і сяє на сонці. Стрибаю я з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши ший, як лошак, потім стрибаю на кручу і гайда по сінокосу. І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись лугу».

Усе подається очима дитини. Це стилізований погляд, адже за «малим Сашком» завжди

перебуває дорослий і досвідчений автор. Виділено лише найпомітніші риси персонажів. Дід Семен, цей «добрий дух лугу і риби», «розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, зі старою грушою і дубом», був «схожий на Бога», «любив кашляти». Прабабуся Марусина «проклінала все, що попадалось їй на очі, — свиней, курей, поросят». Дядько Самійло мав лиш один талант — «був такий великий косар, що сусіди забули навіть його прізвище і звали його Самійло-косар, а то й просто Косар».

Окремими чіткими штрихами автор змалював найістотніше — хоч цим дещо збіднив образи, але й зробив їх виразнішими, такими, що запам'ятовуються. Найповніше схарактеризував батька. Відзначив його працьовитість, гідність, зовнішню і внутрішню красу: «З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіячів — він годивсь на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку».

Коментар фахівця

Від раннього дитинства Сашко Довженко був просто впоєний духом українства: пісні, думи, казки, оповідки, перекази батьків, дідів, апокрифи, повір'я, забобони, замовляння, обрядові дієства, плачі, розмаїті ритуали, давні уявлення. Поетичні легенди, етнографія, космогонічні погляди, ужиткове мистецтво, релігія в самотньому народному потрактуванні, коли органічно переплітаються християнство з поетичним ареалом поганства — всі ці «культурні переживання» письменник Довженко геніально відтворив у «Зачарованій Десні».

Роман Корогодський, мистецтвознавець

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас твір? Які епізоди найбільше запам'яталися? Які запитання у вас виникли під час читання? Які з них ви хотіли б обговорити з однокласниками, однокласницями, друзями, учителями?
2. Розкажіть історію написання твору. Поясніть значення заголовка кіноповісті.
3. У творі виступають два персонажі — два авторських «я». Схарактеризуйте ці образи.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

4. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте пісню «Зачарована Десна» (музика І. Шамо, вірші Д. Луценка) у виконанні хору ім. Г. Верьовки. Поміркуйте, чи є суголосним настроїм пісні «Зачарованій Десні» О. Довженка. Поділіться своїми роздумами з однокласниками, однокласницями.

Читацький практикум

Прочитайте фрагменти з твору. Виконайте завдання.

Зачарована Десна

Кіноповість

(Уривки)

В цьому короткому нарисі автобіографічного кінооповідання автор поспішає зробити відразу деякі визнання: в його реальний повсякденний світ, що

не день, то частіше починають вторгатися спогади.

Що викликає їх? Довгі роки розлуки з землею батьків, чи то вже так положено

людині, що приходить час, коли вивчені в давно минулому дитинстві байки й молитви виринають у пам'яті і заповоняють всю її оселю, де б не стояла вона.

А може, те й друге разом і в такій же мірі, як і непереможне бажання, перебираючи дорогоцінні дитячі іграшки, що завжди десь проглядають в наших ділах, усвідомити свою природу на ранній досвітній зорі коло самих її первісних джерел. І перші радощі, і вболівання, і чари перших захоплень дитячих...

До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо — геть-чисто все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! А що робилось на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

— Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість, — любила проказувати вона.

Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душилися, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю. <...>

.....

Багато бачив я гарних людей, ну такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволося, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь в полоні у сумного, і весь в той же час з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів.

Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий і чистий. Тіло біле, без єдиної точки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи знизу шкоринкою хліба, щоб не пократать рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство і царя. Цар ображав його гідність миршавою рудою борідкою, нікчемною постаттю і що нібито мав чин нижче за генерала.

Одне, що в батька було некрасиве, — одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудом і рванням. Іде, було, з шинку додому, плете ногами, дивлячись у землю в темнім смутку, аж плакати хотілось мені, сховавшись в малині з Піратом. І все одно був красивий, — стільки крилося в ньому багатства. <...>

.....

Довго стояла вода весняна, пам'ятаю, тому і косовиця в те літо розпочалася пізно.

Збирались ми на косовицю завжди довго. Вже було сонце зайде, а ми ще збираємось. <...>

Все взяли: картоплю, цибулю, огірки, хліб, казан, велику дерев'яну миску, волок, рядно, косарський прилад, граблі, — все вже на возі.

І ось відчиняються ворота, мати хреститься і щось проказує, коні рушають — ми ідемо.

Я не оглядаюсь. Коло хати мати — зозуля кує мені розлуку. Довго-довго, не один десяток років буде проважати мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу, довго хреститиме мені слід і стоятиме з молитвами на зорях вечірніх і ранішніх, щоб не взяла мене ні куля, ні шабля, ні наклеп лихий.

Довго вириватимусь я в дорогу, поспішаючи в тривожну далечінь. Прощання перейде колись у картини мої, розлука зів'є собі гніздо в моєму серці. Всі кидатимуть когось і поспішатимуть назустріч невідомому, і комусь буде жаль. Тільки я ще нічого не знаю про це.

Я лежу на возі. Навколо, спинами до мене, дід і батько з косарями. Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер. Віз наш увесь дерев'яний: дід і прадід були чумаками, а чумаки не любили заліза, бо воно, казали, притягає грім. <...>

По дорозі косарі гомонили про різне, злазили з воза перед калюжами й на гору, потім сідали, і я знов бачив навколо себе вгорі їх велетенські спини, а над спинами і косами, які вони тримали в руках, як воїни зброю, у високому темному небі світили мені зорі й молдик.

Пахне огірками, старим неретом волока, хлібом, батьком і косарями, пахне болотом і травами, десь гукають, і зараз чую, деркачі й перепілки. Чумацький віз тихо рипить піді мною, а в синім небі Чумацький Шлях

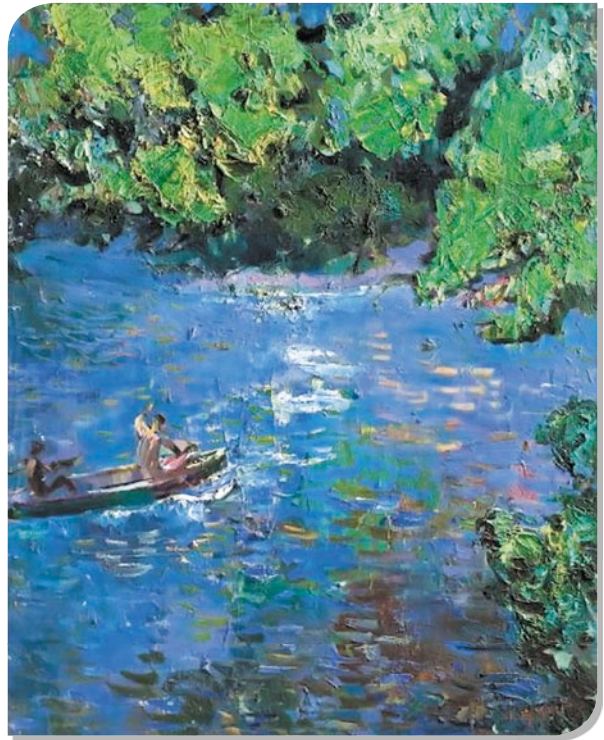
показує дорогу. Дивлюсь я на моє небо і повертаю з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний всесвіт повертає разом з нами, і я непомітно лину в сон щасливий.

Прокидаюсь я на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс — все блищить і сяє на сонці. Стрибаю я з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шия, як лошак, потім стрибаю на кручу і гайда по сінокошу. І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись луку. Вбігаю в ліс — гриби. У лози — ожина. В кущі — горіхи. В озері воду скаламучу — риба.

Отак я раюю днів два або три, аж поки не скосять траву. Ношу дрова до куреня, розводжу огонь, чищу картоплю, ожину збираю косарям для горілки. Після косовиці починаєм гребти сіно гуртом, і ось потроху міняється наш світ чарівний: батько, дід і дядько стають чомусь мовчазними і збентеженими, якась підозра з'являється в очах: вони починають ділити копиці.

Сінокіс у нас був гуртовий. Його ніхто не міг поділити, бо кожен боявся, що йому припаде та третина якраз на коліні Десни, яку щороку ріже весняна вода. Тому косили і гребли гуртом. Потім ділили копиці, і вже тільки тоді кожен стягав їх у стоги до свого куреня. І так завелось чомусь, що при розподілі копиць ні одна майже косовиця не кінчалася миром. Завжди чомусь здавалось батьку або дядьку, що хтось когось обдунив на одну копицю, і тоді, слово за слово, серця сповнялися лютого гніву, і великі наші батьки починали лаятись, гукати, а потім битися, прости їм, Господи, і вічна пам'ять, над зачарованою річкою Десною.

Вони билися великими кілками, граблинами, держакми вил, тримаючи їх в обох руках, як стародавні воїни. Часом вони ганялись один за одним з сокирами, гукаючи так голосно і страшно, що луна йшла по Десні, понад Черв'яковим лісом і понад тихими, таємничими озерами. Тоді ми, діти, теж починали ненавидіти одні одних, цебто ми з братом Самійлових хлопців, і готові були теж кинутись у бій, та боялись. Для повноти ненависті у нас ще не вистачало літ і недолі. До того ж нам

■ На Десні
(Микола Глуценко, 1960)

вельми не хотілося втрачати рибальське товариство. Ми одвертались і не дивились тоді на малих своїх ворогів.

Одні тільки коні не брали участі у війні. Вони паслися вкупі, однаково худі й мозолясті, з великими вавками на потертих спинах, і хитали головами, байдуже дивлячись на нас і одганяючи дурних оводів. <...>

Диких звірів теж було мало — їжак, заєць, тхір. Вовки перевелись, і навіть саме слово «вовк» вважалося вже наче дідовою лайкою — «га, вовк би тебе з'їв». Водилися леви, ну теж дуже рідко. Один лише раз по висипу Десни пройшов був лев, та й то, кому не розкажучи, ніхто віри не йме. А ми з батьком поставили перемети в Десні і пливемо до куреня в душогубці на палець од води. Вода тиха, небо зоряне, і так мені добре плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі. Дивлюсь у воду — місяць у воді сміється. «Скинься, рибо», — думаю, — скидається риба. Гляну на небо: «Зірко, покотися», — котиться. Пахнуть трави над водою. Я до трав: «Дайте голос, трави», — гукають перепілки. Дивлюсь на чарівний, залитий срібним світлом берег:

«Явився на березі, лев», — появляється лев. Голова велична, кудлата грива і довгий з китицею хвіст. Іде поволі вздовж висипу над самою водою.

— Тату, гляньте — лев, — шепочу я батькові, як зачарований.

— Де там той лев. То ж...— далі батько почав пильно вдивлятися, і, коли човен порівнявся з левом, батько підняв весло і гучно ляснув плазом по воді.

Ой! Лев тоді як стрибне та як рикне! Луна покотилася громом. З мене вилітає душа. Весь берег, кручі, лози, — вся округа переповнилась трепетом. Батько трохи весла не випустив, і вже на що був хоробрий, а теж засмутився і сидів нерухомо, аж поки нашу душогубку не однесло водою і не прибило до крутого берега. Посидівши ще мовчки з півгодини, ми оглянулись — ні висипу, ні лева: подався десь у лози.

До самого ранку горів у нас вогонь біля куреня над Десною. Мені було страшно і чомусь жалко лева. Ми не знали з батьком, що робити, коли почне він їсти наших коней чи діда, що спав під дубом. Я довго прислухався, чи не гукне він ще раз. Не гукнув. Перед сном мені так палко захотілось розвести левів і слонів, щоб було красиво скрізь і не зовсім спокійно. Мені наскучили одні телята й коні.

На другий день казали вже, що ненадовго пощастило тому левові звільнитися з клітки. Коли трапилось крушення поїзда під Бахмачем і клітка мандрівного звіринця зламалась, виплигнув він на волю, глянув навкруги і так йому, очевидно, стало погано, так огидли глядачі і укротителі, і все на світі — очевидно, він махнув на все та й подався на Десну знайти собі хоч трохи відпочинку. Тільки не пройшов він і тридцяти верстов, як догнали його, оточили з усіх боків і вбили, бо він був лев. Не міг же він ходити серед телят і коней. Його ж у віз не запряжеш, яка з нього користь. Коли б ще вмів він гавкати чи мукасти, — голос не годиться: гукає так, що листя в'яне й трави стеляться... Ну добре... Ой, що ж це я пишу! Здається, не плив я човником тієї ночі по Десні. Плив батько сам, а я лежав на курені, під дубом, коло діда. Може, й так. Ну, лев же все-таки проходив нашим берегом! І десь коло Спаського вбили його стражники! Чи він утік?.. <...>

.....

А чи не занадто вже я славословлю старих своїх коней, і село, і стару свою хату? Чи не помиляюсь я в спогадах і почуттях? <...>

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле? Невже для того, щоб навчити онуків ненавидіти колись дороге й святе моє сучасне, що стане теж для них колись минулим у велику добу комунізму!

Було в минулому житті моїх батьків багато неладу, плачу, темряви й жалю. Неясні надії й марні сподівання знаходили собі могилу в горілці й сварах. А найбільш, чого їм відпустила доля, — роботи, тяжкої праці. Всі прожили свій вік нещасливо, кожен по своєму — і прадід, і дід, і батько з матір'ю. Так ніби всі були народжені для любові і мали всі талант до неї. Таж, певно, не знайшли одне одного чи не доглянули, і гнів і ненависть, які були огидні їм ціле життя, підкинула їм ворожка-чарівниця, і все життя облудні примари невпинно турбували їх і бентежили марно. І все життя їх було скорботним, як життя стародавніх. Вони не знали, як змінити його, і, віддаючи перевагу тому, чого не судила їм доба, не порадувались.

Тільки було це так давно, що майже все вже розтануло в далеких мареві часу, як сон, і потонуло. Одна лише Десна зосталася нетлінною у стомленій уяві. Свята чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій.

Нема тепер уже таких річок, як ти була колись, Десно, нема. Нема ні тасмниць на річках, ні спокою. Ясно скрізь. Нема ні Бога, ані чорта, і жаль мене чомусь бере, що вже нема в річках русалок і водяних-мірошників нема. Зате багато дачників тепер купається в трусах на зло робочим людям, в гарячий літній час і, очевидно, на досаду, бо чого ж мені й досі так соромно відпочивати там, де працюють люди?

Тоді Десна була глибокою і бистрою рікою. У ній тоді ще не купався ніхто, і на пісках її майже ніхто ще не валявся голий. Ще ніколи було усім. Були ми всі тоді трудящі чи малі. Дівчата не купались навіть у свято, соромлячись скидати сорочки. Чоловікам з давніх-давен не личило купатись за звичаєм. Жінки ж боялися водою змити здоров'я. Купались тільки ми, малі. Була тоді ще дівкою

Десна, а я — здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима.

Благословенна будь, моя незаймана дівиче Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні

роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах.

1942—1956

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справили на вас ці фрагменти повісті? Який настрій вони викликали?
2. Поміркуйте, чому автор починає свій твір «ліричним зізнанням» про спогади. Яку роль відіграє цей фрагмент у структурі твору?
3. Доведіть, що авторська оповідь має фрагментарний характер.
4. Оберіть рівень складності та виконайте завдання.
  - 🕒 Наведіть приклади іронії у творі. Поясніть, з якою метою її застосовує автор.
  - 🕒 Поміркуйте, чому письменник, який працював над твором понад чотирнадцять років, обрав фрагментарну форму оповіді. Які художні можливості в ній приховані?
  - 🕒 У яких епізодах, на вашу думку, найяскравіше виявляються два авторських «я»?
  - 🕒 Які «культурні переживання» (за визначенням мистецтвознавця Р. Корогодського) відтворив О. Довженко в «Зачарованій Десні»?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

5. Знайдіть у мережі Інтернет і...
  - перегляньте виставу «Зачарована Десна», головні ролі у якій виконали студенти другого курсу факультету культури і мистецтв Національного університету імені Івана Франка. Яке враження справила на вас ця вистава? Яким настроєм вона сповнена? Чи сподобалася вам гра молодих акторів, художнє оформлення вистави? Напишіть відгук на виставу, презентуйте його однокласникам та однокласницям;
  - перегляньте художній фільм «Зачарована Десна» (1964 р.), знятий вдовою письменника Ю. Солнцевою. Яке враження справив на вас фільм? Які питання у вас виникли? У який спосіб ви можете задовольнити свою цікавість? Напишіть рецензію на фільм, презентуйте її однокласникам та однокласницям.

Олесь ГОНЧАР

(1918—1995)

■ Олесь Гончар

■ Олесь Гончар
(Галина Кальченко, 1973)

Олесь (Олександр) Терентійович Гончар (Біличенко) народився 3 квітня 1918 року в селі Ломівці Катеринославської губернії (нині — у межах Дніпра) в родині Терентія та Тетяни Біличенків. У трирічному віці втратив матір. Потрапив на виховання до бабусі, жив у слободі Сухій на Полтавщині. При вступі до школи був записаний як Олесь Гончар (дівоче прізвище матері). В офіційних документах місцем свого народження завжди вказував Полтавщину.

Навчався в Українському книжково-газетному технікумі, а потім на філологічному факультеті Харківського університету. *«Коли я переступив поріг університету, у всьому місті, гадаю, не було людини, щасливішої за мене, здійснилася заповітна мрія: з радісним завмиранням серця ступив я в цей сонячний храм науки...»* — пригадував письменник. А вже в червні 1941 року пішов на фронт у складі студентського батальйону. Про це він розповів у романі «Людина і зброя».

Влітку 1942 року потрапив у полон, утік і знову воював у Червоній армії. Після війни завершив навчання в Дніпропетровському університеті. Писав новели, повісті. За романну трилогію «Прапорonoсці» одержав дві Сталінські премії. Відтоді обіймав різні високі й керівні посади в літературних, партійних та виборних радянських установах. Після успіху «Прапорonoсців» ще багато писав на воєнну тематику, також висвітлював повоєнне життя українців.

На 60-ті роки припав розквіт таланту Олесь Гончара: тоді побачили світ романи «Тронка» й «Собор». У наступні десятиліття він написав багато прозових творів у різних жанрах: «Берег любові», «Твоя зоря», «Бригантина», «Крапля крові», «Далекі вогнища» та ін.

Під час «революції на граніті» 1990 року, що відіграла важливу роль у становленні незалежності України, письменник підтримав вимоги учасників голодування і демонстративно здав свій квиток члена КПРС.

Олесь Гончар є одним із засновників Українського фонду культури — першої неурядової добродійної організації, що сприяє розвитку національних культур усіх народів, які мешкають на теренах України.

Помер Олесь Гончар 14 липня 1995 року.

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Олесь Гончара? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість? Які запитання ви б хотіли обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. За матеріалом підручника у зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема тощо) складіть опорний конспект для розповіді про письменника.
3. Перегляньте відеолекцію літературного критика Євгена Стасіневича про Олесь Гончара з курсу «Українська література в іменах» (проект WiseCow). Що нового ви дізналися про письменника? Які риси Олесь Гончара, що про них розповів критик, вас зацікавили? Які з них ви додали б до своєї розповіді про письменника?

Досліджуємо самостійно, виявляємо творчі здібності

4. Складіть перелік відомих творів Олесь Гончара. Знайдіть короткі характеристики цих творів. Визначте провідні теми творчості письменника.

Не важко помітити, що Олесь Терентійович особливо виділяв такі риси людської вдачі, такі особливості характеру дорогих йому друзів-письменників, як неспокійне поривання вперед до світла, до щасливого майбутнього свого народу, до чистої праці. Гончар шукав у творчості митців провідну ідейно-естетичну доміную, яка пронизує не лише твори, але й визначає громадянську позицію художника. Без цієї органічної єдності естетичних і громадянських позицій Гончар не мислив собі художника.

Марія Возна, дослідниця літератури

Особистість і світ («Щоденник»)

Існує особлива література — документальна. Вона заснована на реальних подіях. Недарма її називають літературою факту. А щоденник — один із жанрів документальної літератури. Він фіксує важливі для автора події, а також містить його враження, переживання, думки. Зазвичай щоденники люди пишуть для себе й не прагнуть їх опублікувати. Це записи особисті й набагато відвертіші за публічні висловлювання, вони містять подробиці приватного життя, емоційні відгуки на події, учинки людей, які з часом самому авторові можуть здаватися упередженими. А ще такі нотатки мають монологічну форму, хоча трапляється, що автори вдаються й до діалогів з уявними опонентами.

Особливий інтерес становлять щоденники письменників. У різний час були опубліковані щоденні записки Тараса Шевченка, Володимира Винниченка, Остапа Вишні, Олександра Довженка, Василя Стуса та багатьох інших літераторів.

«Щоденник» Олеся Гончара, виданий у 2002 році, містить різні нотатки, які письменник робив понад 50 п'ятдесят років. Перші записи датовано 1943 роком, останні — 1995. У передмові до видання дружина письменника зазначила: *«Тут і зустрічі з цікавими людьми, і побачені краєвиди, думки про прочитану книжку, влучний вислів чи слово, до цього не чує, враження з поїздок, важливі громадські події»*. Фактичний матеріал органічно поєднано з авторськими роздумами світоглядного характеру: про самопізнання, вибір власної долі та сенс людського життя.

- Олесь Гончар серед голодуючих студентів на Майдані у жовтні 1990 року під час «Студентської революції на граніті» — акції ненасильницької громадянської непокорності

Представлені в «Щоденнику» авторські погляди близькі до **екзистенціалізму** — напряму, що претендував на роль філософії людини ХХ століття.

Основи екзистенціалізму викладено в працях М. Гайдеггера, К. Ясперса, А. Камю, Ж.-П. Сартра та ін. Ці мислителі вивчали буття людини, або її **екзистенцію** (від лат. *existentia* — існування). Вони сповідували спроможність кожного обирати власну долю. Стверджували, що навіть в абсурдному світі за будь-яких обставин слід залишатися собою: робити усвідомлений вибір та нести за нього індивідуальну відповідальність. Адже саме в такий спосіб (через вибір і відповідальність) людина здобуває

найголовніше — внутрішню свободу: вона творить сама себе, а не приймає бездумно чужу волю та фальшиві цінності.

Властиві екзистенціалізму умонастрої набули значного поширення в часи Другої світової війни, що до краю оголила духовну кризу в Європі й актуалізувала проблеми сенсу життя, людської свободи та відповідальності.

До цих важливих екзистенціальних проблем — свідомо чи інтуїтивно — зверталися й українські митці: як представники еміграції та діаспори, так і деякі радянські автори. Жанр щоденних записок забезпечував більше свободи й відкритості у вираженні думок і почуттів, тому особливо приваблював письменників.

Олесь Гончар започаткував «Щоденник» під час Другої світової війни, коли перебував у німецькому полоні. Це страшне випробування викликало песимістичні роздуми про втрату гуманістичних ідеалів в абсурдному світі глобального жаху: *«Вся країна корчиться в судомах, мов шматований заживо звіром живий організм. Людина з усіма її думками й почуттями топчеться важким чоботом солдата, а солдат*

сам розчавлений фізично й морально вмирає, не знаючи за що». Письменник розмірковує над безглуздістю війни, визначається із моральним та духовним вибором. Понад усе для нього важливо лишатися людиною в буремну добу воєнного лихоліття.

І в повоєнних щоденникових записах автор постає виразником високих духовних цінностей і чіткої життєвої позиції, що стали наслідком усвідомленого вибору. Коментуючи «Щоденник» та відзначаючи духовну свободу Олесь Гончара, В. Портніков зауважив: *«Гончар спирається на власний життєвий досвід — йому якимсь, тоді не дуже зрозумілим мені чином вдалося зберегти в собі той моральний стрижень, який дозволив опиратися тиску системи — і тоді, коли система цькувала його, і тоді, коли піднімала до небес»*.

Слід врахувати, що «Щоденник» Олесь Гончара є одночасно й цінним людським документом, і характеристикою непростого епохи, на яку припало життя автора. Ось лише декілька фрагментів, у яких віддзеркалилась непересічна особистість митця.

Коментар фахівця

Високою відповідальністю за минуле, сьогочасне і майбутнє української культури і літератури перейняті Гончареві роздуми, роздуми письменника і літературознавця. Олесь Терентійович відгукувався на все те високомистецьке, що робить людину людиною, що допомагає їй жити й удосконалюватися; вітав тих, хто вносив у нашу духовну скарбницю нову образність, нові ритми, барви, асоціації, оригінальний спосіб художнього мислення, з особливою відповідальністю береже природу, береже духовне середовище — нашу чудову художню класику, фольклорне багатство народу, його мову.

Марія Возна, дослідниця літератури

Читацький практикум

Прочитайте уривки з твору. Виконайте завдання.

Щоденник

(Уривки)

«06.1943. Через три дні буде два роки, як почалася війна. Два роки, а скільки страждань, скільки мук та поневірянь для народів! Чи буде коли оцінено все безглуздя й злочинство цієї бойні, чи будуть коли її творці навіки прикуті до ганебного стовпа! Я сповнений чорного

песимізму і гадаю, що знайдуться якісь мудрі негідники із середовища вчених, які рабськи змиють кров мільйонів з рук цих мерзенних потвор, що зараз правлять народами.

Тепер можна повірити, що це наближається час розплати з людством за всі його

злочини, що це наближається великий Страшний суд.

Вся країна корчиться в судомах, мов шматований заживо звіром живий організм. Людина з усіма її думками й почуттями топчеться важким чоботом солдата, а солдат, сам розчавлений фізично й морально, вмирає, не знаючи за що.

Міста, красені України, перетворені в гори цегли і попелу. На цих згарищах, як шакали, буйно бенкетують і розплоджуються різні пройдисвіти, аферисти, спекулянти».

«09.1943. Наші дівчата заслуговують найвищої похвали від майбутніх істориків цієї війни. Я зустрів їх на фронтах, у госпіталях, і мене вражала їхня мужність і пристрасна відданість ідеї, відданість, якої не мають багато хто з мужчин.

Спочатку в Харкові вони зі стриманими сльозами проводжали нас аж до Чугуєвських таборів, згодом відвідували нас щонеділі.

Потім я їх побачив на фронті, коли вони перев'язували нам рани і допомагали сідати на підводи.

Потім у санітарнім ешелоні вона — сама поранена — щовечора, шкутильгаючи, заходила з гітарою в наш вагон і співала нам чарівних пісень.

А згодом, в сибірському госпіталі, опритомнівши після операції, я почув її голос і швидше відчув, ніж побачив, що вона сидить біля мого ліжка. Мене страшно мучив біль від порізаних ран, мене ще душив хлороформ, і я був напівбожевільний. Напівзгадуючи, напівмарячи в гарячій, нестерпній маренні, пам'ятаю, щось говорив їй про Харків і, уткнувшись у подушку, плакав. Я наче знав, що ніколи не побачу в знайомих видах моє рідне далеке місто, наче знав, що вже навіки втратив усе те неоцінимо прекрасне, як юність, що зв'язувала мене з цим містом.

Вона мене втішала. Мене душив хлороформ, а я думав, що це ним облита подушка. Вона перемінила подушку.

Але закохана вона була в іншого і з ним поїхала на фронт. А я у глибині душі надіявся знову зустріти її там. Може, й вона була серед тих дівчат, що вкупі з нами планували того вечора в лісі, як вийти з оточення».

А потім я бачив їх у таборах, у Холодногорській тюрмі. Вони, бідні, сиділи окремо,

■ Олесь Гончар в Угорщині (1944)

а ходили до нашого котла за баландою. Ми були обдерті й брудні, а вони й там тримали себе в чистоті й акуратності, і навіть іноді було чути їхній сміх і пісню.

Але то було дуже сумно.

Потім я побачив іншу. В Кобеляках на майдані. Люди там годували нас, полонених, яблуками, огірками, вишнями і плакали.

А ми їли, як звірі.

Вона охороняла нас разом з іншими поліцаями. Гвинтівка на плечі, рука перев'язана. Вона була красуня — висока, чорнява, струнка. Я до неї щось заговорив, запитав. Вона чемно відповіла. Була дочкою районного старости. Студентка Київського університету! О, було радісно! Колеги. Але потім вона запитала:

— Ну, а як тепер ті, жиди, вже далеко повтікали?

І зробилась мені якась холодна, чужа і ніби й не красуня, і я зрозумів, що це із студенток — тупих, найтупіших.

Я більш не говорив з нею.

Я був босий, у подертій гімнастерці, зарослий, худий, у пилюзі після далекої дороги, але мені не соромно було бути таким перед нею. Я відчував, як випрямляє мене якась велика гордість.

Я був теж студентом-філологом. Але в мене не було, дівчино, на руці пов'язки. В мене були тільки рани.

Кажуть, у Харкові полонені вантажили снаряди і зірвали самі себе з ними.

Не можу я забути багато чого. Не можу забути, як мене на станції в Білгороді німець

ударив обривком віршовки. Я обернувся і мовчки дивився на нього. У нього було обличчя не люте, очі несердиті, спокійні. Він ударив мене без ненависті, здається, а просто так, як погонич коня. І я зрозумів, що це в них прийнято, що це в них у крові, це не злочин, а просто «треба» для «нижчих людей». Він був з вигляду з освічених, інтелігентних людей. Може, навіть поклонник Шиллера та Гете! І я тоді зрозумів, що моя ненависть буде невмируща і я не звикну, не примирюсь, поки буду жити.

Хто мене вправі судити
В зборищі цьому рабів?
Гордий, нікому годити
Ніколи в ЖИТТІ Я НЕ ВМІВ.

«Величезна більшість солдатів сучасних армій знає, що війна їм не потрібна, що це злочини, з жиру затіяні їх вождями-кретинами, але все ж війна іде. Народ загнуданий, закований у пастки законів і обов'язків. Він не в змозі чинити опір своїм катам, що посиляють його на братовбивство.

В дім (держмаєток) приїхав німець на мотоциклі, виписали яєць, зайшов у кладову до Юдіна:

- Я-йок!
- Пан, яйок нема.
- Нема? — спитав здивовано і серйозно.

І ще раз: — Нема як, нема віна, до свіданья, Україна! (Пісня веселих німців)».

Вернувся на ферму. Скучно, сумно, безнадійно. Ходять чутки про загальну евакуацію населення. Всі люди як приголомшені. Остались сторожувати баба та дід. Як важко на серці. Як би все забути?

Ні, я не переступлю Дніпра. Вовком піду жити в степ. Хай краще пропаду, але тут.

Увечері дощ. Пригнала скот «Перебудова». Хлопці штучно веселі. Худоба реве. Телятка позгинались біля голодних матерів. Красеньбичок закривів, не може йти — весь в болоті, видно, в дорозі відставав — списали батогами. Де став спочатку — там і стоїть. І дивиться з заздрістю, як інші, стирловані, бродять, скушуючи куці. І він, голодний, а стоїть — не може йти і тільки дивиться на нас прекрасними розумними очима й іноді тихо мукає. Як його судьба нагадує нашу! Але мені чомусь його ще жалкіше, ніж людини.

Тарнавський застрелився».

«25.07.1955. Вся драма Довженкова в тому, що він не здатен іти в ногу з сучасністю. Однією ногою він у минулому, другою далеко в майбутньому, і тому для багатьох сучасників він здається диваком.

В нього розкішна фантазія, незважаючи на похилий вік, багатство різних ідей його розпирає, весь час бурунить в ньому; в цьому його сила, в цьому, мабуть, і лихо. Він ні на чому не може зупинитись, щоб довести до кінця, до завершення. Він весь із фрагментів, як Мікеланджело».

«26.11.1956. Робота письменника, художника зовсім не те, що, скажімо, робота вченого та інженера.

Інженер може цілком використовувати те, що створено трудом його попередників. Добуті розрахунки, досліджені процеси, відкриті закони — йому вже їх не треба відкривати вдруге, бери тільки і, користуючись ними, йди далі.

Художник щоразу все мусить відкривати заново, все з самого початку. Для нього нема готових розрахунків, ні відкритих законів».

«17.18.1964. Ми не є і не повинні стати народом суржикової мови чи мови мертво-декоративної. Маємо витворену протягом віків мову дивовижно багату, одну з найбагатших у світі, барвисту, запашну, розмаїту, здатну активно жити і розвиватись, придатну для найскладнішої художньої і наукової творчості. Злочином було б занедбати таке неоціненне духовне добро».

«25.04.1965. Сучасна література не потребує оздоб. Думай складно, але пиши просто. В цьому потреба часу, цього вимагає психіка сучасної людини, яка в усьому шукає основ. Повінь метафоричності зійде, і після того неминуче запанує стиль, ясномовний, як правда».

«25.01.1969. Те, що не кожен може бути Шевченком або Франком, це ясно. Але кожен владен розпорядитися своїм життям так, щоб жити на повну напругу. Щоб не згайнувати вік у ледарстві, у пустомельстві, в самих лише намірах та нахваляннях. Кожен — в межах можливого і відпущеного йому природою — повинен максимально в ім'я високої мети виявити

свою людську сутність. Щоб мав право в кінці дороги сказати: принаймні я зробив усе, що міг».

«25.05.1972. Чому люди дорожать своєю національністю? Мабуть, тому, що вчувають у цьому одну з найпевніших ознак своєї людської незалежності. І тому так важко використати національне почуття, якщо не почався розпад людини, її деградація».

«14.10.1991. Дехто схильний вести рід від сучасної культури від «шістдесятників» (бо й самі належать до цього покоління), а всі, хто працював у культурі раніше, — то всі, мовляв, конформісти, всі сталіністи... Ой, не беріть гріха на душу, ви, котрі зараз у славі, а то й при владі! Загляньте в душу Тичині, або Яновському, чи тому ж Довженку — як їм було жити в підрежимному, карцерному світі та ще й боронити рідне слово?».

Виявляємо літературну компетентність

1. Якого року «Щоденники» Олесь Гончара були надруковані? Який проміжок часу вони охоплюють?
2. Яке враження справили на вас наведені фрагменти «Щоденників»? До яких роздумів заохотили? Які тези вас найбільше зацікавили? Які здивували? Чи виникло у вас бажання «дискутувати» з письменником? Які теми ви б запропонували для дискусії?
3. Яку оцінку дав Олесь Гончар Олександрові Довженку? Як ви зрозуміли порівняння Довженка з Мікеланджело? Чи згодні ви з тим, що «драма Довженкова в тому, що він не здатен іти в ногу з сучасністю»?

Виявляємо творчі здібності

4. Напишіть есей, темою якого оберіть тезу зі «Щоденників» Олесь Гончара.
  - «Художник щоразу все мусить відкривати заново...»
  - «Кожен — в межах можливого і відпущеного йому природою — повинен максимально в ім'я високої мети виявити свою людську сутність...»
  - «Ми не є і не повинні стати народом суржикової мови чи мови мертво-декоративної...»
  - «Чому люди дорожать своєю національністю? Мабуть, тому, що вчувають у цьому одну з найпевніших ознак своєї людської незалежності...»

Про війну і про кохання («Модри Камень»)

Під час Другої світової війни Олесь Гончар був артилеристом. Довелося йому воювати й у Словаччині. Пізніше написав твір, почасти навіяний тодішніми враженнями. Його герой теж артилерист, розвідник. Для назви новели запозичив назву словацького містечка, що у перекладі означає «Блакитний Камінь».

Твір має неоромантичне забарвлення, адже автор розкрив тему кохання.

Раптовий спалах почуттів, мить щастя й непоправна втрата. І все це на тлі гірської природи, як і має бути в неоромантичній новелі.

«Модри Камень» — новела психологічна, автор зосередився на переживаннях героя, що додало твору емоційності й ліризму.

Можна відзначити певні тематичні збіги цього твору з деякими іншими — скажімо, із новелою В. Винниченка «Момент». В обох випадках ідеться про закоханість в екстремальних умовах, про мить щастя й збережені спогади про Неї. Але О. Гончар ускладнив тему кохання темою війни. Це й визначило специфіку проблем, які він порушив. Головна проблема твору — «людина й війна». Розкривається вона через інші

■ Листівка з краєвидами містечка Модри Камень до початку Другої світової війни

проблеми: кохання, пам'ять, душевна спорідненість, особисте щастя, доля, воєнне лихоліття.

В основі оповіді спогади головного героя та його уявне спілкування з утраченою коханою. «Померкло, стерлося все», — нарікає він на властивість пам'яті забувати. А після того йде промовисте зізнання: «Чому ж ця випадкова зустріч, єдиний погляд, єдина ява у великій драмі війни, чому вона не меркне і, відчуваю, ніколи не померкне?»

Були розвідка й небезпечний перехід засніженими горами, короткий відпочинок у гірській хатині. Дві жінки: мати та її дочка Тереза — у жалобі за загиблим сином і братом. Спочатку герой почув лише її голос, а згодом побачив силуєт

у білій сукні із чорною пов'язкою на рукаві. Потім доторки рук, коли перев'язувала рану: «Пальці твої були вправні й повні ніжного тепла». А розвідники вже мусять рухатися далі до своїх позицій: знову її рука: «Тонка рука, вся зіткана з чутливих живчиків, дрібно тремтить і гріє всього мене». І слова, сказані на прощання: «Ми ще зустрінемося, Терезо. Ми не можемо не зустрітись!»

Розставання і трагічна втрата. А пам'ять та уява влаштовують закоханим нову зустріч: «Як це гарно, що ми будемо завжди разом! Я так довго чекала вас після тої зимової ночі: мені здається, що не менше, як тисячу літ!»

Про що, зрештою, цей твір? Про війну, про кохання, що непідвладне смерті, чи, може, про людину та її пам'ять?

У новелі неоромантична розбіжність між дійсністю та мрією реалізована навіть у доборі кольорів. У першому випадку переважають білий і чорний та їхні відтінки: білий вітер, біла сукня, чорна пов'язка, бліда мати, брудні бинти, чорні німецькі машини, білі завії снігу, чорне згарище. Ці кольори посилюють реальне відчуття війни й небезпеки. Уява натомість змінює майже все, лишає незмінною саму героїню — на ній та сама біла сукня з чорною пов'язкою. А навколо неї вже геть інше — весняне кольорове оздоблення: небо, мов блакитний дзвін, зелений дуб, зелені гори, полонини, як сині озера, зелені спини гір.

Коментар фахівця

Для письменників його покоління визначальною, випробувальною в житті й творчості смугою стала Друга світова війна. Пройшовши курс її «кокопних університетів», Гончар виніс звідти сумні враження про руйнівні сили життя і з допомогою слова став утверджувати протилежне...

Михайло Наєнко, дослідник літератури

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. Місцем народження О. Довженка є
  - А** селище Дергачі Харківської губернії
  - Б** хутір В'юнище на Чернігівщині
  - В** хутір Степанівка на Одещині
  - Г** місто Київ

2. Як звать головну героїню оповідання О. Довженка «Мати»?
А Зінаїда Кирієнко **В** Марія Стоян
Б Марія Матвієнко **Г** Марія Кочур
3. Особливість будови оповідання О. Довженка «Мати» вказано в рядку
А в оповіданні немає розв'язки
Б розв'язку винесено на початок твору
В оповідання починається з кульмінації
Г оповідання має лінійну композицію: зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка
4. Головного героя оповідання О. Довженка «Воля до життя» звать
А Іван Кочерга **В** Іван Карналюк
Б Василь Кочерга **Г** Василь Карналюк
5. Оповідачем в оповіданні О. Довженка «Воля до життя» є
А неназваний автором лікар
Б боєць
В Микола Петренко
Г Микола Дудко
6. Жанр твору О. Довженка «Зачарована Десна» вказано в рядку
А роман
Б повість
В оповідання
Г кіноповість
7. Подія, через яку з року в рік у родині головного героя «Зачарованої Десни» починалася «війна»
А повінь
Б заготівля дров на зиму
В розподіл копиць після сінокоосу
Г день народження батька
8. Герой «Зачарованої Десни» бачив відповідність між персонажами картини «Страшний суд» і членами своєї родини. Установіть цю відповідність.
1 чорти наливали в рот гарячу смолу, щоб не пив горілки і не бив матері	А Батько Б Бабка
2 лизала гарячу сковороду за довгий язик і за те, що була велика чаклунка	В Дід Г Мати
3 тримав у руках сам диявол	Д Прадід Тарас
4 божилася, що буде в раю між святими як боляща великомучениця, що годує ворогів своїх	

Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Літературне «шістдесятництво»

- Кадр із кінофільму «Тіні забутих предків» (1964, режисер — Сергій Параджанов, у ролі Івана Палійчука — Іван Миколайчук)

- Портрет Сергія Параджанова (Георгій Якутович, 1964)

- Синій птах (Галина Севрук, 1966)

Повоєнна українська література дуже потерпала через цензуру. Влада визнавала лише соцреалізм — штучний набір правил, за яким письменники мали писати твори, а митців розглядала як пропагандистів тоталітарного радянського режиму.

Цей режим довго тримався на «культі особи» комуністичного диктатора Й. Сталіна. Після його смерті на чолі Радянського Союзу став Микита Хрущов, який виступив із викривальною доповіддю «Про культ особи та його наслідки». Із цього розпочався період «хрущовської відлиги»: ідеологічний тиск на культуру й мистецтво відчутно послабився. Тоді активізувались навіть деякі письменники старшого покоління — М. Рильський, М. Бажан, В. Сосюра, А. Малишко.

Моральне лідерство тоді вже перебрала генерація «шістдесятників». Це були молоді митці, котрі заявили про себе наприкінці 50-х — у першій половині 60-х років минулого століття. Серед них — літератори Василь Симоненко, Ліна Костенко, Іван Драч, Дмитро Павличко, Микола Вінграновський, Василь Стус, Ігор Калинець, Григорій Тютюнник, Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Валерій Шевчук та ін.

«Шістдесятники» прагнули змін не лише в літературі, а й у музиці (композитори В. Сильвестров, Л. Грабовський, В. Губа, М. Скорик, В. Івасюк), в образотворчому мистецтві (А. Горська, О. Заливаха, Л. Семікіна, Г. Севрук, В. Зарецький, І. Марчук, Г. Якутович), у театрі й кіно (актори І. Миколайчук, Б. Ступка, Л. Кадирова; режисери С. Параджанов, К. Муратова, Л. Танюк, Л. Осика, Ю. Ілленко). Рух за національно-культурне оновлення міцнів і ширився. Його учасники влаштовували літературні читання, художні виставки. Активно діяли клуби творчої молоді (у Києві «Сучасник», у Львові — «Пролісок»).

Представники нової генерації обстоювали свободу творчості, виступали за повноцінний розвиток української мови й культури. Значного розголосу набув трактат Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Його автор писав: «Я пропоную... одну-єдину річ: свободу — свободу чесного публічного обговорення національного питання, свободу національного вибору, свободу національного самопізнання і саморозвитку». Невдовзі «шістдесятники» склали помітну моральну опозицію радянській владі, яка, відчувши загрозу, відреагувала наступом на свободу слова.

Перші арешти й судові процеси над українськими дисидентами (від лат. *dissidens* — незгодний) припали на 1965 рік. Їх звинуватили в «антирадянській агітації та пропаганді». Наступна хвиля репресій прокотилася 1972 року. До радянських в'язниць і таборів запроторили багатьох митців і громадських

- Вогняна квітка (Алла Горська, 1960)

- Козак Мамай (Опанас Заливаха, 1969)

■ Кладовище втрачених ілюзій
(Віктор Зарецький, 1965)

■ Свято
(Людмила Семикіна, 1968)

■ Чуєш, дзвін б'є тривогу
(Іван Марчук, 1965)

діячів: Василя Стуса, Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Ігоря Калинця, Валерія Марченка, В'ячеслава Чорновола та ін.

Декого залякали: одним заборонили друкуватися, інших виключили з університетів, звільнили з роботи. Чимало митців пішло на співпрацю з владою, вони стали конформістами, тобто пристосуванцями. Аби вберегти себе, мусили виявляти лояльність до влади. Дехто обрав *«третій шлях»*, або так звану *«внутрішню еміграцію»* — припинив активну громадську і творчу діяльність.

Коментар фахівця

Серед ознак «шістдесятників» я б поставив на перше місце юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і єднає... Другою ознакою я б назвав шукання правди і чесною позиції... Поетів тоді називали формалістами за шукання своєї індивідуальності. Насправді за шукання істини — замість ідеї, спущеної зверху для оспівування. Як третю ознаку я б виділив неприйняття, опір, протистояння офіційній літературі та всьому апаратові будівничих казарм.

Євген Сверстюк, літературний критик

■ Трембітарі пам'яті Алли Горської
(Галина Севрук, 1970-ті)

Опрацюємо прочитане

1. Пригадайте з уроків історії, що таке «культ особи», «відлига». Які явища стоять за цими поняттями? Як вони впливали на розвиток нашої культури.
2. Як ви зрозуміли поняття «шістдесятники»? Що обстоювали представники нової генерації митців?
3. Чому влада вдалась до арештів митців? Яку загрозу вони несли тодішньому суспільному устрою?
4. У зручній для вас формі (текст, план, схема тощо) зробіть нотатки про «шістдесятництво».

Готуємо проект

5. Під час опрацювання теми «Літературне «шістдесятництво» пропонуємо підготувати проекти:
  - «Шістдесятники» як явище культурне й соціальне
  - Інтимна лірика «шістдесятників»
  - Художня деталь у новелі Г. Тютюнника «Три зозулі з поклоном»

Василь СИМОНЕНКО

(1935—1963)

■ Василь Симоненко

Василь Андрійович Симоненко народився 8 січня 1935 року в селі Біївцях Лубенського району на Полтавщині. Закінчивши середню школу, вступив на факультет журналістики Київського університету. Брав активну участь у діяльності студентської літературної студії. Після університету працював у газетах «Молодь Черкащини», «Черкаська правда», був кореспондентом «Робітничої газети». Був членом Клубу творчої молоді «Сучасник».

1962 року видав поетичну книжку «Тиша і грім». Деякі інші твори поета поширювались напівлегально — у так званому самвидаві (у рукописних чи друкованих копіях). Вони швидко здобули визнання. О. Гончар назвав В. Симоненка «витязем молоді української поезії».

Улітку 1962 року поета заарештували й побили у відділку міліції. Після того він захворів, проживши трохи більше року. Помер 14 грудня 1963 року.

Посмертно було видано збірки поета «Земне тяжіння», «Лебеді материнства», «Поезії». Збереглись також новели В. Симоненка (збірка «Вино з троянд») і казки для дітей («Подорож у країну Навпаки», «Цар Плаксій і Лоскотон»).

Поезія В. Симоненка була видана за кордоном разом із фрагментами його щоденника «Окрайці думок» у журналі «Сучасність» та у збірці «Берег чекань».

■ Портрет Василя Симоненка (Алла Горська, 1954)

Коментар фахівця

Василь Симоненко абсолютно доступний формою кожній грамотній людині й глибоко хвилюючий змістом. Він раз у раз говорить про те, що тривожить людей. Про що й вони говорять, але — без тієї громадської висоти, ясності розуму й пристрасті слова.

Євген Сверстюк, літературний критик

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Василя Симоненка? Чи виникли у вас запитання щодо його життєвого шляху, творчості? У який спосіб ви могли б знайти відповіді на ці запитання? Які запитання ви б хотіли обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема тощо) складіть за матеріалом підручника опорний конспект для розповіді про письменника.
3. Перегляньте відеофільм «Василь Симоненко» (автор сценарію і режисер Василь Образ) із циклу «Гра долі». Що нового ви дізналися про поета? Якими відомостями ви доповнили б свою розповідь про письменника?

Зізнання в любові («Задивляюсь у твої зіниці...»)

Поza історичним контекстом твори В. Симоненка здаються надто вже простими. Ця простота й приваблювала сучасників поета, які за її допомогою долали травматичний досвід попередньої доби сталінських репресій. За «хрущовської відлиги» люди потребували елементарної психологічної підтримки. Цю підтримку надавала література — вона допомагала долати страхи й відроджувала людську гідність. Література була не лише мистецтвом, а чимось значно більшим, соціально значущим і актуальним. Здається, такі прості слова: «*Ти знаєш, що ти — людина...*». А за ними стояло дуже багато — повернення гідності, яку було вкрадено в українців.

«Шістдесятники» вголос заговорили про патріотизм. А в поезіях писали не про радянську батьківщину, а про любов до свого рідного дому — України.

Для розуміння вірша «Задивляюсь у твої зіниці...» важливо враховувати історичний і суспільно-політичний контекст. Ось лише декілька фактів. Під час війни не дали друкувати кіноповість О. Довженка «Україна в огні», а 1951 року мало не заарештували В. Сосюру за вірш «Любіть Україну». Український патріотизм був під забороною, а з усіх офіційних трибун пафосно проголошували любов до радянської батьківщини. У тодішніх умовах нефальшиве слово В. Симоненка про любов до України сприяло поверненню багатьох наших співвітчизників до нормального людського стану, адже це так

■ Вершник
(Галина Севрук, 1967)

природно — любити рідний край. У цьому й полягає основне значення його твору.

Окрім громадянської, твір має й мистецьку вартість. Він не кричущий, а простий і дуже щирий, хоч і побудований загалом традиційно: як звернення відданого сина до матері. Поет дистанціювався від надмірної громадянської патетики, застосував інтимізацію тону: недарма його ліричний герой обстоює «*святе синівське право / З матір'ю побуть на самоті*». Можливо, саме тому піднесені слова автора про відданість батьківщині сприймаються як природні й нефальшиві.

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Задивляюсь у твої зіниці
Голубі й тривожні, ніби рань.
Крешуть з них червоні блискавиці
Революцій, бунтів і повстань.
Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо горда і вродлива,
З тебе дивуватися повік...
Одійдіте, недруги лукаві!
Друзі, зачекайте на путі!

Маю я святе синівське право
З матір'ю побуть на самоті.
Рідко, нене, згадують про тебе,
Дні занадто куці та малі,
Ще не всі чорти живуть на небі,
Ходить їх до біса на землі.
Бачиш, з ними щогодини б'юся,
Чуєш — битви споконвічний грік!
Як же я без друзів обійдуся,
Без лобів їх, без очей і рук?

Україно, ти моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Гримотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.
Ради тебе перли в душу сію,
Ради тебе мислю і творю...
Хай мовчать Америки й Росії,

Коли я з тобою говорю.
Хай палають хмари бурякові,
Хай сичать образи — все одно
Я проллюся крапелькою крові
На твоє священне знамено.

1962

Виявляємо літературну компетентність

- 1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які літературні, мистецькі асоціації у вас виникли? Обговоріть їх з однокласниками, однокласницями.
2. До якого виду лірики, на вашу думку, належить цей вірш? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Який образ є провідним у цій поезії? У яких мотивах його розкрито?
4. Яким постає ліричний герой поезії? Які риси ліричного героя вас приваблюють?
- 5. Об'єднайтеся в малі групи, наведіть гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому автор вдається до риторичних запитань?
  - Яку роль у поезії виконують окличні речення?
  - Чому вірш не закінчується окличним реченням? Як ви вважаєте, першій чи другій частині поезії більше властиві пафос, піднесення? Обґрунтуйте свої міркування.
  - Чому поет, звертаючись до України, говорить: «...*ти моя молитва, / Ти моя розпука вікова...*»? Якого звучання набувають ці контекстуальні антоніми?
  - Як ви зрозуміли образ «*крапельки крові*»?
- 6. Оберіть рівень складності, виконайте завдання та презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
  - Відобразіть поезію «Задивляюсь у твої зіниці...» у «хмарині тегів».
  - Доведіть або спростуйте тезу: «Вірш Василя Симоненка «Задивляюсь у твої зіниці...» написаний шестистопним ямбом».
  - Напишіть тези до виступу за темою «Ліричний герой поезії Василя Симоненка «Задивляюсь у твої зіниці...».
  - Напишіть есей «Образ України в поезії Василя Симоненка «Задивляюсь у твої зіниці...».

Щедрість любові («Є в коханні і будні, і свята...»)

Цей зразок інтимної лірики В. Симоненка не лише захоплює простотою і щирістю почуттів, а й спонукає до серйозних роздумів.

Почуття ліричного героя давно вже вийшли поза межі емоційного сп'яніння: вони збагатилися досвідом «буднів» і набули своєрідної філософичності. Герой став зрілим і мудрим настільки, щоб визнати й прийняти можливість дрібних ускладнень у взаєминах близьких людей — як

щось передбачуване й неминуче. Адже кохання — це так само частина людського життя в усьому розмаїтті його проявів.

Головне, що будні й сум, «*тривожні думи*», вагання й сумніви, навіть «*дріб'язкові хмарки образи*» неспроможні переважити й подолати сили й щедрості любові, яка щоразу оновлює людську душу й повертає їй відчуття справжнього свята.

Є в коханні і будні, і свята,
Є у ньому і радість, і жаль,
Бо не можна життя заховати
За рожевих ілюзій вуаль.

І з тобою було б нам гірко,
Обіймав би нас часто сум,
І, бувало б, темніла зірка
У тумані тривожних дум.

Але певен, що жодного разу
У вагання і сумнівів час
Дріб'язкові хмарки образи
Не закрили б сонце від нас.

Бо тебе і мене б судила
Не образа, не гнів — любов.
В душі щедро вона б світила,
Оновляла їх знов і знов.

У мою б увірвалася мову,
Щоб сказати в тривожну мить:
— Ненаглядна, злюща, чудова,
Я без тебе не можу жить!..

■ Двоє
(Опанас Заливаха, 1977)

Виявляємо літературну компетентність

1. Які враження справила на вас ця поезія? Які емоції викликала? Чим здивувала? До яких роздумів спонукала?
2. До якого виду лірики, на вашу думку, належить цей вірш? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Яким ви уявляєте ліричного героя цієї поезії? Які риси його особистості вам імпонують?
4. Об'єднайтеся в малі групи, наведіть гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Знайдіть у тексті антоніми. Яку роль вони виконують у розкритті авторського задуму?
  - Чому поет обрав форму ліричного монологу?
  - Знайдіть у тексті твору дієслова умовного способу. Поміркуйте, з якою метою вживає їх поет.
5. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте аудіозаписи віршів Василя Симоненка у виконанні професійних акторів, шанувальників творчості поета. Які емоції у вас виникли під час прослуховування поезій? Який вірш вам хотілося б вивчити напам'ять? Запропонуйте однокласникам та однокласницям підготувати виразне читання поезій В. Симоненка й улаштувати вечір пам'яті поета.

Прочитайте або поновіть у пам'яті **«Казку про Дурила» Василя Симоненка**. Порівняйте власне враження від твору з матеріалом, запропонованим у статті підручника.

В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Шлях до щастя («Казка про Дурила»)

Поєма чи казка для дорослих? І чому про серйозні речі автор розповів у ніби несерйозній формі? Чому героя, який шукає правду й щастя, звать Дурилом?

Знайти відповіді допоможе ознайомлення із жанровою природою твору. «Казка про Дурила» має ознаки поеми-містерії, що припускає поєднання фантастики й реальності, використання алегорії, символіки і гротеску.

У нашій літературі до містерії свого часу звернувся Т. Шевченко, який створив поему «Великий льох». Твір В. Симоненка так само є поемою-містерією, адже йому властивий алегоризм, або інакомовлення.

Зазвичай автор алегоричного твору розповідає про якісь важливі речі, прямо їх не називаючи. Фактично він запрошує читачів до інтелектуальної діяльності, спрямованої на «розшифрування» художнього змісту. До такої інтелектуальної співпраці запрошує й В. Симоненко: його герой-правдошукач ніби прихований за маскою дурника й дивака, хоча насправді викриває й відкидає фальшиві цінності.

У творі є чимало й від народної казки: орієнтація на вимисел, звернення до проблеми добра і зла, щаслива розв'язка.

Батьки виряджують сина з рідного дому *«кращої долі собі шукати»*. Як і належить герою казки, Дурило довго мандрує, щоб пізнати не лише світ, а й власне себе. Важливим епізодом

■ Лежебока ліг під яблуню
(Марія Примаченко, 1968)

■ Розвинутий соціалізм
(Опанас Заливаха, 1970-ті)

є його зустріч з юрбою («з-за кущів до Дурила вибігла враз галаслива юрба»). І хлопця відмовляють шукати дороги «до Рідного краю», спокушають: мовляв, лишайся, «у нас не життя, а свято, щасливим зробишся враз...». Так він опиняється в ситуації, коли має обирати: продовжити пошуки батьківщини або розчинитись у безликій юрбі.

Автор порушив важливу проблему вибору між справжніми й фальшивими цінностями. «Речитатив старшин Раю» розкриває моторошну гротескно-алегоричну картину «райського існування» тоталітарного суспільства. У ній гротесково поєдналося страшне і смішне: паперові гори, чорнильні моря, а замість власної думки — одностайність юрби.

І Дурило спершу відгукується на спокусливу пропозицію: «Зрікаюся Рідного краю! Візьміть мене, друзі, до вашого раю!» Але потім

помічає, що в його нових приятелів «ноги в крові»: «...до щастя дорога веде через річку — та річка із крові та трішки із сліз».

За допомогою алегоричних образів автор розкрив огидну сутність радянського «раю», збудованого на крові незгодних («...зовсім помалу кого задавили, кого зарубали»). Він викрив лицемірну філософію й рабську психологію захисників радянського суспільства.

Навіть простакуватий Дурило, вражений і наляканий рікою крові, не приймає цього відразливого й фальшивого щастя, натомість вирушає на острів, де справжнє «щастя закуте в печерах».

У поемі-містерії, як і в інших творах, автор прагнув реалізувати важливе завдання — відродити гідність своїх читачів. Його твір є талановитим поетичним нагадуванням про справжні цінності в житті людини.

Коментар фахівця

З глибин народного життя вийшла поезія Василя Симоненка. З мужності народу, з горя його і його звитяжної боротьби виспівалась вона.

Олесь Гончар, письменник, літературний критик

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас твір «Казка про Дурила»? Які почуття вона породила? Які думки навіяла? Обговоріть свої враження з однокласниками, однокласницями й учителями, батьками.
2. Як визначають учені жанр «Казки про Дурила»? Які особливості властиві творам цього жанру? Хто в українській літературі звертався у своїй творчості до цього жанру?
3. Які проблеми постають у творі?
4. Об'єднайтеся в малі групи, наведіть гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому поет назвав свій твір казкою?
  - Чому головним героєм він зробив Дурила?
  - Які образи доводять, що «Казка про Дурила» — це твір для дорослих?
5. Оберіть рівень складності й доведіть або спростуйте тезу.
  - 🕒 У «Казці про Дурила» автор застосовує алегорію.
  - 🕒 У «Казці про Дурила» автор застосовує гротеск.
  - 🕒 У «Казці про Дурила» автор спирається на українські фольклорні традиції.
  - 🕒 «Казка про Дурила» — твір про справжні людські цінності.

Дмитро ПАВЛИЧКО

(Народився 1929 р.)

■ Дмитро Павличко

Дмитро Васильович Павличко народився 28 вересня 1929 року в селі Стопчатові на Івано-Франківщині. Навчався в Коломийській гімназії, а після приєднання Західної України до УРСР — у радянській десятирічці. Закінчив філологічний факультет Львівського університету. Завідував відділом поезії журналу «Жовтень». 1953 року видав першу збірку «Любов і ненависть». Згодом вийшли книжки «Моя земля», «Чорна нитка». Наклад збірки «Правда кличе» було вилучено за розпорядженням радянської цензури.

1964 року Д. Павличко переїхав до Києва, був сценаристом на кіностудії ім. О. Довженка, написав сценарії до кінофільмів «Сон» (у співавторстві з В. Денисенком) та «Захар Беркут». Із 1966 року працював у секретаріаті Спілки письменників України. Важливою віхою стала збірка «Гранослов» (1968), у якій поет осмислив проблеми людяності, патріотизму, національної культури.

У 1971—1978 роках Д. Павличко редагував журнал «Всесвіт». Видав книжки «Сонети подільської осені», «Таємниця твого обличчя». Писав твори для дітей — визнання в маленьких читачів здобули казки «Золоторогий Олень», «Дядько Доц», «Де найкраще місце на землі». Він також є авторитетним літературним критиком і перекладачем.

Дмитро Павличко — один із організаторів Народного руху України, перший голова Товариства української мови імені Т.Г. Шевченка, народний депутат Верховної Ради України кількох скликань. У серпні 2006 року на IV Всесвітньому Форумі українців Дмитра Павличка було обрано головою Української всесвітньої координаційної ради.

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Дмитра Павличка? Які запитання щодо його життєвого шляху, творчості у вас виникли? У який спосіб ви могли б знайти відповіді на них? Які із цих проблем ви б хотіли обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. У зручній для вас формі складіть за матеріалом підручника опорний конспект для розповіді про письменника.
3. Знайдіть у мережі Інтернет документальний фільм «Голос епохи. Дмитро Павличко». Яким постає поет у цьому фільмі? Які епізоди його спогадів вас зацікавили? Якими з них ви доповнили б свою розповідь про письменника?

Проста філософія долі («Два кольори»)

«Два кольори» — немов ціла життєва філософія в художніх образах: матір, рідна домівка, молодість; спершу «незнані шляхи», а потім і життєві дороги; нарешті, «сивина» як сумна вікова позначка. І звичайно, червоне й чорне — не лише на сорочці, а й у душі ліричного героя. Ціле життєве коло в тужливому

емоційному оздобленні-чергуванні «червоного» й «чорного».

«Шістдесятники» надолужували те, що було втрачене нашою літературою в часи сталінського терору — повертались до джерел. І зверталися не лише до фольклору, а й до літературних надбань. Згадати хоча б Олександра Олеся

та його вірш «З журбою радість обнялась...». Такі самі мудрість і простота. Д. Павличко ще й образ української вишитої сорочки майстерно підносить до символу. Дуже проста й дохідлива філософія, звернена до кожного чулого серця,

яке неодмінно відреагує на усвідомлення неминучих життєвих утрат.

Недарма цей твір Д. Павличка став народною піснею. А про те, як вона виникла, розповів сам автор.

Сторінками спогадів

Пісню «Два кольори» я написав 29 лютого 1964 року, разом з композитором Олександром Білашем. Нам було нудно на комсомольському зібранні, а переді мною сиділа гарна жінка, у чорній хустці з вишитою на ній червоною трояндою, це нагадало мені мою сорочку, і першу строфу я написав просто на коліні... Я відчув, що це початок пісні, так само як золотошукач відкриває краплину золота. Ми втекли із засідання, і в той же день разом з Сашком дописали пісню. Вона лежала рік у Дмитра Гнатюка, а потім, напередодні жовтневих свят, Гнатюк показав її в ЦК, і там, як він мені розповідав, одна дуже поважна особа сказала — пісню потрібно переробити, тому що вона не є соціалістичною. Але я сказав, що нічого переробляти не буду, і нехай та поважна особа переписує сама. Петро Шелест (саме він був тією поважною особою), дізнавшись про мою відповідь, розлютився, але потім сказав, що чорт з нею, і нехай Гнатюк співає як є. Пісня прозвучала, і почала співатися повсюди. Після цього мене і Білаша викликали у партійну школу, де два кагебісти з нами вели бесіду і сказали, що я мав би прекрасно знати, що таке червоне і чорне — мовляв, ми написали бандерівський гімн. Нам тоді просто кості затерпли, бо ми розуміли, чим це загрожує. Я тоді почав говорити, що рушники, сорочки — навіть на Гуцульщині, звідки я родом, — вишивають червоно-чорними нитками. Я сказав, що це народна вишивка, а отже, і народна пісня.

Дмитро Павличко

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Два кольори

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незнаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги,
Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні дороги.

■ Благословіння
(Віктор Зарецький, 1969)

■ Мати і син
(Алла Горська, 1965)

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш згорточок старого полотна
І вишите моє життя на ньому.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які емоції вона викликала? Чи чули ви пісню «Два кольори»? Чи знаєте слова цієї пісні?
2. Пісня «Два кольори» стала справді народною. Поміркуйте, у чому секрет її популярності.
3. До якого виду поезії — ліричної, громадянської, патріотичної — можна віднести цей твір? Обґрунтуйте свої міркування.
4. Яким постає ліричний герой поезії? Завдяки яким образам ми розуміємо його життєву філософію?

Виявляємо творчі здібності

- ☰ 5. У зручній для вас формі (малюнок, колаж, вірш, есей тощо) презентуйте образи, які дадуть уявлення про вас і вашу життєву позицію.

Слід на серці («Найдовша з усіх доріг...»)

У збірці «Таємниця твого обличчя» переважає інтимна лірика. Їй суголосні твори на інші мотиви: любові до батьківщини, синівського почуття, захоплення красою природи.

Паралелізм і персоніфікацію — ці апробовані ще народною лірикою художні поетичні засоби — ускладнено автором, перетворено на особливу, дуже виразну «мову», що дозволяє відтворити високу красу людських почуттів. Поза сумнівом, поет в осмисленні кохання має славетного попередника:

геніального Івана Франка з його «Зів'ялим листям». Усі твори Д. Павличка надзвичайно емоційні, а його ліричний герой виявляє себе як дуже відверта, окрилена й витончена натура.

Таким він є й у поезії «Найдовша з усіх доріг»: свої душевні почуття наділяє особливою здатністю перетворювати світ. І вже час і відстань вимірюються зустрічами з обраницею, а нетривала розлука з нею в суб'єктивному сприйнятті героя розтягується на віки.

Найдовша з усіх доріг —
Дорога твого приходу.
Найбільша з усіх таємниць —
Таємниця твого обличчя.

Ми прощаємося на день,
Ніби розходимось на віки.
І твій слід на моєму серці
Поглиблюють кожні очі.

■ Жінка. Відіння
(Віктор Зарецький, 1978)

Виявляємо літературну компетентність

1. Які емоції ви переживали під час читання цієї поезії? Поділіться своїми враженнями з однокласниками, однокласницями й учителями, батьками.
2. Які образи поезії вас здивували, зацікавили?
3. Об'єднайтеся в малі групи, наведіть гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Прочитайте уважно перші два рядки поезії. Які образи створює у них поет? Яке символічне значення мають ці образи в українській, зарубіжній літературі?
  - Прочитайте уважно третій і четвертий рядки поезії. Які образи в них постають? Як ви їх зрозуміли? Дайте своє трактування цих рядків.
4. Яким постає ліричний герой цієї поезії? На вашу думку, він говорить про кохання до реальної жінки чи змальовує кохання до свого ідеалу? Обґрунтуйте свої міркування.
5. Завдяки яким образам, художнім прийомам читачі відчувають високість почуття ліричного героя?
6. Поміркуйте, чи можна сформулювати провідну думку, яку хотів донести ліричний герой до своєї коханої? Обґрунтуйте свої міркування.

Виявляємо творчі здібності

7. Оберіть тему й напишіть есей.
  - Скільки кольорів має доля?
  - Найдовша з усіх доріг...
  - Лише той, хто кохав...

Іван ДРАЧ

(1936—2018)

■ Іван Драч

Іван Федорович Драч народився 17 жовтня 1936 року в селі Теліженцях Тетіївського району на Київщині. Після школи вчителював, був комсомольським активістом. Після строкової військової служби навчався на філологічному факультеті Київського університету. Працював у редакції «Літературної газети». Навчався в Москві на Вищих сценарних курсах. 1962 року видав дебютну збірку «Соняшник». Коли почали переслідувати «шістдесятників», змушений був публічно покаятися у зв'язках з дисидентами, щоб здобути прихильність влади. Багато писав і часто видавав книжки: «Протуберанці серця», «Балади буднів», «До джерел», «Корінь і крона», «Київське небо», «Дума про вчителя», «Шабля і хустина», «Драматичні поеми», «Київський оберіг», «Храм сонця» та ін.

Певний час працював на кіностудії ім. О. Довженка, написав сценарії до фільмів «Криниця для спраглих», «Камінний хрест» (за мотивами творів В. Стефаніка), «Іду до тебе» (про долю Лесі Українки) та ін. А з кінця 1980-х років творчу працю поєднував з політикою, належав до різних партій та організацій.

Помер Іван Драч 19 червня 2018 року.

■ Калинова балада. Портрет Івана Драча
(Алла Горська, 1964)

Сторінками спогадів

Поезія Івана Драча у 60-ті роки стала таким свіжим вітром, який пробудив інтерес у багатьох не тільки до української поезії й української літератури, а ширше — взагалі до всього українського. Тоді поезія захоплювала уми багатьох людей. То був час, коли лише у метафорі можна було щось висловити, якимись натяками, щось таке, що не можна було висловити ніде. Іван Драч це теж дуже добре робив.

Іван Малкович, поет і видавець

Опрацюємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Івана Драча? Які факти з біографії поета вам найбільше запам'яталися? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість? Які запитання ви б хотіли обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. Як характеризує творчість Івана Драча сучасний поет, видавець Іван Малкович?
3. Знайдіть у мережі Інтернет записи публічних виступів поета. Яке враження справляє його манера говорити, читати свої вірші?

З вірою в майбутнє («Балада роду»)

«Сто доріг», «сто століть», «сто вітрів», «сто скажених сивих бід», «сто стежин»... Ці образи допомагають автору увиразнити патріотичний мотив, піднести його до символу.

Поряд поет згадує про речі дуже прості і звичайні: «вичовганий старий поріг», «сива хата» старенької бабусі. Здається, як щось майже неминуче, наближається реальна загроза

занепаду і зникнення роду, але враз усе заступається знаком спадкоємності поколінь: ось маленький онук здійснює свої перші кроки. І «сто доріг», прокладені у світ його попередниками, доповнюються новою — уже сто першою. І з таких от родів складається цілий народ, що живе у віках завдяки людській пам'яті й вірі в майбутнє.

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Балада роду

В мого роду — сто доріг,
Сто століть у мого роду.
Вичовганий старий поріг
Старій бабі в нагороду.
Сива стежка в сто доріг
Розлітається од хати.
Сто вітрів мій вік запряг
Сиву хату розхитати.
Сто скажених сивих бід
Та й сушило ж роду вроду,
Та не висхне зроду рід
Ні в погоду, ні в негоду,
Внучок тупцю тупотить,
Тупцю, внуцю, тупцю, хлопче,
Сто стежин у світ летить,
Він — сто першеньку протопче...
Роде рідний! Не стлумить
Нашу жилаву породу —
Сто вітрів в ногах лежить
Мого роду і народу...

■ Життя (Родоначальниця)
(Тетяна Яблонська, 1966)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які почуття ви переживали під час читання?
2. Які образи поезії вас вразили, зворушили?
3. Як поет визначив жанр свого твору? Чи відповідає це жанрове визначення змісту твору? Обґрунтуйте свої міркування.
4. Знайдіть у тексті повтори. Поміркуйте, з якою метою використовує їх автор.
5. Знайдіть у тексті метафори. Які з них вам здалися найбільш цікавими, оригінальними? Які додаткові емоційно-експресивні відтінки лексичного значення слова (слів) відкрилися вам завдяки метафорам?

Досліджуємо самостійно

6. Знайдіть у творі традиційні фольклорні образи. Якого значення набувають зазвичай ці образи в народній творчості? Якого нового, додаткового або метафоричного звучання набули ці образи в «Баладі роду»? Узагальніть свої спостереження за допомогою таблиці.

Образ	Значення у фольклорі	Значення в «Баладі роду»

Виявляємо творчі здібності

7. Дослухайтеся до своїх відчуттів щодо «Балади роду». Відповідно до свого настрою, почувань оберіть (або придумайте свій) початок і напишіть власне висловлення.

- «Балада роду» захопила мене...
- «Балада роду» здивувала мене...
- «Балада роду» викликала щире почуття...
- «Балада роду» спричинила прикре почуття...

Дивний подарунок («Крила (Новорічна казка)»)

Окрилений — означає піднесений, а крила найчастіше символізують духовність, натхнення і свободу. Недарма поети писали про «крила душі», що підносять над буденністю, сповнюють людське життя сенсом. Наприклад, у творі українського поета-романтика Михайла Петренка є такі рядки: *«Дивлюсь я на небо та й думку гадаю, / Чому я не сокіл, чому не літаю, / Чому мені, Боже, ти крилець не дав? / Я б землю покинув і в небо злітав».*

Що ж таке безкрилість і чи не втрачає людина себе, відмовляючись від духовних потреб?

Химерна «Новорічна казка» І. Драча пропонує замислитись над проблемою людського покликання й сенсу життя. У казково-алегоричній формі автор запропонував історію про добровільне зречення духовного дару — тим самим письменник звернувся до надзвичайно важливого питання, що стосується ролі духовного й матеріального в людині.

Читацький практикум

Прочитайте твір, виконайте завдання.

Крила

Новорічна казка

Через ліс-переліс,
через море навкіс
Новий рік для людей подарунки ніс:
Кому — шапку смушеву,
кому — люльку дешеvu,
Кому — модерні кастети,
кому — фотонні ракети,
Кому — солі до бараболі,
кому — три снопи вітру в полі,
Кому — пушок на рило,
а дядькові Кирилові — крила.

Був день як день, і раптом — непорядок,
 Куфайку з-під лопаток — як ножом прошило.
 Пробивши вату, заряхтіли радо,
 На сонці закипіли сині крила.
 Голодні небом, випростались туго,
 Ковтали з неба синє мерехтіння,
 А в дядька в серці — туга,
 А в дядька в серці — тіні.

(Кому — долю багряну,
 кому — сонце з туману,
 Кому — перса дівочі,
 кому — смерть серед ночі,
 Щоб тебе доля побила,
 а Кирилові, прости господи, — крила).
 Жінка голосила: «Люди як люди,
 їм доля маслом губи змастила.

Кому — валянки,
 кому — мед од простуди,
 Кому — жом у госпуду,
 а цьому гаспиду,
 прости господи, — крила?!»

Так Кирило до тьми брів,
 І, щоб мати якусь свободу,
 Сокиру брусом задобрив,
 І крила обтяв об колоду.
 Та коли захлинались сичі,
 Насміхалися зорі з Кирила,
 І, пробивши сорочку вночі,
 Знов кипіли пружинисті крила.
 Так Кирило з сокирою жив,
 На крилах навіть розжився, —
 Крилами хату вшив,
 Крилами обгородився.
 А ті крила розкрили поети,
 Щоб їх муза була не безкрила,
 На ті крила молились естети,
 І снилося небо порубаним крилам.

■ Годинник із синім крилом
 (Марк Шагал, 1949)

(Кому — нові ворота,
 кому — ширшого рота,
 Кому — сонце в кишеню,
 кому — дулю дешеvu,
 Щоб тебе доля побила,
 А Кирилові — не пощастить же
 отак чоловікові — крила).

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір? Які асоціації виникли? Які запитання у вас з'явилися? Обговоріть їх з однокласниками, однокласницями й учителями.
2. Поміркуйте, чому автор назвав свій твір «Крила». Які літературні асоціації породжує ця назва? Пригадайте фразеологізми зі словом *крила*. Який емоційно-експресивний відтінок — позитивний чи негативний — має це слово у фразеологізмах, народній творчості?
3. Поміркуйте, чи враховує поет цей емоційно-експресивний відтінок значення слова *крила*. Обґрунтуйте свої міркування.

4. Який підзаголовок має твір? Поміркуйте, з якою метою подає його автор.
5. Що символізують крила в «Новорічній казці» І. Драча?
6. Які, на вашу думку, засоби комічного застосує поет: іронію, гротеск, сарказм? Обґрунтуйте свої міркування.

У пошуках виражальних форм («Балада про соняшник»)

Поет І. Драч дуже любив експериментувати зі словом. Тим і виділявся серед інших «шістдесятників». Традиційні жанри й образи вдало

■ Соняшник
(Опанас Заливаха, 1973)

переосмислював, підпорядковував духові свого часу. От і тому поетичного покликання розкрив у традиційному баладному жанрі, надавши йому нових рис. Микола Ткачук у зв'язку із цим відзначив: «І. Драч реформував жанр балади, відкинувши традиційні легендарно-історичні, героїчні й фантастичні її атрибути, але залишивши ліро-епічну структуру, напружений сюжет».

Однак «фантастика» у творі І. Драча усе-таки присутня, хоч і не зовсім така, як у фольклорній або романтичній баладі. Вона представлена внутрішньою, душевною метаморфозою.

Простий сільський хлопчина живе у гармонійному злитті з довкіллям. Аж раптом кульмінація: несподівана, немов осяяння, душевна метаморфоза, яку спричинила зустріч із сонцем-красою. А далі — уже новий шлях і прийняття свого творчого покликання.

Справжня поезія не дуже любить буквального, прямого слова: добре, коли лишається трохи простору для читацької співтворчості. І в баладі І. Драча такий простір теж є: скажімо, у ній доволі оригінально представлено алегорії (соняшника й сонця — поета й поезії). Вони спонукають до роздумів, можуть породжувати складні й несподівані асоціації. І лише насамкінець поет прямо розкриває свою думку та розтлумачує використані алегоричні образи.

Читаємо вірці української художньої літератури

Прочитайте твір **Івана Драча «Балада про соняшник»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статті підручника. У розділі «Віртуальна бібліотека» електронного додатка до підручника ви знайдете повний текст твору.

Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ

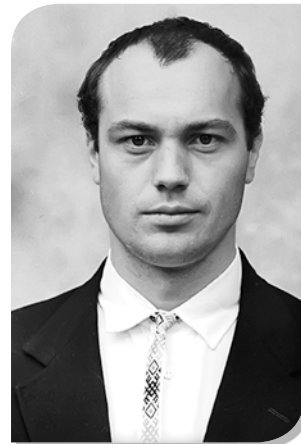
(1936—2004)

Микола Степанович Вінграновський народився 7 листопада 1936 року в місті Первомайську Миколаївської області. Закінчив школу, навчався в Київському інституті театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого на акторському відділенні. Відомий режисер О. Довженко помітив талановитого юнака й запросив до Всесоюзного державного інституту кінематографії у Москві.

Здобувши вищу кінематографічну освіту, М. Вінграновський працював кінорежисером на Київській кіностудії ім. О. Довженка. Поетичні твори писав з кінця 50-х років. Видав збірки «Атомні прелюди», «Сто поезій», «Поезії». У 80-х роках опублікував книжки «На срібнім березі», «Київ», «Губами теплими і оком золотим». Літературознавець В. Моренець назвав поета «першим з-поміж рівних у плеяді "шістдесятників"». Поет був визнаним майстром інтимної лірики: збірки «Цю жінку я люблю», «З обійманих тобою днів», «Любово, не прощай!».

На відміну від багатьох «шістдесятників», які з кінця 1980-х років захопилися політикою, поет зберіг вірність творчому покликанню. Окрім «дорослої» поезії, написав багато віршових і прозових творів для дітей, що здобули визнання.

Помер Микола Вінграновський 26 травня 2004 року.

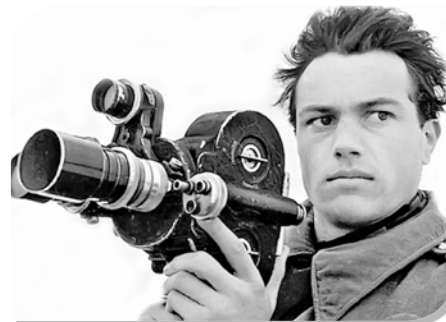

■ Микола Вінграновський

Письменник про себе

Мене ніколи не вабила політика, бо я завжди маю роботу, яку люблю, і мене ніколи не точив черв'як заздрості до тих, хто часто з'являється на трибунах і телеекранах. Загалом же поет — до сорока років, великий поет — до тридцяти, а що робити далі? Тому багато йдуть у політику. А я пишу прозу і знімаю фільми.

Микола Вінграновський

■ Микола Вінграновський з кінокамерою

Коментар фахівця

Хто не пам'ятає Миколу Вінграновського в образі солдата Івана Орлюка у фільмі О. Довженка і Ю. Солнцевої «Повість полум'яних літ»? Це було світове визнання ще студента Миколу Вінграновського як кіноактора, бо цей фільм був удостоєний відзнак на міжнародних кінофестивалях у Каннах, Лондоні та Лос-Анджелесі. Під магічним впливом режисерської майстерності свого вчителя Олександра Довженка М. Вінграновський обирає кінорежисуру і ставить такі фільми: «Ескадра повертає на Захід», «Берег надії», «Дума про Британку», «Климко», «Тихі береги», «Довженко. Щоденник 1941—1945 рр.», «Галич — столиця князя Данила Галицького», «Чигирин — столиця гетьмана Івана Мазепи».

Микола Жулинський, дослідник літератури

Опрацюємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Миколи Вінграновського? Які у вас виникли запитання щодо його творчості, життєвого шляху? У який спосіб ви могли б знайти на них відповіді? Які запитання ви б хотіли обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями, батьками?
2. У зручній для вас формі складіть опорний конспект для розповіді про письменника.
3. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальний фільм Першого національного телеканалу «Сімдесятники». Микола Вінграновський. Український «Орфей». Що нового ви дізналися про поета? Які факти про життя Миколи Вінграновського вас зацікавили? Якими з них ви доповнили б свою розповідь про письменника? Яке враження справив на вас документальний фільм? Чи виникло у вас бажання поділитися своїми враженнями від фільму на сторінці телеканалу в соціальній мережі?
4. Перегляньте фрагменти фільму «Повість полум'яних літ» (1961, режисери — О. Довженко і Ю. Солнцева), у якому М. Вінграновський зіграв роль Івана Орлюка. Яке враження справила на вас гра актора? Які риси героя, на вашу думку, привабили Миколу Вінграновського найбільше? Обґрунтуйте свої міркування.

У пошуках краси слова

«Цю жінку я люблю» — такими гранично простими й відвертими словами ліричний герой розповідає про своє почуття. Переживає він не радісне піднесення щасливо закоханого, а печаль, тривогу й турботу.

Який саме слід у людському серці полишає неподілене кохання? Про це добре написав П. Тичина: оспівав давню й дивну закоханість

у поезії «О панно Інно...». Ліричному героєві цього твору вже й не так важливо, що він любив без взаємності, — головне, що любив! Це високе почуття лишило в його душі яскравий і неповторний спогад. Вірш М. Вінграновського «Цю жінку я люблю» про щось дуже схоже — про справжнє, хай і без взаємності, кохання, що бить людину кращою: вивищує й збагачує її духовно, надає їй неповторного емоційного досвіду.

Поезія М. Вінграновського майже цілком асоціативна. Її ніяк не поясниш тільки логікою, а лише міркою краси. Не випадково М. Жулинський писав: «Красу Микола Вінграновський визначив основним естетичним критерієм своєї творчості й поривався підняти своє образне слово до таких висот, куди рідко сягала творча уява інших, також талановитих поетів. Він був один такий серед «шістдесятників», хто міг так ніжно вихопитися з-під сірої одностайності життя і мислення й збунтуватися проти нормативних приписів та ідеологічних повчань».

Поєднання дуже різних образів, асоціативність, руйнування усталених стереотипів — усе це виводить читацьку аудиторію М. Вінграновського в царину краси, далеку від сірих і приземлених буднів. Його збірка «Губами теплими і оком золотим» вирізняється глибоким психологізмом, причому не в останню чергу завдяки

■ Вечір, мрія
(Віктор Зарецький, 1983)

майстерному поєднанню образів природи з інтимними переживаннями ліричного героя.

Повтори, алітерації й асонанси забезпечують милозвучність, легкість читання творів за їхньої очевидної внутрішньої, смислової

складності. Поезії М. Вінграновського залишають широкий простір для читацької співтворчості. Кожен, залежно від індивідуальних асоціацій, життєвого й емоційного досвіду, знаходить у його творах щось своє.

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Цю жінку я люблю. Така моя печаль.
Така моя тривога і турбота.
У страсі скінчив ніч і в страсі день почав.
Від страху і до страху ця любота.

Аби ще в жнива — то було б іще...
Але ж ні жнив, до жнив, до них далеко...
Цю жінку я люблю, і цю любов-лелеку
Не радістю вкринаю, а плачем.

Воно мені, мабуть, так мало бути.
Мабуть, воно так сказано мені.
Бо так вже склалось — не забудьте, не збути,
Не призабути навіть уві сні.

Як чорний чай, як чорний чай Цейлону,
Мені це літо впало у лиман...
Цвів молочай. Посічану солону
Везли з гарману — даленів гарман...

1964

Виявляємо літературну компетентність

1. Які враження справила на вас ця поезія? Які почуття вас охопили під час читання? Які літературні, мистецькі асоціації у вас виникли?
2. До якого виду лірики, на вашу думку, належить цей вірш? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Які ознаки лірики М. Вінграновського визначено в статті підручника? Чи згодні ви з авторами підручника, що лірика М. Вінграновського залишає багато для читацької співтворчості? Чи потребує читацької співтворчості поезія «Цю жінку я люблю. Така моя печаль...»? Обґрунтуйте свої міркування.
4. Об'єднайтеся в малі групи, наведіть гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Якого значення в поезії «Цю жінку я люблю. Така моя печаль...» набуває образ жнив?
  - Як ви зрозуміли образи «чорний чай», «чорний чай Цейлону»? На вашу думку, як вони пов'язані з образом лиману?
  - Чому поезія завершується образом гарману?
5. Оберіть рівень складності та виконайте завдання. Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
  - 🕒 Визначте мотив вірша. Які його аспекти розкриває автор?
  - 🕒 Яким постає ліричний герой поезії? Які риси ліричного героя вас приваблюють?
  - 🕒 Наведіть приклади асонансів у поезії «Цю жінку я люблю. Така моя печаль...». Як вони збагачують поезію?
  - 🕒 Доведіть або спростуйте тезу: «Поезія «Цю жінку я люблю. Така моя печаль...» збагачує духовний досвід читача».
6. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте пісні на вірші М. Вінграновського сучасних українських виконавців («Крихітка», «Ріапобой», «O.Torvald», «Фіолет»). Поміркуйте, чому наші сучасники звертаються до поезії М. Вінграновського.

Борис ОЛІЙНИК

(1935—2017)

■ Борис Олійник

Борис Ілліч Олійник народився 22 жовтня 1935 року в селі Зачепилівці Новосанжарського району на Полтавщині. Після школи навчався на факультеті журналістики Київського університету. Працював у газеті «Молодь України», у журналах «Ранок», «Дніпро», «Вітчизна» та в різних видавництвах. Упродовж тривалого часу провадив активну громадську діяльність, був головою Українського фонду культури, депутатом рад різних рівнів.

Літературною творчістю захопився ще в шкільні роки. 1962 року видав першу поетичну збірку «Б'ють у крицю ковалі». Б. Олійник є автором понад сорока книг. Найбільш відомі: «Вибір», «Коло», «Стою на землі», «Заклинання вогню», «Сива ластівка», «У дзеркалі слова», «Поворотний круг», «Таємна вечерея».

Помер Борис Олійник 30 квітня 2017 року.

Письменник про себе

Я дуже старанно вчився... шукав у студентській масі однокласців, носив вірші в редакції газет і журналів і з нетерпінням чекав їх публікації. Це був прекрасний час — настало покоління юних обдарувань, прозваних згодом «шістдесятниками». Згадайте, скільки гідних імен подарував той час. Особисто на мене величезний вплив зробили Олесь Гончар і Микола Бажан, а Володимир Сосюра рекомендував мене до Спілки письменників...

Борис Олійник

Опрацьовуємо прочитане

1. Чи зацікавила вас особистість Бориса Олійника? Чи хотіли б дізнатися про нього більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість? Які запитання ви б хотіли поставити вчителю, батькам?
2. У зручній для вас формі складіть за матеріалом підручника опорний конспект для розповіді про письменника.
3. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте програму «Літературні читання. Композиція з творів Бориса Олійника (читає В. Кашперський)». Які у вас виникли враження після прослуховування віршів Бориса Олійника? Яким у вашій уяві постає поет?
4. Перегляньте інтерв'ю, яке дав Борис Олійник літературознавцеві Дмитру Стусові (записане в межах проекту «Вечір з Миколою Княжицьким»). Чи став породжений вашою уявою образ поета виразнішим? Які проблеми, порушені в цьому інтерв'ю, вас зацікавили? Якби ви мали можливість, яке запитання ви поставили б поету?

Філософська декларація («Вибір»)

Перші дві строфи поезії налаштовують на філософський лад. Тут і символічний образ «Маятника Життя», і вже не символічне, але теж філософське: «Життю — ні кінця, ні начала». Неперервний життєвий рух — «по колу землі», і кожен у ньому обирає свою власну долю.

Автор розвиває філософський мотив вибору й сенсу життя, а для цього зосереджує увагу на двох можливих варіантах земного шляху.

У третій і четвертій строфах поет окреслює життєві позиції. Перша передбачає не життя, а обачливе існування: усе прорахувати, бути обережним і поміркованим, щоби, зрештою, не розкрити своїх можливостей і піти з цього світу, спинившись «за крок від межі». Протилежний вибір — це життя «на повну», стрімкий лет до мети на максимумі сил і можливостей, хоч і не без ризику непоправних утрат («Летів, і гримів, і... згорів»).

А вже в останніх строфах автор усе це перебирає на себе, застосовуючи умовний спосіб («коли б загадали...»). Завершує твір піднесено й декларативно, не лишаючи навіть сумніву

щодо власного життєвого вибору: звичайно ж, не минула слава його цікавить (тут це «лаврова почесть», тобто лавровий вінок — знак прижиттєвого визнання). Поет обирає боротьбу за свої ідеали і прагне залишити слід у вічності: «на чорному мрамурі ночі / зорю записати свою!».

Окреслюючи життєву позицію, поет майстерно використав символічні образи («лавровий вінок» і «зоря») для художнього втілення філософської проблеми вибору.

■ Пам'яті «шістдесятників»
(Віктор Зарецький, 1974)

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Вибір

Над штормом, над шабельним зблиском,
Над леготом теплим в житах
Гойдається вічна коліска
Маятником Життя.
Життю — ні кінця, ні начала.
І вічно по колу землі:
Комусь — лебеді від'ячали,
Комусь — ще сурмлять журавлі.
Один передбачливо очі
Прикрив ще за крок від межі,
Ввійшовши клітиною ночі
Тихенько: чи жив, чи й не жив?

А інший — на кроки не міряв:
Летів, і гримів, і... згорів,
І люди відкрили в сусір'ях
Зіницю нової зорі.
Коли б загадали: — Хочеш,
Одне лише слово твоє —
І вища — лаврова! — почесть
Чоло твоє обів'є, —
Я б вибрав найвищу почесть:
У чистім і чеснім бою
На чорному мрамурі ночі
Зорю записати свою!

1965

Виявляємо літературну компетентність

1. Які враження у вас виникли після прочитання цієї поезії? До яких роздумів вона захотила? Які образи поезії вас зацікавили?

2. На вашу думку, до якого виду лірики — громадянської, патріотичної, філософської, інтимної — належить цей вірш? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Які проблеми порушує поет? Чи пропонує він варіанти для розв'язання цих проблем? Обґрунтуйте свої міркування. Чи поставали перед вами подібні проблеми?
4. Об'єднайтеся в малі групи, наведіть гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Які літературні асоціації породжує образ *Маятника Життя*? Якого значення набуває цей образ у поезії Бориса Олійника?
  - Які літературні асоціації породжують образи *ночі й зорі*? Якого нового звучання набувають вони в поезії Бориса Олійника?
  - Чому поезія має назву «Вибір»?
  - Яким постає ліричний герой цього твору? Які риси ліричного героя вам імпонують?

Виявляємо творчі здібності

5. Напишіть есей на тему «Я б вибрав найвищу почесність...».

Балада про вічне («Пісня про матір»)

■ Мати
(Федір Кричевський, 1929)

«Шістдесятники» любили експериментувати, не оминали вічних тем, зверталися до відомих і перевічених часом жанрових форм. Зокрема, вони використовували баладу, осучаснювали її,

надавали їй нового звучання відповідно до духовних потреб своєї доби.

Балада — це ліро-епічний твір про якусь незвичайну, драматичну подію. Хоча й виникла вона у фольклорі, однак за часів романтизму упевнено утвердилась у системі літературних жанрів.

Потрапивши до літератури, балада не втратила зв'язку з народною пісенністю. Ось і «Пісня про матір» Б. Олійника зберегла чимало від традиційного, народного погляду на материнство. Здається, перед нами звичайний твір — про стареньку матір і бабусю. Але зображено цю жінку в найдраматичніший момент її земного шляху.

Красиві й надзвичайно виразні художні деталі допомогли витворити особливий, майже іконописний образ матері як утілення безмежної любові й турботи. У баладі поета-«шістдесятника» мати, «красива і сива, як доля», поєднала ознаки душевної простоти й небаченої величі: немов домівку, «прибрала планету», навчила дітей, «як по совісті» жити.

У її діалозі-прощанні з онуками й дітьми разом із любов'ю та ніжністю втілено щемке переживання неминучої втрати, що спонукає до роздумів над філософським питанням життя і смерті.

Пісня про матір

Посіяла людям
літа свої, літечка житом,
Прибрала планету,
послала стежкам споришу,
Навчила дітей,
як на світі по совісті жити,
Зітхнула полегко —
і тихо пішла за межу.
— Куди ж це ви, мамо?! —
сполохано кинулись діти,
— Куди ви, бабусю? —
онуки біжать до воріт.
— Та я недалечко...
де сонце лягає спочити.
Пора мені, діти...
А ви вже без мене ростіть.
— Та як же без вас ми?..
Та що ви намислили, мамо?
— А хто нас, бабусю,
у сон поведе по казках?

— А я вам лишаю
всі райдуги із журавлями,
І срібло на травах,
і золото на колосках.
— Не треба нам райдуг,
не треба нам срібла і злата,
Аби тільки ви
нас чекали завжди край воріт.
Та ми ж переробим
усю вашу вічну роботу, —
Лишайтесь, матусю.
Навіки лишайтесь. Не йдіть.
Вона посміхнулась,
красива і сива, як доля,
Махнула рукою —
злетіли увись рушники.
«Лишайтесь щасливі», —
і стала замисленим полем
На цілу планету,
на всі покоління й віки.

■ Українська мадонна
(Опанас Заливаха, 1990-ті)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які почуття у вас виникли під час читання? До яких роздумів вона вас заохотила?
2. Автор назвав свій твір «Пісня про матір». На вашу думку, чи характеризує ця назва жанр твору? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Які ознаки балади властиві «Пісні про матір»? Визначте епічні та ліричні елементи твору.
4. Які художні деталі увиразнюють образ матері? Які художні прийоми застосував автор, щоб створити ці деталі? Узагальніть свої спостереження в таблиці, схемі.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

5. Знайдіть у мережі Інтернет і послушайте твори композиторів Ігоря Поклада та Миколи Корецького «Пісня про матір», літературною основою яких стала поезія Бориса Олійника. Кому з композиторів, на вашу думку, вдалося краще втілити задум поета?

Виявляємо творчі здібності

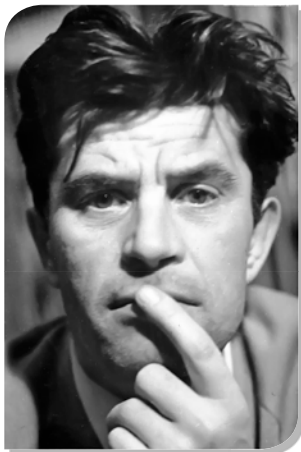
6. Об'єднайтеся у творчі колективи, виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям. Уявіть, що вам запропонували написати есей, епіграфом до якого можна взяти рядки з поезії Бориса Олійника:

Лишайтесь, матусю.
Навіки лишайтесь. Не йдіть.

- Поміркуйте, чи дає змогу цей епіграф написати есей на тему суспільну або суспільно-політичну, моральну чи морально-філософську. Запропонуйте варіанти різних тем. Оберіть ту, яка найбільше турбує вас, і напишіть есей.

Григор Тютюнник

(1931—1980)

■ Григор Тютюнник

Григор (справжнє ім'я Григорій) Михайлович Тютюнник народився 5 грудня 1931 року в селі Шилівці на Полтавщині. У 1937-му його батька заарештували й відправили на заслання. Тоді Григора забрали на Донбас родичі, а під час Другої світової війни він повернувся до матері на Полтавщину.

У повоєнні роки Г. Тютюнник закінчив ремісниче училище, працював у Харкові на заводі. Захворів і повернувся до рідної Шилівки. За «втечу» із заводу (мусив відпрацювати три роки) був засуджений до чотирьох місяців колонії. Звільнившись, працював на Донбасі, служив на флоті. А після демобілізації закінчив вечірню школу і вступив до Харківського університету.

1961 року видав перше оповідання, тоді ще російською мовою. Згодом перейшов на українську й відтоді писав лише рідною мовою. Після університету вчителював на Донбасі. 1963 року переїхав до Києва. Працював у газеті «Літературна Україна», на кіностудії ім. О. Довженка, у видавництвах «Радянський письменник», «Молодь», «Дніпро», «Веселка».

Після першої книжки «Зав'язь» (1966) видав збірники новел «Батьківські пороги», «Крайнебо», «Коріння», книжки для дітей «Ласочка», «Степова казка», повісті «Климко» та «Вогник далеко в степу».

Письменник працював над художніми перекладами, зокрема переклав оповідання та кіноповісті російського прозаїка В. Шукшина, що увійшли до збірки «Калина червона».

Помер Григор Тютюнник 6 березня 1980 року.

Сторінками спогадів

Григор Тютюнник приїхав із Донбасу до Києва трошки пізніше, його ім'я на небо-схилі тодішнього молодого слова засвітилось також трішки пізніше, коли вже дехто встиг заявити про себе на повну силу таланту. Проте нині оте «трішки пізніше» стерлось та призабулось, ім'я Григора Тютюнника стало поряд із іменем Василя Симоненка на чолі когорти так званих «шістдесятників».

Євген Гуцало, письменник

Ідейний орієнтир митця

Григор Тютюнник високо цінував творчість В. Стефаника, уважав його своїм головним учителем у жанрі новели. Не випадково зізнався: «Хоч би приблизно такого новеліста, як Стефаник, у світі досі немає».

Прозаїка привабила мудрість і сувора реалістичність українського класика. А ще обох митців споріднювала селянська тема й характер її розкриття: орієнтація на людське в людині, майстерне відтворення психологічного драматизму. Проза Григора Тютюнника гостро

соціальна. Тільки гострота ця передана не так через конфлікт зовнішній, як через конфлікт внутрішній, психологічний.

Творчість Г. Тютюнника має ознаки екзистенціалізму. Це філософія людини, яка в будь-якій ситуації залишається собою. Саме такими є герої українського прозаїка. Це звичайні, але чисті серцем і душею селяни, котрі в умовах нелюдяного радянського режиму та нав'язаної ним фальшивої моралі зберігають свою внутрішню свободу і здатність жити по правді.

Опрацюємо прочитане

1. Чи зацікавила вас особистість Григора Тютюнника? Можливо, у вас виникли запитання щодо творчого шляху письменника? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. Євген Гуцало називає Григора Тютюнника «шістдесятником». Ознайомившись із творчістю В. Симоненка, І. Драча, Б. Олійника, який зміст у поняття «шістдесятник» вкладаєте ви? Чого ви очікуєте від творів Григора Тютюнника? Коли прочитаєте твір, порівняйте ваші враження з очікуваннями.
- 3. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема тощо) складіть опорний конспект для розповіді про письменника.
- 4. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте відеолекцію Ярини Цимбал про Г. Тютюнника з курсу «Українська література в іменах» (проект WiseCow) або документальний фільм Першого національного телеканалу «Григор Тютюнник. Доля». Що нового ви дізналися про письменника? Якими фактами ви доповнили б свою розповідь про нього?
- 5. Знайдіть інформацію про музей братів Тютюнників у селі Шилівка (Полтавська обл.). Підготуйте презентацію, проведіть віртуальну екскурсію.

«Три зозулі з поклоном»

Новела Г. Тютюнника має автобіографічне підґрунтя. Її автор відзначив: *«У тридцять сьомому році, коли батькові сповнилось рівно сорок, його заарештували, маючи на увазі політичний мотив, і пустили по сибірських етапах...»*.

Утративши батька в шестирічному віці, письменник часто про нього згадував. На це звернув увагу і товариш прозаїка Є. Гуцало: *«Йому забракло батька не тільки в ранньому дитинстві, а й забракло рідного батька в спогадах, і він із дивовижною наполегливістю знову й знову повертався до тієї децици спогадів, які його зогрівали, звичайно, не лише в зрілому віці в Києві, а й, очевидно, впродовж усіх попередніх життєвих поневірянь»*.

Новелу «Три зозулі з поклоном» письменник написав 1976 року, але за життя Г. Тютюнника вона не була надрукована. Твір має посвяту: *«Любові всевишній присвячується»*. Головні герої новели — Михайло, Софія і Марфа, однак загадка любові у творі не зводиться до банального «трикутника». Усе набагато складніше, адже новела все-таки про *«любов всевишню»*.

Автор скомпонував твір як враження студента, сина Михайла та Софії. Він і переповів історію про дивовижну здатність закоханої Марфи Яркової *«відчувати»* листа від Михайла,

який із далекого заслання пише не їй, а законній дружині. Саме Марфа щоразу першою дізнається про прихід цього листа — серцем його відчуває. Хоч і не до неї лист, але на хвилину випрошує його, *«пригортає його до грудей, цілує у зворотну адресу»*.

А ще є й передісторія: мати розповіла синові про часи, коли сім'ями збиралися *«на посиденьки»*. Тоді Марфа приходила зі своїм нелюбим чоловіком Карпом, але задивлялась на чужого... Ця ретроспекція потрібна для повнішого розкриття стосунків у «любовному трикутнику»: Михайло знає, що небадужий Марфі, однак зберігає вірність своїй родині. Знає про Марфине кохання й Михайлова дружина, а проте навіть не сердиться, а, навпаки, по-доброму співчуває, сама каже чоловікові: *«...хоч би разочок на неї глянув»*. Терпимість і співчуття — замість суперництва й очікуваних ревнощів. А після арешту Михайла горе ще більше єднає двох жінок. Недарма Софія зауважує: *«У горі, сину, ні на кого серця немає»*.

Кульмінаційний фрагмент новели — *«Останній лист від тата»* (тут *«останній»* фактично дорівнює слову *«передсмертний»*). У листі є не лише теплі слова до дружини, гірке переживання розлуки з домом, а й прохання

не забути про «три зозулі з поклоном» — для Марфи: «Може, вона покличе свою душу назад, і тоді до мене хоч на хвилику прийде забуття».

Твір Г. Тютюнника не лише про кохання без надії на взаємність, дивовижну душевну спорідненість, родинну вірність і непередбачувану долю, а й про життєву філософію терпимості й любові, властиву звичайним людям у часи важких випробувань.

У фольклорі «любівний трикутник» можна зустріти переважно в піснях-баладах, яким властивий драматичний, напружений сюжет. У новелі Г. Тютюнника весь драматизм винесено в психологічну сферу й виражено за допомогою

різних художніх засобів. Це точні портретні характеристики, лаконічні діалоги й монологи, майстерне поєднання часу теперішнього й минулого.

Особливу роль у творі відіграє художня деталь — зображена у творі подорожниця, що означає більше, ніж проста життєва реалія, оскільки здатна уточнювати задум автора, увиразнювати психологічну характеристику персонажів, виявляти емоційну напругу твору. В новелі можна знайти чимало таких деталей: наприклад, лист від Михайла, сльози Марфи Яркової, очі в портретній характеристиці Михайла, сосни, які колись він посадив.

Читацький практикум

Прочитайте новелу. Виконайте завдання.

Три зозулі з поклоном

Новела

(Уривки)

Любові всевишній присвячується

Я виходжу з-за клубу в новенькому дешевому костюмі (три вагони цегли розвантажив з хлопцями-однокурсниками, то й купив) і з чемоданчиком у руці. І перше, що бачу, — хата Карпа Яркового. А перед нею — рівними рядочками на жовтому піску молоденькі сосни. На ганку Карпової хати стоїть Марфа Яркова і веде мене очима. Вона стоїть без хустки, сива, пишноволоса, — колись її коси сяяли проти сонця золотом, тепер не сяють. Видно, думаю собі, волосся умирає раніше, ніж людина... Підходжу ближче, вклоняюся Марфі й кажу через молоденькі сосни:

— Драстуйте, тітко.

Марфа ворухить губами і проводить мене далі, аж доки я не увійду в сосни «великі», — у нас їх називають ще: «ті, що твій тато садив».

Дома мене стрічає мама, радіє, плаче і підставляє для поцілунку сині губи.

— Мамо, — питаю після того, як розказано куці студентські новини (сесію здав, костюм ось купив), — а чого тітка Марфа Яркова на мене так дивиться?

Мама довго мовчить, потім зітхає і каже:

— Вона любила твого тата. А ти на нього схожий...

Марфа (тоді її у селі за маленький зріст звали «маленькою Марфою») серцем чула, коли від тата приходить лист. Вона чула його, мабуть, ще здалеку, той лист; мабуть, ще з півдороги. І ждала. Прийде до пошти, сяде на поріжку — тонесенька, тендітна, у блаженській вишиваній сорочині й рясній спідничці над босими ногами, — і сидить, сяє жовтими кучерями з-під чорної хустки: втекла од молотарки, або косаря, за яким в'язала, або з лук, де сіно скиргують.

Сидить на поріжку і обриває пелюстки на ромашці, шепочучи «Є — нема, є — нема, є».

Коли з пошти виходив наш поштар, однорукий дядько Левко, — височенний, худючий, як сама худорба, із брезентовою поштарською сумою через гостро підняте вгору плече, — Марфа підхоплювалась йому назустріч і питалася тихо, зазираючи знизу в його очі:

— Дядечку Левку, а од Мишка є письомце?

— Нема, — одказував Левко, блукаючи очима поверх золотого Марфиного волосся, що вибилося з-під чорної хустки.

— Не брешить, дядечку. Є...

— Ну — є! Є... так не тобі, а Софії.

— Дядечку Левку! Дайте, я його хоч у руках подержу...

— Нельзя. Чужі пісьма нікому давати не можна. Заборонено.

— Я тільки в руках подержу, дядечку, і оддам.

Сині Марфині очі запливають слізьми і сяють угору на дядька Левка — ще синіш.

Левко озирється довкола, немічно зітхає худими грудьми і манить Марфу за пошту. Там він дістає із суми трикутник і простягає Марфі.

— На. Тільки нікому не кажи, що давав, бо за це виженуть мене.

— Ні-ні-ні, дядечку! — аж похлинається від щирості Марфа. — Ось вам хрест святий!

Вона хапає з Левкових пучок листа — сльози рясно котяться їй по щоках, — пригортає його до грудей, цілує у зворотну адресу.

— Чорнила слізьми не розмаж, — каже Левко й одвертається: жде.

Марфа, якщо поблизу не видно людей, не скоро віддає йому листа, мліючи з ним на грудах, і шепоче, шепоче:

— Ну от бачите, нічого я йому і не зробила... Тепер несіть Софії. Я ж нічого йому не зробила... Спасибі, дядечку, рідненький... Натє вам осьо, вип'єте за його здоров'я.

Вона дістає з-за пазухи пожмаканого карбованця і вкладає Левкові у долоню.

— Хіба що за його здоров'я, — бурмотить Левко, — а так зроду не взяв би...

І чимчикує в село, наставивши вгору гостре плече з порожньою майже сумою.

А Марфа біжить на роботу, птахою летить, щоб дов'язати до вечора свої шість кіп, і вітер сушить — не висушить сльози у її очах.

— ...А хто вам про це розказував, мамо? Дядько Левко?

— Ні. Він мовчав. Сама бачила й чула. Я бо теж за нею слідком з роботи тікала. Отуди ярком, ярком — і до пошти. Дивлюсь, а вона вже на поріжку сидить, жде... Вона щораз перша вгадувала, коли тато обізветься.

— І ви на неї сердилися?

— У горі, сину, ні на кого серця немає. Саме горе.

— А як же то — вона вгадувала, а ви — ні?

— Хтозна, сину. Серце в усіх людей не однакове. В неї таке, бач, а в мене таке...

Очі мамині сухі, голос ні здригнеться, і я чую за ним: спогади її не щемлять їй і не болять — вони закам'яніли. <...>

Останній лист від тата

«Софіє! Сою!»

Учора дав мені товариш скалку од дзеркальця, я глянув на себе і не впізнав. Не тільки голова вся, а й брови посивіли. Зразу подумав: може, то іній (це надворі було), тернув долонею — ні, не іній...

Більше не дивитимусь.

Часто сниться мені моя робота. Наче роблю вікна, двері фільончасті, столи, ослони. І так мені руки потім засверблять, що, буває, ложки хлопцям ріжу на дозвіллі... А руки як не свої...

Ти питаєш, як нас годують, як одягають на зиму. Годують такою смачною юшкою, що навіть Карпо Ярковий п'ятнадцять мисок умолотив би, ще й добавки попросив! Вдягачка звичайна, селянам до неї не звикати.

Сю ніч снилася мені моя сосна. Це вона вже досі в коліно, а може, й вища. Сосна — а за нею річки синє крило... Ні ти, ні синок, мій колосок, чогось давно не снитесь, тільки привиджується.

Сусіда мій по землянці молиться уві сні, а Бога не називає. До кого молиться?..

Сою!

Не суди мене гірко. Але я ніколи нікому не казав неправди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна. Сою, сходи до неї і скажи, що я послав їй, як співав на ярмарках Зіньківських бандуристочка сліпенький, послав три зозулі з поклоном, та не знаю, чи перелетять вони Сибір неісходиму, а чи впадуть од морозу.

(«Сибір неісходиму» було нерішучою рукою закреслено густим чорним чорнилом, а вгорі тою ж рукою написано знову: «Сибір неісходиму».)

Сходи, моя єдина у світі Сою! Може, вона покличе свою душу назад, і тоді до мене хоч на хвильку прийде забуття.

Обіймаю тебе і несу на руках колиску з сином, доки й житиму...»

Коли се було... А я досі думаю:

«Як вони чули одне одного — Марфа і тато? Як?..»

А ще думаю:

«Чому вони не одружилися, отак одне одного чуючи?»

«Тоді не було б тебе...» — шумить велика «татова сосна».

1976

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір? Які почуття викликав? До яких роздумів спонукав? Пригадайте, чого ви очікували від твору письменника-«шістдесятника» Григора Тютюнника. Чи справдилися ваші очікування? Ви отримали більше чи менше емоційних, естетичних вражень, ніж сподівалися? Можливо, у вас виникли запитання? Обговоріть їх з однокласниками, однокласницями й учителями, батьками.
2. Пригадайте, яку роль виконує заголовок твору, його назва. Він належить до сюжетних чи позасюжетних елементів? Що за допомогою назви твору можуть з'ясувати читачі?
3. Новела Григора Тютюнника має назву «Три зозулі з поклоном». Де в тексті твору містяться слова, що стали його назвою?
4. Чи натрапляли (чули, читали) ви на вислів *три зозулі з поклоном* раніше? Перевірте за фразеологічним словником, за допомогою пошукової системи в мережі Інтернет, чи є словосполучення *три зозулі з поклоном* фразеологізмом, чи це авторське утворення. Зробіть висновок, презентуйте його однокласникам та однокласницям.
- 5. Якщо ви користувалися пошуковою системою, то неодмінно натрапляли на тлумачення словосполучення *три зозулі з поклоном* у контексті новели Григора Тютюнника. Чи задовольнили запропоновані тлумачення вашу допитливість? Які запитання залишилися без відповіді? Презентуйте результати своїх розвідок однокласникам та однокласницям, винесіть запитання на обговорення.
- 6. Об'єднайтеся в малі групи, дослідіть, зробіть припущення, презентуйте в класі.
  - Містичне, сакральне значення числа *три* у фольклорі, літературі, культурі.
  - Символічне значення образу *зозулі* в народній творчості, літературі.
  - Значення слова *поклін* (*уклін*); уживання його в мові розмовній та літературній. Обміркуйте результати групових досліджень. Запропонуйте власне тлумачення назви твору.
7. Здійснивши подібне дослідження, ваші однолітки «переклали» назву твору в таких словесних формулах:
  - *Божественність любові жіночої визнаю*
  - *Перед незбагненністю долі схиляюсь* (або *схились*)
  - *Всевишня любов перемогла* (*перемагає*)Оберіть варіант «перекладу» й доведіть його ймовірність чи хибність.
8. Як відомо, новела «Три зозулі з поклоном» має присвяту. На вашу думку, який зв'язок між назвою твору і присвятою?
9. Які ознаки жанру новели притаманні твору «Три зозулі з поклоном»?
10. Пригадайте, що таке обрамлення (за потреби скористайтеся словником). Яку функцію воно виконує у творі? Наведіть приклади творів з обрамленням українських, зарубіжних письменників. Поміркуйте, чому твір «Три зозулі з поклоном» деякі літературознавці вважають новелою з обрамленням. Обґрунтуйте свої міркування.
11. Схарактеризуйте будову твору. Скільки, на вашу думку, сюжетних ліній є у творі? Щоб обґрунтувати свої міркування, спробуйте визначити персонажів кожної сюжетної лінії та її структурні елементи: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку.
12. Яку роль у будові твору відіграє «Останній лист від тата»?

Ліна КОСТЕНКО

(Народилась 1930 р.)

Ліна Василівна Костенко народилась 19 березня 1930 року в містечку Ржищеві на Київщині в сім'ї вчителів. Разом із родиною переїхала до Києва. Здобувши середню освіту, навчалась у Київському педагогічному інституті та в Літературному інституті в Москві.

1957 року дебютувала з поетичною збіркою «Проміння землі». Приєдналась до руху «шістдесятників», видала книжки «Вітрила» й «Мандрівки серця». Брала участь у роботі Клубу творчої молоді. Зазнала критики за «аполітичність» — її книжки «Зоряний інтеграл» та «Княжа гора» було заборонено. Письменниця виявляла активну громадянську позицію, протестувала проти арештів української інтелігенції, підтримувала переслідуваних радянською владою митців. Через це ім'я Л. Костенко довго не згадували в українській радянській пресі, а також заборонили друкувати її твори.

Чергова книжка поетеси «Над берегами вічної ріки» побачила світ лише 1977 року (після шістнадцятилітньої перерви). Помітною подією стала публікація роману у віршах «Маруся Чурай» (1979).

Перу Л. Костенко належать книжки «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур», поема «Берестечко», вірші для дітей «Бузиновий цар». 2010 року побачив світ її роман «Записки українського самашедшого». Поетична книжка «Річка Геракліта» (2011) об'єднала раніше написані та нові твори Л. Костенко.

У часи української незалежності активна життєва позиція Л. Костенко виявилась, зокрема, у тому, що 2005 року письменниця взяла участь в історико-культурній експедиції до Чорнобильської зони. Вона працювала разом з ученими, рятуючи предмети побуту й народної культури від знищення і забуття.

■ Ліна Костенко

■ Ліна Костенко (1948)

Письменниця про себе

Було би гарно, якби можна було сказати: «Все, зараз я себе гармонізую». Щоб можна було, як біцепси, накачати себе гармонією, красою та іншими гарними речами. Мені здається, що я не дуже гармонійна людина. Завжди щось відчуваю, щось переживаю, щось хочу зробити.

Ліна Костенко

Коментар фахівця

Уже перші поетичні збірки Ліни Костенко засвідчили прихід в українську літературу надзвичайно сильною поетичною особистістю. Органічна відстороненість від імпульсів суєтної «злободенності», а натомість чутливе сприйняття й переживання великих моральних і громадянських проблем та запитів доби, природність і чистота ліричного світу, культура письма, незалежність голосу і виразно вгадувана масштабність творчої особистості — зразу привернули увагу читачів. І ця пристрасна й ревна увага не полишає її вже півстоліття, знаходячи в ній високе розуміння.

Іван Дзюба, літературний критик

Опрацьовуємо прочитане

1. Що вас зацікавило в біографії та в особистості Ліни Костенко? Можливо, у вас виникли запитання? Обговоріть їх з однокласниками, однокласницями й учителями.
2. Прочитайте матеріал рубрики «Письменниця про себе». Про які риси характеру Л. Костенко свідчать її «зізнання»? Чи приваблюють вас люди з такою вдачею?
3. На які риси особистості звертає увагу Іван Дзюба? Чому, на думку літературного критика, творчість Ліни Костенко знайшла шлях до читацьких сердець?
4. Які факти біографії Ліни Костенко свідчать про те, що вона є сильною особистістю?
5. Які твори Ліни Костенко ви вивчали в попередніх класах, читали самостійно? Які з них ви знаєте напам'ять? Які особливо вразили?

Досліджуємо самостійно

- 6. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте записи публічних виступів Ліни Костенко. Яке враження справляє її манера спілкуватися з аудиторією? Ліну Костенко вже давно називають «живим класиком». На вашу думку, чи властива їй «зірковість»?
- 7. У зручній для вас формі підготуйте тези для розповіді про Ліну Костенко.

Особливості індивідуального стилю

Творчість Л. Костенко загалом традиційна: авторка не любить екстравагантних експериментів. Звертається до визнаних і перевірених часом джерел — до досвіду фольклору і класичної літератури. Але письменниця володіє рідкісним даром творчого осучаснення традиції.

Осмишуючи «вічні теми», тобто теми загальнолюдського значення, вона надає їм виразного національного забарвлення, актуального звучання, а подекуди навіть і вираженої публіцистичності. Характерні риси творчості Ліни Костенко — інтелектуалізм та філософічність, що поєднуються з виражальною простотою, а також психологізм та емоційність.

Скажімо, мотиви життя і смерті поетеса поєднала з долею народу — звідси історизм її художнього мислення. Вона художньо досліджувала воєнне лихоліття і його наслідки («Мій перший вірш написаний в окопі», «Пастораль ХХ сторіччя»), філософський і моральний аспекти («Життя іде і все без коректур», «У драми

людській небагато дій...», «Мені відкрилась істина печальна...»).

Поетеса завжди уважна до проблем творчості («Страшні слова, коли вони мовчать...», цикл «Силуети»). В інтимній ліриці розкрила високі переживання своєї героїні («Моя любов, я перед тобою...», «Світлий сонет», «Розкажу тобі думку таємну...», «Напитись голосу твого...»).

Творчість для Л. Костенко невіддільна від відповідальності митця й кожної людини перед довіллям. Мотив «людина і природа» поетеса ускладнила й розкрила в різних варіантах. Не лише в екологічному аспекті, а ще й у зв'язку з роздумами про сенс і призначення людського життя («Я вранці голос горлиці люблю...», «Гроза проходила десь поруч...», «Послухаю цей дощ...», «Вечірнє сонце, дякую за день...»).

Лірична героїня Л. Костенко відзначається душевним аристократизмом, високою культурою почуттів, людяністю, щирістю та моральним максималізмом.

Коментар фахівця

У добу жорстокого ідеологічного насилля над мистецтвом і митцями її слово звучало як бунт проти покори й компромісності, ерзаців і стандартів. Тим самим воно виходило за рамки суто літературні, стаючи фактором духовно-суспільним.

Володимир Панченко, дослідник літератури

Про творчість («Страшні слова, коли вони мовчать...»)

Чому «слова мовчать» і як подолати це мовчання? Напевно, у кожної людини є схожий досвід стосунків зі словом.

Поезія Ліни Костенко «Страшні слова, коли вони мовчать» розкриває сутність поетичного мистецтва та переживання митця, відповідально за слово, творчість. Провідний мотив твору — неповторність і вагомість поетичного слова.

У поезії Ліни Костенко відтворено динаміку творчого процесу. У першому катрені — розгубленість і навіть розпач ліричної героїні; у другому — роздум над складністю поезії, коли звичні для всіх слова слід «вимовити вперше». Нарешті, останній чотиривірш містить розв'язку: прийняття ліричною героїнею загадкової й парадоксальної суті поезії-натхнення.

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись.

Хтось ними плакав, мучився, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди, і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!

Все повторялось: і краса, й потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія — це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

1977

■ Руки (Галина Севрук, 1971)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які почуття виникли під час її читання? До яких роздумів вона спонукала вас?
2. На вашу думку, до якого виду лірики — філософської, громадянської, патріотичної, інтимної — належить цей твір? Обґрунтуйте свої міркування.
3. До якого мотиву звертається поетеса? Назвіть твори українських та зарубіжних поетів, у яких ці мотиви розкриваються. Поміркуйте, у чому своєрідність трактування цих мотивів у творі Ліни Костенко.
4. Прочитайте уважно першу строфу поезії. Поміркуйте, яким настроєм, емоціями вона сповнена. Якими художніми засобами поетеса їх створює?
5. Що допомагає ліричній героїні подолати сумніви?
6. Посилаючись на текст поезії, доведіть, що лірична героїня Ліни Костенко усвідомлює роль і значення поетичного слова.

Виявляємо творчі здібності

7. Поміркуйте, які рядки поезії «Страшні слова, коли вони мовчать...» могли б стати темою есею. Обґрунтуйте свої міркування.

Життя — як книга («Життя іде і все без коректур...»)

У невеликій поезії — цілий комплекс мотивів, що охоплює метафора «життя — книга». Лірична героїня переконана, що кожен, навіть того не усвідомивши, пише окрему книгу власного буття. Щоправда, його так просто не виправиш, адже все в ньому незворотно, «усе без коректур».

Так увиразнено філософські проблеми сенсу існування й індивідуальної відповідальності за пройдений земний шлях. І ця відповідальність стосується принаймні двох моментів. Перший, філософський, пов'язаний із темою вічності — про відповідальність за світ, який ми лишаємо після себе. Звідси випливає й гостро актуальний мотив співіснування людини і природи («...щоб землю завжди бачили в цвітінні»). А другий вимір відповідальності вже є більш

особистісним — він стосується «екології людської душі» («Людині бійся душу ошукать...»).

Авторка поезії утримується від настирливого моралізування: обирає тон довірливої розмови — відверто ділиться своєю життєвою філософією з уявними співрозмовницями й співрозмовниками. Творча людина, адресуючи своє слово до читацької аудиторії, нагадує, що в певному сенсі всі ми теж творці, адже пишемо (звичайно, кожен по-своєму) уявну книгу життя.

Для вираження своїх думок авторка добирає гарні метафоричні образи, зокрема й персоніфікації: «час летить», «неба очі голубі». Вони допомагають художньо поєднати в єдине ціле людину і природу, «вписати» рядки кожного людського життя у загадкову книгу вічності.

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Життя іде і все без коректур,
і час летить, не стишує галогу.
Давно нема маркізи Помпадур,
і ми живем уже після потогу.

Не знаю я, що буде після нас,
в які природа убереться шати.
Єдиний, хто не втомлюється, — час.
А ми живі, нам треба поспішати.

Зробити щось, лишити по собі,
а ми, нічого, — пройдемо, як тіні,
щоб тільки неба очі голубі
цю землю завжди бачили в цвітінні.

Щоб ці ліси не вимерли, як тур,
щоб ці слова не вичахли, як руди.
Життя іде і все без коректур,
і як напишеш, так уже і буде.

Але не бійся прикрого рядка.
Прозрінь не бійся, бо вони як ліки.
Не бійся правди, хоч яка гірка,
не бійся смутків, хоч вони як ріки.

Людині бійся душу ошукать,
бо в цьому схибиш — то уже навіки.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? До яких роздумів заохотила?
2. У яких образах постає в поезії *час*? Наведіть приклади застосування засобів персоніфікації для передачі стрімкості часу, миттєвості людського життя в часі.

3. Об'єднайтеся в групи, виконайте завдання А, Б, В.

- А. Визначте мотиви поезії Ліни Костенко «Життя іде і все без коректур...».
- Б. Які образи створює Ліна Костенко в поезії «Життя іде і все без коректур...»? Які мотиви ці образи допомагають увиразнити? Який мотив твору є найцікавішим для вас? Який образ поезії вас найбільше вразив, зацікавив?
- В. Пригадайте твори українських поетів, у яких лунали мотиви, що їх розвиває Ліна Костенко в поезії «Життя іде і все без коректур...». Які образи згаданих поезій вам найбільше запам'яталися? На вашу думку, у чому полягає своєрідність поезії Ліни Костенко?

4. Узагальніть результати роботи в групах за допомогою таблиці і зробіть висновок щодо особливостей поезії Ліни Костенко.

Автор твору	Назва твору	Провідні мотиви, образи
Ліна Костенко	«Життя іде і все без коректур...»	
Висновок		

Виявляємо творчі здібності

5. Поміркуйте, які рядки поезії «Життя іде і все без коректур...» могли б стати темою есею. Обґрунтуйте свої міркування.

Про творче покликання («Доля»)

Приєм сну в літературному творі зазвичай допомагає розширити межі художньої умовності, що й робить авторка поезії «Доля». А ще вона залучає досвід народних вірувань про долю людини та використовує казкове інакомовлення для розкриття мотиву поетичного покликання.

Метафора «життя — базар» допомагає увиразнити думку: роблячи вибір, ми за це неодмінно платимо, і ціна може бути занадто високою. Авторка вказує на неминучу відповідальність — цей важливий закон людського життя («Дехто щастям своїм платив. / Дехто платив сумлінням»). Зрештою, вибір набуває особистісного характеру: лірична героїня

приймає ту долю, що, хоч і не обіцяла щастя й успіху, але стала своєю: «Поезія — рідна сестра моя. / А правда людська — наша мати». А ще поетеса порушила важливе філософське питання: вибору «спорідненої праці» як шляху до щастя. І тут важливим є саме свідомий вибір («Я вибрала долю собі сама»), адже він передбачає й повну відповідальність («у мене жодних претензій нема...»).

Цей вірш можна сприймати одночасно і як філософський роздум, і як поетичну декларацію самої авторки — її програмовий погляд на єдність поезії і правди, що складає суть творчої долі-покликання.

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Доля

Наснився мені чудернацький базар:
під небом у чистому полі,
для різних людей,
для щедрих і скнар,
продавалися різні Долі.
Одні були царівен не гірш,
а другі — як бідні Міньйони.
Хто купляв собі Долю за гріш.
А хто — і за мільйони.
Дехто щастям своїм платив.
Дехто платив сумлінням.
Дехто — золотом золотим.
А дехто — вельми сумнівним.
Долі-ворожки, тасуючи дні,

до покупців горнулись.
Долі самі набивались мені.
І тільки одна відвернулась.
Я глянула їй в обличчя ясне,
душею покликала очі...
— Ти все одно не візьмеш мене, —
Сказала вона неохоче.
— А може, візьму?
— Ти собі затям, —
сказала вона суворо, —
за мене треба платити життям.
А я принесу тобі горе.
— То хто ж ти така?
Як твоє ім'я?

Чи варта такої плати?
— Поезія — рідна сестра моя.
А правда людська — наша мати.
І я її прийняла, як закон.
І диво велике сталося:
минула ніч. І скінчився сон.

А Доля мені зосталась.
Я вибрала Долю собі сама.
І що зі мною не станеться, —
у мене жодних претензій нема
до Долі — моєї обраниці.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які літературні, мистецькі асоціації виникли? Обговоріть їх з однокласниками та однокласницями.
2. До якого виду лірики, на вашу думку, належить цей вірш? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Визначте провідні образи поезії. Який із цих образів вас особливо зацікавив, вразив?
4. Об'єднайтеся в малі групи, наведіть гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому авторка вдається до мотиву сну? Пригадайте твори українських поетів, у яких мотив сну став провідним. Якого значення цей мотив набуває в поезії Ліни Костенко?
  - Чому поезія «Доля» завершується монологом ліричної героїні?

Про кохання («Моя любове! Я перед тобою...»)

Інтимна лірика Ліни Костенко багатогранна. Її героїня дуже емоційна, але водночас і вольова, наділена самоповагою й почуттям власної гідності.

Такою вона є у вірші «Моя любове! Я перед тобою», що організований як звернення до персоніфікованого образу любові. У цьому зверненні-проханні розкриваються різні грані стривоженої душі ліричної героїні, уже майже готової поринути в «блаженні сні кохання».

Вона не приймає тієї любові, що загрожує рабською залежністю («не ошукай і крил

не обітни!»), що заплутує почуття в дрібницях і розмінюється в обивательській щоденності. Адже справжнє кохання має окрилювати й духовно збагачувати, а не збіднювати людську особистість, не обмежувати її контактів зі світом. А щоб проілюструвати, яким бачить своє почуття, героїня навіть апелює до родового історичного досвіду «гірких і гордих прадідів».

У цьому вірші натрапляємо на дуже гарні і звичні для поезії Л. Костенко художні оздобы — повтори, алітерації й асонанси, що забезпечують вишукану милозвучність твору.

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сні.
Лиш не зроби слухняною рабою,
не ошукай і крил не обітни!

Не допусти, щоб світ зійшовся клином,
і не приспи, для чого я живу.
Даруй мені над шляхом тополиним
важкого сонця древню булаву.

Не дай мені заплутатись в дрібницях,
не розмінйай на спотички доріг,
бо кості перевернуться в гробницях
гірких і гордих прадідів моїх.

І в них було кохання, як у мене,
і від любові тьмарився їм світ.
І їх жінки хапали за стремена,
та що поробиш, — тільки до воріт.

А там, а там... Жорстокий клекіт бою
і дзвін мечів до третьої весни...
Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сни.

Виявляємо літературну компетентність

1. Які враження справила на вас ця поезія? Які емоції, думки, літературні асоціації викликала?
2. Проаналізуйте поезію і визначте:
  - вид лірики, до якого належить твір;
  - мотиви поезії;
  - провідні образи;
  - художні засоби.
- 3. Оберіть рівень складності, виконайте завдання й презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
- Яка поезія Ліни Костенко вас найбільше зацікавила? Складіть «хмарину тегів» до цієї поезії.
-   Напишіть тези до виступу на тему «Лірична героїня поезій Ліни Костенко».
- Доведіть або спростуйте тезу: «Поезія Ліни Костенко допомагає людині протистояти дрібному і бачити величне».
- Доведіть або спростуйте тезу: «Філософічність, інтелектуалізм, публіцистичність — характерні ознаки стилю поетки Ліни Костенко».

Читаємо вірці української художньої літератури

Прочитайте твір **Ліни Костенко «Маруся Чурай»**. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника. У розділі «Віртуальна бібліотека» електронного додатка до підручника ви знайдете повний текст твору.

ПРО КОХАННЯ І ТВОРЧИСТЬ («Маруся Чурай»)

Дівчина з легенди

Український народ зберіг легенду про Марусю Чурай, авторку пісень, серед яких «Віють вітри, віють буйні», «Засвіт встали козаченьки», «Ой не ходи, Грицю».

За легендою, поетеса народилась у Полтаві. Її батько Гордій Чурай брав участь у війні з поляками, потрапив у полон і був страчений ворогами.

Маруся мала неабиякий поетичний талант і гарний голос, сама складала й виконувала пісні. Була закохана в козака Полтавського полку

Григорія Бобренка, який її зрадив. Образа й ревності підштовхнули до помсти. Зрадливий коханий одержав від Марусі отруйне зілля.

Доля Марусі Чурай зацікавила багатьох літераторів. Про легендарну піснярку писали С. Руданський, М. Старицький, В. Самійленко, О. Кобилянська та ін. Кожен виклав власний погляд на її трагічне кохання. Свою версію запропонувала й Л. Костенко в романі «Маруся Чурай».

Жанр та історична основа

Історичний роман у віршах — це великий за обсягом і складний історичний твір, у якому епічний спосіб зображення дійсності погоджено з ліричним. Він розповідає про минуле, поєднуючи історичну правду з художнім вимислом.

Жанр історичного роману у віршах дозволив авторці не лише розкрити душевну драму героїні, а ще зробити її причетною до доленосних подій української історії. Взірцем вірності й патріотизму став для Марусі Чурай батько, який брав участь у битві під Кумейками, а потім загинув у польському полоні. Не випадково дівчина порівнює батька з іншим козаком — Грицем

Особливості художньої організації

Твір поділено на дев'ять розділів — кожен зі своєю назвою. У першому є пролог зі згадкою про пожежу 1658 року, яка знищила Полтаву. Авторка припускає, що тоді й згоріли всі книги магістрату із записами про суд над Марусею Чурай. В уяві письменниці постає книга, яка б могла вціліти в цій пожежі, *«І ми б читали старовинний том...», «І загула б та книга голосами»*.

У першому розділі зображено судовий процес, що й справді *«гуде голосами»*. Ліні Костенко добре вдається образ громади з її пошуками простих пояснень. Дівчину обвинувачують в отруєнні Гриця Бобренка: *«Чурай Маруся, що його любила, / любила, справді, вірно і давно, / тоді його із ревності убила, / підсипавши отруту у вино»*.

Бобренчиха, численні свідки, вїт, навіть Галя Вишняківна — усі висловились. На захист Марусі стали полковий обозний Іван Іскра, закоханий у дівчину, Марусина мати, Яким Шибиліст і Лесько Черкес. Посланець із Січі, що саме прибув до полтавського полковника Пушкаря, пропонує *«інший вибрати закон, — не з боку*

Бобренком, котрий хоч і воював під Берестечком, однак не витримав моральної перевірки вірністю в особистих стосунках. У романі згадано епізоди часів Хмельниччини (основні події орієнтовно припадають на 1651 рік). Наприклад, у розділі «Проща» показано спалений ворожим військом Київ. Подано чимало історичних відомостей про Полтаву й участь Полтавського полку у війні під проводом Богдана Хмельницького. Саме цей гетьман відіграв вирішальну роль у скасуванні судового рішення у справі Марусі Чурай. У творі фігурують як історичні особи, так і суто літературні персонажі. Авторка не ставила за мету досягти повної точності в зображенні історичних діячів — вони або лише згадані, або зображені фрагментарно, або їхні образи суттєво переконані — відповідно до художніх завдань.

вбивства, а із боку зради». Але «громадська» думка перемагає в суді, і Марусю засуджують до страти.

Найдраматичнішим є третій розділ із промовистою назвою *«Сповідь»*. І вже тут не багато голосів, а лиш одна Маруся та її правда: *«Я не труїла. Те прокляте зілля / він випив сам. Воно було моє»*. Драматизмом позначений і п'ятий розділ — *«Страта»*. Знову громада (*«Стояли люди злякані, притихлі»*), а потім — поява невгамовного Івана Іскри з *«універсалом»*, що скасовує вирок. Це добра новина для більшості присутніх, але... не для самої Марусі: *«І не було ні радості, ні чуда. / Лиш тихий розпач: вмерти не дали»*.

Із особистою драмою героїні авторка поєднала історичну сюжетну лінію, що стосується визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Маруся Чурай теж бере участь у боротьбі: складає пісні й мелодії, що надихають воїнів-козаків. І навіть смертельно хвора, ледь стримує хвилювання, коли Полтавський полк на марші виконує саме її пісню.

Тема, художній конфлікт, проблематика

Кохання, зрада і війна — це ті теми роману, що, як кажуть, лежать на поверхні. І ще важливою є тема поезії, як в індивідуальному житті митця, так і в житті народу.

А поза цим «зовнішнім» комплексом тем стоїть те, що, можливо, хвилювало саму авторку найбільше — тема душевного й духовного аристократизму. Вона втілена в образі головної

героїні, але не лише в ньому. До умовних «аристократів духу» можна віднести ще й Івана Іскру, Гордія Чурая, котрий постає у спогадах дочки взірцем патріотизму й вірності козацькому слову, а ще є лиш епізодично представлений Богдан Хмельницький зі своїм мудрим універсалом та мандрівний дяк із розділу «Проца».

Тема «духовного аристократизму», тобто здатності людини піднятися понад дрібними егоїстичними інтересами, визначає основний художній конфлікт. У романі дві групи персонажів. З одного боку — патріоти й захисники, які сповідують перевагу духовних цінностей. А з іншого — ті, хто живе суто меркантильними інтересами, наприклад нерозбірливий у засобах багатій Вишняк (*«Вся Україна полум'ям горить, він і на цьому теж нагріє руки»*).

Головний конфлікт твору має ціннісний характер. Це протистояння різних життєвих переконань: духовного й приземленого, патріотизму й егоїзму, справедливості й корисливості. Наведений ряд ще можна продовжити, зокрема, додати до нього кохання й розрахунок, що визначають душевну роздвоєність, внутрішній конфлікт Гриця Бобренка й пояснюють його зраду в коханні та запізниле розкавання: *«Нелегко, кажуть, жити на дві хати. / А ще нелегше жити на дві душі!»*

Маруся Чурай і Гриць Бобренко

Роман Л. Костенко в осмисленні особистої драми має чимало спільного з «Лісовою піснею» Лесі Українки. Адже у відомій драмі майже так само мова йде про кохання, зраду й запізниле усвідомлення непоправної втрати. Обидва парубки піддаються впливу своїх прагматично налаштованих матерів. А ще є та сама проблема душевної роздвоєності: Лукаш і Гриць дуже між собою схожі — обидва не здатні *«своїм життям до себе дорівнятись»*.

А от Мавка й Маруся Чурай суттєво різняться. У Л. Костенко замість символічного образу діє хоч і гранично ідеалізована, але цілком «земна» героїня. Ідеалізацію цього образу забезпечує мотив творчого покликання, що вимагає усе, навіть кохання, оцінювати високою міркою творчості. Своім покликанням Маруся не здатна поступитись — воно вже стало частиною її «я». Усе міряє творчістю, навіть у стосунках

Авторське бачення духовного аристократизму поширюється на становище поетеси в суспільстві й обумовлює її конфлікт з оточенням, власне, із громадою, що виявлено, наприклад, у зображенні судового процесу. Марусі доводиться вислухати на свою адресу різні закиди, зокрема, й абсурдне обвинувачення у відьомстві. Але на все це вона відповідає мовчанкою, не опускаючись до дріб'язкових суперечок, адже її високе творче покликання вимагає саме такої, гідної поведінки.

Тематика роману дала авторці змогу порушити низку важливих проблем. Це проблеми зради й вірності, патріотизму, соціальної відповідальності, творчості й мистецького покликання. Окремо слід виділити проблему самовизначення жінки та її ролі в суспільстві й родині. Головна героїня не готова заради шлюбу поступатися своїми переконаннями та творчим покликанням. Вона хоче бачити поруч гідного й рівного їй супутника життя, не готова обмежувати себе буднями берегині домашнього затишку. Тому й протиставляє себе тому жіночому типові, до якого належить Галя Вишняківна: *«На неї можна нагримать, і можна її побити. / Вона простить, приголубить, розсолу тобі внесе. / Ти, може, від мене втомився. Мене потрібно любити. / А там треба тільки женитись. Ото женився — і все»*.

зі зрадливим коханим: *«А я за тебе, Грицю, не піду. / Це ж цілий вік стоятиме між нами. / А з чого ж, Грицю, пісню я складу?!»*

Складати пісні і жити, жити і складати пісні. Це основа тієї життєвої філософії, якою піснярку наділила Л. Костенко. Моральний максималізм у творчості та в житті, єдність слова і вчинку — таку ідею втілено в образі Марусі Чурай. Про це говорить на суді Іван Іскра: *«Ця дівчина не просто так, Маруся. / Це — голос наш. Це пісня. Це — душа»*. І в гетьманському універсалі так само: *«Її пісні — як перло багатоцінне, / як дивен скарб серед земних марнот»*.

І звичайно, дівчина не здатна на вбивство через ревності: порівняно з попередніми літературними версіями, авторка роману «реабілітувала» свою героїню. У розділі «Сповідь» поетеса розкрила обставини смерті Гриця Бобренка, хороброго козака, якого щиро

покохала Маруся, хоч і не розгледіла його роздвоєної душі. Навіть захищала перед іншими («Він, мамо, гордий. Він козак. Він лицар»). А Гриць усе більше думав про достаток, брехав і зустрічався з дочкою багатіїв. Та все ж повернувся до Марусі: «Як хочеш знати, — так,

я їм продався, / але в душі на тебе я молюсь!». Зображуючи взаємини Марусі і Гриця, поетеса зосередилась на мотиві «нерівності душ». Вона розкрила основні причини розладу у стосунках: виділила ціннісні розбіжності двох людей, яким так і не судилося бути разом.

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас роман у віршах Ліни Костенко? Які розділи мали найбільший емоційний вплив? Які розділи спонукали до роздумів про людину і світ, сенс людського життя?
2. Коли було опубліковано твір «Маруся Чурай»?
3. Що означає поняття *роман у віршах*?
4. Поміркуйте, звідки Л. Костенко могла взяти відомості про Марусю Чурай.
5. Схарактеризуйте історичну основу роману у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай».
6. Як у романі у віршах Л. Костенко зображено стосунки митця й оточення?
7. Розкрийте життєві ідеали Марусі Чурай.
8. Як у романі розкрито тему кохання? Чи можливий такий моральний максималізм у наш час?

Читацький практикум

Прочитайте уривки з роману. Виконайте завдання.

Маруся Чурай

Історичний роман у віршах

(Уривки)

ЯКБИ ЗНАЙШЛАСЬ НЕОПАЛИМА КНИГА Розділ перший

*Влітку 1658 року Полтава згоріла дощенту.
Горіли солом'яні стріхи над Ворсклою.
Плавилась бані дерев'яних церков.
Вітер був сильний. Полум'я гуготіло.
І довго ще літав над руїнами магістрату
легенький попіл
спалених паперів —
всіх отих книг міських Полтавських,
де були записи поточних судових справ.
Може, там була і справа Марусі Чурай?
Може, тому і не дійшло до нас
жодних свідчень про неї,
що книги міські Полтавські «през войну,
под час рабованя города, огнем спалені»?*

А що, якби знайшлася хоч одна —
в монастирі десь або на горищі?
Якби вціліла в тому пожарищі —
немов неопалима кушина?
І ми б читали старовинний том,
де писар вивів гусячим пером,
що Року Божого такого-то, і місяця такого-то,
і дня
перед Мартином Пушкарем, полковником,
в присутності Семена Горбаня,
що був на той час вйтом у Полтаві,
перед суддею, Богом і людьми
Чурай Маруся — на підсудній лаві,
і пів-Полтави свідків за дверми.

І загула б та книга голосами,
і всі б щось говорили не те саме.
І чорні бурі пристрастей людських
пройшли б над полем буковок хистких.

Тоді стара Бобренчиха, вдова,
суду такі промовила б слова:

— Пане полковнику і пане войте!
Ускаржаюся Богу і вам
на Марусю,
що вона, забувши страх Божий,
отруїла сина мого Григорія.
І втеди син мій Григорій наглою смертю вмер,
на здоровлі перед тим не скорбівши,
през отруєння і през чари бісовські.

То вам, панове, правдиво, під сумлінням, кажу
і людьми те освідчу.

Оскаржену Марусю Чураївну
тоді суддя суворо запитав, —
коли, чого і для якої причини
таке незбожне діло учинила?

Але вона ні слова не сказала,
усправедливлень жодних не дала,
тільки стояла, яко з каменю тесана. <...>

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас цей уривок? Яку роль він виконує в сюжеті, композиції роману?
2. Поміркуйте, з якою метою авторка на початку твору подає ліричний відступ про «неопалиму книгу».
3. Якою постає на початку роману головна героїня? Чому поведінка Марусі на суді для багатьох є доказом її вини?
4. Пригадайте, хто виступає на суді зі свідченнями. Яке враження справляють на вас ці свідки?
5. Хто стає на захист Марусі? Поміркуйте: Іван Іскра захищає Марусю Чурай лише тому, що кохає її?

СПОВІДЬ Розділ третій

...Пройшло життя. Не варт було і труду,
Лише образи наберешся вщерть.
Останні дні вже якось перебуду.
Та вже й кінець. Переночую в смерть.

А що в житті потрібно ще мені?
Одбути всі ці клопоти земні.
Оці останні клопоти одбуть,
іти туди, куди мене ведуть, —
аби одбути, все уже одбути, —
і щоб не бути, щоб уже не бути!

Три дні дали на розмисли мені.
А нащо вже тим смертникам три дні? <...>

А втім, яка мені уже різниця?
Я теж убивця. Я убила Гриця.

Оце ж за те мені й заплата —
із кам'яних мурів кам'яная хата.
Старий кожух... солома... постелюсь...
Хоч так полежу... в п'ятому подивлюсь...

...А я заснула. Господи, заснула!
Солодким сном уперше за всі дні.

Та так заснула, наче потонула.
Ще щось хороше й снилося мені...

Прокинулась, ніяк не розберуся —
чого я тут,
хто вбивця,
хто Маруся?

Сама від себе ще така далека,
немов оце приніс мене лелека
та й опустил у мальвах і жоржинах
на тих ранкових росяних стежинах.
І я ще, як малесеньке дівчатко,
щоранку починаюся спочатку.

Солодка млість... блідесенький промінчик...
як добре жити... думати про інше...

А сон минув, розтанув. І натомість
раптовим болем обпекла свідомість.
Єдине слово виникло: не в ж е?!
Душа болить, і тіло як чуже.

Навпомацки з підлоги підвелася.
Не розчесавши коси, заплелася.
Все так, як є. Приречена. Одна.
Стіна. Стіна. І ґрати. І стіна.

...А вже світає. Сумно, сумно, сумно
благословляється на світ.
Десь коні ржуть і глухо грають сурми.
Полтавський полк виходить у похід.

Десь грають сурми. В добрий час їм грати.
В литаври б'ють, так само, як колись.
Душа рвонулась — і застряла в ґратах,
прозорі руки з ґратами сплелись.

Далекий гомін сповнює в'язницю.
Десь вітер гонить куряву руду.
Це вперше, Грицю, це уперше, Грицю,
що я тебе в похід не проведу!

Ой, ллються сльози материнські, ллються!
Свята печаль, печаль без гіркоти.
Загинуть хлопці, то хоча б по-людськи.
А як загинув, як загинув ти?!

Що кожен їде, — і вогню, і грому,
всього там буде в клетоті доріг.
А ти лежиш на цвинтарі старому,
де ще ніхто з козацтва не поліг. <...>

Чурай, той так: побачив свою долю, —
ось ти, ось я, тепер нас буде двоє.

А що у мене стіни голі, —
повісим костю саджені пістолі
та килим з дірком. І у курені
з тобою буде солодко мені.

А Гриць не так. То розум десь не татків:
— З'єднаєм що, нестатки до нестатків?
Багатому і діти чорт колише,
а бідному і янгол не рідня.
А як землі нам мати не одпише?
А ще ж стягтися треба й на коня.
Подбати мушу про якусь копійку.
Весілля мушу справити, ая.
То ж був один, тепер нас буде двійко.

Аж мати раз не втерпіла моя:

— Що ти все:
мушу, мушу, мушу, мушу?!
Земля, земля... А небо твоє де?
Як будеш так розношувати душу,
вона, гляди, із совісті спаде.

А він прийшов тоді з-під Берестечка.
Страшна поразка душі всім пекла.
Дражливий став. Ледь що, вже й суперечка.
Гіркі думки не сходили з чола.

Приходив рідко, лагідний не дуже.
Все курить, курить, люлька на губі.
Такий зробивсь, не прозирнеш у душу.
Якийсь чужий, — мені чи вже й собі?

А якось каже: — Щастя треба красти.
Хоч добре, не заключулось дитя.
Весілля знову мусимо відкласти.
Що зробиш, мила, як таке життя?

Погане літо, не було врожаю.
Та ще ж тягтись на чоботи й кожух.
А я такий, я матір поважаю.
Я впоперек їй слова не скажу. <...>

Кого діждалась? Парубка чи воїна?
Чому не йде? Здавалося в ті дні —
моя любов, прогіркла й перестояна,
вже скоро душу випалить мені.

Я ж так боялась підлості і бруду!
Гули думки, сколошкані, як рій.
Сама нічого, якось перебуду.
А що скажу я матері старій?!

А мати знала. Мати все вже знала.
Снує чутки нещастя, як павук.
Не дорікала, не випоминала,
а тільки все їй падало із рук.

А раз сказала з розпачу гіркого:
— Є ж лицарі у нашому краю!
О Боже мій, на кого ж ти, на кого
збагнітувала молодість свою?!

...Мені немов полегшало відтоді.
Зболілася. Відмучилася. Годі.
Спинити Гриця не зробила й спроби.
Ходжу, хитаюсь, як після хвороби.
І хоч би злість яка чи ворожнеча, —
нема нічого. Пустка. Порожнеча.

Усе жаліла я його чомусь.
Або до Галі мислями звернусь:
— А може, хтозна, може, так і треба.
Бо хто я, Галю, проти тебе?

Ти Вишняківна. Рід у вас гучний.
Таких родів не густо у Полтаві.
Твій батько, Галю, чоловік значний.
У нього жінка ходить в златоглаві. <...>

Вишняк ішов угору все та вгору.
Вишнячка йшла ушир усе та вишир.
А Галя дбала в скриню та в комору.
А Бог на небі долю нам вершив. <...>

А може, я несправедлива до неї?
 А може, саме таку дружину треба козакові, —
 до печі і до городу, до коней і до свиней, і
 до ради, і до поради, і вночі до любові?
 Таку м'якеньку і теплу, як перестиглу грушу,
 щоб тільки дивилася в очі і ні про що не питалась.
 Приніс чоловік додому свою потовчену душу,
 а жінка, як подорожник, до всіх виразок приклалась.
 Що в неї й хата не хата, а так — прикалабок раю.
 У неї — на двох глупоти, у нього — розум на двох.
 У цьому твердому світі він, може, ніякий скраю,
 зате як прийде додому — для жінки він цар і бог.
 На неї можна нагримать, і можна її побити.
 Вона простить, приголубить, розсолу тобі внесе.
 Ти, може, від мене втомився. Мене потрібно любити.
 А там треба тільки женитись. Ото женився — і все.

Так дай же вам, Боже, щастя. Прибийте собі підкову.
 Нічим не журися, Грицю. Усе, як я, промине.
 Але ні навмисно, Грицю, ні просто так, випадково,
 ні словом лихим, ні добрим ніколи не згадуй мене. <...>

* * *

...Остатній день.

Прийшов священик.

— Отче!

Зніміть з душі цей безнемірний біль! —

Йому людина дивиться у очі,
 а він її під цю єпітрахіль.

— Покайся, — каже. — Стежкою гордині
 тебе ведуть соблазни суети.
 Од Бога так положено людині
 долиною смирення іти.

Покаялась. Прощення попрохала
 за те, що дуже грішною була:
 одного разу матері збрехала,
 одній сусідці сіль не віддала.

А що скажу?!

Свою пригаслу душу
 чи донесу, як свічку на Стрась?
 Бог знає все. А батюшці байдуже.
 Хіба він правду Богу передасть?

Пошепотів, як знахарка над раною,
 молитвою вуста поворушив.
 І власттю, од Бога йому даною,
 спасибі, одпустив і розгрішив.

Скрегоче засув кованих дверей.
 Пішов собі достойний іерей.

...Десь тихо жаби кумкають з болота.
 Лягла на мур вечірня позолота.

■ Маруся Чурай
 (Іван-Валентин Задорожний, 1977)

Прощальний промінь блиснув на стіні.
 І сонце, сонце — як жива істота,
 єдина, що всміхається мені!

Я завтра, сонце, буду умирати.
 Я перейшла вже смертницьку межу.
 Спасибі, сонце, ти прийшло крізь ґрати.
 Я лиш тобі всю правду розкажу.

Не помста це була, не божевілля.
 Людина спроста ближнього не вб'є.
 Я не труїла. Те прокляте зілля
 він випив сам. Воно було моє.

Я ту отруту з розпачу зібрала.
 Я змалку знаю, де яке зело.
 Мені це ще од баби перейшло, —
 її вважала відьмою Полтава. <...>

Я наварила м'яти, драголюбу.
 Не пособило. Наварила ще.

Вже скоро день, що їм іти до шлюбу,
мене ж пече всередині, пече!

«Болить моя головонька від самого чола:
не бачила миленького ні тепер, ні вчора», —
отак собі заспіваю, наче й не журюся.
«А як вийду за ворота, од вітру валюся».

«Любилися ж, кохалися, як голубів пара!
Не дай Боже розійтися,
як чорная хмара...»

А найстрашніше, що пече, як жога,
перевертає душу від жалю:
невірного, брехливого, чужого,
огидного, — а я ж його люблю!

«У неділю рано зілля копала...
А у понеділок переполоскала...»
Порятуї від болю, смертонько ласкава! <...>

...Вже й воду брала з іншої криниці,
а вже й не знала, де себе подіть.
Дівчата потягли на вечорниці,
то я й пішла, щоб дома не сидіть.
Вони собі жартують з парубками,
а я сиджу, самотня, при стіні.
Пряду куделю. Не зберусь думками.
В мені умерли всі мої пісні.
Вони ж співають про якусь кирею,
про те, що хтось когось занапастив.
Я оступіла: Гриць прийшов із нею.
Мене побачив — очі опустив.

Враз поповзли по вилицях рум'янці.
Очима більше не стрічались ми.
Він танцював із Галею, і в танці
мов щось топтав і нищив чобітьми. <...>

...Мені всю ніч в очах це маячіло.
А після тих проклятих вечорниць
пройшло два дні, вже добре спочіло,
аж, Боже мій! — заходить в хату Гриць.

Якийсь чудний, запалені повіки,
пригаслі очі, під очима бриж.
— Марусю! — каже. — Я прийшов навіки.
Я на коліна стану, ти простиш?

— Я найдорожчі сплакала літа.
Чого вернувся до моєї хати?
Ми ж розлучились... Матінко свята!
Чи я ж тебе примушую кохати?!

Коли своїм коханням поступився
заради грошей і багацьких нив,

чи ти тоді од мене одступився,
чи сам себе навіки обманив?

— Себе, Марусю. Не дивись вороже.
Мені ті дні повік не одболять.
Тут двоє матерів, твоя і Божа.
Хай нас на шлюб вони благословлять.

Людей накличем, зробим перепросини,
щоб знали всі, хто чеше язиком.
Марусю, чуєш, зараз, ще до осені,
поберемось та й вступимо в закон.

А мати — з дому. Плачуть, затинаються
і говорить не хочуть ні про що.
А мати кажуть: — Руки не здійсмаються.
Іди туди, ізвідки ти прийшов!

— Я зрадив, так.
Але це біль чи злочин?

Скажу всю правду, ми тепер одні.
Кому з нас гірше? Я одводжу очі,
а ти у вічі дивишся мені.

Я мучуся. Я сам собі шуліка.
Є щось в мені так наче не моє.
Немов живе в мені два чоловіка,
і хтось когось в мені не впізнає.

І що найтяжче: мука ж моя марна,
бо зрада — діло темне і брудне.
А ти — це ти.

Ти і в стражданні гарна.
Ти можеш навіть пожаліть мене. <...>

Відступник я. Нікчемний я і нищий.
Але ти любиш і тому прости.
Життя — така велика ковзаниця.
Кому вдалось, не падавши, пройти?

Він говорив, і відбувалось диво.
Він зраду якось так перетворив,
так говорив беззахисно й правдиво,
неначе він про подвиг говорив.

А я стояла як сліпа від сліз.
Душа марніла, як зів'яле клечання.
Хоч би мені хто
жменьку землі
з могили його приніс...
натертися проти серця... може б,
трохи полегло...

Він взяв мене за плечі, звав єдиною.
Щось говорив про долю, про борги.
Що там, під Дубно, він ще був людиною,

а тут він сам з собою вороги.
 Що Галя — гуска, що й по ній це видно.
 І все. І годі. — Я од неї втік.
 А може, й правду кажуть, що ти відьма,
 приворожила — і пропав навек.
 Бо що б мене інакше так палило,
 чого ж я так страждаю і борюсь?
 Куди б мене в житті не прихилило,
 а все одно до тебе я вернусь.

Ти ж ніч моя і світло моє денне!
 Вже тут брехать, — який мені хосен?
 Прости за все, воно таке буденне.
 А я ж не можу без твоїх пісень!

Коли я там і говорив, і клявся,
 я знав одне: збрешу — не помилюсь.
 Як хочеш знати, — так, я їм продався,
 але в душі на тебе я молюсь!

Тоді я двері відчинила в ніч.
 Він ще й не встиг збагнути, в чому річ,
 як я сказала:

— Йди собі, іди! —

А він сказав:

— Мені ж нема куди.

— Іди до неї. Будеш між панами.

А я за тебе, Грицю, не піду.

Це ж цілий вік стоятиме між нами.

А з чого ж, Грицю, пісню я складу?!

...Лежала тінь від столу і до печі.

Лампадка тріпотіла в божнику.

А він сидів, зіщуливши ті плечі

і звисивши ту голову тяжку.

«Як не хочеш, моє серце,
 Дружиною бути,
 То дай мені таке зілля,
 Щоб тебе забути.

Буду пити через силу,
 Краплі не упущу.
 Тоді я тебе забуду,
 Як очі заплющу...»

Торкнувся шклянки білими вустами.
 Повільно пив. І випив. І погас.
 Ой сонце, сонце, промінь твій останній!
 Оце і є вся правдонька про нас.

А потім в суд щодня мене водили.
 А судді були добрі й недурні.
 Вони мене по совісті судили,
 найлегшу кару вибрали мені.

Чого було так довго мудрувати
 і вивертать параграфи статтям?
 Було б одразу присудить до страти.
 Найтяжча кара звалася життям.

Ведіть, карайте, вішайте злочинну!
 То я хоч там, хоч там уже спочину.

Хоч там уже дихну на повні груди,
 побачу зблизька Господа хоч раз.
 Так буде краще. Важко було, люди,
 і вам зі мною, і мені між вас.

— Куди ти хочеш, в пекло чи у рай?

— Туди, де батько, де Чурай. <...>

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас розділ «Сповідь»? Чому він має таку назву?
2. Де відбуваються події цього розділу? Що читачі з нього дізнаються? Яку роль «Сповідь» відіграє в будові роману?

3. Якою постає Маруся? Прослідкуйте за текстом, як змінюється психологічний стан героїні. Що впливає на ці зміни? Свої спостереження занотуйте в таблиці. Презентуйте результати спостережень однокласникам та однокласницям.

Над чим розмірковує героїня, про які події згадує	Морально-психологічний стан героїні
Висновок:	

4. Об'єднайтеся в малі групи, запропонуйте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям. У п'ятому розділі «Страта» настає розв'язка події, з якої починається дія роману: рішення суду скасовано, Марусю не страчують, а звільняють. Але в композиції роману цей розділ займає не останнє чи передостаннє місце, а розміщений саме посередині твору. Чому?

5. Роман складається з дев'яти різних за обсягом розділів. Прослідкуйте, хто є оповідачем кожного розділу, про які події в ньому розповідається, які персонажі діють. Свої спостереження занотуйте в таблиці. Зробіть висновок, з якою метою авторка змінює форму оповіді.

Назва розділу	Місце дії	Оповідач	Події, про які йдеться	Персонажі
Висновок:				

Запрошуємо до дискусії

6. Майже всі дослідники сходяться на думці, що в романі є дві сюжетні лінії. Проте які саме, дійти згоди не можуть. Наприклад, одні вважають, що ці сюжетні лінії можна означити так:

1. *Особиста сюжетна лінія — трагічне кохання Марусі*
2. *Історична сюжетна лінія — визвольна боротьба українського народу на чолі з Б. Хмельницьким проти польської шляхти*

Інші пропонують визначити сюжетні лінії в такий спосіб:

1. *Маруся Чурай і суд людський*
2. *Маруся Чурай і суд історії*

До якої думки схиляєтеся ви? Можливо, ви маєте власний погляд на сюжет твору? Обґрунтуйте свою позицію.

7. Оберіть рівень складності й дайте відповіді на запитання.

- 🕒 Які історичні особи є персонажами роману Ліни Костенко «Маруся Чурай»? Яку роль вони виконують у сюжеті твору?
- 🕒 Які образи роману допомагають авторці розкрити проблему «батьків і дітей»?
- 🕒 Які проблеми авторка порушує завдяки протиставленню образів Марусі Чурай і Галі Вишняківни?
- 🕒 Які проблеми авторка порушує завдяки протиставленню образів Івана Іскри і Григорія Бобренка?
- 🕒 Яку роль у романі виконують ліричні відступи? Наведіть приклади ліричних відступів і проаналізуйте їх.
- 🕒 Чому героїнею «історичного роману у віршах» Ліна Костенко обирає легендарну, а не історичну особу?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

8. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте пісні сучасних музикантів на вірші Л. Костенко (Sofi Fraser, Джамала, BRUTTO, «Фіолет», Ptakha, сестри Тельнюк та ін.). Поміркуйте, чим приваблює сучасних музикантів поезія Ліни Костенко.

Досліджуємо самотійно

9. Проведіть пошук текстів і зображень у мережі Інтернет за запитом «Ліна Костенко, цитати». Зробіть висновки щодо кількості знайдених результатів. Чому, на вашу думку, поезію цієї авторки так часто цитують, використовують як епіграфи та девізи? Якими особливостями її творчої манери це зумовлено? Під час читання творів Л. Костенко виберіть цитати, які ви могли б використати як епіграф, власне життєве гасло, статус у соцмережі. Яке враження справили на вас ці твори?

Василь СТУС

(1938—1985)

Василь Семенович Стус народився 6 січня 1938 року в селі Рахнівці Гайсинського району на Вінниччині. Разом із батьками переїхав до міста Сталіно (нині Донецьк). Закінчив середню школу, вступив на історико-філологічний факультет педагогічного інституту. Був учасником літературного об'єднання «Обрій». Після університету вчителював, служив в армії на Уралі. Повернувшись додому, працював учителем та літературним редактором газети «Соціалістичний Донбас».

Дмитро Стус, син поета, писав: *«Загалом горлівсько-донецький період у творчому плані був для Василя Стуса надзвичайно плідним. Широка лектура, чуттєвість, незле, як на донецький масштаб, творче товариство з літературної студії «Обрій» ніби провокували до праці. І хоча якість більшості віршів не задовольняла поета, але пошуки в різних напрямках дозволили відкинути «не свої» творчі путі».*

1963 року вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Шевченка. Перебуваючи в Києві, брав участь у літературному житті, входив до Клубу творчої молоді.

У вересні 1965 року під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна» разом з іншими «шістдесятниками» публічно виступив проти арештів української інтелігенції. За це поета виключили з аспірантури. Довелося заробляти на життя на різних тимчасових роботах. Поезію не друкували: через «неблагонадійність» автора не було видано вже підготовлену збірку «Круговерть».

Дмитро Стус зауважує: *«Збірка «Круговерть» складалася з трьох розділів — «Рожеве півколо», «Біль — Білий день» та «Круговерть». На жаль, повністю реконструювати її текст неможливо, бо після того, як 1965-го року було розсіпано її набір, поет не зберіг рукопис. Готуючи до друку збірку «Зимові дерева», він просто вийняв машинописи кількох десятків віршів і приєднав їх до нової книжки».*

Перша з опублікованих збірок мала назву «Зимові дерева» (вона вийшла за кордоном 1970 року). У збірці виявилось поетове ставлення до радянської дійсності, неприйняття лицемірства й інтелектуальної задухи. Автор звернувся до мотивів кохання, розчарування, самоти. Готуючи збірку до видання, Василь Стус склав передмову — «Двоє слів читачеві», у якій розповів про себе найсуттєвіше й виклав свої погляди на поезію. Зокрема, він писав: *«...поет повинен бути людиною. Такою, що повна любові, долає природне почуття зненависті, звільнюється від неї, як од скверни. Поет — це людина. Насамперед. А людина — це, насамперед, добродій. Якби було краще жити, я б віршів не писав, а — робив би коло землі. Ще зневажаю політиків. Ще — ціную здатність чесно померти. Це більше за версифікаційні справи! Один з найкращих друзів — Скворода».*

У січні 1972 року за активну громадянську позицію поета заарештували й засудили до п'яти років позбавлення волі та трьох років заслання. У неволі він відмовився від радянського громадянства: *«Мати радянське громадянство є неможливою для мене річчю. Бути радянським громадянином — значить бути рабом...».* Після заслання поет повернувся до Києва, вступив до правозахисної організації — Української Гельсінської спілки.

■ Василь Стус

■ Портрет Василя Стуса
(Опанас Заливаха, 1980-ті)

■ Пам'ятник Василеві Стусу
у Вінниці
(Анатолій Бурдейний,
2002)

■ Скульптурний портрет Василя Стуса (Борис Довгань, 1969)

Не минуло й року, як В. Стуса знов ув'язнили. І новий вирок: десять років таборів та п'ять заслання. Поетові забороняли побачення з родиною, а наглядачі знищували записи його творів. Нестерпні умови, створені табірною адміністрацією, викликали невдоволення ув'язнених. За виступи проти свавілля наглядачів поета кинули в одиночну камеру, а потім відправили в карцер. На знак протесту В. Стус оголосив безстрокове голодування. Помер 4 вересня 1985 року.

Уже після смерті поета за кордоном вийшла його поетична збірка «Палімпсести» (1986).

На початку 90-х років ХХ століття, коли з розпадом Радянського Союзу було знято ідеологічне табу з постаті поета, дослідниця Михайлина Коцюбинська впорядкувала збірку поезій «Дорога болю» і видала художню спадщину митця в шести томах (дев'яти книгах). Аналізуючи останню збірку («Палімпсести»), дослідниця однією з головних рис Стусової поетики називає внутрішню структуру палімпсестів: «...на давніший текст нашаровуються пізніші, новіші, але не стираючи, не нищачи претексту — він проступає виразно, взаємодіючи в оригінальний спосіб із пізнішими нашаруваннями. Спогади, враження — давні, ще і ще давніші — відсуваються на задній план, осідають, але поглядають крізь пізніші напластування...».

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Василя Стуса? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б знайти відповіді на ці запитання? Які запитання ви б хотіли обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема тощо) складіть за матеріалом підручника опорний конспект для розповіді про письменника.
3. Перегляньте відеофільм «Василь Стус. Феномен доби» (автор сценарію — О. Артеменко, режисер С. Ачинян). Що нового ви дізналися про поета? Які факти про життя Василя Стуса вас зацікавили? У фільмі є аудіозаписи віршів, які читає автор — Василь Стус. Яке враження справляє голос поета, його манера читання? Яким ви уявили поета?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

4. Погляньте на скульптурний портрет В. Стуса роботи Б. Довганя. Яку за характером людину зобразив митець? Чи відповідає цей портрет тому уявленню, яке склалося у вас після знайомства з біографією митця?

На «шляху правдивому» («Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...»)

Чи можливо розділити в одній особі поета і громадянина? Колись слово Т. Шевченка перетворилось на громадський вчинок — стало чимось більшим, ніж просто мистецтво. Так само й у випадку В. Стуса — поета, котрий побував у тюрмах та на засланні, але не зрікся своїх переконань.

Не секрет, що деякі «шістдесятники» обрали шлях пристосуванства й тим забезпечили собі доволі комфортне існування, хай і в умовах несвободи. Василь Стус свідомо зробив інший

вибір: наперед поставив умовні «добро і правду» й до скону зберіг вірність цим ідеалам. Звичайно, спершу йому довелося пройти «крізь сотні сумнівів», щоб остаточно визначити власну долю.

Світоглядна настанова В. Стуса споріднена з **екзистенціалізмом** (від лат. *existentia* — існування). Це філософія, що ґрунтується на свідомому виборі людиною власної долі — навіть у ворожому й абсурдному світі. Вона передбачає високий рівень індивідуальної відповідальності. Коментуючи життєвий вибір поета, критик Юрій

Шерех писав: «У філософії екзистенціалізму, як відомо, ідея закиненості людини у світ не виключала людської активності, навпаки, радше вимагала її. Так і в Стуса. Свідомість своєї місії підносить його понад обставини біографії, понад всякі обставини побуту й географічної приналежності». Навіть опинившись далеко від батьківщини у в'язничній неволі, він почувався внутрішньо набагато більш вільним, ніж ті його колеги по перу, котрі пішли на співпрацю з тоталітарним режимом і тим забезпечили собі безбідне існування.

У цьому світоглядному й моральному контексті поезія «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...» звучить як продумана декларація на тему екзистенційного вибору. В основу покладено мотив шляху як духовного зростання — у згоді з учиненим вибором, за який герой твору несе повну відповідальність. Це складний шлях випробувань і втрат, що веде «поза смертні грані людських дерзань» — незвіданий шлях «за чорну порожнечу, де вже нема ні щастя, ні біди». І вже хто став на цей шлях,

■ Орач. Портрет Василя Стуса
(Віктор Зарецький, 1990)

чує один лише голос: «...не спиняйся, йди! То — шлях правдивий. Ти — його предтеча».

Ліричному герою треба завжди залишати собою — у будь-яких обставинах і ситуаціях оберігати й виборювати себе на обраному «правдивому шляху».

Коментар фахівця

Як зроблено й систематично робиться з поезіями Шевченка, можна розхпатати рядки Стуса на всілякі й навіть взаємозаперечні політичні програми. Але суть не в цьому, і поезія лежить далеко від цього. Суть у знайденні себе в світі шпиків, сексотів, стукачів, колючих дротів і знелюднення. Знайдення себе — це знайдення української людини.

Юрій Шерех, літературний критик

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Крізь сотні сумнівів я йду до тебе,
добро і правдо віку. Через сто
зневір. Моя душа, запрагла неба,
в буремнім леті держить путь на стовп
високого вогню, що осіяний
одним твоїм бажанням. Аж туди,
де не ступали ще людські сліди,
з щовба на щовб, аж поза смертні хлани
людських дерзань, за чорну порожнечу,
де вже нема ні щастя, ні біди
і врочить порив: не спиняйся, йди!
То — шлях правдивий. Ти — його предтеча.

■ Портрет В. Стуса з книгою поезій Рільке
(Віктор Зарецький, 1971)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які запитання у вас виникли? Які образи поезії вас здивували, зацікавили? Чи легко вам було читати цей вірш? Чому?
2. До якого виду лірики, на вашу думку, належить цей твір?
3. Чому поезію «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе» вважають поетичною декларациєю поета? Які мотиви виникають у творі? У яких образах ці мотиви розкриваються?
4. Які образи допомагають зрозуміти внутрішній стан ліричного героя?
5. Якого значення набуває в поезії образ шляху?

Досліджуємо самотійно

6. Ви знаєте, що головна відмінність між прозовою і віршованою мовою полягає в ритмічній організації тексту. У прозі ритм підпорядковується головним чином синтаксису. У віршованому творі ритм є передбачуваним, тому що мовленнєвий потік розкладається на відносно короткі й подібні за ритмом рядки-вірші. Зазвичай ритмічне і синтаксичне членування мовлення у віршах збігаються. Але трапляються випадки, коли поет застосовує так званий *перенос* або *анжамбеман* (від фр. *enjamber* — переступити, перескочити) і порушує єдність синтаксичного і ритмічного членування мовлення.

Зверніть увагу, яким віршовим розміром написана поезія. Знайдіть у тексті поезії випадки застосування поетом переносу (анжамбеману). Поміркуйте, із якою метою В. Стус вдається до цього прийому. Які слова перенос допомагає акцентувати? Чому ці слова є важливими для поета?

7. Розкажіть, як ви зрозуміли сутність філософії екзистенціалізму. Яким чином пов'язаний із цією філософією вірш «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе»?

Поезія духовного опору («Господи, гніву пречистого...», «Як добре те, що смерті не боюсь я...», «Пам'яті Алли Горської»)

Бути собою означало для поета йти проти течії, стояти самому *«проти світу»*. Звідси те відчуття трагічної самоти, що його переживає герой твору «Господи, гніву пречистого...». Цей твір — ліричний роздум у формі молитви (адже звернення до Бога зазвичай називають молитвою).

Справжня поезія й молитва мають чимало спільного. Їх еднають щирість і чесність, тільки в молитві є один наперед визначений «адресат», а поезія звернена ще й до ширшого кола адресатів — читачів. У поетичному монолозі В. Стуса, поряд із *«благаю»* та *«спасибі»* (як і в справжній молитві), важливу роль відіграє намір подолати сумніви, нав'язані самотою, віднайти духовні сили (вищу підтримку?) й підтвердити для себе вірність уже колись зробленому вибору.

Не випадково творчість В. Стуса визначають як стоїчну, тобто таку, що демонструє стійкість

і мужність автора в обстоюванні правди. У певному сенсі вірш **«Як добре те, що смерті не боюсь я...»** є важливою духовною програмою, за якою основним джерелом стійкості виступає віра в себе та в обрані ідеали. Це як у філософії екзистенціалізму: людина не обирає світ, у якому народжується, але не є й абсолютно безпорадною — має змогу обрати свою долю і свій шлях.

Навіть в абсурдному радянському світі поет власним життям утверджував силу людського духу й захищав право людини бути собою. Це й засвідчує його поезія: зроблено вибір, немає страху смерті, а все решта — лише передбачувані випробування на обраному шляху опору й духовного зростання.

Вірш **«Пам'яті Алли Горської»** поет присвятив талановитій художниці, учасниці пророзахисного руху, одній із засновниць Клубу

творчої молоді. Її було вбито 28 листопада 1970 року, а тих, хто був на її похованні, згодом заарештували. Автор твору далекий від безнадії, страху і зневіри — навпаки, обстоює правоту того кола борців, до якого належала загибла.

Читацький практикум

Прочитайте поезії,
виконайте завдання.

Господи, гніву пречистого
благаю — не май за зле.
Де не стоятиму — вистою.
Спасибі за те, що мале
людське життя, хоч надією
довжу його в віки.
Думою тугу розвіюю,
щоб був я завжди такий,
яким мене мати вродила
і благословила в світі,
і добре, що не зуміла
мене од біди вберегти.

Як добре те, що смерті не боюсь я —
і не питаю, чи тяжкий мій хрест,
що перед вами, судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст,
що жив, любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
як в смерті обернуся до життя
своїм стражденним і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь,
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і в смерті з рідним краєм поріднюсь.

Пам'яті Алли Горської

Ярій, душе. Ярій, а не ридай.
У білій стужі сонце України.
А ти шукай — червону тіль каліни
на чорних водах — тіль її шукай,
де жменька нас. Малесенька шопта
лише для молитов і сподівання.
Усім нам смерть судилася зарання,
бо калинова кров — така ж крута,
вона така ж терпка, як в наших жилах.
У сивій завірюсі голосінь
ці грона болю, що падають в глибінь,
безсмертною бідою окошились.

■ Сину, збагати світ
(Іван-Валентин Задорожний, 1988)

■ Світла душа. Пам'яті Алли Горської
(Віктор Зарецький, 1989)

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справили на вас ці поезії В. Стуса? Які почуття вони викликали? До яких роздумів спонукали? Яка з них вас найбільше зацікавила?
2. Який мотив об'єднує твори «Господи, гніву пречистого...», «Як добре те, що смерті не боюсь я», «Пам'яті Алли Горської»?
3. Поміркуйте, чому поезія «Господи, гніву пречистого...» написана у формі ліричного роздуму-молитви.
4. Як сприймає свою долю ліричний герой вірша «Господи, гніву пречистого...»? Які риси ліричного героя цієї поезії вас приваблюють?
5. Схарактеризуйте життєву позицію ліричного героя твору «Як добре те, що смерті не боюсь я...».
6. Яким постає ліричний герой поезії «Пам'яті Алли Горської»?
7. Які образи допомагають зрозуміти роль і значення художниці Алли Горської для української культури?
8. Розгляньте портрет В. Стуса над книгою роботи В. Зарецького та створену на його основі картину «Орач. Портрет Василя Стуса» (с. 197). «Василь Стус в білому одязі оре землю. Там, де пройшов його плуг, земля стає білою, вкритою писанками, попереду — суцільне чорне тло» (Н. Кучер). Як ви розумієте значення цієї картини?

Стоїчне долання безнадії («На колимському морозі калина...», «Мені зоря сіяла нині вранці...»)

Табірне життя далеко від батьківщини пригнічувало поета, вимагало концентрації всіх духовних сил для збереження спокою й рівноваги. Тоді йому допомагали самозаглиблення і спогади про рідний край — дозволяли хоча б дистанціюватися від безрадісних табірних буднів. А ще сіру щоденність урізноманітнювало споглядання природи, ось як у поезії «На колимському морозі калина...».

■ Страта (Олег Голосій, 1988)

Виразний зоровий і водночас символічний образ цього твору надовго лишається в пам'яті — калина та її ягоди-сльози. А ще образ батьківщини, витворений уявою, — «собором дзвінким» на тюремних мурах.

Образ серця посилює враження відкритості й вразливості ліричного героя, а споглядання простору дикої сибірської природи навіть у в'язненому щось схоже на відчуття дивного, але ще до кінця не усвідомленого прозріння («...і зійшлися кінці і начала / на оцій чужинецькій землі»).

Філософський ліричний роздум «Мені зоря сіяла нині вранці...» є своєрідною художньою практикою долання «хвилини розпачу» й пошуку духовної опори у світі абсурду. Символічний образ ранішньої зорі запускає в душі ліричного героя психологічну захисну програму з пояснення (насамперед для себе самого) сенсу щоденного існування.

Герой немов опиняється сам на сам зі світом, а зоря («вістунка твого шляху, хреста і долі») нагадує про необхідність жити (вона

й «дає наснагу віри, що далекий всесвіт почув твій тьмянний клич...»). На позицію автора відчутно вплинула філософія екзистенціалізму. Образи «зорі», «всесвіту», «хреста і долі», «хвилини розпачу», «наснаги віри», «співчуття» й «високої

незгоди» допомагають розкрити драматичну боротьбу в душі ліричного героя, який зрештою дає відповідь на питання, що є для нього «жити» — це самособоюнаповнення, тобто першочергове покладання на власні духовні сили й можливості.

Читацький практикум

Прочитайте поезії, виконайте завдання.

На колимськiм морозi калина
зацвiтає рудими слiзьми.
Неосяжна осонцена днина,
i собором дзвiнким Україна
написалась на мурах тюрми.
Безгомiння, безлюддя довкола,
тiльки сонце, i простiр, i снiг.

I котилося куль-покотьюлом
моє серце в ведмежий барлiг.
I зголiлi модрини кричали,
тонко олень писався в iмлi,
i зiйшлися кiнцi i начала
на оцiй чужинецькiй землi.

Менi зоря сiяла нинi вранцi,
устроєлена в вiкно. I благодать —
така ясна лягла менi на душу
сумирену, що я збагнув нарештi:
ота зоря — то тiльки скалок болю,
що вiчнiстю протягтий, мов огнем.
Ота зоря — вiстунка твого шляху,
хреста i долi, нiби вiчна мати,
вивищена до неба (од землi —

на вiдстань справедливостi), прощає
тобi хвилину розпачу, дає
наснагу вiри, що далекий всесвіт
почув твiй тьмянний клич, але озвався
прихованим бажанням спiвчуття
та iскрою високої незгоди:
бо жити — то не є долання меж,
наповнення. Лиш мати — вмiє жити,
аби свiтитися, немов зоря.

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справила на вас поезія «На колимськiм морозi калина...»?
2. Як у вiршi «На колимськiм морозi калина...» розкривається душевний стан поета? Які образи створюють образ-спогад про Україну?
3. Які душевні стани переживає ліричний герой твору «Менi зоря сiяла нинi вранцi...»?
4. Які рядки поезії «Менi зоря сiяла нинi вранцi...» могли б стати темою есею про пошук людиною духовної опори?

■ Калиновий сніг
(Віктор Зарецький, 1987)

■ Милосердя. Блага звістка
(Віктор Зарецький, 1989)

Поет про поета («Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)»)

Василь Стус був не лише видатним поетом, а ще й талановитим знавцем літератури. Навіть мріяв про професію науковця — недарма ж навчався в аспірантурі Інституту літератури

і. Т. Шевченка, яку, однак, мусив залишити через участь у правозахисному русі.

Найбільше В. Стуса зацікавила постать Павла Тичини — геніального митця, який у часи

кривавого сталінського терору обрав шлях пристосування і зрештою зрікся своїх мистецьких ідеалів. У 1970—1971 роках поет-«шістдесятник» написав дослідження «Феномен доби (сходження на Голгофу слави)», у якому на прикладі П. Тичини розглянув становище митця в тоталітарному суспільстві.

Показовою є й назва — «Феномен доби». Адже саме сталінська доба створила умови, коли поети або гинули, або мусили оспівувати радянські цінності.

У творчому житті П. Тичини переломним став 1934 рік — тоді він видав збірку «Партія веде», засвідчивши свою лояльність до влади. На це й звернув увагу В. Стус, жорстко і правдиво написавши: «В історії світової літератури, мабуть, не знайдеться іншого такого прикладу, коли б поет віддав половину свого життя високій поезії, а половину — нещадній боротьбі зі своїм геніальним обдаруванням».

В. Стус зарахував геніального автора «Сонячних кларнетів» до решти жертв сталінського терору: «Як би там не було, Тичина — така ж жертва сталінізації нашого суспільства, як Косинка, Куліш, Хвильовий, Скрипник, Зеров чи Курбас. З однією різницею: їхня фізична смерть не означала смерті духовної. Тичина, фізично живий, помер духовно, але був приневолений до існування як духовний мрець, до існування по той бік самого себе. Тичина піддався розтлінню, завдавши цим такої шкоди своєму талантові, якої йому не могла завдати жодна у світі сила. Починалася смуга подальшої

деградації поета, причому деградував покійний поет так само геніально, як колись писав вірші».

Хоча В. Стус ставився прихильно до ранньої творчості П. Тичини, це не порушило принципів його оцінок. Поет-«шістдесятник» міряв свого старшого колегу по перу власною міркою максималіста: обстоював абсолютну відданість мистецьким ідеалам.

Він визначив насамперед своє бачення мистецького покликання: бути собою й не хилитись перед обставинами, не зраджувати творчих цінностей. Адже зрада дорівнює загибелі митця: «Геніальний Тичина вмер. Лишився жити чиновник літературної канцелярії, довічно хворий на манію переслідування, жалюгідний пігмей із великим ім'ям Тичини. Творчість Тичини 30-х років — це тільки маніпуляції над небіжчиком, спроби використати мерця. Як не моторошно це казати, але наступна творчість Тичини — це майже ірреальні спроби примусити усміхатися голий череп. Вірші поета перестали бути актом індивідуальної творчості: ці бездарні версифікаційні вправи уже писав хтось — але мертвою поетовою рукою».

Праця В. Стуса «Феномен доби (сходження на Голгофу слави)» не лише про П. Тичину. Вона є максимально правдивим словом про високе творче покликання й фатальну зраду, що загрожує духовною смертю. У ній відобразились і погляди кращих із покоління «шістдесятників», тих, хто не зрадив і, попри загрозу репресій, зберіг вірність своїм ідеалам.

Опрацьовуємо прочитане

1. Визначте жанр твору В. Стуса «Феномен доби». Обґрунтуйте свої міркування.
2. Які проблеми порушує В. Стус у дослідженні «Феномен доби»?

Запрошуємо до дискусії

3. Поміркуйте, що об'єднує постаті видатних українських поетів В. Стуса і Т. Шевченка (особливості біографії, сприйняття в суспільстві, позиціонування себе в поезії). Яке сприйняття В. Стуса вам ближче: як борця за свободу, символ незламного духу чи як самобутнього поета й інтелектуала? Що, на вашу думку, важливіше для українського суспільства?
4. Роман Бровко, режисер сучасного фільму про В. Стуса, стверджує, що фільм повинен бути розрахованим на масову аудиторію: «...Якщо не буде видовищної картинки, глядач, що бачитиме в кінотеатрі «Форсаж 9» або «Форсаж 10», <...> не піде на наше кіно, не вважаючи ні на ідеологію, ні на цікаві-важливі історичні факти» (за матеріалами «Детектор медіа»). Чи згодні ви з тим, що для розповіді про долю поета важлива видовищність? Поясніть свою думку.

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. Умовна назва суспільно-політичної доби, на тлі якої постало літературне «шістдесятництво», міститься в рядку
А «культ особи» **В** «перебудова»
Б «хрущовська відлига» **Г** «атомний синдром»
2. Назва представників нової генерації, яких влада переслідувала за свободу творчості, міститься в рядку
А дисиденти **В** стіляги
Б комсомольці **Г** партапаратники
3. Автором збірки «Лебеді материнства» є
А Іван Драч **В** Василь Симоненко
Б Василь Стус **Г** Дмитро Павличко
4. Автор рядків
*Я проллюся крапелькою крові
На твоє священне знамено.*
А Борис Олійник **В** Василь Симоненко
Б Василь Стус **Г** Дмитро Павличко
5. Дмитро Павличко є автором вірша
А «Балада про соняшник» **В** «Два кольори»
Б «Лебеді материнства» **Г** «Казка про Дурила»
6. Актором і режисером був поет
А Іван Драч **В** Василь Симоненко
Б Борис Олійник **Г** Микола Вінграновський
7. Автором віршів «Пісня про матір» є
А Микола Вінграновський **В** Василь Симоненко
Б Борис Олійник **Г** Дмитро Павличко
8. Визначення жанру твору «Три зозулі з поклоном» міститься в рядку
А поема **В** вірш
Б роман **Г** новела
9. Перший розділ історичного роману у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай» має назву
А «Весна, і смерть, і світле воскресіння» **В** «Якби знайшлась неопалима книга»
Б «Страта» **Г** «Сповідь»
10. Установіть відповідність між назвою поезії і автором.

1 «Моя любове! Я перед тобою!..»	А Іван Драч
2 «Крила»	Б Борис Олійник
3 «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...»	В Василь Симоненко
4 «Задивляюсь у твої зіниці...»	Г Василь Стус
	Д Ліна Костенко

Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Література «соціалістичного реалізму»

■ Ранок
(Тетяна Яблонська, 1954)

■ Сінокіс
(Валентина Виродова-Готьє, 1972)

Викриваючи лицемірство Російської імперії, Тарас Шевченко іронічно зауважив: *«А тюрм, а люду!.. Що й лічить! / Од молдаванина до фінна / На всіх язиках все мовчить / Бо благоденствує!»*

Таке фальшиве «благоденствіє» панувало й за часів Радянському Союзу, коли мільйони невинних людей гинули в сталінських концтаборах, а радянська пропаганда насаджувала фальшивий, офіційно-парадний образ заможного й щасливого життя.

Рушійним чинником цієї пропаганди стало так зване мистецтво «**соціалістичного реалізму**». Під тиском влади соцреалізм визнали єдино правильним «*творчим методом*». А 1934 року на всесоюзному з'їзді радянських письменників лицемірно проголосили, що цей метод «*вимагає від письменника правдивого, історично-конкретного зображення дійсності в її революційному розвитку*».

Про творчу свободу просто забули. Майстри слова мусили одностайно вихвалити комуністичну владу та підносити радянський спосіб життя. А всіх незгодних запроторювали до сибірських концтаборів. Уцілілі оспівували комуністичну партію та її вождів. Наприклад, П. Тичина написав вірш «Партія веде», а М. Рильський «Пісню про Сталіна». З'являлись виробничі й колгоспні романи, що ілюстрували «*досягнення*» радянської влади.

За часів Другої світової війни побільшало пропагандистських творів з оспівуванням радянського патріотизму. А далі, поряд із темою війни та перемоги радянської людини, зображували відбудову промисловості й відродження колгоспного господарства. Панував підсолоджений образ народного життя, у якому наперед висувались позитивні герої з робітників та селянської бідноти. Переважав штучний пафос «*революційного розвитку*» в душі офіційної радянської пропаганди.

У часи «*хрущовської відлиги*» було здійснено рішучу спробу вийти поза межі соцреалізму. Але найбільш послідовні «шістдесятники», як от В. Стус, зазнали репресій, інші пішли на компроміс і прийняли вимоги влади.

У соцреалізмі в різний час межі дозволеного могли звужуватись або розширюватись. Деякі автори шукали, як обійти офіційні приписи, скажімо, вдавалися до напівправди, натяків, інакомовлення, заглиблювались в історію та фольклор, щоб хоч у такий спосіб виправдати своє звернення до національно-патріотичних проблем.

Лише в середині 1980-х років соціалістичний реалізм остаточно втратив своє панівне становище.

Опрацьовуємо прочитане

1. Як ви зрозуміли поняття «творчий метод соцреалізму»?
2. Котрого року відбувся з'їзд письменників, на якому соцреалізм було проголошено «*єдино правильним творчим методом*»?
3. На вашу думку, чому владі було важливо обмежувати творчу енергію і свободу митців?

Берегти собори душ («Собор» Олесь Гончара)

Помітним досягненням українського соцреалізму став проблемно-філософський роман «Собор» (1968). Він зазнав гострої критики з боку партійних чиновників — саме через це його довго не перевидавали. Зокрема, твір зачепив за живе першого секретаря Дніпропетровського обкому комуністичної партії Олексія Ватченка. Цей впливовий керівник упізнав себе в образі одного з негативних героїв, адже й він так само, як і літературний персонаж, відправив свого батька до будинку літніх людей доживати віку — фактично відмовився від нього.

Особиста образа чиновника стала основним чинником упередженої критики, спрямованої проти роману. Насправді «Собор» є цілком соцреалістичним. Не слід забувати, що його створив один зі стовпів українського соцреалізму — визнаний радянською владою лауреат сталінських і ленінських премій.

У центрі художнього світу роману перебуває старовинний козацький собор. Основні події стосуються збереження давньої пам'ятки. Головним героєм виступає робітник і водночас студент Микола Баглай, який захищає собор від руйнування. Його підтримують небайдужі прості трудівники — мешканці робітничого селища Зачіплянки. А є ще й антигерой Володька Лобода, котрий уславився «діловою» ініціативою: мовляв, навіщо витратити гроші на ремонт собору, коли можна просто створити видимість ремонту — взяти споруду в риштування. До того ж у цього комсомольського активіста визрів далекосяжний задум: чому б узагалі не знести собор («мотлох історії»), а на його місці не збудувати щось сучасне — наприклад, критий ринок та ще й гарне молодіжне кафе на додачу?

Наштовхнувшись на активний спротив, Лобода підступно знімає з історичної споруди охоронну табличку, але цей його підлий учинок викривають спостережливі громадяни, які знаходять табличку в кабінеті викрадача й доповідають про це вищому керівництву, а саме — секретарю обкому компартії. А коли до собору вдирається п'яна компанія, розгніваний Микола Баглай рішуче викидає звіди цих знавіснелих гультьяїв, хоча одержує ножове поранення й сам потрапляє до лікарні.

Ведучи мову про «Собор», слід урахувати, що писався він за часів «хрущовської відлиги», коли межі творчої свободи дещо розширились. Цим і скористався автор роману, щоб звернутися до важливих і актуальних проблем збереження духовності та історичної пам'яті.

Звичайно, письменник не міг сказати всієї правди, тому й обмежився напівправдою. Собор у нього ніяк не стосується християнства й узагалі не фігурує як культова споруда — він є лише пам'яткою архітектури й символом народної (не християнської) духовності. Та й сам автор чітко визначив свої наміри: *«Хотілося сказати слово на захист того, що було виплекане творчим генієм народу. Було бажання також сказати і про такі негативні явища, як пустодзвонство, кар'єризм, нехтування народною мораллю».*

■ Кадри Дніпробуду
(Карпо Трохименко, 1937)

Пустодзвонство й кар'єризм у літературі соцреалізму були звичним об'єктом викриття. Увага до таких недоліків ще й усіяло заохочувалась, адже їхня критика не торкалась основ радянського ладу, а лише сприяла його покращенню. Автор послідовно тримався практики викриття часткових недоліків і уникав заборонених тем, а ще надміру ідеалізував позитивних героїв.

Скажімо, його Микола Баглай — високоморальний і високодуховний будівничий радянського ладу. Він і народився під час війни — просто в окопі, гарно вчився, але не перетворився

нагнилого інтелігента: навчання в інституті поєднав із працею металурга. А щоб іти в ногу з часом, сконструював корисну систему для очищення заводських викидів. До того ж він і спортсмен, його захопленням є «культ здорового античного тіла». А ще Микола Баглай дуже цінує мистецтво, архітектуру й поезію. І в особистих стосунках зі своєю обраницею Єлькою Чечіль завжди порядний і уважний. Під його впливом ця дівчина набуває впевненості у своїх силах та повертає втрачену віру в людей. І взагалі поряд із Миколою — лише хороші та красиві люди. Таким є, наприклад, мудрий учитель математики Хома Романович,

який закликає: «Собори своїх душ бережить, друзі... Собори душ!..». А от Володька Лобода зовсім не такий. Із доброї робітничої родини, але майже не думає про людей, лише про себе. За активну громадську позицію одержав посаду — завідує «культурою району». Ще й квартиру дали від держави. Тільки за це Володька відплатив невдячністю зачіплянській громаді, та що там, рідного батька, ушлявленого сталевара й героя соціалістичної праці, відправив до будинку ветеранів! Звичайно, його хитрі наміри кар'єриста зазнають повного краху, а сам Володька Лобода постає перед необхідністю виправитися — переосмислити й змінити свою хибну життєву позицію.

Коментар фахівця

Основним сенсом роману Олеся Гончара є пошук опори духовності, пошук живих джерел людяності, розгадування народних традицій і святинь, за які тримається народ у розхитаному світі стандартизації, в прагненні зберегти своє єство, своє обличчя. <...> У романі ставиться велика проблема Людини й духовного середовища, яке має зміцнювати, кристалізувати «щось вище» — людське начало — та охороняти його від розпаду під впливом бездушних чинників.

Євген Сверстюк, поет, філософ

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас роман? Чи є назва роману символічною?
2. Коли було написано роман «Собор»? Де й коли відбуваються події «Собору»?
3. Назвіть персонажів роману «Собор».
4. Як у романі розкрито зв'язок минулого й сучасності?
5. Які негативні риси втілено в образі Володьки Лободи?
6. Схарактеризуйте образи Миколи Баглая та Єльки.
7. Як вирішується в романі проблема духовності?
8. Визначте роль вставних новел у романі «Собор».

«Химерний» твір про колективізацію («Лебедина зграя» Василя Земляка)

Академічний тлумачний словник слово «химерний» пояснює в такий спосіб:

- який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький;
- якому властиві дивацтва, примхи, вигадки (про людину та її характер);
- який не існує, якого не може бути в дійсності;

- який важко зрозуміти, збагнути, пояснити; складний, незрозумілий, заплутаний.

Отже, щоб називатися химерною, проза має зображувати дійсність у якийсь незвичайний спосіб — для цього важлива посилені умовність, що передбачає деформацію реальності з певною художньою метою. Для деяких радянських авторів така творчість була легальним способом хоча б трохи вийти поза межі

соцреалізму та нав'язаної ним класової моралі. Народність була дозволена, а звідси й така літературна «хімерна» мімікрія — маскуван-ня дійсного художнього задуму за допомогою бурлескного гумору, гротеску, народного сміху, фольклорно-міфологічних елементів тощо. Так зрештою й народилась — як своєрідна захис-на реакція літератури — хімерна проза: при-ймаючи встановлені владою правила гри, вона водночас прагнула по-своєму, наскільки це було можливо, «перехитрувати» соцреалізм.

До хімерної прози звертались різні пись-менники: О. Ільченко («Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця»), В. Дрозд («Ірій»), Є. Гуцало («Позичений чоловік, або ж Хома невірний»), П. Загребельний («Левин-не серце») та ін. Таку прозу з успіхом опанував і В. Земляк, який написав романи «Лебедина згряя» і «Зелені млини».

Василь Сидорович Земляк (справжнє ім'я — Вацлав Вацек) народився 23 квітня 1923 року в селі Конюшівці на Вінниччині (його батько мав чеське коріння). Під час Другої світової війни воював у складі партизанського загону. По війні захопився літературою й кіно, у середині 50-х років видав перші прозові твори, писав сценарії, був головним редактором Київської кіностудії.

Найвищим літературним досягненням В. Земляка став роман «Лебедина згряя» (1971). У цьому творі автор звернувся до теми україн-ського села в пореволюційний період. Саме тоді відбувалась примусова колективізація, яку су-проводжували драматичні зміни в сільській гро-маді, зокрема й у людських долях. Це була епоха перелому й численних жертв серед українських селян. Багатших розкуркулювали (насправді просто грабували) й висилали з рідних домівок, а в серцях незаможників влада та її фанатичні прибічники розпалювали найгірші почуття — заздрість, ненависть і нетерпимість — щоб на-лаштувати проти тих, хто власною працею до-сягнув успіху й забезпечив свій добробут.

Основні події відбуваються в українському селі з незвичною назвою Вавилон, що розташо-ване над річкою Чебрецем — притокою Півден-ного Бугу. Як стверджує оповідач, народний фі-лософ Левко Хоробрий, село має давню історію та особливих людей: «...у годину випробувань вони й самі чимось схожі на лебедину згряю в дорозі».

Ці люди під час колективізації поділились на два ворожі табори. Одні організували кому-ну

■ Пропагандистські радянські плакати часів колективізації (1930-ті)

в надії на легке й безбідне життя в майбутньо-му. Серед них є й лідер — Максим Тесля, який переконує всіх вступати до колгоспу, у своєму комуністичному засліпленні навіть рідного бать-ка не жаліє.

Цим незаможникам намагаються протисто-яти селяни-господарі (Бубели, Гусаки, Раденькі та ін.), котрі прагнуть захистити нажите нелег-кою працею. А є й такі, хто не може остаточно визначитись, до якого табору пристати, ось як бідняк Явтух Голий, який потрапляє «між двох вогнів».

Автор показав, що в них усіх є своя прав-да, хоча й мусив подавати процес колективі-зації як загалом позитивне суспільне явище. Не випадково його герой-оповідач запропо-нував такий примирливо-філософський лірич-ний роздум: «Земле! Ти народжуєш нас неначе для того, щоб ми звіряли тобі своє горде серце. Ми нікуди не можемо подітися від тебе, як од власної долі, і хоч куди б заносили нас урагани часу, але як тільки вони вщухають і починають ледь виднітися твої обрії, то ми знову прагнемо до тих місць, де вперше побачили тебе з колис-кової висі... Тож лишень тобі дано повертати лебедині згряї з далеких світів — хто не чув, як стривожено вони ячать, шукаючи тебе в чор-них туманах, хто не бачив, як їхні безстрашні ватажки розбиваються вночі об незнані скелі, аби інші жили й могли долетіти до тебе, той ніколи до кінця не збагне, що в людях житимуть ті самі закони землі обітованої...».

Ці рядки немов промовляють: рано чи піз-но пройдуть «урагани часу», а народ буде жити на своїй землі, незважаючи на різні минуці по-літичні гасла й ідеології.

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас роман?
2. Котрого року був написаний твір «Лебедина згряя»? Як ви зрозуміли цю назву?
3. Коли відбуваються події в романі?
4. Хто головні герої твору? Як ставиться до них автор?
5. Які проблеми порушив автор? Які з них, на вашу думку, є актуальними?
6. Які риси «химерної прози» властиві роману «Лебедина згряя»?

Роман про незвичайну долю («Роксолана» Павла Загребельного)

Одним зі способів надати соцреалізму «людське обличчя» і привабити читачів був шлях урізноманітнення образного й тематичного діапазону, зокрема й за рахунок висвітлення історичної тематики. Значні досягнення в розробці історичних тем належать українському радянському прозаїку Павлові Загребельному (1924—2009).

Павло Архипович Загребельний народився в селі Солошиному на Полтавщині. Під час Другої світової війни побував на фронті й у полоні. А після війни закінчив філологічний факультет Дніпропетровського університету, працював журналістом, обіймав різні посади в керівництві Спілки письменників України. Звертався до різних тем, але популярність здобув як автор історичної прози. До його доробку належать історичні твори «Диво», «Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана».

Роман «Роксолана» побачив світ 1980 року. Прототипом головної героїні стала реальна історична особа, українка за походженням Настя Лисовська. Вона народилась, імовірно, 1503 року

в сім'ї українського священика з містечка Рогатина, що на Прикарпатті. Під час татарського набігу потрапила в полон — доля привела її до гарему султана Сулеймана Пишного. Там отримала прізвище Хюррем (Та, що сміється). Невдовзі прийняла мусульманство, стала дружиною правителя і з часом народила йому кількох дітей. Була розумною й освіченою, мала неабиякий вплив на політичне життя Османської імперії.

П. Загребельний добре вивчив історичні й деякі літературні джерела з відомостями про Роксолану — так називали в Європі дружину султана. Письменник відзначив наявність різних і вкрай суб'єктивних оцінок її діяльності: *«Не маючи точних свідоцтв, не сподіваючись на встановлення істини, іноземні послы, мандрівники, літописці, полемісти гарячково хапалися за будь-які чутки, ставали жертвами малозначних і не дуже достовірних пересудів. Так з невизначеності, таємничості, пліток і наклепів, якими дуже щільно була оточена фігура Роксолани під час її життя, вже для сучасників, особливо ж для нащадків, ця жінка явилася не лише*

■ Султана Роксолана
(Матео Парані, 1550)

■ La Sultana Rossa
(Тиціан, 1550-ті)

■ Роксолана
(Невідомий художник,
1600-ті)

■ Роксолана
(Невідомий художник,
1700-ті)

всемогутньою, мудрою і незвичайною в своїй долі, але і злочинною, отакою леді Макбет з України».

У художньому висвітленні образу Роксолани П. Загребельний мав попередників. Про неї писали Осип Назарук («Роксолана»), Микола Лазорський («Степова Квітка»), Любов Забашта («Роксолана. Дівчина з Рогатина») та ін. Українські автори наголошували на патріотизмі українки, яка опинилась на чужині, поетизували цей образ.

П. Загребельний запропонував власну версію: розкрив психологічний образ жінки, яка, хай і не з доброї волі, залишила батьківський дім і цілком прийняла нову долю й нове життя. Сам автор відзначив: «...роман — це історія боротьби нікому не знаної дівчини й жінки

за свою особистість, за те, щоб уціліти, зберегти і вберегти себе, а тоді вознестися над оточенням, може, й над цілим світом». Героїня твору виявила достатньо гнучкості, винахідливості, розуму й внутрішньої сили, щоб завоювати прихильність султана і стати його улюбленою дружиною. Її не зламали інтриги й підступи недоброзичливців, навіть навпаки, зробили мудрою, передбачливою та відповідальною за долю власних дітей. Автор простежив зміни, що сталися з героїнею та її життям упродовж багатьох років — від юних літ і до смерті.

Роман П. Загребельного цікавий авторським баченням давньої епохи, багатьма колоритними описами й персонажами.

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас роман П. Загребельного «Роксолана»?
2. Поміркуйте, чому письменник звернувся до історичної тематики. Які художні можливості відкрила ця тема?
3. Яких літературних попередників мав П. Загребельний? У чому полягала новизна задуму письменника?
4. Якою постає головна героїня твору? Що вас приваблює в цьому образі?
5. Поміркуйте, чи є психологічно вмотивованим характер головної героїні в романі.

Роман про зраду («Мальви» Романа Іваничука)

У радянські часи звернення до історії дозволяло (хай і в завуальованій формі) розглянути деякі актуальні проблеми. Ось і в романі «Мальви» порушено важливу проблему яничарства, тобто національного відступництва (у широкому сенсі яничари — це зрадники свого народу, які віддано служать чужинцям).

Роман Іванович Іваничук народився 27 травня 1929 року в селі Трачі Косівського повіту Станіславівського воєводства (тоді — Польща, нині — Івано-Франківська область України) у сім'ї вчителя. Вищу освіту здобув на філологічному факультеті Львівського університету, після чого вчителював, працював у журналі «Жовтень». До літератури прийшов у середині 50-х років, писав прозу, зокрема створив низку історичних романів, що здобули читацьке визнання: «Мальви», «Черлене вино», «Манускрипт з вулиці Руської», «Вода з каменю», «Четвертий вимір», «Шрами на скалі».

Роман «Мальви» побачив світ 1968 року. Основні події цього твору відбуваються не лише

в Україні, а й у Криму та в Туреччині XVII століття. Пишучи про минуле, автор частково спирався на народні історичні пісні. Ось фрагмент такої пісні: «Зажурилась Україна, / Бо нічим прожити, / Витоптала орда кіньми / Маленькі діти, / Котрі молодії — / У полон забрано; / Як заняли, то й погнали / До пана до хана».

Народну трагедію письменник відтворив у людських долях — зобразив життя й поневіряння представників однієї родини. Від руки ворога гине козацький полковник, а його дружина Марія й діти опиняються в неволі. Усі змушені прийняти чужу віру. А Мальва, дочка Марії, зрештою остаточно асимілюється в чужому середовищі й забуває про свої українські корені. Один із синів потрапляє до ханської варті, інший — до турецького корпусу яничарів.

Цих вояків-яничарів набирали з числа полонених християнських дітей, яких виховували в мусульманських традиціях. «На яничарах виросла Османська імперія,

■ Яничари в традиційному вбранні

на яничарах держиться», — зауважує автор. Ось він подає загальну картину яничарського війська: «З казарм почали виходити яничари — сини Греції, Болгарії, Грузії й українські мальви. В коротких шароварах і кунтушах, у високих з білого сукна шапках з довгими шликами, вони вишикувались в ряд для зустрічі султана».

Автор наголошує, що вихованці яничарського корпусу не лише одержували нові імена, а й, що набагато важливіше, нову національну ідентичність — обертались на ворогів свого народу. Не випадково один із персонажів висловлює таку думку: *«Тільки такі, рівні силою й завзяттям, можуть бути справжніми супротивниками своїх хоробрих співвітчизників».*

Прозаїк розкриває поступові зміни в душах полонених. Починається з окремих малозначущих речей, а завершується повною втратою національного почуття. Ось, наприклад, роздуми сина Марії від побаченого в Туреччині: *«Згадував розповіді батька про страшний бусурманський край, забриніли в пам'яті пісні сліпих бандуристів про тяжку турецьку неволю — все те ніяк не збігалося з враженнями від цього світу, що лежав, зеленоміражний, над босфорськими водами. І де ті жорстокі турки?».*

Віддавши данину зображенню історичних подій, письменник більше зосередився на людських долях. Пройшовши страдницький шлях на чужині, його героїня — удова козацького полковника Марія — дізнається про визвольну війну під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. І серце кличе її на батьківщину: *«Мушу вмерти на тій землі, де коноплі по стелю, а льон по коліна, де мальви вище соняхів ростуть білі, голубі й червоні...».*

Письменник про свій роман

Мій перший історичний роман «Мальви» — про зраду, про яничарство. Через нього мав багато клопоту, заборони й цькування. Але роман був популярний, відомий усім українцям у світі.

«Мальви» видали й в Америці — у видавництві «Тризуб», та ще й із тризубом на обкладинці. Про це дізналися тут. Чекав арешту. Але якось минулося, може, не схотіли зчиняти галас іще й з Іваничуком. Їм досить було Горинів, Калинців, Сверстюка. Мене вже не чіпали.

У київському видавництві «Дніпро» «Мальви» вийшли стотисячним накладом. Потім — іще 30 тисяч примірників. Коли наклали заборону, книжка вже розійшлася. Назва була нейтральна — «Мальви». Але всі розуміли, що в романі я мав на увазі тих, хто зрікся рідної мови, батьківщини, став її ворогом. Тема споконвіків у нас дуже актуальна. Актуальна вона і донині.

Коли писав цю книжку, в Україні здійснювали русифікацію — люди відмовлялися від своєї ідеології, мови. Чому зраджували? Це вже інше питання. Зрада — гріх, який зваблює людей слабких, а їх у нас дуже багато.

Роман Іваничук

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас роман?
2. Які проблеми порушив у ньому автор?
3. Як ви зрозуміли назву твору?
4. Схарактеризуйте головних героїв.
5. На вашу думку, чи властиві цьому твору риси «соцреалізму»? Обґрунтуйте свої міркування.

Незвичайне в буденному («Дім на горі» Валерія Шевчука)

Хоча б частково обійти жорсткі вимоги соцреалізму дозволяла практика уникання актуальних громадських тем, звертатися до яких було ризиковано через надто пильний нагляд цензури. Натомість до приватної сфери придивлялися не так прискіпливо: мовляв, ну що там такого забороненого може сказати письменник? А коли поєднати приватне життя персонажів із фольклорно-міфологічними елементами, то могли й похвалити автора за високий рівень народності твору. Роман В. Шевчука «Дім на горі» якраз і представляє життя людей у такому незвичайному поєднанні.

Валерій Олександрович Шевчук народився 20 серпня 1939 року в Житомирі. Після школи працював, закінчив технічне училище. Вищу освіту здобув на історико-філософському факультеті Київського університету, був журналістом. Літературну діяльність розпочав у 60-х роках, однак за участь у русі «шістдесятників» твори В. Шевчука довго не друкували. Згодом він видав книги «Крик півня на світанку», «Долина джерел», «На полі смиренному», «Дім на горі», «Три листки за вікном», «Птахи з невидимого острова», «Дорога в тисячу років», «Жінка-змія», «Юнаки з вогненної печі», «Біс плоті» та ін. В. Шевчук ще й відомий знавець давньої української літератури.

Роман «Дім на горі» вийшов 1983 року. Він має дві частини: першу становить «Дім на горі. Повість-преамбула», а другу складають тринадцять новел під спільною назвою «Голос трави» та з підзаголовком «Оповідання, написані козпасом Іваном Шевчуком і приладжені до літературного вжитку його правнуком у перших».

Сам автор так прокоментував історію створення роману: «Книжку «Дім на горі» я писав мовби з кінця, тобто з другої, фольклорно-

фантастичної частини «Голос трави». Писала вона поволі: спершу одне оповідання, котре я відкладав убік — хай вилежить, тоді друге й так далі. Мав щастя, що мене тоді ціле десятиліття не друкували, отож міг собі дозволити таку розкіш — не поспішати. А коли згодом переглянув усі ті оповідання, побачив, що вони утворюють певну цілість. Мені забаглось видати їх окремою книжкою, але, на щастя, ніхто не зважився її друкувати, і поки вона собі лежала, я відчув, що чогось їй бракує. І дописав тоді першу частину».

Письменник сам визначив і жанр твору: роман-балада. Деякі риси й справді споріднюють «Дім на горі» з народною баладою, зокрема ліризм, наявність у сюжеті незвичайних або фантастичних епізодів, повчального підтексту, фольклорних образів і мотивів. Особливо помітною є роль української народної, власне «баладної» фантастики в другій частині — «Голос трави».

Ключовими образами «Повісті-преамбули» є дім на горі й дорога. Автор розповів про життя

■ Жінки (Віра Барінова-Кулеба)

кількох поколінь, пов'язаних із цим незвичайним домом, у якому всім заправляли жінки. Від чоловіків, які з'являлися згори, у жінок народжувались хлопчики, які з часом покидали дім. Коли ж чоловіки піднімались до дому й просили води, то залишались надовго — від них народжувались тільки дівчата.

Теми любові й неперервності поколінь автор розкрив у зв'язку з осмисленням проблеми пізнання людей і світу — надав їм філософського звучання. Він зобразив людське життя як органічну частину загадкового руху природних (і надприродних) сил, що важливіші й могутніші за будь-які актуальні й минулі суспільні події. Ось що, для прикладу, переживає одна з мешканок загадкового дому: «Усе це

переколошкало Галину душу, бо вже починала губити межі, де в цій історії фантастичне, а де реальне. Знала бабчину здатність надавати всьому неприродного значення, але цей збіг подій, що навалився притьма, був разючий». Героїня вражена тим, як у реальності, а саме в її власній долі збувається вже не раз повторювана закономірність.

У другій частині роману поряд із людьми діють надприродні істоти. Автор використав досвід української народної демонології, за її допомогою надав своїм новелам притчового характеру. Він порушив важливі проблеми добра і зла («Відьма», «Чорна кума»), злочину і спокути («Свічення»), душевної роздвоєності («Панна сотниківна»).

Коментар фахівця

Валерій Шевчук — один із найцікавіших письменників сучасності, це творець нового для української літератури типу роману — з глибинними пластами українського фольклору та філософії... Роман-балада «Дім на горі» — це пошук синтезу сьогоденних болючих проблем із неперехідними вічними народними цінностями.

Галина Грибан, дослідниця літератури

Опрацьовуємо прочитане

1. Коли вийшов друком роман «Дім на горі»?
2. Чому перша частина твору В. Шевчука має підзаголовок «Повість-преамбула»?
3. Коли відбуваються основні події першої частини роману «Дім на горі»?
4. Чому «Дім на горі» визначають як роман-баладу?
5. Схарактеризуйте образ Івана Шевчука. Яким бачить він своє призначення?
6. Розкрийте символічне значення назви «Дім на горі».
7. У чому полягають романтичні й барокові риси роману В. Шевчука?
8. Схарактеризуйте образи жінок, що мешкають у домі на горі.
9. Яку роль у романі відіграють містичні елементи?

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші твори **Валерія Шевчука, Павла Загребельного**. Обговоріть у класі, які особливості творчості письменників ви відкрили.

Ервін УМЕРОВ

(1938—2007)

Ервін Османович Умеров народився 1 травня 1938 року в селі Яни-Сала, що в Криму, у сім'ї вчителів. А 18 травня 1944 року вся родина Умерових була примусово виселена до Узбекистану. Там майбутній письменник і закінчив школу, працював на заводі, був інспектором статистичного управління. Почав писати літературні твори, публікував їх у періодиці.

1960 року Е. Умеров вступив до Літературного інституту в Москві, по закінченні якого жив у Ташкенті, був журналістом, згодом працював у видавництві «Дитяча література». А наприкінці 1980-х років переїхав до Криму.

Помер Ервін Умеров 24 лютого 2007 року.

■ Ервін Умеров

Читаємо зразки кримськотатарської літератури

Прочитайте твір Е. Умерова «Самотність». Порівняйте власні враження з матеріалом, запропонованим у статті підручника. У розділі «Віртуальна бібліотека» електронного додатка ви знайдете повний текст твору.

ІЗ БОЛЕМ У СЕРЦІ («Самотність»)

Історична основа

Е. Умеров не раз звертався до болючої теми — примусового виселення кримськотатарського народу з історичної батьківщини — Криму. Про це написав у творах «Самотність», «Чорні потяги», «Дозвіл», що тривалий час через цензурні заборони не були опубліковані, а поширювались у самвидаві.

Депортація кримських татар відбулась у травні 1944 року. Цілий народ за розпорядженням радянського диктатора Сталіна відправили на заслання до республік Середньої Азії. Під час депортації через нелюдські умови загинуло вісім тисяч кримських татар, ще десятки тисяч пішли з життя через неможливість нормально облаштуватись на новому місці, оскільки майже все своє майно мусили залишити вдома. Лише наприкінці 1980-х років кримські татари, або киримли, одержали право повернутися на історичну батьківщину. А 2015 року Верховна

■ Депортація. Поїзд смерті (Рустем Емінов, 1997)

Рада України проголосила 18 травня Днем пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.

Трагедія народу в незвичному освітленні

В оповіданні Е. Умерова «Самотність» (1961) трагедію народу зображено в умовно-алегоричний спосіб у розповіді про собаку Сабирли, сина вівчарки й вовка (*Сабирли* означає *Терплячий*).

Найчастіше алегоричні образи зустрічаються в байках і повчальних розповідях — притчах. Вони дозволяють виразити щось складне за допомогою простих і конкретних образів.

Е. Умеров шукав оптимального способу реалізувати свій творчий задум, для цього й використав алегорію. Алегоричні образи не обираються довільно. Вони узгоджуються з усталеними в культурній пам'яті зв'язками між певними абстрактними поняттями та образами тварин, рослин або предметів. Письменник звернувся до образу собаки, який традиційно уособлює вірність. Свого героя наділив деякими рисами людини: пес гостро реагує на несправедливість, немов людина, розмірковує над побаченим.

Е. Умеров розповів історію Сабирли від народження й до останніх його днів. Про те, як пішов із життя перший господар вівчар Сулеймен, як згодом пес утік від нового хазяїна й повернувся до сина покійного Сулеймена — допомагав

пасти вівці, охороняв від вовків. Був уже немолодим, коли почалась Друга світова війна і його хазяїн Айдер пішов на фронт. Хворий і голодний Сабирли якось вибрався зі свого лігвища й почвалав до села: *«Довго стояв, спостерігав, як жінки, діти і старі потяглися з вузлами й лантухами до школи і там, на майдані, збилися у жалюгідну купу. Діти плакали, дорослі перемовлялися тихо й роззублено. Потім підїхали машини кольору хакі, хвацько розвернулись. Люди на майдані мовчки, наче уві сні, почали вантажитися в машини, лише якась стара заголосила, заплакала дитина тонким і немичним голосом. І все стихло. Вантажівки, підскакуючи на вибоїнах, поспішно поїхали».*

Герой твору з подивом спостерігає за спустошенням звичного середовища: *«Пес, звісно, скучав, і не міг знати, що люди зібрались і покинули свої хати, худобу, могили предків не з доброї волі і що це не тільки село, яке Сабирли знав з цуценячих літ, порожнє, а спорожніло й сусіднє село, і третє, н'яте, десяте, соте, і так аж до самого моря, яке хлюпоче з усіх боків півострова».*

Для покинутого всіма Сабирли найбільшою мукою стала самотність. Нарешті він побачив людину в шинелі і з милицею — це фронтовик, який сподівався зустрітися з рідними: *«Я повернувся з фронту додому, до сім'ї, а їх немає. Поки я воював, кров проливав за батьківщину, їх звідси виселили — усіх, усе село, весь народ! За що? За що? Він не ворухився і, здається, не дихав. Точно кам'яний... Однак Сабирли помилявся. Просто в темряві не помітив, що по щоках людини котяться сльози...».*

Фінал оповідання показовий: залишає село фронтовик, а Сабирли вже не в силах жити далі: *«Він подивився вслід людині, доки та не зникла за черговим горбом, звернув з дороги і, трохи пройшовши, заліз у межі, зарослій густою травою. Якийсь час незмигну дивився на посіріле небо, потім поклав голову на лапи і витягнувся. На розплющене око Сабирли сіла муха, але він уже не міг її прогнати».*

Окрім алегоричного образу, в оповіданні важливу роль відіграють художні деталі: сльози на щоках дорослого чоловіка, жменя землі, яку він бере на згадку, полишаючи рідну землю. Вони допомагають увиразнити трагедію народу, злою волею відлученого від батьківщини.

■ Постер художнього фільму «Хайтарма» (2013, режисер — Ахтем Сейтаблаєв)

Самотність

Оповідання

(Уривок)

Сабирли підійшов до вогнища ближче, ним заволоділо якесь дивне почуття. У ньому з'явилась бадьорість і сила, навіть жвавість. Було таке відчуття, як і вранці, коли побачив себе у дзеркалі високої скрині, вкраденої бороданем в одному з обезлюділих будинків. Коли провалився дах і його вдарив гарячий порив повітря, Сабирли зовсім не злякався. До нього долетіли іскри. Просто для безпеки пес відійшов убік: бо ж старість — мудрість...

Сабирли збуджено озирнувся, як це роблять вуличні гави: а чи всі бачили, що мені довелося, та й враженням поділитися хочеться!

Погляд собаки зупинився на якомусь нерухомому предметі, перескочив далі, як повз давно знайому і непотрібну річ. Та за мить повернувся назад. Метрів за двадцять від нього стояла непорушна людина!

Людина — значить, подалі від неї.

Сабирли заचाївся під тинном, у затінку платана, і з цього сховку дивився на свого можливого суперника: він не збирався просто так іти від тепла, що йшло від палаючого будинку.

Зовні людина була начебто нормальна: у чоботях, шинелі, з милицею, на яку ледь опиралась. Тільки людина ця стояла наче кам'яна, чим і викликала недовіру собаки. Червоні відблиски заграви витанцьовували на обличчі кам'яної людини і робило її схожою на живу. А з кам'яними людьми пес був знайомий...

Та кам'яна людина, що стояла біля школи, була у такій же шинелі, але без милиці і руку тримала за пазухою шинелі. Її привезли в село частинами — спочатку голову на возі, потім на машині ноги, і нарешті — тулуба. Доки все це лежало у дворі школи, Сабирли підійшов обнюхати ці штуки, і, звісна річ, де собака нюхне, там і...

За цим заняттям Сабирли застав його господар Айдер. І як навіжений жбурнув у нього камінцем. Довелось поспішно опустити ногу і втікати, остерігаючись гіршого: господар

не бив його ніколи ні за які вчинки, тож, виходить, тоді він зробив щось дуже погане, за що не вибачають...

З того часу, відколи кам'яна людина виросла вище школи — найвищого будинку в селі — і стала пильно дивитися на людей, зайнятих своїми справами, Сабирли насторожено обходив її.

Не завадить, звісно, і зараз поберегтися.

На обличчі незнайомця так само витанцьовували відблиски пожежі, він не ворухнувся і, здається, не дихав. Наче й справді скам'янів...

Але Сабирли помилявся. Просто в темряві не побачив, що по щоках людини котяться сльози, як у того коня, якому бородань вибив око. Людина ця була не кам'яною. Кам'яні люди не вміють плакати.

Старим став пес, якщо не побачив, як людина плаче. І нічого дивного в цьому немає...

Голод знову озвався в ньому. Пес відчув і холод. Та підходити до догораючого вогню, він знав, було ризиковано.

Сабирли стояв і дивився то на людину, то на згасаючий вогонь...

Людина за цей час навіть не ворухнулася.

Собаці все набридло. Він голосно зітхнув. І тут людина хитнулася, взяла свого мішка, у якому щось металеве дзенькнуло, сперлась на милицю і, потягнувши єдину ногу, пішла до найближчого будинку. Звідти долітало голоне мукання. Сабирли пішов слідом.

Людина вже не цікавила пса. Але він чутливим своїм нюхом відчув, що з худого мішка просочується запах хліба, і цей запах судомно озивався у шлунку...

Людина зайшла у хлів. Сабирли зупинився, не доходячи до дверей, притиснувся до стіни. Людина вийшла, поклала коло порога мішка і зашкутильгала до копиці сіна в шопі...

Сабирли підійшов, обнюхав мішка, обережно потягнув матерію зубами — міцна! Почув кроки — відбіг.

Людина зашкутильгала в хлів, притискуючи вільною рукою оберемок сіна.

Сабирли підповз до мішка, та, ледве діставши його, відскочив назад. Людина поверталась. Це ж треба!

Пес відбіг на вулицю, але встиг побачити, що людина нагнулася не по камінь!

Людина пішла на Сабирли і потягнула за собою мішка. На вигляд вона начебто не замислювала нічого поганого, певно, собаку навіть не помітила.

Сабирли пішов за нею, за цією дивною людиною, що тягає у мішку хліб і не їсть його.

Людина зайшла ще до одного хліва, потім ще до одного. Туди вона сіна не понесла. Просто зайшла — і вийшла.

А коли вийшла з четвертого, то обійшла подвір'я, зазирнула в дім. І, невдоволено бурмочучи, зашкутильгала до першого будинку. Мішка свого з собою не взяла. Сабирли не помітив, де подівся мішок. Заходить в хату чи хлів собака боявся — а раптом це пастка?

Муки стали нестерпними. Пес заскімлив. Йому хотілось завити так страшно, як ніколи, дивлячись на холодне небо, темну безлюдну вулицю, порожні будинки...

Побачивши людину, яка з'явилась на вулиці з оберемком сіна, голосно постукуючи милицею, Сабирли втік.

Але перед тим, як зайти у двір, людина постояла, вслухаючись і пильно вдивляючись у темряву, де стояв, згорбившись, Сабирли. Людина заохочувально покликкала:

— Кель! Кель!*

Сабирли не ворухнувся. Людина пішла. В очікуванні пес присів. Незабаром заскрипіли кроки. І, перш ніж побачити людину, Сабирли відчув гострий запах хліба.

— На, не бійся! — покликкала людина.

Сабирли тихо вискнув. Навіть не вискнув, а застогнав, коли почув ці добрі, такі знайомі, рідні слова...

Щось полетіло в нього. Сабирли за звичкою відхилився і, коли предмет упав, кинувся до нього, вже впевнений, що це не камінь, а хліб.

Хліб був м'який, від нього пахло махоркою, і шкуринка так смачно хрускотіла на зубах. Сабирли за три рази, не випускаючи

з рота, проковтнув шматок. У нього паморочилося в голові.

— Ну йди сюди, йди, кель, тувганим**! — тихо покликкала людина.

І Сабирли, якому з того часу навіть хліб, кинутий йому, здавався каменем, пішов на го-
лос.

— Іди, не бійся, — сказала людина і присіла. Забувши про всі нещастя, страхи, приваблений тужливим голосом, що кликав його, не за подяку, не за шматок хліба, що йому кинули, а відчувши у цій людині, у її голосі те саме, що мучило і його, Сабирли пішов на поклик. І людина, можливо, хотіла позбавитися самотності, туги і гнітючої тиші цієї ночі під небом, яке відразу стало чужим...

Добра людська долоня змусила Сабирли опустити голову і заплющити очі. І з-під заплющених повік, як недавно в цієї ж людини, у собаки викочувались одна за одною сльози...

— Зголоднів, старий? Що ж ти так... — бубоніла людина.

Сабирли зітхав: якби він міг пояснити, що з ним, якби він міг заговорити...

Людина встала, тихо свиснула, позвавши пса за собою...

Вони зайшли на подвір'я. Діставши з мішка весь хліб — півбуханця, людина поклала перед ним, розділивши на кілька шматків. Пес неспішно з'їв увесь хліб. Він відчув себе ситим, зігрівся.

Ох, старість, старість... Шматок хліба, одне добре слово...

Потім вони довго тягали сіно, точніше, людина тягала, а Сабирли то йшов поруч, то, як цуценя, забігав наперед, зупинявся і, повернувшись, нетерпляче чекав свого супутника. Він знову став молодим і сильним, і якби знову довелося кинутись на бороданя, кинувся б без роздумів — і тепер би вже ікла його не підвели!

Вони обійшли всі двори, порозносили сіно всієї худобі, що збереглася в селі у важкі воєнні роки. Людина, покректуючи, підняла важку річ із коліщатком, що валялася в канаві, біля якої вдосвіта штовхалося все село. Вони занесли річ у найближчий будинок. Потім занесли велику, але, певно, легку річ.

* Іди сюди (кримськотат.)

** Рідний (кримськотат.)

— Покидали все посеред вулиці... — бурчала людина. — Наче життя закінчилося... Тут тобі і машинка швейна, і корито, все — ось!.. Наче ні одягатись не будуть, ні народжувати дітей...

Сабирли легко біг поруч, наче погоджувався з цією людиною...

Чорне небо посвітлішало. Стали зникати зірки. Настав прохолодний німий ранок.

Переставляючи милицю і здорову ногу, людина йшла із села. Поранена нога тягнута, залишаючи на дорозі помітний слід. Здавалося, що це не слід людини, а якісь загадкові письмена...

Сабирли зосереджено йшов поруч, низько опустивши до землі важку голову.

Вони вийшли на горб, і їхні силуети вирізались на тлі світанкового неба.

Людина постояла на горбі, подивилася довгим поглядом назад, поплескала пса по шиї, витрусила з мішка дві банки м'ясних консервів. Розкрояла ножем, достала носову хустину, виклала консерви і підсунула старому собаці. Той постояв, понюхав і відійшов.

— Їж, — сказала людина. — Чого ти...

Собака не рушив із місця. Людині було важко встати. Вона сперлася рукою об землю — її долоня вгрузла в пухкій землі, стисла

кулака, — і, застогнавши, встала. Вона подивилася на жменю пороху, що опинився в долоні, поспішливо засунула її до кишені... Потім, наче замисливши щось непристойне, людина озирнулася: собака на нього не дивився. Людина стала жадібно хватати, хватати і запаковувати кишеню сірим, м'яким пилом, що витікав між пальцями...

Потім людина опустила голову і пішла геть. Пес постояв, лизнув м'ясні консерви і... потрохикав за людиною.

Людина налягала на милицю, увібгала плечі і не озиралася. Сабирли чомусь не наважувався догнати її, а йшов поруч. Так вони йшли довго, довго...

Відстань між ними збільшувалася, зростала...

Нарешті Сабирли зовсім відстав. Він подивився вслід людині, доки та не зникла за черговим горбом, звернувши з дороги і, трохи пройшовши, заліг у межі зарослій густою травою. Якийсь час незмигнено дивився на посіріле небо, потім поклав голову на лапи і витягнувся. На розплющене око Сабирли сіла муха, але він уже не міг її прогнати.

Закінчилась перша доба вигнання кримських татар зі своєї землі і почалася друга...

Переклад Володимира Даниленка

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справило на вас оповідання?
2. Хто є головним героєм оповідання «Самотність»? Як із кримськотатарської мови перекладається ім'я головного героя?
3. Що читачам стає відомо про батьків Сабирли? На вашу думку, те, що Сабирли є сином вовка, — це подробиця чи художня деталь? Обґрунтуйте свої міркування.
4. Хто був першим хазяїном Сабирли? Що сталося з Сулейменом? Як поведився Сабирли, коли потрапив до іншого вівчаря? Хто врятував Сабирли від знущань нового господаря? Що сталося з Айдером?
5. Яке враження справив на вас наведений у підручнику фрагмент? Яку роль цей фрагмент виконує в сюжеті оповідання?

Запрошуємо до дискусії

6. Чому Ервін Умеров головним героєм свого твору зробив собаку?
7. Які символічні образи створив Ервін Умеров в оповіданні «Самотність»?

Сучасна українська література

Що таке сучасна література?

Сучасною літературою називаємо всі твори останніх двох-трьох десятиліть. Важко судити, що саме з поточної книжкової продукції стане класикою і збережеться надовго. Буває, що модні й популярні літературні явища дуже швидко забуваються.

Наука про літературу не належить до точних, адже вона досліджує живий і мінливий творчий процес. Тому й періодизація сучасної літератури є доволі умовною й почасти дискусійною.

Сьогодні до сучасної літератури відносять твори, що з'явилися після 1991 року, тобто після утвердження державної незалежності, коли українці попрощались із тоталітарним режимом, а наше мистецтво — із соціалістичним реалізмом. Звичайно, ще пишуть і видають твори ті автори, котрі були сформовані в радянські часи.

Отже, під **сучасною українською літературою** розуміємо твори останніх десятиліть, які художньо осмислюють проблеми нашого сьогодення, а також із сучасних позицій висвітлюють історичне минуле та накреслюють перспективи майбутнього.

Елітарна й масова література

Що таке елітарна література? Це твори, адресовані найбільш освіченій частині суспільства. (Слово *еліта* походить від французького *elite* — найкраще, відбірне.) Зазвичай вони складні, тому й передбачають наявність доброї інтелектуальної підготовки й багатого духовного досвіду читачів. А ще для повноцінного сприйняття елітарної (або ж високої) літератури бажано мати гарну освіту: щоб зрозуміти підтекст, урахувати наявні у творах натяки й відсилання до різних культурних контекстів тощо. Однак надмірне ускладнення літератури має й очевидні недоліки, адже її просто перестають читати.

Література не може існувати без читачів. Особливо масова, популярна література, зорієнтована на широку аудиторію. Порівняно з елітарною, вона набагато доступніша для сприйняття. Ситуації й обставини в ній досить передбачувані, іноді навіть стереотипні, а психологічні профілі персонажів не завжди глибокі й оригінальні. Перевагою масової літератури є її здатність зацікавити читачів.

Масова література розвивається в різних жанрах і жанрових різновидах. Вона опанувала любовні романи, детективи, бойовики, містику, фентезі, наукову фантастику, пригодницькі твори тощо.

Розрізнення елітарної й масової літератури дуже умовне — сьогодні між ними важко провести чітку межу. Освіта вже не є привілеєм небагатьох людей, а отже, елітарна література стала доступнішою. У свою чергу масова література збагатилась художніми досягненнями елітарного мистецтва. Її вже не сприймають як творчість, що прагне задовольняти лише невибагливі смаки.

Українська масова література розвивається доволі успішно. До її представників можна віднести Андрія Кокотюху, Ірен Роздобудько, Максима Кідрюка, Владислава Івченка, Люко Дашвар та ін.

■ Пробудження
(Іван Марчук, 1992)

■ Мерилін Монро
(Енді Воргол, 1960-ті)

■ Арт-об'єкт «Хмарні ворота» в Чикаго
(Аніш Капур, 2004)

Літературні покоління і групи

Ще від «шістдесятників» усталився поділ літераторів «за десятиліттями». Критики писали також про «сімдесятників», «вісімдесятників», «дев'ятдесятників» і «двотисячники». Це доволі умовне й спрощене уявлення про літературний процес, яке ґрунтується на припущенні, що письменники, які одночасно прийшли в літературу, звертаються до схожих тем і проблем.

Наприклад, до «вісімдесятників» зазвичай відносять І. Римарука, О. Забужко, Ю. Андруховича, О. Ірванця, Г. Пагутяк, В. Діброву. До «дев'ятдесятників» — С. Жадана, М. Кіяновську, Н. Сняданко. А до «двотисячників» — Л. Дереша, І. Карпу, С. Пиркало, Л. Якимчук та ін.

Сьогодні ще продовжує діяти організація, що виникла 1934 року. Нині вона змінила назву на Національну спілку письменників України. Як альтернативу до неї 1997 року було створено Асоціацію українських письменників.

У 90-х роках минулого століття діяли різні літературні групи й об'єднання: «Бу-Ба-Бу» (Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак), «Лугосад» (І. Лучук, Н. Гончар, Р. Садловський), «Червона фіра» (С. Жадан, Р. Мельників, І. Пилипчук), «Нова дегенерація» (І. Андрусяк, С. Процюк, І. Ципердюк) та деякі інші. І сьогодні подекуди виникають різні переважно ситуативні об'єднання молодих літераторів.

Для початківців проводяться конкурси, що дозволяють багатьом представити свою творчість. Найбільш відомим є «Коронація слова» — міжнародний літературний конкурс романів, п'єс, кіносценаріїв, пісенної лірики та творів для дітей.

Основне завдання, яке ставлять перед собою сучасні письменники, дуже просте — творити якісний і конкурентний літературний продукт, який би задовольняв запити читацької аудиторії.

Постмодернізм

Постмодернізм — це тип культури, що прийшов на зміну модернізму й набув поширення в останні десятиліття ХХ століття. Виділяють також постмодернізм як літературний напрям. Йому властиві художній пошук та експериментаторство. Постмодерністи легко порушують усталені літературні норми і правила. Їхні тексти часто позначені пародійністю, застосуванням ігрових прийомів.

А ще постмодернізм тяжіє до розмивання меж між елітарною й масовою літературою. Це виявляється, зокрема, у поєднанні дуже різних жанрів, стилів і тем, що досі вважали неприпустимим. Унаслідок процесу гібридизації утворились нові жанрові різновиди — частіше на межі художньої літератури та документалістики й публіцистики. Важливою рисою постмодерних творів є їхня інтертекстуальність — взаємодія з іншими текстами, що досягається прямим або прихованим цитуванням: за допомогою алюзій і ремінісценцій, пародії та стилізації тощо.

В українській літературі 1990-х років прихильники постмодерного напрямку з використанням ігрових прийомів висміювали ідеологічні стереотипи радянського тоталітаризму, утверджували громадянські права вільної особистості. Найбільш відома літературна група тих часів мала промовисту назву «Бу-Ба-Бу» (у повному варіанті — «Бурлеск-Балаган-Буфонада»).

Нині українські постмодерністи звертаються до багатьох актуальних проблем із життя нашого суспільства. Вони встановлюють тісні контакти із західноєвропейською культурою, що сприяє якісному оновленню і стильовому

■ Обкладинка книжки «Бу-Ба-Бу. Вибрані твори» (2007)

■ «Червона фіра»: Сергій Жадан, Ростислав Мельників, Ігор Пилипчук

Постмодернізм — тип культури та літературний напрям останніх десятиліть ХХ ст., творам якого властиве порушення літературних норм і правил, пародійність, застосування ігрових прийомів.

збагаченню нашої літератури. При цьому їхня творчість зберігає міцний зв'язок із національною культурною традицією.

На позначення найновіших мистецьких явищ деякі вчені пропонують поняття **постпостмодернізм**. Воно охоплює складні і ще майже не досліджені літературні процеси, котрі постали під впливом сучасних світоглядних і технологічних змін.

Опрацьовуємо прочитане

1. Як ви зрозуміли поняття «сучасна література»? Складіть «хмарину тегів» до цього поняття.
2. Що таке «масова» й «елітарна» література? Які з прочитаних вами творів ви могли б назвати елітарними? Якій літературі віддаєте перевагу ви? Чому? Як ви вважаєте, твір масової літератури може стати класичним?
3. Як ви зрозуміли поняття «постмодернізм»? Які риси характерні для літератури постмодернізму? Складіть «хмарину тегів» до поняття «постмодернізм».

Запрошуємо до дискусії

4. Один відомий поет із «дев'яťдесятників», дізнавшись, що його твори увійшли до програми з української літератури й учні будуть вивчати їх у школі, зауважив: «Я не хочу, щоб мої твори вивчали. Я хочу, щоб мої твори читали». Чи можна стати талановитим читачем, не вивчаючи літературу? Обґрунтуйте свої міркування.

Готуємо проект

5. Під час опрацювання теми «Сучасна українська література» пропонуємо підготувати проекти:
  - Твір сучасної літератури, який найбільше мене вразив
  - Постмодернізм як явище культури
  - Масова література
  - Читач ХХІ століття. Хто він?

Ігор РИМАРУК (1958—2008)

■ Ігор Римарук

Ігор Миколайович Римарук народився 4 липня 1958 року на Хмельниччині. Закінчив факультет журналістики Київського університету ім. Т. Шевченка, працював журналістом. Був редактором журналу «Сучасність». Очолював Асоціацію українських письменників. Автор багатьох поетичних збірок: «Висока вода», «Упродовж снігопаду», «Нічні голоси», «Діва Обида», «Бермудський трикутник», «Божественний вітер».

Письменник про себе

Мовчання в літературі — нерідко свідчення напруженої роботи духу, а не бездіяльності. Особливо в часи таких велетенських психологічних катаклізмів, які ми переживаємо. В такі часи — привілля хіба для графоманів.

Ігор Римарук

Про оновлення й розчарування («Обнови»)

Останні три десятиліття в житті українців позначені прагненням до оновлення — подолання темної спадщини радянського минулого. А великі сподівання на швидкі зміни на краще призводять до розчарувань. От і «Обнови» І. Римарука про надію на оновлення й про розчарування.

Іронія (хай і гірка) та ігрові прийоми — це прикмета постмодернізму. Автор немов жонгує образами, заплутуючи читача. Змішування різних (високого й низького) стилів — теж ознака постмодернізму. В одному тексті «душа», «хрест», «мученики», «зоря одвічна» сусідять із вульгаризмами на кшталт «пруть» і «горлянка».

Твір побудований на алегоричних образах, тож для його розуміння читачеві необхідні певні

знання про світову історію та культуру. Наприклад, «крилаті коники» — відсилання до легендарного Пегаса з давньогрецької міфології, що символізує поезію; «консулат» — поняття з давньоримської історії й у вірші позначає владу. У творі протиставляються образи «стражників» і «мучеників», а також «лаврового» і «тернового» вінків, що символізують, відповідно, визнання митця і мучеництво; «хреста» (покликання, місія) і «ордена» (тут — фальшива цінність).

Ця поезія — емоційна реакція людини, розчарованої у своїх сподіваннях. Монолог здається спонтанним і дещо хаотичним; цьому враженню сприяє й відсутність розділових знаків.

Образ «макабричної брички» посилює загальне похмуре, песимістичне враження від твору.

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

Обнови

молодій душе
радій обновам —
лавровий вінок стає терновим
стражники у мученики пруть
хрест не орден
хрест не одберуть
на крилатий герб у консуляті
здивились коники крилаті
а буланій змій
а вороний —
де ви нині
в упряжі якій
мчить полями бричка макабрична
деренчить горлянка візника
і твоя
душе
зоря одвічна
в небесах оновлених зника.

■ Поєдинок
(Віктор Зарецький, 1987)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які літературні асоціації вона у вас викликала?
2. Якими є особливості строфічної будови «Обнов»?
3. Які синтаксичні норми порушує автор? Яке художнє навантаження має таке порушення?
4. Як ви зрозуміли назву поезії?
5. Які ознаки постмодернізму властиві цій поезії?

Василь ГЕРАСИМ'ЮК

(Народився 1956 р.)

■ Василь Герасим'юк

Василь Дмитрович Герасим'юк народився 18 серпня 1956 року в місті Караганді. Дитинство провів у селі Прокураві на Івано-Франківщині. Закінчив філологічний факультет Київського університету, працював у видавництвах «Молодь» і «Дніпро». Поетові належать збірки «Смереки», «Потоки», «Космацький узір», «Діти трепети», «Осінні пси Карпат», «Серпень за старим стилем», «Поет у повітрі», «Була така земля», «Папороть», «Кров і легіт».

Коментар фахівця

Василь Герасим'юк — гордий поет. Аристократ української поезії. Його поетична свідомість прагне з гуцульських верхів і дніпровських круч досягти шкалу Всесвіту.

Іван Дзюба, літературний критик

У вічному колі єднання («Чоловічий танець»)

Поета захоплює духовна краса українських горян, тож він прагне зазирнути в глиб народної душі. У цьому йому допомагає добре знання гуцульського життя. Він також прагне поєднати християнську духовність із давніми гуцульськими віруваннями.

■ Аркан — гуцульський танець (Микола Малинка, 1957)

Аркан — це гуцульський чоловічий танець, що виконується зімкненим колом. У давнину він був елементом обряду посвячення (ініціації): після цього обряду юнака вважали повноправним членом гуцульської громади. У танці його символічно приймали до дорослого «чоловічого кола».

Залучаючи читачів до загадки гуцульського танцю, поет відкриває сучасній людині інакший погляд на світ — повертає первісне переживання гармонійного злиття з усім сущим.

До змалювання аркану додано сміливий хід: серед танцівників у «чоловічому колі» автор зображує Христа в найдраматичніший момент його людського існування. Вічний образ світового значення залучено до танцювального вихору єднання. Він стає своїм, рідним, органічно вплетеним у ритм гуцульського життя.

Виявляємо літературну компетентність

1. Які традиції відбилися у творах В. Герасим'юка?
2. Що означає назва «Чоловічий танець»?
3. Як танець пов'язаний із давнім гуцульським обрядом посвячення?
4. Який образ світового значення помістив автор у коло танцівників?
5. Із якою художньою метою він це зробив?

Юрій Андрухович

(Народився 1960 р.)

Юрій Ігорович Андрухович народився 13 березня 1960 року в Станіславі (нині — Івано-Франківськ). Закінчив Український поліграфічний інститут та Вищі літературні курси в Москві. Працював журналістом. Входить до літературної групи «Бу-Ба-Бу».

Ю. Андрухович — автор поетичних збірок «Небо і площі», «Середмістя», «Екзотичні птахи і рослини», «Пісні для мертвого півня», «Листи в Україну», романів «Рекреації», «Московіада», «Перверзія», «Дванадцять обручів», «Тамниця», «Коханці Юстиції». Пише публіцистику та есеї.

■ Юрій Андрухович

Письменник про себе

Я переконаний, що досягнення в культурі починаються з окремо взятих людей. Без індивідуальностей культура нічого не варта.

У мене в житті складається так, що більшість колег, з якими я товаришую, — суттєво молодші. Мені складніше уявляти себе тепер в товаристві «своїх», з якими ми починали. Багато з них уже повимирали просто.

У нас вже немає канону обов'язкових текстів, який кожен має прочитати. Хіба в шкільних програмах, але вони ж для того й існують, щоби убивати любов до літератури.

Юрій Андрухович

Чи він «марнує роки»? («Астролог»)

Література постмодернізму не любить повчати, моралізувати, робити якісь серйозні висновки. Це вона «доручає» читачам. Найчастіше іронізує, навіть коли торкається поважних тем, — демонструє філософське ставлення до світу. Так і в поезії «Астролог»: іронічно про сенс життя. А ще про захоплення, покликання, відданість, споглядання, про самоту й неминуче розчарування.

Образ астролога (не астронома!), насправді дивака й відлюдника, котрий бачить світ по-іншому — крізь лінзи свого телескопа. І ця його оптика творить незвичний ракурс буття: поряд сонце, «небесна ковбаня», а десь далеко, внизу — люди, місто, площі, геть інше життя. Ну як уникнути розчарувань? І взагалі, чи марнує роки астролог?

■ Астролог у польоті (П'єр Алешинський, 1973)

Астролог

У нього палка потреба,
у нього жадання слізне:
окраєць нічного неба
піймати у фокус лінзи...
Бо він живе на горищі,
а там сутерени вищі:
у сутінках — мерехтіння
і сонце межує з тінню.
Він дивиться тільки вгору,
і небо лоскочуть вії,
коли в полудневу пору
від кухні смаженим віє.
Над містом літають птахи,
а поруч із ними «ахи»,
коли роззявлять на площі
голодні роти бідолахи.
Земля собі пілігримить,
кружляє собі й кружляє,
а хтось нові пелерини
на осінь собі замовляє —

а він живе на горищі
(там зимно, там вітер свище),
але насправді з горища
небесна ковбана ближча.
У нього маєтків немає —
згори в декольте заглядає,
а в місті вічність минає
не так, як він загадає.

(Балконне крило ажурне
й сентиментальне, мов танго,
обжив бароковий янгол —
створіння пухке й безжурне.)
І взявши голову в руки,
він крикне собі з розпуки:
«Чого я марную роки?!
Візьму попід руку Юзьку,
піду в пивничку на Руську,
забуду святі мороки!
Забуду святі мороки...»

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які почуття викликала, до яких думок спонукала? Які запитання у вас виникли?
2. Як ви зрозуміли назву твору? Як ви гадаєте, у цій назві відбивається авторська іронія? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Які образи поезії вас найбільше вразили, зацікавили?
4. Яким постає астролог? Чим зацікавлює цей образ? На вашу думку, цей образ є реалістичним, алегоричним чи символічним? Обґрунтуйте свої міркування.
5. Доведіть, що у світі ліричного героя поезії поруч існує «високе» і «низьке», поетичне і приземлене, навіть брутальне.
6. Зверніть увагу: останній рядок поезії повторюється, але з різними розділовими знаками. На вашу думку, що криється за цими трьома крапками?

Про творчість і життя («Пісня мандрівного спудея»)

Це вірш про захват від творчості й життя, що відсилає до молодості з її легким і безпосереднім сприйняттям світу. А героєм є студент давньої школи, відомий, скажімо, за творами М. Гоголя (у його повісті «Вій» зображено таких «спудеїв» на вакаціях — богослова Халяву, філософа Хому Брута й ритора Тиберія Горобця).

По давніх українських школах учням прищеплювали навички красномовства й поетичного мистецтва. Але герой поезії Ю. Андруховича зі своїми творами від «риторик і поетик академії» прямує на площу або ж у поля — «читати вірші травам і вітрам». Мовляв, поезія — це не сухий академізм, не правила й норми, а чари й магія, що змінюють світ.

Пісня мандрівного спудея

Агов, мої маленькі чортенята!
 З-під свити я вас випущу на світ —
 туди, де кров з любов'ю черленяться,
 де пристрастей і пропастей сувій...
 Я — ваш отець, тож будьте мені вірні!
 (які невірні рими в голові!),
 але коли до серця входять вірші —
 прекрасні, наче крила голубів,
 які тоді надії!..
 З риторик і поетик академій —
 гайда на площу, як на дно ріки!
 Підслухані у вирі цілоденнім,

ті рими — вчителям наперекір
 (у вчителів, здається, перекір!)
 Або в поля, як на зелену прощу —
 читати вірші травам і вітрам!..
 І постарайтесь, я вас дуже прошу,
 щоб явір тихі сльози витирав,
 щоб небо, нахилившись, наслухало,
 щоб завше був натхнений соловій...
 Хвалу воздавши часові зухвалу,
 звірят і пастухів благословить!..
 Отож, — на світ, за діло — чарувати!
 Агов, мої маленькі чортенята!

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які літературні асоціації вона викликала у вас? Який настрій ви відчували під час читання твору? Які образи поезії зацікавили вас?
2. Пригадайте поезії вагантів, які ви читали на уроках зарубіжної літератури. На вашу думку, чим «Пісня мандрівного спудея» близька до цих поезій?
3. А що вказує на те, що «Пісня мандрівного спудея» не може бути твором поета-ваганта?
4. Як ви визначили б мотив цього твору? Наведіть приклади творів, яким властивий цей мотив. Які образи залучали згадані вами поети, щоб його розкрити?
5. Які образи створює Ю. Андрухович?
6. Яким пафосом проінятий вірш «Пісня мандрівного спудея»?

Іронічне зниження пафосу («Козак Ямайка»)

Іронічно обіграна національна традиція й карибська екзотика в макаронічному поєднанні — ознаки твору Юрія Андруховича «Козак Ямайка».

І в іронічній поезії Ю. Андруховича такий сердешний Мамай-Ямайка у вицвілих шароварах нарікає на долю та підлих зрадників-піратів, через яких не вдалося допасти до щедрот Фрітауна з його «сріблом-злотом» і принадливими дівчатами. Тепер ось доводиться сердезі «*кружати сивуху*» в компанії з хитрим піратом

Діком, який продав козацьку справу за «*тридцять гнилих ескудо*»... Немає щастя козакові в цьому світі, хіба що на «*вечірній зорі*» трохи розрадить душу тужлива мелодія «*цукрової сопілки*».

Слова і смисли, як і одяг, можуть стиратися й зношуватися від частого використання. А для їхнього «*поновлення*» іронія підходить якнайкраще — ось як у вірші Ю. Андруховича з таким несподіваним поглядом на традиційну в нашій літературі козацьку тему.

■ Козак Мамай (Невідомі художники, XVII—XIX ст.)

Коментар фахівця

Як не дивно, цей «екзотичний» вірш досить точно передає козацький характер. Принаймні набагато точніше, ніж «правильні» романи й повісті про козацтво. Є тут і «екзистенційна туга», і козацька «закинутість» у світі та «самотність», й водночас козацьке молодецтво, яке, очевидно, є намаганням подолати «тугу існування». Це молодецтво виражається в бажанні взяти «блаженний фрітаун», де є гарні дівчата, що стали черницями, і золото коморне. Однак козаку це не вдається, про міські багатства він може лише помріяти, а сам живе в бунгало (ну, майже як у козацькому курені).

Петро Кралюк, філософ, письменник, публіцист

Читацький практикум

Прочитайте поезію, виконайте завдання.

■ Козак Мамай (Давид Бурлюк, 1916)

■ Козак Мамай (Віктор Зарецький, 1960-ті)

Козак Ямайка

о скільки конику-братику крутих чудасій на світі
дивився б допоки круки не вип'ють очей а мало
по сей бік багама-мама по той бік пальми гаїті
і вежі фрітауна бачу як виїду вночі з бунгало

і так мені з того гризько що вицвіли всі шаровари
якого лисого чорта з яких попідземних фаун
та й зрадили нас у битві морські косарі корсари
а батько ж хотіли взяти отой блаженний фрітаун

а там тринадцять костьолів і вічна війна з амуром
а ще тринадцять безодень де срібло-злото коморне
дівчата немов ліани нечутно ростуть за муром
і хочеться їм любитись а їх зодягли у чорне

кружаю тепер сивуху надвое з піратом діком
кажу йому схаменися кажу покайся паскудо
невже коли ти з європи то вже не еси чоловіком
якого хріна продався за тридцять гнилих ескудо

■ Козак Мамай
(Маргарита Генке-Шифрина, 1920-ті)

■ Козак Мамай
(Галина Севрук, 1967)

■ Козак Мамай
(Іван-Валентин Задорожний, 1983)

а дїк то химерна штучка плекає папугу пугу
плеще мене позаплічно заламує руки в горі
оце тобі лицар з лугу осьо тобі зелепугу
to be or not to be каже і булькає I'm sorry

невільницю каже маю зі шкірою мов какао
купи сизокрилий орле маркотно ж без господині
город засівати не конче прицмокує так лукаво
город на ній проростає тютюн ананаси дині
наплодиш каже козацтва припнеш усіх до коша
тільки ж ярму не дається шия моя душа

та вже його і не чую плюю на плюгаву супліку
конику мій невірнику апостоле мій хома
пїду на зорю вечірню
зріжу цукрову соїлку
сяду над океаном
та вже мене і нема

■ Картини з серії «Козак Мамай»
(Орест Скоп, 2007—2008)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія «Козак Ямайка»? Які образи зацікавили? Які запитання у вас виникли? Обговоріть їх з однокласниками, однокласницями й учителями, батьками.
2. Які асоціації викликає в читачів назва поезії? На вашу думку, автор розраховував на таку читацьку реакцію? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Які образи поезії запозичені з народних картин про козака Мамаю? Із якою метою залучає їх автор?
4. Зверніть увагу на будову поезії, особливості орфографії та пунктуації. Об'єднайтеся в групи, запропонуйте гіпотезу й презентуйте її в класі.
  - Із якою метою автор порушує сучасні правописні норми?
  - Чому в тексті містяться слова, написані латиницею?

5. Скористайтеся складеною вами «хмариною тегів» і пригадайте ознаки пост-модернізму. Об'єднайтеся в малі групи і доведіть, що поезії «Козак Ямайка» властиві такі риси постмодернізму:
- експериментаторство;
  - пародійність;
  - інтертекстуальність;
  - алюзії;
  - ремінісценції;
  - зв'язок із національною культурною традицією;
  - західноєвропейською культурною традицією.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

6. Львівський художник Орест Скоп понад тридцять років працює над циклом «Козак Мамай». 300 картин цього циклу митець присвятив пам'яті кобзарів, розстріляних радянською владою 1934 року. Поміркуйте, чому образ козака Мамає привертає увагу різних митців.

Про національного поета («Shevchenko is OK»)

Есеїстика перебуває на межі художньої літератури й публіцистики. Зазвичай вона містить індивідуальний погляд автора й не претендує на вичерпність у розкритті теми. З урахуванням цього і слід братися до сприймання «Shevchenko is OK».

В основі цього есею — деконструкція, тобто практика руйнування стереотипів. Виклад

іронічний, але водночас у міру пафосний, стилізовано науковий, принаймні в перших трьох частинах (усього їх чотири). Починає автор із висвітлення Шевченкової «агіографії»: стверджує, що в українців національний поет існує переважно в житійних стереотипах та в ритуальних публічних практиках.

Есей Ю. Андруховича можна сприймати як добротний біографічний коментар — добір фактів переважно точний, а авторські зауваги в міру дотепні. Та ще й стереотипи названо і проаналізовано: є Т. Шевченко комуністичний, націоналістичний, християнський, атеїстичний, богоборчий, дисидентський, анархічний. А насправді який?..

Стереотип — завжди спрощення. Саме це демонструє Ю. Андрухович, пишучи про Т. Шевченка.

А завершено твір мало не провокаційним зниженням пафосу перших трьох частин — спогадом про виступ автора в одному з Нью-Йоркських поетичних кафе: тут теж є трохи про Т. Шевченка.

Осучаснюючи знаковий образ, Ю. Андрухович, певно, розповідає ще й про себе: проектує на Т. Шевченка власні уявлення про те, як це воно, бути поетом і разом із тим бути «ОК».

■ Тарас Шевченко та Андрій Шевченко
(фрагмент графіті в Харкові)

Опрацьовуємо прочитане

1. Як у статті підручника схарактеризовано есеїстику? Як це налаштовує нас на сприймання есею Ю. Андруховича про Т. Шевченка?
2. Схарактеризуйте своє уявлення про твір Ю. Андруховича, яке склалося у вас після прочитання статті підручника, через асоціації (три слова або словосполучення). Що вас зацікавило в цій розповіді, що спонукає до прочитання есею? Чого ви очікуєте від есею Ю. Андруховича «Shevchenko is OK»?
- 3. Знайдіть у мережі Інтернет і прочитайте есей Ю. Андруховича «Shevchenko is OK». Яке враження справив на вас твір?
4. Про які відомі вам факти з життя Т. Шевченка згадано в есеї? Що стало для вас новим? Яка нова інформація про поета вас зацікавила або вразила, стала несподіваною?
5. На які частини автор поділяє свій твір? Визначте головну думку кожної із них.
6. Знайдіть в есеї Ю. Андруховича приклади використання іронії. Доведіть або спростуйте висловлену в статті підручника думку про те, що виклад у творі є пафосним (піднесеним, емоційним). Чи доречними є, на вашу думку, іронія та пафос у цьому творі?
7. Яким чином автор розповідає про світову славу Т. Шевченка в кінці есею? У чому полягає зниження пафосу? Як ви оцінюєте таке завершення твору?
8. Як ви вважаєте, чи дає есей «Shevchenko is OK» відповідь на питання, яким насправді був Шевченко? Поясніть свою думку.

Досліджуємо самостійно

9. Використовуючи словники чи інші довідкові джерела, дайте визначення поняття «стереотип». Які стереотипні уявлення про Т. Шевченка описує Ю. Андрухович? Назвіть їх і схарактеризуйте.
10. Як ви вважаєте, чи під час вивчення біографії та творчості видатного українського поета в школі використовуються стереотипи? Це допомогло чи зашкодило вам у знайомстві з Т. Шевченком?

Запрошуємо до дискусії

11. Які риси постмодерного твору виявилися в есеї Ю. Андруховича «Shevchenko is OK»?

Виявляємо творчі здібності

- 12. В есеї Ю. Андруховича згадано, що в наші дні Шевченко міг би бути репером. А яким ви уявляєте Тараса Шевченка в наші дні? Викладіть свої думки в довільній формі. Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

- 13. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте кілька пісень українських музикантів на вірші Ю. Андруховича (гурти «Плач Єремії», «Мертвий півень»). Обговоріть свої враження від поезії та її музичного трактування.

Юрій ІЗДРИК

(Народився 1962 р.)

■ Юрій Іздрик

Юрій Романович Іздрик народився 16 серпня 1962 року в місті Калуші Івано-Франківської області. Після школи закінчив Львівський політехнічний інститут, працював інженером на заводі та в науково-дослідному інституті. Разом з Ю. Андруховичем випускав журнал «Четвер». Пише вірші, прозу, захоплюється музикою й малюванням. Автор поетичних збірок «Ю», «Після прози», «Календар Любові», «Папіроси», «Ліниві і ніжні» та ін.

Ю. Іздрика пов'язують зі «станіславським феноменом»: таке означення дістали письменники-постмодерністи, котрі в 1990-х роках реалізували свої творчі проекти в Івано-Франківську. Серед них — Ю. Андрухович, В. Єшкілев, Т. Прохасько, Г. Петросаняк та ін.

Письменник про себе

Кожен вірш — це кросворд. Робота письменника полягає в тому, щоб знаходити правильні слова і ставити їх на правильні місця, більше нічого. В цьому сенсі вірш — це кросворд. Просто тупо вгадали слова, поставили їх так, що вони між собою взаємодіють, — офігенно! Вірш вдався. Я в метро це підгледів, і мене відразу пробило. Думаю: «Да. Чувак займається тим самим, що й я, тільки в нього виходить кросворд, а в мене — вірші».

Юрій Іздрик

Поезія асоціацій («вишиванка», «молитва»)

Поезія Ю. Іздрика вкрай суб'єктивна й асоціативна, заснована на несподіваному погодженні дуже різних понять.

Ось, наприклад, «вишиванка»: від цієї назви очікуємо чогось на кшталт «Двох кольорів» Д. Павличка із «вишитим життям» на полотні. А зі світу Ю. Іздрика визирає людина у «вузлів плутанині», прошита «недбалою стьожкою гладдю чи хрестиком» — у цьому абсурдному світі, де кожен виплутує свою «нитку» й шукає «павутинку зі світла». За цими образами ниток, шиття й вишивання — немов ціла

філософія життя в підвішеному «на нитках» світі без опори, що його нафантазувала свідомість (чи підсвідомість) збентеженого ліричного героя.

Асоціативна поезія багато чого залишає «на розсуд» читачів. У «молитві» так само: тут і світ, який «повертається спиною» і «пахне війною», а ось уже «розгораються перші битви»... Лише словом (тільки так для ліричного героя) долаються «відстань і стіни». А ще повтори у вірші (багато разів): «говори зі мною» — така виходить незвичайна молитва.

Опрацьовуємо прочитане

1. Як у статті підручника схарактеризовано поезію Ю. Іздрика? Як це налаштує нас на сприймання його творів?
2. Як Ю. Іздрик характеризує «роботу письменника», свою творчість? На вашу думку, чого більше в цій характеристиці — правди, іронії, сарказму, блазнювання?

МОЛИТВА

коли повертається світ спиною
і знов поміж нами відстань і стіни
говори зі мною
говори зі мною
хай навіть слова ці нічого не змінять

і коли вже довкола пахне війною
і вже розгораються перші битви
говори зі мною
говори зі мною
бо словом також можна любити

я одне лиш знаю і одне засвоїв
і прошу тебе тихо незграбно несміло:
говори зі мною
говори зі мною
і нехай твоє слово станеться тілом

ВИШИВАНКА

за що не візьмешся — вузлів плутанина
заплетені сіті пропущені петлі
між схрещених нитей прошито людину
недбалою стьожкою гладдю чи хрестиком
стежки ніби стяжки затягнуті туго
у мережу що межує з мереживом.

мій боже! мій боже! — кричиш йому в вухо
та будь же уважний чи хоч обережний!
та глухо у бога і хтось безперервно
пряде і гаптує пусту мішковину
а берег далекий манить берегами
і кожна дорога — тонка павутина

опучками пальців без голки без ножиць
зубами чи нігтями — хто вже як може
невидиму нитку на інші несхожу
виплутує кожен.. ну мало не кожен

кохана
дитинко
ми й в сутінках світу
де поспіхом навхрест прострочено мить
знайдемо свою павутинку зі світла
вона не урветься —
вона задзвенить

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справили на вас поезії Ю. Іздрика? Які асоціації вони викликали? До яких роздумів спонукали?
2. Як ви гадаєте, до кого звернута «молитва» ліричного героя поезії Ю. Іздрика?
3. Яким постає ліричний герой поезії «молитва»? Чи можуть читачі визначити, що його хвилює, дратує, завдає болю, утішає, дарує надію тощо? Обґрунтуйте свої міркування.
4. Які образи привернули вашу увагу в поезії «вишиванка»? Яким ви уявляєте світ, створений автором? Доберіть п'ять слів, які, на вашу думку, найточніше характеризують цей світ.
5. Яким постає ліричний герой поезії «вишиванка»? На вашу думку, він оптиміст чи песиміст? Обґрунтуйте свої міркування.
6. Об'єднайтеся в малі групи, запропонуйте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Чому в поезії «молитва» автор не використовує розділових знаків?
  - Із якою метою в поезії «молитва» автор використовує повтори?
  - Чому автор назвав свій вірш «вишиванка»?
  - Які алюзії використовує автор у поезії «вишиванка»?

Запрошуємо до дискусії

7. «...словом також можна любити» — стверджує ліричний герой Ю. Іздрика. Чи згодні ви з поетом?
8. Чи справді вірші Ю. Іздрика схожі на кросворд, який треба розгадати?
9. Знайдіть інформацію про діяльність Ю. Іздрика як музиканта (гурт DRUMTIATR). Висловіть свої думки про виступи гурту.

Виявляємо творчі здібності

10. Поміркуйте, які рядки поезії Ю. Іздрика могли б стати заголовком есею на морально-етичну тему. Які рядки ви б обрали епіграфом до твору патріотичної тематики? Викладіть свої думки у формі есею. Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

Марія МАТІОС (Народилась 1959 р.)

■ Марія Матіос

Марія Василівна Матіос народилась 19 грудня 1959 року в селі Розтоках Чернівецької області. Навчалась на філологічному факультеті Чернівецького університету, була бібліотекаркою, працювала на заводі. 1997 року переїхала до Києва, обіймала різні державні й виборні посади. Із 2015 року — голова підкомітету Верховної Ради України з питань книговидання й книгорозповсюдження.

Поезію пише зі шкільних років, а прозу — від початку 1990-х. Видала збірки віршів «З трави і листя», «Вогонь живиці», «Сад нетерпіння», «Десять дек морозної води», «На Миколая», «Жіночий аркан», «Жіночий аркан у саду нетерпіння». Серед прозових творів М. Матіос вирізняються роман «Солодка Даруся», збірка оповідань «Нація», роман у новелах «Майже ніколи не навпаки».

Письменниця про себе

Перед кожною новою книгою я почуваюся початківцем. Мене тоді не цікавить, чи я перша, чи остання в літературі. Сідаю за комп'ютер із трепетом, ніколи не знаючи, як книжка розгортатиметься й чим завершиться. І завжди думаю, що повинна робити це совісно, щоб розширювати коло читачів. Мені лестить як авторці, що мене читають від школярів і... не знаю, до скількох років. Але я ніколи не почуваюся досконалою і майже з жахом чекаю на відгуки — не літературних критиків, а читачів.

Марія Матіос

Образ сучасної жінки (цикли «Триєдина перспектива», «Прості вірші»)

Що за «Триєдина перспектива» і до чого тут згадки про аркан — суто чоловічий танець?

Просто свої життєві погляди героїня описує в танцювальних метафорах. Їй болить самотність і беззахисність: у «виконанні» аркану означає себе як «залізувачку ран». Тому й потребує

побільше сили у світі «чоловічих ритуалів», а в завершальній поезії циклу вона вже «цариця». І їй байдуже до всіх «дешевих Афродит», адже її танець — аж ніяк не ніжний жіночний вальс.

Це вже її власний аркан, що націлює на боротьбу. Ось така «триєдина перспектива»:

спершу самотність, потім — визнання жорстких «правил гри», а зрештою («хоч не жіночий то є хист») життя-боротьба — виконання власного «аркану» («тримай аркан одна, як палець...»).

А «Прості вірші» насправді не такі вже й прості. Складна метафорика, асоціативність,

а в центрі — образ безмежно закоханої ліричної героїні. Вона надзвичайно емоційна — аж до екзальтації: тут і «я молюсь», і «я клянусь», і сльози... Одне слово, цикл складає інтимна лірика — настільки інтимна, що, можливо, лише самій авторці до снаги досягнути всю бурю емоцій.

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість письменниці? Які факти вас здивували, вразили? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. Як Марія Матіос ставиться до письменницької праці? Поміркуйте, чому для письменниці важлива думка читачів про її твори.
3. Які особливості творчої манери письменниці визначені в статті підручника? Чого ви очікуєте від творів Марії Матіос?

Читацький практикум

Прочитайте поезії, виконайте завдання.

Триєдина перспектива

1

Ти перелітуєш, як лань, —
Між трав, під небом, серед лісу.
Але проклята глухомань
Тебе не втримає.
Не бійся:
Ти зимуватимеш сама,
І далі житимеш — як палець.
Тебе крутитиме аркан —
На витривалість сольний танець.
Ти вийдеш з моди, як з води,
Схрестивши руки попід груди,
І пожинатимеш плоди
Своєї самоти.
Повсюди
Тебе питатимуть: хто ти?
Чиї тепер у тебе очі?
Тебе найближчі потолочать
Незгірш, як наймані кати.

2

Ридай, зализувачко ран
Відредагованої драми:
То чоловічий хист — аркан.
Ти ж затесалась між аркани.
А там — суцільний плєбісцит.
Морозно, як у лютім січні.

І непомірний апетит,
І ритуали чоловічі.
А там — різниця і темниця,
Бакшиш,
гашиш
і нувориш.
Некоронована царице!
Ти не показуй, що дрижиш...

3

Парад дешевих Афродит
Тебе не скине із цариці.
Ти — не балетна танцівниця,
Аркан — твій танець і твій щит.
Верхи смerek — твої пуанти,
І косми хмар — твій колорит.
Танцюй сама.
Комедіанти
Хай свій ладнають реквізит.
Бо твій а р к а н не стане вальсом,
Хоч не жіночий то є хист.
Назвуть зухвальство — зубоскальством,
І навздогін приліплять свист.
Тримай аркан одна, як палець, —
І літуй, і зимуй сама.
Можливо, не один зухвалець
Колись повторить твій аркан.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справили на вас поезії М. Матіос? Які почуття ви переживали під час читання? До яких роздумів спонукають вірші поетки? Які літературні асоціації викликав цикл «Триєдина перспектива»?
2. Як ви зрозуміли назву циклу?
3. Якою постає лірична героїня твору? Як би ви схарактеризували її життєву позицію?
4. Які проблеми порушує поетка в циклі «Триєдина перспектива»? Чи вважаєте ви ці проблеми актуальними? Чи поставали перед вами подібні проблеми?

Прості вірші

1

Ти дивишся на мене каро —
І груди протинає жар.
Ти є мій Спас.
І Божа кара.
Ти любчик мій.
І Бог.
І цар.
Гніздо моє.
І оборона.
І просто — мій ти чоловік...
Чий? Чий? — ріка питає сонна.
Чий? Чий? — гуде нічний потік.
Що? Що?! —
гримлять гірські пороги
Твій?! —
лані зиркають на шлях.
Мій — від людей?
Чи мій — від Бога?
А далі — пишуть в небесах...

2

Бог вбронить.
Хай Бог боронить.
Може, я тебе вброню.
Я цілую твої долоні.
Я боюся.
Бо я люблю.
Я молюся.
І я клянуся.
І солону сльозу роню.
І голублю — як мру,
журюся,
Попелію —
бо я люблю.
На плече твоє обіпруся —
Нетерплячу згашу свічу.

Розумію тебе.
Й корюся.
І мовчу.
І мовчу.
Мовчу.
...А біда у дзвінки нам дзвонить.
І росте — як під буком мох.
Бог вбронить.
Нас Бог вбронить.
Чи змете...
Це лиш знає Бог.

4

Ти упав на мене — як грім
Паде на тонку ялицю.
Зітнув мене — як зігрів —
Пахку, аж дурманну глицію.
Я вчула, що вже нема
Коріння, кори і крони...
...Та капала звідкись смола —
смолиста сльоза в долоні.

6

Складу долоні — мовчки помолюся.
О, Господи, на кого я молюсь?!
Це смерть моя.
І я її боюся.
Це смерть моя.
І я її боюся.
До тебе, як до мами, притулюся.
І співом пташки радісно озвусь.
Це смерть моя.
І я її боюся.
Це смерть моя.
І я її боюся.
Нікого більш судити не беруся.
Але благословляє наш союз.

Це смерть моя.
І я її боюся.
Це смерть моя.
І я її боюся.
Бо я тобі, як Господу, корюся.
На кожен подих твій я підкорюся.
Це смерть моя.
І я її боюся.

Це смерть моя.
І я її боюся.
Ну а на цім з привітом застаюся.
А з болем я ще трохи поборюся.
Ти — смерть моя.
І я її боюся.
Ти смерть.
...І я тебе вже не боюся.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справили на вас поезії циклу «Прості вірші»? Які емоції вони викликали? Які думки породили?
2. Чи згодні ви з автором статті, що в поезіях передано «бурю емоцій»? Прослідкуйте за текстом твору, як ці емоції змінюються.
3. Доведіть або спростуйте тезу: «Лірична героїня Марії Матіос — це сильна жінка в сучасному світі, яка залишається жіночною».

Сімейна сага в новелах («Майже ніколи не навпаки»)

Авторка сама визначила тему й ідею твору: *«Ця книга — про те, на що здатне людське серце, яке вражене любов'ю, ненавистю, бажанням помсти, заздрістю, і на що воно спроможне у часи випробування радістю і печаллю. Коли мене питали, яка головна думка твору, відповідала і такими ж словами підписувала книжки: «Честь понад усе». Кожен персонаж доводить своє людське алібі морального плану. Воно може видатися для когось жорстокістю чи злом. Я намагаюся розвернути кожну людину так, як розвертають діамант перед прожектором, і з'ясувати, чому людина вчинила, можливо, жорстоко, але справедливо».*

Назва роману спрямовує до морально-філософського узагальнення. Недарма знаходимо такі промовисті рядки, що її пояснюють: *«Зрештою, люди нікому ніколи не встигають ані подякувати за добро, ані заплатити за свої образи. Нікому. Навіть собі. І майже ніколи не є навпаки».*

Твір складають три великі новели. Основні події відбуваються в буковинському селі за часів Австрії. Люди живуть у гірському, але не ізолюваному від усього світу просторі: найбільше мешканці Тисової Рівні зазнали «зовнішнього» втручання під час Першої світової війни — від вояків російської армії.

У першій новелі — *«Чотири — як рідні — брати»* — розкрито трагедію родини Чев'юків.

■ У свято
(Федір Манайло, 1939)

Через заздрощі й помсту смертельно скалічено наймолодшого з братів Дмитрика. Його батька застрелено на полюванні, а сини Оксентій

■ Вихідний день
(Андрій Коцка, 1970-ті)

та Андрій, змовившись супроти старшого брата Павла, за сприяння продажного нотаря підробляють батьків заповіт на свою користь.

Життя подружжя Варварчуків опиняється в центрі другої новели — «*Будьте здорові, тату*». Це драматична розповідь про примусовий шлюб без кохання, що й призвів зрештою до зради.

Третя новела «*Гойдалка життя*» так само про кохання, розрахунок, ревнощі й помсту, але вже в іншому освітленні. Повернувшись із війни, Григорій Кейван лютує і прагне помсти, адже його дружина, яку зґвалтували російські вояки, народила від них дітей. Тому під впливом гніву погоджується стати співучасником злочину.

У кожній із новел основні події висвітлено з різних поглядів. Читачі не одразу, а лише поступово одержують нову й важливу інформацію про персонажів та з'ясовують мотиви їхніх учинків. Авторка розкриває «правду» кожного зі своїх героїв, художньо осмислює їхню залежність від звичаєвого права, стереотипів селянської моралі, та почасти — від соціальних умов.

Коментар фахівця

Розкриваючи події певного часового відтинку, письменниця залучає категорії минулого, сьогоденного і прийдешнього, що надає її творам не просто філософського, а й історіософського наповнення.

Ірина Насмінчук, дослідниця літератури

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справив на вас роман у новелах «Майже ніколи не навпаки»? Які літературні асоціації він викликав? Які запитання у вас виникли?
2. Де і коли відбуваються події роману?
3. Схарактеризуйте сюжет новели «Чотири — як рідні — брати». Хто є героями цієї новели? Які другорядні персонажі трапляються? Яку роль вони виконують у сюжеті?
4. Хто є героями другої новели? На вашу думку, чому вона має назву «Будьте здорові, тату»? Чи пов'язані сюжетно перша і друга новели? Обґрунтуйте свої міркування.
5. Хто є центральними персонажами останньої новели? Які сюжетні лінії завершуються в цій новелі?
6. Об'єднайтеся в малі групи, запропонуйте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
  - Як би ви визначили жанровий різновид твору Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки»: реалістичний роман, роман-притча, роман-сага тощо?
  - Які алюзії застосує письменниця для розкриття ідеї свого твору?
  - Чому письменниця переносить події свого твору в далеке минуле?

Сергій ЖАДАН

(Народився в 1974 р.)

Сергій Вікторович Жадан народився 23 серпня 1974 року в місті Старобільську на Луганщині. Закінчив Харківський педагогічний університет. Пише поезію і прозу. Автор низки книжок, серед яких «Генерал Юда», «Цитатник: вірші для коханок і коханців», «Пепсі», «Ефіопія», «Вогнепальні й ножові», «Депеш Мод», «Ворошиловград», «Інтернат».

■ Сергій Жадан

Письменник про себе

Мене сформувала класична література. Шевченко, Гоголь, ті автори, яких ми читаємо у дитинстві.

Критикам я довіряю. Мені здається, це правильно — довіряти критикам, як своїм читачам. Звісно, критиком не може бути будь-хто. Це повинна бути людина, яка любить літературу. Тобто не себе в літературі, а літературу в собі. Все, що мені треба, — щоб критик був уважним і вдячним.

Сергій Жадан

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість письменника? Як письменник ставиться до класичної літератури? На вашу думку, як на наші читацькі смаки впливають книжки, які ми читаємо в дитинстві?
- 2. Знайдіть у мережі Інтернет записи публічних виступів поета Сергія Жадана. Чи сподобалося вам, як поет читає свої вірші? Чому виступи поета часто супроводжує музика? Чого ви очікуєте від творів С. Жадана?

На межі щирості й пародіювання («Музика, очерет...», «Смерть моряка річкового флоту...»)

В одному з інтерв'ю С. Жадан зізнався: *«Мистецтво — це така штука, де, безперечно, потрібні знання, освіта і досвід, але інтуїція потрібна не меншою мірою»*. Він і сам у поезії теж покладається на інтуїцію, яка підказує йому красиві, хай і стереотипні образи. Ось як у вірші «Музика, очерет...»: комети, ріки, міста, вії, *«печальний голос»*, плач, *«поїзд твоїх химер»*, *«різний сніг»* — і, звичайно, *«тихо росте душа»*. Як іще краще й доступніше написати про кохання?

А ось балада «Смерть моряка річкового флоту...» — про кохання і смерть. У художньому просторі твору панує ірраціональна сила фатуму.

Мовляв, немає щастя морякові річкового флоту в непривітному світі, і так хочеться втечу приплумити біль любовної драми — повз *«мерехкі електричні турбіни»* ризикованим шляхом *«на обважнілі одеські тумани»* та *«скупбрії плавники пурпурові»*, ну і, звичайно, *«на вірну смерть»*. А десь за його такою бажаною жінкою й за *«міддю в її волоссі»* плачуть, не більше не менше, аж цілі *«риболовецькі артілі»*.

Років зо двісті тому інший харківський поет-романтик Л. Боровиковський написав баладу «Розставання». Там, звичайно, не про моряка річкового флоту, а про козака, який покинув

дівчину, скорившись волі фатуму: «Блудить, літає козаченько в полі: / Козацька охота гірше неволі». Сучасний поет романтичні кліше й стереотипи осмислює іронічно, залучає їх

до процесу постмодерністської гри, немов балансує на межі щирості й пародіювання. Отже, давній романтичний досвід стає продуктивним чинником сучасної української поезії.

Читацький практикум

Прочитайте поезії, виконайте завдання.

Музика, очерет,
на долоні, руці.
Скільки пройде комет
крізь понадхмар'я ці.
Як проступа тепло
через ріки, міста.
Все, що у нас було, —
тільки ця висота.
Все, що трималось вій,
голос печальний, плач,

я скидаю на твоїй
автовідповідач.
Поїзд твоїх химер
не зупиняє біг,
нам з тобою тепер
падає різний сніг.
Нарізно кров поспіша,
солодко шириться лет,
тихо росте душа,
мов ламкий очерет.

Смерть моряка річкового флоту
схована в прибережній глині,
доки він робить свою роботу,
доки мусони стоять в долині.
Стишені баржі, рухливі шхуни,
що пропливають за течією,
торкають хребта його басові струни,
говорять: вона не буде твоєю,
вона, ця жінка, зі сріблом у горлі,
із серцем зі слонової кістки,
настоюється на своєму горі,
не дочекавшись від тебе звістки,
кинула все, що тримала досі,
ховає дощі глибоко в тілі.
Чуєш, за міддю в її волоссі
плачуть риболовецькі артілі?
Тому пливи собі повз пороги,
повз мерехкі електричні турбіни,
подалі від своєї тривоги,
подалі від цієї країни.

На золоті вогні малярії,
на стомлений голос діви Марії,
на обважнілі одеські тумани,
на теплі від мулу і жиру лимани.
На скумбрії плавники пурпурові,
на рвані потоки нічного вітру,
на вірну смерть
від чорної крові,
чорної крові,
технічного спирту.
Тоді проситимеш трохи ласки,
щоби було не надто жорстоко,
щоб не забули тобі покласти
по срібній монеті
на кожне око.
Потім п'ятьма набіжить звідусюди.
Потім зірки перестануть снитись.
А потім і серце змушене буде
спинитись.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справили на вас ці поезії? Які емоції ви відчували під час читання?
2. Які мотиви розкриваються у творі «Музика, очерет...»? Які образи увиразнюють ці мотиви?
3. У яких образах осмислюється кохання в поезії «Смерть моряка річкового флоту»? У який спосіб виявляється авторська іронія?

Між середньовіччям і сьогоденням («Тамплієри»)

Сам автор відзначив: *«Тамплієри» — 39 віршів про війну, яку ніхто не оголошував, про біль, із яким не можна впоратися, про любов, від якої ніхто не може відмовитися, та надію, на якій усе тримається».*

Тамплієри — це один із чернечих військових орденів, що діяв у часи хрестових походів: переважно захищав паломників. А для автора збірки тамплієри — це сучасні добровольці, воїни на новітній війні.

При цьому автор вважає некоректним обмежувати його поезію лише темою війни: *«У книзі, звісно, є вірші, написані безпосередньо про війну, але в цілому вона писалась з трішки іншим завданням. Тамплієри тут — люди,*

які першими відгукуються на заклик іти воювати і першими стають заручниками цієї війни, коли повертаються. Вони стають зайвими, непотрібними, на них зазвичай і вішають усіх собак. Те, що ми зараз, власне, і бачимо у випадку з нашими військовими, а особливо з добровольцями».

Справді, у збірці чимало про війну, але й не менше — про те, що відбувається *«навколо війни»*, зі звичайними людьми. Ось, наприклад, образ священика: *«Я знав священика, який був у полоні. / Шрам на скроні. Збиті чорні долоні».* Є й про *«сіру зону»*, стосунки між людьми, є й про любов, а ще чимало роздумів про життя і смерть — філософських і не дуже.

Виявляємо літературну компетентність

1. Знайдіть у мережі Інтернет і прочитайте вірші збірки «Тамплієри».
2. Які вірші вас особливо вразили? До яких роздумів спонукали?
3. Пригадайте вірші про війну українських та зарубіжних поетів, які ви читали в попередніх класах. На вашу думку, що спільного у віршах сучасного поета Сергія Жадана з творами про війну, які вже стали класикою?
4. Сергій Жадан — один із найвідоміших поетів України. Як ви гадаєте, у чому секрет популярності його творів?

Уперед у минуле («Ворошиловград»)

Дзвінок о п'ятій ранку з далекого Донбасу — і Герман Корольов вирушає додому. Старший брат поїхав до Амстердама, а хто ж тепер подбає про родинне майно — стару заправку й майстерню з ремонту автомобілів?

Повернення до міста, у якому минуло дитинство, обертається для героя роману мандрівкою в минуле — у країну спогадів про безтурботне підліткове життя, коли все було простим і зрозумілим. Але й на малій батьківщині не все гаразд — жорстокі рейдери зажадали відібрати заправку. Ось як про це сказано у творі: *«Вони приходять і забирають у тебе все. Вони позбавляють тебе твоєї свободи й твоєї території. Вони забирають у тебе твоє минуле і твою пам'ять. І все, що ти можеш їм протиставити — це свою любов і свою ненависть».*

Механіки Коча і Травмований, а ще бухгалтерка Ольга допомагають Германові відстояти

- Постер до художнього фільму «Дике поле» (2018), за романом С. Жадана «Ворошиловград»

майно. А тут не лише про заправку й майстерню — і про занедбаний аеродром треба подбати, щоб і його не загарбали підприємливі ділки. А Герман весь у спогадах про підліткову футбольну команду — коли були всі молоді й сильні і здавалося, що попереду лише щастя. Над усе йому хочеться відродити втрачене відчуття чоловічого футбольного братерства — з давно минулих часів. І таки вдається щось подібне у фіналі: усі разом, немов

команда, небайдужі жителі містечка об'єднуються й дають відсіч підступним і зажерливим рейдерам.

Звичайно, є в романі і драматична напруга, і любов, і біженці, і бездушні бізнесмени, і навіть один таємничий олігарх. А ще чимало описів природи, ліричних відступів, повчань і пафосу. Як сказано в анотації до роману, «Ворошиловград» — це *«твір жорсткий, меланхолійний та реалістичний»*.

Роман-подорож («Інтернат»)

«Інтернат» (2017) — твір про війну, але й не зовсім. Про людей, які хотіли би лишитись «поза війною». Ось як і Паша, звичайний шкільний учитель: *«Півтора роки тому. Всього лише півтора року тому. Спокійні часи, розмірене життя. Ще півтора роки тому Паша ходив на роботу, вечорами й на вихідних займався репетиторством, на життя цілком вистачало»*.

Але від війни не сховатися — вона стукає у двері й руйнує життєві плани, змінює долі.

У творі, за свідченням автора, «за основу взято Дебальцівську операцію, коли українська армія виходила з Дебальцевого».

Тож учитель Паша, хай і без особливої охоти, вирушає через лінію фронту за своїм племінником Сашком — той перебуває в інтернаті. Так

і розпочинаються мандри на три доби, сповнені травматичного досвіду жорстких випробувань.

Автор досить точно визначив проблемно-тематичну основу свого роману: *«...показати цю війну очима не військових, не журналістів, не політиків, а саме пересічних українців, які знаходяться на лінії фронту»*.

Це твір про звичайних людей: *«Про їхній вибір і відсутність у них вибору, про їхню позицію і відсутність у них цієї позиції, необхідність брати на себе відповідальність і відсутність звички брати на себе відповідальність»*.

Роман зацікавлює виокремленням приватної історії з доволі чітким психологічним профілем героя та *«своєю правдою звичайної людини»*, можливо, не дуже привабливою й не надто героїчною.

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справила на вас проза С. Жадана?
2. Де і коли відбувається дія роману «Ворошиловград»? Хто його головні герої?
3. Які проблеми порушує автор у романі «Ворошиловград»? Чи є актуальними ці проблеми? Як ви зрозуміли назву твору?
4. Коли було створено роман «Інтернат»? Якій темі він присвячений? Якими постають герої твору?
5. Чи справдилися ваші очікування щодо творів С. Жадана? Які запитання ви хотіли б поставити автору? У який спосіб ви могли б це зробити?
6. Проведіть дослідження щодо того, як глядачі сприйняли фільм «Дике поле» (2018) за романом С. Жадана «Ворошиловград» (за глядацькими відгуками в Інтернеті). Виділіть основні тези відгуків. Зробіть висновки про загальні враження глядачів, актуальність теми.

Галина ПАГУТЯК

(Народилась 1958 р.)

Галина Василівна Москалець (Пагутяк — літературний псевдонім) народилась 26 липня 1958 року в селі Залокоті на Львівщині. Закінчила філологічний факультет Київського університету ім. Т. Шевченка. Авторка багатьох книжок, серед яких «Потрапити в сад», «Смітник Господа нашого», «Записки Білого Пташка», «Писар Східних Воріт Притулку», «Королівство», «Слуга з Добромиля», «Урізька готика», «Зачаровані музиканти».

Письменниця про себе

У когось є наукове мислення, в когось — логічне. У мене, для прикладу, міфологічне мислення. Намагаюсь здобути знання, досвід заради того, щоб змінити ними світ. Але не дозволяю, аби світ мене змінював. Я — в опозиції до нього.

Людина так зливається з природою, що здатна змінювати стихію собі на користь. Я знаю, як можна викликати вітер. Була свідком, як його викликали, щоб завадити мені вийти з хати, коли я відвідала чужу територію. Знаю, що можна наслати пошесть на тварин, на рослини, змінити погоду. Це все — реально!

Галина Пагутяк

■ Галина Пагутяк

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість письменниці? Як Галина Пагутяк характеризує свій спосіб мислення, свою життєву філософію?
2. Чого ви очікуєте від творів письменниці?

Прихований світ магії («Зачаровані музиканти: роман-феєрія»)

Роман «Зачаровані музиканти» побачив світ 2010 року. «Найбільш романтична моя річ», — зізналась його авторка.

Основні події відбуваються в XVI столітті в містечку Журавні, що поблизу Дністра; правдоподібну щоденність давніх часів тісно переплетено з фантастикою. Для цього письменниця використала фольклор і міфологію — не дарма визначила твір як роман-феєрію, тобто підкреслила його казковий характер. Здається, розповідь у романі стосується лише вигаданих персонажів, однак для самої авторки це не так: вона наголосила, що в основу твору покладено справжній родинний переказ: «Мій дідо ще перед війною, пасучи коней за рікою, бачив

зачарованих музикантів і панну з жовтим волоссям. Я назвала їх — *Ті, що літають у повітрі*».

Хай там як, але головному герою Матвієві Домницькому все ж випало на власні очі побачити зачарованих музикантів, і це докорінно змінило його життя.

Спочатку вчулася незвичайна музика, що немов ранила серце, а потім з'явилися і самі виконавці дивної музики: «Вони проливали над Матвієм, награвши музику, ні веселу, ні сумну, а якусь наче нелюдську, а за ними проліг шмат чорної безодні, а далі з тієї безодні виринув ще кращий кінь, а на ньому пані з огняним волоссям, в пишній сукні, поверх якої здіймався під вітром зелений плащ. Вона обернула до Матвія сліпуче

■ Музика
(Іштван Молнар, 1988)

біле лице і вдарила його поглядом просто в саме серце».

І, виявляється, то не лише метафора — на грудях навпроти серця лишилась рана, і саме життя хлопця відтоді немов перевернулось — заручини розірвав та й зник, полишивши батьківський дім. Відтоді його шлях — блукання в пошуках побаченої дивної панни, а фактично — поступовий вихід поза межі людського світу («Час і світ, у якому жив Матвій, були

переповнені видіннями, які ставали цілком реальними...»).

А далі з'ясовується, що Матвій став жертвою родового прокляття, накладеного ще на його діда, який рятується від цього в далекому монастирі. Через прокляття загадково йде з життя і батько Матвія — шанований шляхтич Олександр Домницький. Усі чоловіки з цього роду мають однакову рану на грудях, а ще й тугу та біль у душі.

У романі дуже багато зеленого кольору, всюди просто буяє жива природа, населена різними духами. Серед них — Ті, що літають у повітрі, хатники (домовики), лісовики, нарешті, князь і княгиня таємничого світу, у якому замість людських звичаїв і законів панує давня магія.

Останнім часом усе більш популярним стає таке явище, як фентезі. Кожна п'ята прочитана сучасними підлітками книга написана в цьому жанрі. Фентезі має дуже багато спільного з літературною казкою: використовує міфологічні мотиви й образи, однак творить на цій основі зовсім нову авторську міфологію. «Зачаровані музиканти» немов перебувають на межі історичного роману й фентезі: побутові реалії минулого поєднують з авторським магічним перетворенням світу.

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справив на вас роман «Зачаровані музиканти»? Як визначила жанр свого твору авторка?
2. Чи погоджуєтеся ви, що роман має ознаки жанру «фентезі»? Поміркуйте, чому цей жанр набув популярності. Обґрунтуйте свої міркування. Чи приваблює вас цей жанр? Аргументуйте свою думку про фентезі.
3. Які проблеми порушує Галина Пагутяк у романі «Зачаровані музиканти»?
4. Деякі дослідники вважають, що одна з провідних тем роману — тема гендерної рівності. Висловіть свої міркування щодо цієї тези.
5. Яким постає світ у романі? Чому в ньому співіснують різноманітні світогляди й боги: Зевс уживається з Перуном, святий Іоанн з Іваном Купайлом, люди з Тими, що живуть під землею та літають у небі? Що трапляється, коли ці «паралельні світи» перетинаються?
6. Чи справдилися ваші очікування щодо творів Галини Пагутяк? Які запитання ви хотіли б поставити авторці? У який спосіб ви могли б це зробити?

Запрошуємо до дискусії

7. Як ви вважаєте, чи виявилось в романі «Зачаровані музиканти» авторське кредо: «...не дозволяю, аби світ мене змінював. Я — в опозиції до нього». Яке ваше ставлення до цієї тези?

Мирослав ДОЧИНЕЦЬ

(Народився 1959 р.)

Мирослав Іванович Дочинець народився 3 вересня 1959 року в місті Хусті Закарпатської області. Закінчив факультет журналістики Львівського університету. Тривалий час працював журналістом, займався видавничою справою. Автор багатьох книжок, серед яких «Гірчичне зерно», «Мукачево і мукачівці», «Гра в ляльки. Жіночі історії», «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Бранець Чорного лісу», «Криничар», «Горянин. Води Господніх русел», «В'язень замку Паланок», «Світло семи днів».

Письменник про себе

Кожного разу, починаючи книгу, до кінця я навіть не знаю, чим вона закінчиться. Чесне слово! Я живу серед своїх героїв, вони ведуть мене за собою та щоразу чогось вчать. Тобто кожен роман — це конспект певного духовного піднесення.

Мирослав Дочинець

■ Мирослав Дочинець

Опрацьовуємо прочитане

1. Чи зацікавила вас особистість письменника? Що про нього ви хотіли б дізнатися? У який спосіб ви можете задовольнити свою цікавість?
- i** 2. Знайдіть у мережі Інтернет інтерв'ю письменника, яке він дав телеканалу TV-4 у 2015 р. Які думки письменника вас зацікавили? Як письменник ставиться до творчого процесу?

Коментар фахівця

Роман «Криничар» присвячений батькам Мирослава Дочинця — Івану та Емілії Дочинець. У романі автор відкриває незглибимий вимір народної традиції, української звичаєвості, що проявляється в мові твору, глибинному знанні звичаїв, пошані до народної мудрості, любовно визбираній по крихті, умінні прозирнути і показати душу окремої людини, як живої частинки живої душі.

Марія Яцків, дослідниця літератури

Роман у формі щоденника («Криничар. Діярюш найбагатшої людини Мукачівської домінії»)

Працюючи над книгою, автор спирався на документальні відомості часів XVIII століття: «Герой книги реальний, був такий чоловік. Я дістав з архіву про нього скупі дані — єпархіальну випуску, кілька сторінок його життєпису. Він робив незбагненні речі — почав будувати міст

у Мукачеві. Тоді влада не могла цього зробити, хоча воно було королівським містом. Цей чоловік своїми силами та енергією його збудував. Але обернули все так, ніби влада збудувала той об'єкт. З тим русином рахувалися у Відні, Будапешті, Варшаві, Ужгороді та Лемберзі».

Роман має вигляд нотаток головного героя: у щоденних записках перед читачами поступово розгортається життя хлопчика-сироти Овферія, який завдяки наполегливій праці й терпінню досягнув визнання.

Головне — не боятися працювати й навчатися, набувати нових і нових навичок, пізнавати світ навколо себе. Та й життєве правило в героя відповідне: «*працюй, навчаючись; навчайся, працюючи*». Тож і береться без остраху за все: опановує малярство, гончарну справу, засвоює граматику й математику, багато мандрує — вбирає знання про світ і людей. А ще здобув важливе вміння криничара — навчився відчувати під землею воду й виводити її на поверхню.

Збагатившись новими знаннями, герой зрештою повертається до рідного міста й багато в чому допомагає своїм землякам, навіть замислює збудувати міст через річку.

І теми грошей автор роману не оминув — її теж добре розкрито. Щоправда, написав не про

«владу грошей» над людиною, а якраз навпаки: мовляв, заробляти й примножувати гроші — таке саме покликання, майже мистецтво, тільки здобуте має служити людям, а не розпалювати пристрасть до наживи.

М. Дочинець зауважив, що багато в чому покладався на філософію Григорія Сковороди, зокрема на його вчення про «*споріднену працю*». Для письменника «Криничар» — «*це книжка про Служіння з великої букви, про людину, яка служить до кінця свого життя, у цьому подвиг наш — просто служити*».

І ще один цікавий факт: письменник створив і суто дитячу версію свого твору й назвав її «В'язень замку Паланок». Ось як це прокоментував: «*Були прохання від педагогів, батьків та різних фондів. Головна ідея — є свій готовий герой, який всього добився завдяки вмінням та розуму, а наші діти вимушені виростати на чужих, та ще й штучних. Цей герой нам близький та зрозумілий за духом. У нього такі ж незбагненні пригоди, як у графа Монте-Крісто*».

Коментар фахівця

Для того, щоб схопити і відтворити життєвий фрагмент, щоб намалювати замальовку дійсності, зробити звичне незвичним, очудненим, потрібно дуже скрупульозно, точно і майстерно віднаходити потрібні слова. М. Дочинець акумулює в слові чи словосполученні головний ідейний концепт, майстерно добирає слова, що вміщують запах, колір і звук, передають плин часу, динаміку подій та мінливість світу.

Олена Талько, дослідниця літератури

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справив на вас роман? Які літературні асоціації викликав? Чи справдилися ваші очікування щодо твору М. Дочинця?
2. Хто є оповідачем у романі? На вашу думку, які художні можливості криються в такій формі оповіді?
3. Яким постає головний герой роману? На вашу думку, що найбільше в герої приваблює автора? Обґрунтуйте свої міркування. А як ви ставитеся до персонажа?
4. Який моральний урок мають винести читачі роману?
5. Поміркуйте, чому автор переносить дію свого твору в далеке XVIII століття.

Запрошуємо до дискусії

6. На вашу думку, цей роман належить до масової чи елітарної літератури? Мирослав Дочинець — постмодерніст?

Оксана ЗАБУЖКО

(Народилась 1960 р.)

Оксана Стефанівна Забужко народилась 19 вересня 1960 року в Луцьку. Закінчила філософський факультет Київського університету ім. Т. Шевченка. Авторка поетичних збірок «Травневий іній», «Диригент останньої свічки», «Автостоп», «Новий закон Архімеда», романів «Польові дослідження з українського сексу», «Музей покинутих секретів», низки повістей, оповідань, есеїв.

■ Оксана Забужко

Письменниця про себе

У мене було вколючено абсолютно непохитне переконання (і всі життєві розчарування в дорослому віці його так і не похитнули), що всякий чесно зроблений труд рано чи пізно дочекається винагороди. Може, помертво. Не обов'язково ж за життя.

Написання книги — це вихід за межі горизонтів свого актуального знання. Воювати з сутністю, яка хоче стати книжкою, — як ходити по воді. Ще трохи ізоляції — і відчуваєш, що почнеш левітувати. Ніяка наркота не зрівняється з кайфом від писання книжки.

Оксана Забужко

Опрацюємо прочитане

1. Чи зацікавила вас особистість письменниці? Про що ви хотіли б дізнатися більше? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви можете задовольнити свою цікавість?
- 2. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте інтерв'ю з видатною українською письменницею Оксаною Забужко із серії #ПроСлово. Відповіді на які запитання вас зацікавили? Як письменниця оцінює сучасний стан української літератури, культури?
3. Чого ви очікуєте від творів О. Забужко?

Рідні, але дуже різні («Казка про калинову сопілку»)

«Казка про калинову сопілку» побачила світ 2000 року. Насправді це ніяка не казка, а повість із казковими мотивами та образами. Відрізняється від народної казки складними психологічними характерами й підкреслено суб'єктивною авторською позицією.

Авторка добре погодила фольклорний матеріал із власним творчим задумом. Немає взяла з казок «Дідова дочка й бабина дочка» та «Дивна сопілка», зокрема запозичила мотив метаморфози — перетворення людини на об'єкт природного світу. А ще використала легенди: одну — про злого духа перелесника,

який зваблює жінок, а іншу — народну обробку біблійної історії про Каїна й Авеля з мотивом братовбивства. Важливим є й етнографічно правдоподібне відтворення звичаєвого права та побуту українського села XVIII — першої половини XIX століть (саме в цей час і відбуваються події).

Усе почалося з конфлікту між крайнім індивідуалізмом та колективним звичаєвим правом, тобто системою неписаних норм, що закріплені в народній традиції. Мати головної героїні колись сама вийшла за нелюба, адже не могла поборатися з коханим — воля батька та його

практичний розрахунок визначали зрештою вибір небажаного супутника життя.

Марія в старшій дочці воліє бачити, чого сама не отримала: мовляв її Ганна-панна матиме кращу долю, чи не князівною стане. Тому й усю увагу мати приділяє старшій дитині, а молодша Оленка лишилась під батьковою опікою. Як у казці «Дідова дочка й бабина дочка» — про рідних, але різних.

Ганна гордовита й показна, ще й талановита — могла дізнаватися, де краще криницю копати, навіть заробляла на цьому. Уже від хлопців відбою не було, запримітив красуню й син багатія, перший парубок на селі Дмитро Маркіянів. Молодша Оленка, батькова улюблениця, довго плуталась під ногами та не раз діставала від Ганни стусанів. Така вся була звичайна і якась плаксива, сиділа вдома і лише працювала. Але і її Ганна заздрила змалку, бо батько малу більше любив і жалів. Із часом Оленка піросла й теж красунею стала: Дмитро Маркіянів не до Ганни, а до неї посватався.

І знову слід згадати звичаєве право: коли молодшу сестру спершу засватано, старша дуже

багато втрачає: «...якщо Оленка засватається, вона, Ганнуся, зараз же, махом опиняється в свої вісімнадцять — серед перестарків, перебірців, яким уже зась гребувати, що не до любови, гаразд, коли й удівець трапиться! — оце, дівко, й напанувалася, оце тобі й усенькі твої мрії дівочі...».

Заздрість, жага помсти, а ще й роздуми гріховні (чому «то Бог уперве зглянувся на Авеля і на жертву його, а на Каїна і на його жертву не зглянувся...»). Усе разом і призвело до вибору Ганною «дороги диявольської»: через солідкий гріх із демонічним вогняним змієм-перелесником і зрештою жорстоке вбивство сестри — удаваної винуватиці всіх її життєвих нещасть.

Звичайно, як у казці, неминуче викрито злочинницю — за допомогою чарівної сопілки. Перетворення душі загиблої на калину погоджується з іншою метаморфозою: зникає кудись сестра-вбивця, «тільки на полу zostався довгий капарний слід — мов смоляним віхтем черкнуло». Яка її подальша доля — лише смоляний слід натякає...

Коментар фахівця

Міфологізм твору як інструмент художньої організації фольклорного матеріалу став засобом національно-культурної моделі буття. Принцип дивовижності, вигаданості у поданні з життєвими реаліями створює новаторську форму побудови «Казки про калинову сопілку».

У творі О. Забужко фемінізм поєднується з ідеями екзистенціалізму. Авторка майстерно нюансує ідею, експлуатує широке коло мотивів, демонструє широкий — від проникливого ліризму до дошкульного сарказму — почуттєво-настрійний спектр.

Вікторія Житна, дослідниця літератури

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справив на вас твір О. Забужко? Які літературні асоціації викликали? Які запитання виникли? Обговоріть їх з однокласниками, однокласницями, вчителями, батьками.
2. Поміркуйте, чому письменниця винесла в заголовок свого твору слово *казка*. Які казкові елементи наявні у творі?
3. Які реалії життя селян XVIII — першої половини XIX століття відтворила авторка?
4. На вашу думку, із якою метою у творі поєднано ознаки творів різних жанрів? Які художні можливості відкрило таке поєднання?
5. Які проблеми порушено у творі? Завдяки яким образам ці проблеми увиразнюються? Чи пропонує авторка рішення цих проблем? Аргументуйте свою думку.
6. Чи виникало у вас бажання прочитати інші твори О. Забужко?

Софія АНДРУХОВИЧ

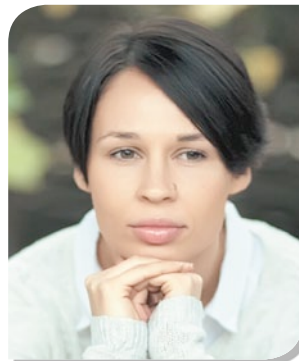
(Народилась 1982 р.)

Софія Юріївна Андрухович народилась 17 листопада 1982 року в Івано-Франківську. Закінчила Українську академію друкарства. Авторка книжок «Літо Мілени», «Старі люди», «Жінки їхніх чоловіків», «Сьомга», «Фелікс Австрія». Займається перекладацькою діяльністю.

Письменниця про себе

У писанні, як і в житті, постійно робиш помилки і втрачаєш можливість, але це не причина, щоб назавжди завмерти на роздоріжжі. Я ніколи не напишу досконалої книжки. Але я писатиму.

Софія Андрухович

■ Софія Андрухович

Досліджуємо самостійно

Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте інтерв'ю з Софією Андрухович у програмі «Люди. Hard Talk». Чи зацікавила вас письменниця, її роман «Фелікс Австрія»? Чого ви очікуєте від читання твору?

Щоденні записки від Стефи («Фелікс Австрія»)

Від назви багато в чому залежить успіх, адже вона здатна заінтригувати й привабити потенційних читачок і читачів. Ось як «Фелікс Австрія».

Із цим авторці допоміг батько, коли почув назву польського гуртожитку, у якому вона працювала над романом. Мовляв, якщо гуртожиток має назву «Фелікс», а твір про Австро-Угорщину, то вже й назва роману готова. А назва перегукується з поетичними рядками: «*Bella gerant alii, tu felix Austria, nube*» («Нехай інші воюють! А ти, щаслива Австріє, укладай шлюби»).

Відсилання до «щасливої Австрії» (*felix Austria*) сприймається як апеляція до міфу про «золоту добу» Галичини за «матінки Австрії» та її «найяснішого цісаря» Франца Йосифа. Події, що відбуваються 1900 року в Станіславові, пов'язані з кількома приватними історіями. Недарма твір має вигляд щоденника Стефанії Чорненько, яку в дочерив доктор Ангер. Він мав і рідну доньку Адель, яка вийшла за скульптора Петра Сколика.

Стефанія (Стефа) та Адель (Аделя) товаришують, сваряться, миряться... А ще ображаються, помиляються, обурюються, підозрюють

одна одну в різних підступах, влаштовують сцени та інтригують. Ще часто сумують, переживають, і зрештою розчарована в житті Стефа збирається їхати в пошуках кращої долі — ген за океан.

У романі є й чимало персонажів другого плану. Серед них хлопчина на ім'я Фелікс — так назвав його Петро Сколик на честь дня народження австрійського монарха. Виявляється, малога вже давно використовував хитрий і нечистий на руку фокусник Ернест Торн — захоплювався до крадіжок.

Сама С. Андрухович якось зазначила: «Звісно, можна багато говорити про відмінності чоловічого та жіночого письма, вони існують об'єктивно, оскільки йдеться про різні способи мислення, різні підходи, вибір тем тощо. Але дивно уявити жінку-читачку, яка відмовляється читати написане письменниками-чоловіками, ставлячи тавро «чоловіча проза». І дивно уявляти людей, які автоматично зараховують «жіночу літературу» до «низькопробної», неякісної».

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справило на вас твір? Які образи зацікавили?
2. Визначте головну тему твору. У яких аспектах авторка її розкриває? Чи є ця тема сучасною?
3. Поміркуйте, чому сучасна письменниця обрала тлом для розкриття актуальної в наш час теми початок ХХ ст.? Чи звернули ви увагу на те, коли починається дія роману? Якого символічного змісту може набути ця дата?
4. Знайдіть у мережі Інтернет читацькі відгуки та рецензії на роман «Фелікс Австрія». Визначте основні тези, доповніть їх своїми думками про твір.

Олександр ІРВАНЕЦЬ

(Народився 1961 р.)

■ Олександр Ірванець

Олександр Васильович Ірванець народився 24 січня 1961 року у Львові. Закінчив Дубенське педагогічне училище та Літературний інститут у Москві. Входив до літературної групи «Бу-Ба-Бу». Автор багатьох поетичних, прозових і драматичних творів, серед яких «Тінь великого класика», «Рівне/Ровно (Стіна)», «Вірші останнього десятиліття», «Мій хрест», «Харків 1938».

Письменник про себе

Смаки в мене досить примітивні, я просто люблю добру літературу і не люблю погані. Ось такий я зовсім не витончений гурман. Я просто починаю читати: як воно мені йде — просто прочитую, а як не йде — відкладаю.

Коли я був молодим чоловіком, я сміявся з вислову Льва Толстого, я тоді не розумів цих слів: «Коли щось робиш — то роби добре, або не роби взагалі». Зараз я сам стою на цих принципах.

Олександр Ірванець

Опрацюємо прочитане

1. Чи зацікавила вас особистість письменника? Як він ставиться до читання, оцінює літературний твір? Чи близька вам така позиція?
2. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте інтерв'ю з Олександром Ірванцем. Яким постає поет, драматург, письменник?

І для театру, і для читання

(«Маленька п'єса про зраду для однієї актриси»)

Добре, коли назва інформативна, от як у О. Ірванця: тут і тему вказано, і жанр. Недарма уточнено, що п'єсу призначено для однієї актриси, а значить за жанром вона є монодрамою.

Відповідно до цього й твір побудовано: як уявну розмову героїні з кількома персонажами (дійових осіб тут ніби й декілька, але їхні ролі виконує всього лиш одна актриса).

Героїню звать Она (з наголосом на першому складі). Це дівчина в інвалідному візку, котра звертається по допомогу до торговки тьоті Хони (говорить у прочинене вікно), розмовляє телефоном зі своїм хлопцем та підступною суперницею. А ще в кімнаті є радіоприймач: слова дикторів, що лунають із нього, посилюють ефект багатоголосся.

П'єсу написано на початку 90-х років минулого століття: звичайно, з часом вона дещо застаріла, адже нині мало кого цікавлять натяки на тодішні політичні перипетії, якими рясніє твір. Але актуальною лишається важлива проблема згубних наслідків подвійної моралі, коли в суспільстві зрада стає чи не нормою і вже не сприймається людьми як щось виняткове й неприйнятне.

Основний вплив на читачів (глядачів) забезпечує прийом «знімання маски». Спершу

розповідь про драматичну долю героїні змушує нас перейнятись щирим співчуттям, однак справжнім шоком стає наступна метаморфоза: дівчина раптом піднімається з інвалідного візка — виявляється, вона зовсім не та, кого із себе вдавала. Виходить, зраджено ще й самих читачів (глядачів), котрі стали жертвами цинічного обману: замість нещасної жертви перед нами хитра й підступна співробітниця політичної спецслужби, яка чітко виконує всі вказівки «старшого дорадника».

Задумана автором як умовне відображення конкретних політичних подій і суспільних настроїв, «Маленька п'єса про зраду для однієї актриси» сьогодні сприймається вже як антиутопія — твір-передбачення негативних наслідків втрати людьми моральних ідеалів.

Коментар фахівця

О. Ірванець досліджує, як подвійна мораль, притаманна тоталітарному суспільству, знаходить за нових соціально-політичних обставин поживний ґрунт, наслідком чого є духовна ницість, відсутність уявлень про совість, обов'язок і честь. Драматург констатує можливість переродження найдемократичніших ідеалів в умовах псевдодемократії, коли влада стає самоціллю.

Розв'інчуючи небезпечні тенденції розвитку суспільства, драматург розробляє сучасну модифікацію драми-антиутопії, в центрі якої внутрішній світ героя, спотворений соціально-політичною реальністю, що дає йому змогу поєднати проблеми соціально-політичні з морально-етичними. Для створення картини небажаного сьогодення (а в драмах-антиутопіях, на відміну від роману-антиутопії, дія часто відбувається не в майбутньому, а в сьогоденні) О. Ірванець активно використовує гротеск, парадокс, що сприяє абсурдизації буття, а також алюзії, які викликають у свідомості реципієнта відповідні асоціації і зумовлюють алегоричну подачу матеріалу. Крім того, драматург використовує можливості музики, що не тільки збагачує художню палітру митця, сприяючи яскравому вираженню його думки, але й активізує розумову діяльність реципієнта.

Олександр Євченко, дослідник літератури

Опрацюємо прочитане

1. Яке враження справив на вас твір? Чи було вам цікаво читати «Маленьку п'єсу про зраду для однієї актриси»? Чи подобається вам читати драматургію? На вашу думку, що більше вимагає від читача співтворчості — читання прозового чи драматургічного твору?
2. Які проблеми порушив автор п'єси? Чи є актуальними ці проблеми? На вашу думку, у чому полягає особливість драматичного твору для читання?

ЗАГАЛЬНІ ПІДСУМКИ

- Ініціатором літературної дискусії 1925—1928 рр. був
А Микола Хвильовий **В** Юрій Яновський
Б Остап Вишня **Г** Павло Тичина
- Автором поезії «Солодкий світ!...» є
А Володимир Свідзинський **В** Богдан-Ігор Антонич
Б Павло Тичина **Г** Максим Рильський
- «Розстріляне відродження» — це
А назва літературної організації
Б назва поетичної збірки творів Ю. Лавріненка
В назва збірки мемуарів
Г назва антології творів українських поетів і письменників 20-х рр. ХХ ст.
- Микола Хвильовий був лідером літературної організації
А «Плуг»
Б Вільна академія пролетарської літератури
В Майстерня революційного слова
Г Всеукраїнська спілка пролетарських письменників
- Михайль Семенко був лідером літературної течії
А експресіонізм **Б** імпресіонізм **В** футуризм **Г** символізм
- Поетом-авангардистом був
А Павло Тичина **В** Євген Плужник
Б Максим Рильський **Г** Михайль Семенко
- Автором твору «Зелена Євангелія» є
А Богдан-Ігор Антонич **В** Володимир Свідзинський
Б Максим Рильський **Г** Павло Тичина
- Поетів, які увійшли в історію української літератури як «ґроно п'ятірне», названо в рядку
А Павло Тичина, Максим Рильський, Євген Плужник, Володимир Свідзинський, Богдан-Ігор Антонич
Б Микола Зеров, Максим Рильський, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара, Освальд Бургардт
В Михайль Семенко, Микола Зеров, Максим Рильський, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара
Г Євген Плужник, Володимир Свідзинський, Микола Зеров, Освальд Бургардт, Михайло Драй-Хмара
- Максим Рильський належав до літературного угруповання, що дістало назву
А «неокласики» **В** авангардисти
Б футуристи **Г** неореалісти
- Героїв твору Осипа Турянського «По́за межами болю» названо в рядку
А Сев, То-Ма-Кі **В** Варецький, Гриб
Б Многоґрішний, Медвин **Г** Бояні, Добровський
- Автором есею «Малоросійство» є
А Олександр Довженко **В** Юрій Яновський
Б Євген Плужник **Г** Микола Хвильовий

12. Образом, який постає в поезії Євгена Маланюка «Напис на книзі віршів», є
- А майстер корабля
  - Б імператор строф
  - В коляда
  - Г Різдво
13. Античний сюжет використано в поезії
- А «Холодна тиша. Місяцю надламаний...»
  - Б «У теплі дні збирання винограду...»
  - В «Солодкий світ!..»
  - Г «Ніч... а човен — як срібний птах»
14. Письменників, які представляють літературу Західної України, названо в рядку
- А Юрій Яновський, Віктор Петров (В. Домонтович)
  - Б Богдан-Ігор Антонич, Осип Турянський
  - В Олександр Довженко, Остап Вишня
  - Г Володимир Свідзинський, Валер'ян Підмогильний
15. Авторами «інтелектуального роману» є
- А Валер'ян Підмогильний, Віктор Петров (В. Домонтович)
  - Б Юрій Яновський, Олександр Довженко
  - В Олесь Гончар, Іван Багряний
  - Г Сергій Жадан, Валер'ян Підмогильний
16. Установіть послідовність появи літературних творів.
- А «Зачарована Десна» Олександра Довженка
  - Б «Я (Романтика)» Миколи Хвильового
  - В «Маруся Чурай» Ліни Костенко
  - Г «Інтернат» Сергія Жадана
17. Установіть відповідність між автором і назвою твору.
1 Василь Симоненко	А «Життя іде і все без коректур...»
2 Ліна Костенко	Б «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...»
3 Василь Стус	В «Задивляюсь у твої зіниці...»
4 Микола Вінграновський	Г «Цю жінку я люблю. Така моя печаль...»
	Д «Балада про соняшник»
18. Установіть відповідність між назвою твору та його автором.
1 «Пісня мандрівного спудея»	А Галина Пагутяк
2 «Маленька п'єса про зраду для однієї актриси»	Б Оксана Забужко
3 «Зачаровані музиканти»	В Сергій Жадан
4 «Казка про калинову сопілку»	Г Юрій Ірванець
	Д Юрій Андрухович
19. Розкажіть про історичні та суспільні умови розвитку української літератури в 1920—1930-х роках, основні напрями, стильове розмаїття мистецтва 1920-х років. Назвіть основні літературні організації, угруповання. Поясніть поняття «розстріляне відродження».

20. Поясніть поняття «вітаїстичність» у поезії 1920-х років.
21. Назвіть основні твори Є. Плужника, розкажіть про художні особливості вивчених віршів.
22. Схарактеризуйте творчість «неокласиків», наводячи приклади з розглянутих творів М. Рильського.
23. Розкажіть про роль М. Хвильового в літературно-мистецькому житті 1920-х років. Схарактеризуйте його твір «Я (Романтика)»: сюжетно-тематична основа, жанр, основні риси індивідуального стилю.
24. У чому полягало новаторство художньої форми в романі Ю. Яновського «Майстер корабля»? Назвіть проблеми твору, розкажіть про ознаки в ньому неоромантизму.
25. Що таке урбаністичний роман? Назвіть твір цього жанру в українській літературі 1920-х років та його автора. Розкажіть про тему, проблеми, сюжет і образи роману.
26. Назвіть українського письменника, що створив жанр «усмішки», розкажіть про його твори.
27. Визначте жанр твору М. Куліша «Мина Мазайло». Поясніть історико-політичні чинники, які вплинули на зіткнення головних дійових осіб. Схарактеризуйте образи дійових осіб, їхні світоглядні та громадянські позиції.
28. Назвіть вивчені твори Б.-І. Антонича, розкажіть про їхні художні особливості.
29. Чому твір О. Турянського називають поемою в прозі? У чому полягає життєствердність твору?
30. Розкажіть про художнє осмислення героїчної й трагічної історії України в поезії Є. Маланюка, ліричні роздуми про призначення поезії.
31. Схарактеризуйте твір І. Багряного «Тигролови» як український пригодницький роман.
32. Поясніть поняття «кіноповість». Розкажіть про кіноповість «Зачарована Десна» О. Довженка: автобіографічна основа, сповідальність, морально-етичні проблеми, порушені у творі.
33. Що таке «шістдесятництво» в українській літературі? Назвіть імена письменників-«шістдесятників».
34. У яких творах Л. Костенко порушує проблему людини і мистецтва? Яким чином письменниця розкриває цю проблему?
35. Які риси стоїчної поезії виявляються у творчості В. Стуса?
36. Українську літературу якого періоду називають сучасною? Які особливості для неї характерні?
37. Що таке постмодернізм? У творах яких українських письменників виявляються риси постмодернізму?
38. Розкажіть про творчість одного з вивчених сучасних українських письменників (на вибір).

Щоб перевірити свої знання, здобуті під час вивчення української літератури в 11 класі, пройдіть тест в електронному додатку до підручника.

Словник термінів і понять

Авангард — узагальнена назва мистецьких течій початку ХХ ст., що поєднали заперечення культурної традиції із творчою енергією, спрямованою на пошук нових засобів мистецького вираження. До основних течій авангарду належать футуризм, сюрреалізм, кубізм, абстракціонізм, конструктивізм.

Автор — творець книжки, неповторного художнього світу.

Алегорія (інакомовлення) — втілення певної абстрактної ідеї у конкретному образі тварини, рослини або предмета.

Алюзія — натяк, що відсилає до певного сюжету чи образу, культурного явища, історичної події в розрахунок на проникливість читача, який може цей натяк зрозуміти.

Афоризм — лаконічний влучний вислів.

Байка — віршове або прозове алегоричне оповідання повчального змісту.

Балада — ліро-епічний твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з драматичним напруженим сюжетом.

Верлібр — форма вірша, що не має наскрізної симетричної будови, не передбачає поділу на строфи, не має рими, унаслідок чого зникає поділ на строфи, що наближає такий твір до прози.

Вічні теми — літературні теми загальнолюдського значення (життя і смерть, добро і зло, любов і ненависть, людина і природа тощо).

Гімн — піднесена, урочиста пісня програмового характеру, яка прославляє і звеличує кого-небудь або що-небудь.

Гіпербола — перебільшення якостей людини, явища, предмета.

Громадянська поезія — поетичні твори, у яких розкриваються соціальні й національні мотиви.

Гротеск — літературний прийом, який будується на поєднанні несумісних явищ: фантастичного й реального, прекрасного й потворного, правдоподібності й карикатури.

Гумор — відображення смішного в людині й житті. Гумор частіше виражає добродушне ставлення, не заперечує об'єкта висміювання.

Домисел — народжена уявою письменника дійсність, додавання з художньою метою того, чого насправді не існувало.

Драма — один із літературних родів, що змальовує дійсність у дії. Драма переважно призначена для сценічного втілення, однак існують і драми для читання.

Драматизм — загострена напруженість дії у художньому творі.

Езопівська мова — мова, яка передає думки в замаскованій формі, за допомогою натяків, алегоризму.

Експресіонізм — мистецький напрям перших десятиліть ХХ століття. Поширені мотиви — страх, безнадія, біль, страждання, смерть. Експресіонізму властиві загострена емоційність автора й персонажів, фрагментарність оповіді, використання символіки і гротеску.

Елегія — сумна лірична поезія.

Епіграф — цитата, уміщена перед текстом твору або його розділами, яка визначає основну ідею чи тему твору, вказує на авторську позицію.

Епізод — відносно самостійний фрагмент сюжету твору.

Епітет — художнє означення.

Епос — рід літератури, організуючою рисою якого виступає оповідь.

Запозичення — використання автором уже відомих мотивів, образів, ідей, художніх засобів і прийомів.

Заголовок — перший, графічно виділений рядок тексту, який містить «ім'я» твору. Заголовок не лише відокремлює, відмежовує «свій» текст від усіх інших, але й презентує його читачеві. Він повідомляє про головну тему, ідею або конфлікт твору.

Ідея — основна думка художнього твору.

Імпресіонізм — мистецький напрям, що зародився в малярстві й поширився на інші види мистецтва. Розкриваючи внутрішній світ людини, імпресіоністи фіксували психічні стани, почуття й переживання своїх героїв.

Інтер'єр — змалювання з художньою метою внутрішніх приміщень помешкання.

- Іронія** — художній засіб, що полягає в невідповідності між прямим змістом висловлювання і його справжнім (прихованим) значенням.
- Історичний роман** — великий епічний твір про минуле, який поєднує історичну правду з художнім домислом.
- Кіноповість** — повість, складена з невеликих епізодів, що змінюються, немов кадри у фільмі. Тому її легко переробити на кіносценарій.
- Комедія** — драматичний твір, у якому за допомогою гумору та сатири висміюються негативні явища дійсності.
- Композиція** — побудова твору, поєднання всіх його компонентів у художньо-естетичну цілісність.
- Контраст** — різка протилежність, протиставлення.
- Конфлікт** — зіткнення протилежних інтересів і поглядів у художньому творі.
- Кульмінація** — момент найвищого емоційного напруження, загострення дії.
- Ліризм** — піднесено-емоційне переживання події чи явища.
- Лірика** — рід літератури, в основу якого покладено емоції, переживання людини.
- Ліричний відступ** — прийом у літературному творі, коли автор безпосередньо висловлює свої думки й почуття з приводу подій чи героїв твору.
- Ліричний герой** — носій думок, переживань у ліричному творі.
- Ліро-епічний твір** — літературний твір, у якому поєдналися виражальні засоби лірики й епосу.
- Медитація** — жанр ліричної поезії, герой якої розмірковує над складними питаннями сенсу життя, власної долі.
- Метафора** — образний вислів, що розкриває ознаки одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого предмета чи явища.
- Модернізм** — комплекс мистецьких напрямів кінця XIX — перших десятиліть XX ст. із загальною орієнтацією на оновлення, або модернізацію.
- Монолог** — розгорнуте висловлювання, що належить одній людині й виражає її думки та переживання. Від діалогу монолог відрізняється тим, що є самодостатнім висловлюванням, не вимагає відповіді.
- Мотив** — емоційно-смілове навантаження ліричного твору або неподільна смислова одиниця сюжету.
- Неореалізм** — літературна течія, що виникла завдяки оновленню класичного реалізму, їй властиві пошук людської сутності у внутрішньому світі, а не в соціальному житті, поглиблений психологізм, ліризм і філософічність.
- Неоромантизм** — напрям модернізму, якому властиві увага до незвичайних особистостей, сильних пристрастей, до всього загадкового й фантастичного.
- Новела** — невеликий епічний твір про незвичайну подію з несподіваним фіналом.
- Оповідання** — невеликий епічний твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя небагатьох персонажів.
- Паралелізм** — художній прийом, що передбачає зіставлення людського життя з описами природи з метою розкриття психологічного стану героїв.
- Пародія** — комічне наслідування іншого художнього твору.
- Пейзаж** — опис природи в літературному творі.
- Персонаж** — дійова особа літературного твору. Виділяють головних, другорядних, епізодичних персонажів.
- Персоніфікація** — уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям.
- Підтекст** — прихований зміст твору.
- Повість** — епічний твір частіше з однолінійним сюжетом, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом.
- Поема** — ліро-епічний чи епічний твір, у якому зображено значні події й яскраві характери.
- Поема в прозі** — ліро-епічний прозовий твір, що відзначається властивою для поеми фрагментарністю у змалюванні подій.
- Порівняння** — пояснення одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою сполучників *як, мов, немов, наче, ніби* та ін.
- Посвята** — означення особи (явища), якій призначений або на честь якої написаний твір.
- Послання** — ліричний твір, написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб.

- Постмодернізм** — тип культури, що прийшов на зміну модернізму й набув поширення в останні десятиліття ХХ століття. Виділяють постмодернізм як літературний напрям. Постмодерністи легко порушують ustalені літературні норми і правила. Їхні тексти часто позначені пародійністю, застосуванням ігрових прийомів.
- Портрет** — зображення зовнішності людини в літературному творі.
- Пригодницький роман** — великий епічний твір, для якого характерні драматизм, загадка, швидка зміна подій, мотив переслідування.
- Притча** — філософсько-алегоричний повчальний твір.
- Прототип** — реальна особа, життя й діяльність якої покладено в основу створеного письменником образу персонажа.
- Псевдонім** — вигадане ім'я та прізвище письменника.
- Публіцистика** — твори, що висвітлюють актуальні суспільні проблеми.
- Ремарка** — авторське пояснення в драматичному творі, яке стосується умов дії, вигляду чи поведінки дійових осіб.
- Рима** — співзвучне закінчення рядків у поетичному творі.
- Роман** — великий складний епічний твір, у якому широко зображено життя багатьох персонажів.
- Романс** — ліричний твір із наспівною інтонацією, який виконується під музичний акомпанемент.
- Романтизм** — літературний напрям, у світоглядній основі якого лежить розбіжність між дійсністю і мрією. Він віддзеркалює розчарування людини в щоденних проявах життя й розбудовує сферу фантазії та мрії.
- Сатира** — гостре викриття негативних явищ.
- Сатирична комедія** — жанровий різновид комедії, що ставить за мету викривати, засуджувати й висміювати суспільні та людські вади.
- Символізм** — напрям модернізму, що зародився у Франції в останній чверті ХІХ ст. Особливу роль у пізнанні світу символісти відводили творчій інтуїції. Заслугою символістів стали знахідки у сфері художньої форми, що виявились у створенні оригінальних і яскравих образів-символів.
- Синоніми** — слова, відмінні за звучанням, але однакові чи близькі за змістом.
- Сонет** — лірична поезія, що має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба та чітку строфічну організацію: зазвичай складається з двох катренів (чотирирядкова строфа) та двох терцетів (строфа на три рядки).
- Строфа** — поєднання рядків у вірші, що мають певний віршовий розмір, ритм, у римованій поезії — схему римування.
- Сюжет** — розвиток дії, перебіг подій у літературному творі.
- Трагедія** — драматичний твір із гострим непримирним конфліктом, у якому герой чи герої поставлені в умови безвиході. Зазвичай завершується загибеллю героя.
- Умовність** — порушення правдоподібності зображення з художньою метою.
- Урбаністичний роман** — великий за обсягом епічний твір, що зображує переважно міське середовище й розкриває особливості міського типу культури.
- Усмійка** — різновид гуморески, що поєднує побутові або пейзажні описи з авторськими відступами. У її основі — якась комічна ситуація чи комічне зіткнення персонажів. А оповідь завжди дотепна й переважно лаконічна.
- Усна народна творчість** — словесна частина мистецьких явищ народної культури.
- Футуризм** — одна з авангардистських течій, представники якої проголосили мистецтво майбутнього, що відповідало б новій епосі з її прискореними ритмами, бурхливим технічним прогресом. Одним з ідеологів цієї течії був італійський письменник Філіппо Марінетті, який 1909 року опублікував «Маніфест футуризму».
- Характер** — образ людини з властивими їй індивідуальними рисами, що зумовлюють її поведінку, ставлення до інших людей.
- Художні засоби** — сукупність прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких постає художній світ твору.
- Художня деталь** — зображена у творі подробиця, наділена особливим змістом. Вона означає значно більше, ніж проста життєва реальність, здатна уточнювати задум автора, увиразнювати психологічну характеристику персонажа, впливати на емоційну специфіку твору.
- Цикл** — сукупність творів, об'єднаних автором у художню цілість.

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

БОРЗЕНКО Олександр Іванович

ЛОБУСОВА Олена Вікторівна

«УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА (ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ)» підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *І. Л. Столій*. Редактор *О. О. Якименко*.

Технічний редактор *А. В. Пліско*.

Комп'ютерна верстка *О. В. Сідельникової*.

Художнє оформлення *В. І. Труфена*.

Коректори *Н. В. Красна, І. В. Ткаченко*.

На обкладинці використано фрагмент картини *Алли Горської*.

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника, розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 07.06.2019. Формат 84×108/16.

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 26,88. Обл.-вид. арк. 24,8. Тираж 33 088 прим. Зам. № 2906-2019

ТОВ Видавництво «Ранок»,

вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5215 від 22.09.2016.

Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

E-mail: office@ranok.com.ua. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,

пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.

Тел. +38(057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

11

Українська література

Профільний рівень

Особливості підручника:

- надає широкі можливості для формування читацької культури
- дає змогу втілювати сучасний підхід до навчання через систему компетентнісно орієнтованих завдань

Інтернет-підтримка дозволить:

- здійснити онлайн-тестування за кожною темою
- скористатися додатковими матеріалами

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

ISBN 978-617-09-5227-1

Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

